

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Viktorija SERBENTIENĖ

VIETINĖS ARCHITEKTŪROS REIKŠMĖS: INDIVIDUALUS ŠIUOLAIKINIS
GYVENAMASIS NAMAS VILNIAUS APSKRITYJE

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

Vilnius, 2023

Mokslo daktaro disertacija rengta 2014–2022 m. Lietuvos istorijos institute pagal Vytauto Didžiojo universitetui, Klaipėdos universitetui ir Lietuvos istorijos institutui 2019 m. vasario 22 d. Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro įsakymu V-160 suteiktą doktorantūros teisę.

Mokslinė vadovė:

dr. Vida Savoniakaitė (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006).

Disertacijos gynimo taryba:

Pirmininkė:

doc. dr. Laimutė Anglickienė (Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006).

Nariai:

prof. dr. Rimantas Balsys (Klaipėdos universitetas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006).

dr. Darius Daukšas (Lietuvos istorijos institutas, Socialiniai mokslai S 005).

prof. dr. Marija Drėmaitė (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, Menotyra H 003).

dr. Irma Šidiškienė (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, Etnologija H 006).

Daktaro disertacija bus ginama viešame etnologijos mokslo krypties posėdyje 2023 m. birželio 29 d. 14 val., Lietuvos istorijos instituto 320 salėje.

Adresas: Tiltu g. 17, LT - 01101 Vilnius, Lietuva

TURINYS

ĮVADAS	5
Individualaus gyvenamojo namo istoriografijos apžvalga.....	15
1. INDIVIDUALAUS GYVENAMOJO NAMO TYRINĖJIMO METODOLOGIJA IR TEORINIAI DARBO RĖMAI.....	24
1.1. Tyrimo objektas ir jo šiuolaikinis kontekstas.....	24
1.2. Materialumo reikšmė ir objekto-subjekto ryšys tyrimuose.....	29
1.3. Etnografinių lauko tyrimų apžvalga.....	33
2. ŠIUOLAIKINĖ INDIVIDUALAUS GYVENAMOJO NAMO MATERIJA: ISTORIJA IR EMPIRINIAI DUOMENYS.....	45
2.1. Aplinkos įtaka gyvenamojo namo architektūrai.....	45
2.2. Individualus šiuolaikinis gyvenamasis namas: ryšys su aplinka.....	48
2.3. Individualių namų stilistinėms ypatybėms įtaką darę veiksniai.....	60
2.4. Stilistikos variacijos šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų statybos sferoje: šioje sferoje dirbančių architektų perspektyva.....	63
2.5. Individualių šiuolaikinių gyvenamųjų namų stilistika: namo savininko perspektyva	69
2.6. Gyvenamojo namo plano ir pamatų raida	74
2.7. Plano ir pamatų pasirinkimas šiuolaikinėje statyboje	80
2.8. Gyvenamojo namo sienų technologijos ir statybinės medžiagos iki 1990 m..	86
2.9. Sienų konstrukcija, medžiagos ir apdaila šiuolaikinėje statyboje	93
2.9.1. Rentinė sienų statybos technologija ir medienos žaliava.....	94
2.9.2. Mūrinės namo sienos	99
2.9.3. Karkasinė sienų konstrukcija.....	103
2.10. Stogo konstrukcijos raida Lietuvoje.....	111
2.11. Stogo konstrukcija namų statyboje po 1990-ųjų.....	114
2.12. Stogo dangų pasirinkimas šiuolaikinėje statyboje	118
2.13. Kitų namo konstrukcinių elementų susiformavimas Lietuvoje.....	124
2.14. Šiandieniniai namo architektūroje panaudojami konstrukciniai elementai.	126

2.15. Puošybės kaita nuo seniausių laikų iki 1990-ųjų	135
2.16. Šiuolaikinį namą puošiantys elementai: tarp tradicionalizmo ir modernizmo.....	138
3. NAMAS KAIP ŽMOGŲ PRATĘSIANTIS OBJEKTAS.....	151
3. 1. Etniškumo simboliai namo architektūroje	152
3. 2. Spalva kaip etninės ir kultūrinės tapatybės simbolis.....	163
3. 3. Simboliniai veiksmai tradicinėje namų statyboje.....	171
3. 4. Simbolinių veikslių taikymas šiuolaikinėje gyvenamųjų namų sferoje .	177
3. 5. Ekologijos aspektas individualių gyvenamųjų namų statyboje.....	190
3. 5. 1. Ekologija: praktikų ištakos, tyrimai ir reikšmė šiuolaikinėje visuomenėje.....	191
3. 5. 2. Ekopolitika kaip „iš viršaus“ nuleidžiama ekologija individualių gyvenamųjų namų sferoje.....	195
3. 5. 3. Ekologija ir individualūs gyvenamieji pastatai: savininkų <i>emic</i> požiūris	198
3. 5. 4. Ekologiškiausio namo tipo paieškos remiantis <i>emic</i> ir <i>etic</i> perspektyvomis.....	211
IŠVADOS.....	217
SANTRUMPOS	224
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI	225
Literatūra	225
Internetiniai šaltiniai.....	246
Rankraštyno šaltinių sąrašas.....	250
PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS.....	252
PRANEŠIMAI KONFERENCIJOSE DISERTACIJOS TEMA.....	252
MOKSLINĖS STAŽUOTĖS	253

IVADAS

Žmogaus ir visuomenės ypatybes ar problemas atskleidžia vietinė, vadinamoji *vernacular*, architektūra. Skirtingos ekonominės, socialinės, politinės, kultūrinės ir klimatinės sąlygos skirtingose vietovėse lėmė susikūrusias tai vietai, kultūrai, etninei grupei būdingas statybos praktikas. Šios sąlygos niekada nebuvo statiškos, tačiau didžiausią ir sparčiausią ilgus amžius gana nuosekliai besiformavusių architektūrinių tradicijų, o kartu ir kultūrų niveliaciją, vietos (lokalijų) savitumą nykimą nulėmė industrializacija, modernizacija ir globalizacija. Šių procesų masto sukeltus pasikeitimus reikia vertinti ne tik kaip praradimus – kaip atsakas susiformavo lokalūs globalizacijos reiškiniai, dažnai tapatybės konstravimo procese pasiremiami vietos kultūros tradicijų, paveldo vėrtėmis. Tai tik keli pavyzdžiai, kurie parodo, kad pasaulis nevirto *globaliu kaimu*, o architektūra parodo žmonių ir visuomenių bruožus.

Šiuolaikiniuose tyrimuose tolstama nuo analizės, apsiribojančios tik duomenų apie fizinę materiją rinkimu. Šiam metodologiniam pakyčiui didelę įtaką padarė Claude Lévi-Strausso struktūralistinės idėjos ir tyrimai, kur į namą buvo pažvelgta kaip į žmonių socialinę organizaciją kuriantį objektą (Lévi-Strauss 1988[1979]), architektūra tyrimuose imta suvokti kaip kalbos ir žmogaus kūno paralelė (Norberg-Schulz 1985: 111; Carsten, Hugh-Jones 1995: 2; Daujotytė-Pakerienė 2019: 17), t. y. kaip materija, kuri nebyliai pasakoja apie ją stačiusius žmones, bendruomenes ir juos supančią aplinką – natūralią (gamtinę) ir sukonstruotą. Nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio pabaigos pasaulyje imta plačiau tyrinėti vietinę, kaip žmogaus poreikius geriausiai atitinkančią (utilitarią) architektūrą, parodančią jo kultūrinę ir etninę priklausomybę. Tokius tyrimus Lietuvoje labiausiai atitinka plačiai nagrinėta *liaudies, tradicinė architektūra*. Vietinės ir liaudies architektūros sampratos yra artimos ne tik lingvistine prasme, bet ir kaip *kuriamos žmonių žmonėms* (angl. *buildings of and for the people*; Oliver 2006: XXVI) – akcentuojamas žinių apie statybą (angl. *know how*) turėjimas, kurių užtenka tam, kad žmonės, namų ūkiai ar bendruomenės patys galėtų pasistatyti jiems reikalingus

pastatus (Oliver 2006: XXIII, XXVII-XXVIII). Statybos žinių perdavimas tokiu būdu referuoja į iš kartos į kartą perduodamas tradicijas, dėl to kyla klausimas, kaip galima apibrėžti vietinę architektūrą šiuolaikinėje *postradicine*, *technokratine* laikomoje visuomenėje.

Vakarų visuomenėje yra paplitęs individualaus gyvenamojo namo kaip gero gyvenimo standarto vaizdinys. Nesena pandemijos patirtis visuomenėje tik paryškino namo ir namų kaip asmeninės, privačios žmogaus erdvės reikšmes – namas suprantamas kaip sveikatai saugi, ne tik poilsio, bet ir laisvalaikio bei darbo vieta. Ekologinės krizės laikotarpiu namo kaip saugios vietos reikšmė turėtų tik didėti, tačiau namas ir su juo susiję darnūs architektūriniai sprendimai, remiantis Sigurdu Bergmanu, tuo pačiu gali padėti pereiti nuo *antropoceno* prie *ekoceno*¹ (angl. *ecocene*; Bergman 2021: 178). Prie to prisideda ir Lietuvoje atliekami tyrimai, kuriuose tradicinė, etninė architektūra nagrinėta šiuolaikiniame klimato krizės kontekste – aiškintasi, kokia yra tradicinių architektūros formų ir apšiltinimo įtaka pastato energetiniam efektyvumui (Parasonis, Keizikas ir kt. 2012; Keizikas, Andriušytė, Šiožinytė 2012), kokios yra tradicinės statybos ir ekologijos sąsajos (Varanauskaitė 2014b; Andriušytė 2018).

Tyrimams pasirinkta Vilniaus apskritis², nes į čia esančią architektūrą dėl vykusių istorinių ir politinių įvykių ir, atitinkamai, kultūros dinamikos, niekada

¹ Antropocenu įvardijamas geologinis Žemės laikotarpis, kuriame fiksuojamas žmogaus ūkinės veiklos dominavimas ir tokios veiklos įtaka fundamentaliems geocheminiams procesams (Palmer 2020: 358). Ekocenu S. Bergmanas laiko optimistinį žemės geologinės raidos scenarijų, kuriame žmogus Žemėje taikiai sugyvens ir susisaistys su kitomis gyvybės formomis (Bergman 2021:150).

² Darbe apskritis, administracinio suskirstymo vienetas, turintis savo centrą (Vilniaus miestą), pasirinktas kaip plačiausiai tyrimų vietovę apibrėžiantis šiuolaikinis terminas, nes darbe tiriama šiuolaikinė *vietinė* kultūra – *vernacular* architektūra. Apskričių ribos yra įteisintos įstatymu, kuriame nurodoma, kad apskritis sudaro socialiniu, ekonominiu ir etnokultūriniu bendrumu pasižyminčios savivaldybių teritorijos („LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 2 str.“ 1994 [2022]). Vilniaus apskritis užima beveik 15 % (t. y. apie 9793 km²) Lietuvos teritorijos, o jos gyventojai sudaro beveik 1/3 visų Lietuvos gyventojų; Apskritis išsiskiria dideliu imigrantų iš užsienio ir kitų apskričių

nebuvo žiūrima kaip į homogenišką vietinę architektūrą. Globalizacijos veiksniai šią dinamiką tik dar labiau didino. Po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. tokie procesai kaip ekonominė migracija iš įvairių Lietuvos vietovių į sostinę, dėl rinkos sąlygų atsiradusios galimybės statyti žmogaus norus ir galimybes atitinkančius namus ir, kaip to pasekmė, besiplečiančios miesto ribos, tankėjanti statyba ir brangstanti žemės kaina mieste ir aplink jį, pradėjo brėžti savitos su miestu susijusius individualios gyvenamųjų namų statybos kontūrus.

Darbo problema – lokalūs šiuolaikinės individualių gyvenamųjų namų architektūros bruožai ir statybos praktikos aktyviai globalizacijos ir modernizacijos procesų veikiamoje vietoje.

Tyrimo objektas – šiuolaikiniai individualūs gyvenamieji namai, statyti Vilniaus apskrities ribose po 1990 m.

Darbo tikslas – ištirti šiuolaikinės individualios gyvenamųjų namų architektūros formas ir reikšmes.

Uždaviniai:

- 1) Pristatyti teorinius ir metodologinius darbo rėmus ir jais remiantis nustatyti ryšio, siejančio žmogų su architektūros materija, pobūdį;

skaičiumi (Vilniaus apskritis, *Oficialios statistikos portalas*). Vilniaus apskritis tarp kitų Lietuvos apskričių išsiskiria savo dydžiu, istorija, daugiakultūrine visuomene. Čia priimama daugiausia Lietuvos žmonėms svarbių politinių ir kultūros politikos sprendimų. Istoriografijoje žinomos ir taikomos Vilniaus apylinkių ir Vilniaus priemiesčių sampratos (plačiau – pirmo skyriaus, skirto darbo metodologijai, trečioje dalyje) nepasirinktos, kadangi, tyrinėjimo vietovės apima ir dabartinio miesto sudėtyje esančias ir šiek tiek tolimesnes, iki 50 km nuo Vilniaus nutolusias vietoves, be to, priemiesčiai ilgainiui tampa neatsiejamomis miesto dalimis (Dijokienė 2009). Darbe nesiekama atskleisti vieno ar kelių Vilniaus rajonų savitumų. Darbe nebuvo siekiama apimti visų apskrities vietovių, rajonų, o pasirinktos tos vietovės, kurios leido darbe geriau atskleisti migracijos ir su ja susijusios architektūrinės kaitos, Vilniaus miesto kaip centro reikšmės šiame procese vaizdą. Buvusių priemiesčių tapimą neatsiejamomis miesto dalimis ir miesto įtaka kaimo vietovėse išryškėjo ir Stanislovo Čepinsko darbe, nagrinėjančiame Kauno priemiesčių ir kaimo vietovių Kauno apskrityje architektūrą tarpukariu (Čepinskas 2021).

- 2) Išanalizuoti tyrimuose surinktus duomenis apie šiuolaikinių individualių namų pagrindinius architektūrinius rodiklius, tendencijas ir atskleisti daugiakultūrius nagrinėjamos vietinės architektūros ypatumus Lietuvos kontekste;
- 3) Išsiaiškinti individualaus gyvenamojo namo kaip žmogaus kūną pratęsiančio objekto aspektus, atskleidžiančius etninius, kultūrinius skirtumus ir regioninį Vilniaus apskrities savitumą;
- 4) Atskleisti šiuolaikiniam individualiam gyvenamajam namui teikiamas reikšmes ir jų svarbą;
- 5) Pateikti geriausiai šiandienines ekologiškumo sampratas atitinkančio namo konfigūracijas, kurios prisidėtų prie visuomenės judėjimo trajektorijos iš antropoceno į ekoceną.

Temos aktualumas ir naujumas

Kokia šiuolaikinė gyvenamųjų namų architektūra geriausiai atitinka žmonių poreikius liko neištirta aktuali niša ar problema tarp etnologų, architektūros istorikų ir architektų po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Šios statybos problematika atskleidžia ne tik vietinės architektūros savitumus. XXI a. pradžioje susiformavo naujas, platesnis požiūris į vietinę architektūrą ir jos tyrimus, padedančius geriau suprasti ne tik šiuolaikinę visuomenę, bet ir monumentaliąją architektūrą (Guillery 2011a: 4). Plačiaja prasme suprantama vietinė architektūra apibrėžiama kaip „pastatyta iš apačios“, t. y. statinio dizainas kyla ne tik dėl individualaus asmens ir architekto tiesioginės įtakos, bet jam taip pat daro įtaką bendros tradicijos, visuomenė (Guillery 2011b: X). Naujausiuose tyrimuose imti nagrinėti įtaką vietinės architektūros kaitai darę globalizacijos, modernizacijos procesai, išryškinta lokalių statybos tradicijų šiuolaikinėje visuomenėje tęstinumo reikšmė. Visiems šiems aspektams pabrėžti įvesti naujosios / šiuolaikinės / neo vietinės architektūros (angl. *new / contemporary / neo vernacular*) terminai (Al-Haroun 2015: 91; Karatzas 2017: 168).

Vietinės architektūros terminas lietuviškoje istoriografijoje plačiau nepaplito, nors buvo pavartotas skirtingos architektūros kontekstuose (Lukšionytė-

Tolvaišienė 2003: 172; Minkevičius 2014: 205; Puodžiūkienė 2014a: 5–6). Šiuolaikiniame kontekste vietinė architektūra Lietuvoje tyrinėta nebuvo. Vietinė architektūra tyrimuose dažnai buvo atskiriama nuo visų pastatų, kuriuos kūrė architektai (Puodžiūkienė 2014a: 5; Oliver 2006: XXIII, XXVII–XXVIII, 4). Šiandieninėje individualių namų statyboje architekto ir kitų statybos specialistų indėlis yra privalomas ir reglamentuojamas teisinėje bazėje³, todėl šiuolaikinės etninės ar jai artimos vietinės architektūros nebegalima nagrinėti atsietai nuo architekto indėlio į ją. Atitinkamai, nenagrinėtas liko ir susiformavęs santykis tarp architekto ir namo savininko, jų indėlis į namo architektūrą – materialūs ir nematerialūs simboliai, kurie įkūnija šių dviejų agentų vertybes, kultūrinę, etninę tapatybę. Šių klausimų nauji tyrimai išilies į platesnes etnologijos, antropologijos ir tarpdalykinės mokslines ar statybos plėtros diskusijas, o svarbiausia, atskleis žmonių gyvenimo aktualijas ir tapatybes.

Keliama **hipotezė**, šiuolaikinės visuomenės individuali architektūra vis dar parodo namų gyventojų tapatybę, etninius skirtumus ir kuria Vilniaus apskrities architektūrinį savitumą.

Ginamieji teiginiai

- 1) Mokslinis antropologijos, etnologijos diskursas architektūros tyrimuose suponavo ne pasikeitusį tyrimų objektą, palyginus su tradicinės, etninės, vietinės architektūros tyrimais, o padėjo atskleisti skirtį tarp subjekto ir objekto. Tokiu būdu atskleidžiamos architektūros kaip sukonstruotos aplinkos reikšmės ir vertės.
- 2) Šiuolaikinė individuali gyvenamųjų namų architektūra Vilniaus apskrityje atitinka pagrindinius vietinės architektūros sampratos bruožus – itin ryškiai atsiskleidžia statybos utilitarumo principas; pastebimas tam tikrų statybos

³ „Visų antžeminių statinių ir tų požeminių (povandeninių) statinių, kurie skirti žmonėms gyventi, dirbti ar kitoms jų reikmėms tenkinti (išskyrus požeminius statinius, kuriuose žmonės negyvena ir nedirba, o būna tik atlikdami tų statinių priežiūrą (inžineriniai tinklai, techniniai tuneliai ir pan.), be kitų nustatytų statinio projekto dalių, statinio projekto architektūrinė dalis yra privaloma.“ LR Statybos įstatymas, 25 str.“ 1996 [2022].

tradicijų tęstinumas; namo savininkų aktyvus įsitraukimas į savo namo statybos procesą.

- 3) Nepaisant modernizacijos atneštos universalizacijos, globalių praktikų, šiuolaikinėje individualioje gyvenamųjų namų architektūroje pastebimi vietinei architektūrai būdingi bruožai, ją stačiusių žmonių etniniai ir kultūriniai skirtumai.
- 4) Individualių gyvenamųjų namų statyboje vyrauja ekologijos kaip naudos žmogui požiūris, tačiau, dėl vykdomos politikos ir aplinkosauginių judėjimų, pastebima visuomenės trajektorija gilesnės, holistiškesnės ekologijos, apimančios darnų žmogaus būvį visoje žemės ekosistemoje, link.

Tyrimo metodai

Etnografinis lauko tyrimas buvo atliktas naudojantis išsamiojo interviu metodu: pagal pirmąjį struktūruotą atviro tipo klausimų klausimyną 2016 m. liepos-palio ir 2022 m. rugpjūčio mėnesiais buvo apklausti 29 gyvenamųjų namų savininkai⁴, antrasis struktūruotą atviro tipo klausimų klausimynas buvo skirtas architektams, kurie buvo apklausti 2016 m. vasario-liepos mėnesiais. Iš viso buvo apklausti 44 namų savininkai ir 20 architektų. Pateikėjų paieška buvo vykdoma kontaktų ieškant artimųjų, pažįstamų rate, internete, vaikstant ir važinėjant po individualių gyvenamųjų namų rajonus Vilniaus miesto ir Vilniaus apskrities ribose. Individualius gyvenamuosius namus projektuojančių architektų ir (ar) jų biurų ieškota internete, kontaktų su architektais taip pat ieškota artimųjų, pažįstamų rate ar tiesiog vaikstant ir ieškant architektų biurų (daugiausiai Vilniaus mieste). Dalis interviu atlikta iš anksto nepranešus, kita dalis pokalbių buvo derinta telefonu, elektroniniu paštu. Tyrimo metu naudotasi fotofiksacijos metodu, kuris papildo ir iliustruoja tyrimo medžiagą – fotonuotraukose užfiksuota savininkų namų architektūra, svarbiausios namo dalys ir detalės. Atsirinkti tyrimo objektą ir pateikėjus padėjo stebėjimo dalyvaujant metodas, kuomet buvo važinėjama po

⁴ Namų savininkais darbe laikomi jame gyvenantys asmenys, kurie interviu metu namą nurodė buvus jų ar jų tėvų nuosavybe.

Vilniaus apskritį, ir jam artimas netnografijos⁵ metodas. Tyrime šis metodas buvo panaudotas stebint socialinių tinklų grupes, susijusias su statyba, kas padėjo išsiaiškinti šiaurinės statybos aktualijas. Pagrindinius lauko tyrimo duomenis papildė 2022 m. kovo mėnesį vykdyti tyrimai, kurių metu pagal iš anksto paruoštus du atviro tipo klausimų klausimynus buvo apklausti 5 statybininkai – jų pateikti duomenis patikslino, papildė keletą tyrimo aspektų, pavyzdžiui, padėjo įvertinti namo pabaigtuvių papročius, molio ir šiaudų namų paplitimo reiškinį šiuolaikinėje statyboje.

Surinktieji duomenys apdoroti ir analizuojami pritaikius analitinį aprašomąjį, interpretacinį, istorinį, lyginamąjį metodus. Istorinis lyginamasis metodas panaudotas palyginti etnografinių tyrimų duomenis su istoriografijos diskursais ir rankraščiais duomenimis. Šio metodo panaudojimas padėjo darbe atskleisti pokyčius šiuolaikinėje gyvenamųjų namų statyboje. Analitinis aprašomasis metodas darbe padeda atskleisti šiuolaikinės individualių gyvenamųjų namų statybos tendencijas ir įvairovę, o lyginamasis metodas leidžia atrasti nuostatų, susijusių su individualių gyvenamųjų namų architektūra, statyba skirtumus tarp skirtingų visuomenės grupių (savininkų, architektų ir statybininkų).

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, trys dėstymo dalys, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašas bei disertacijos tema parengtų mokslinių straipsnių ir pranešimų konferencijose sąrašas.

Įvadinėje dalyje nurodoma tyrimų problema, apibrėžiamas darbo objektas, tikslas, uždaviniai, darbo aktualumas ir naujumas, pateikiama hipotezė, ginamieji

⁵ Netnografijos (angl. *netnography*, sujungus žodžius „net“ ir „ethnography“) metodas, pagal jį plėtojusį Robertą Kozinets, remiasi vienu pagrindiniu etnografinio stebėjimo dalyvaujant principu, tačiau, kartu pasitelkiama skaitmeninė prieiga, nagrinėjami, pavyzdžiui, socialiniai tinklai, taip pabrėžiamas skirtumas nuo *akis į akį* atliekamų tyrimų, kurie yra vykdomi naudojantis internetine prieiga (angl. *online ethnography*; Kozinets 2015: 23).

teiginiai, nurodomi tyrimo metu naudoti metodai, apibrėžiamos pagrindinės darbe vartojamos sąvokos, apžvelgiama su darbo objektu susijusi istoriografija.

Pirmoje dėstymo dalyje pristatoma teorinė prieiga, apžvelgiami vykdyti etnografiniai lauko tyrimai. Antrojoje dalyje šiuolaikinė individuali gyvenamųjų namų architektūra, namo materija, jos įvairovė ir žmogaus pasirinkimo motyvai apžvelgiami individualaus gyvenamojo namo raidos kontekste. Trečioje darbo dalyje šiuolaikinis individualus gyvenamasis namas analizuojamas pasitelkus namo kaip žmogaus tęsinio tropu. Šioje dalyje nagrinėjami tie namo aspektai, kuriuose pastebima žmogaus, jo proto sąveika su namo materija – etninį ir kultūrinį tapatumą rodantys simboliai, simboliniai veiksmai, susiję su namo statybos ir apsigyvenimo jame etapu, analizuojama ekologijos samprata ir reikšmė namo statybose, ieškoma holistinę ekologijos sampratą geriausiai atitinkančio šiuolaikinio individualaus ekologiško namo tipo.

Pagrindinės darbe vartojamos sąvokos

Šiuolaikiniai individualūs gyvenamieji namai – tai vienbučiai gyvenamieji namai, statyti po 1990 m. pagal individualius arba žmogaus individualiems poreikiams pritaikytus tipinės architektūros projektus. Ši sąvoka taip pat apima rekonstruotus namus, kurių statyboje panaudotos medžiagos, architektūriniai, dizaino sprendimai atitinka šias statybos tendencijas. Tokia samprata darbe neapima tipinių nuosavų (vienbučių, dvibučių) namų kvartaluose (pavyzdžiui, „Pušyno slėnis“, „Smėlyno kvartalas“ Vilniuje, „Gulbinų šilas“ Vilniaus r. ir t. t.), kuriuos stato juridiniai asmenys (nekilnojamo turto vystytojai) dėl individualumo stokos. Šiuos projektuoja architektai ar jų komandos, o savininko etnis, tautinis, kultūrinis ar kitoks idėjinis įnašas namo išorės architektūroje laikomas beveik ar išvis nepastebimu. Dėl tų pačių priežasčių vengta klausinėti dvibučius gyvenamuosius namus, kurie dažnai sujungiami garažo siena.

Tradicinė architektūra suprantama kaip ilgainiui besiformavusios statybos praktikos, kurios tapo vietos etninės ir kultūrinės tapatybės dalimi. Tradicinės ir etninės architektūros, kartu ir kultūros sampratos, nors turinčios

daugybę sąlyčio taškų, darbe nėra tapatinamos. Tradicinės architektūros terminas apibūdina statybą kaimo vietovėse iki XX a. vidurio.

Architektūrą nagrinėjančiuose darbuose *tradicinės architektūros* sąvoka nėra aiškiai apibrėžiama, lietuviškoje istoriografijoje terminas dažnai tapatinamas su lietuvių *medine, kaimo, etnine* architektūra (Jomantas 2002; Lazauskaitė 2011: 402; Puodžiūkienė 2014a: 5; Bertašiūtė, Karvelytė Balbierienė 2015; Stanikūnas 2016). Sovietmečiu tokia architektūra dažnai buvo įvardijama kaip *valstiečių, liaudies* (Bielinskis ir kt. 1957; Čerbulėnas 1958; Žilėnas 1958; Butkevičius 1964b; Šešelgis ir kt. 1965), tačiau šiandieninėje istoriografijoje dėl konotacijų su sovietmečio visuomene, *darbo liaudimi, liaudies architektūros* termino yra vengiama (Puodžiūkienė 2014a: 5).

Tradicinės architektūros tyrimų chronologinės ribos taip pat nesutampa. Vieni tyrė pastatus, apėmusius laikotarpius nuo seniausių laikų iki XX a. pradžios, kuomet plito architektų parengti projektai (Puodžiūkienė 2014a: 5). Antri tyrė pastatus statytus iki XX a. vidurio, kuomet nuoseklią tradicinės kultūros raidą nutraukė industrializacija ir globalizacija (Andriušytė 2010: 120; Bertašiūtė, Andriušytė 2011: 14). Treti nagrinėjo statybos tradicijas, apimančias laikotarpį nuo XIX a. antros pusės, po baudžios panaikinimo iki XX a. vidurio, kuomet „etnosocialinių <...> procesų kryptis Lietuvoje ne tik mažino materialiosios gamybos technikos bei technologijos etniškumą, bet siaurino ir visos etnosos materialinės kultūros, kaip etnologijos objekto rėmus“ (Čiubrinskas 1993: 2).

Etnine architektūra atskleidžia Lietuvoje gyvenusių įvairių etninių grupių statybą iš įvairių statybinių medžiagų. Remiamasi nuostata, kad etninė architektūra Lietuvos kontekste apima ne tik lietuvių etninės grupės, bet ir kitų čia gyvenusių etninių grupių statybos praktikas (Puodžiūkienė 2014a: 5). Etninė architektūra darbe laikoma nepasižyminčia griežtai apibrėžiamais chronologiniais rėmais, o tai suponuoja jos kaip šiuolaikinio objekto tyrimo galimybes. Etninė architektūra skiriasi nuo tradicinės, tačiau daugeliu atžvilgiu etninės architektūros samprata sutampa su vietinės (lokalios) architektūros terminu, jos tapatinamos ir architektūros tyrėjų darbuose (Puodžiūkienė 2014a: 5).

Vietinė (angl. *vernacular*) architektūra – tai lokaliai apibrėžiama, tam tikrus savitumus, bendrumus, dėl ten vyraujančių socialinių, kultūrinių, ekonominių ir klimatinių sąlygų, implikuojanti architektūra. Sutartinė lokalsios kultūros teritorija, remiantis Irena Regina Merkiene, yra apibrėžiama remiantis ne dydžiu, o santykiu tarp tiriamo objekto ir geografinio konteksto (Merkiene 2007: 40). Šiame darbe remiamasi vietinės architektūros sampratomis, kuriose, nepaisant skirtumų, į vietinę architektūrą žvelgiama kaip į paprastiesiems žmonėms būdingą utilitarią statybą, o ne viešus ir (ar) išskirtinio dizaino⁶ (angl. *grand design*) statinius (Rapoport 1969: 2; 5; Norberg-Schulz 1985: 94; Oliver 2006: 4). Šiame darbe vietinės (lokalsios) architektūros terminas yra laikomas artimu etninei architektūrai – abejais atvejais nėra griežtai apibrėžiamos jų chronologinės ribos. Nežymiu jas skiriančiu elementu darbe laikoma tai, kad, skirtingai nei etninėje architektūroje, vietinės architektūros pagrindą sudaro ne etninė grupė ar grupės, o apibrėžiama vieta.

Simboliniais veiksmais laikomi visi veiksmai, kurie atliekami namo statybų ir įkurtuvių metu. Šie veiksmai siejasi su tikėjimais, kad juos atlikus statyba klostysis sklandžiai, pastatas bus tvirtas, ilgaamžis, o jo gyventojai laimingi, sveiki ir turtingi. Simboliniai veiksmai analizuojami remiantis Vyčio Čiubrinsko tyrinėtais statybos papročiais, kurie pasižymėjo rituališkumu, ikikrikščioniškuoju ir krikščioniškuoju tikėjimais (Čiubrinskas 1990: 123; 1991: 59-60; 123; 1993: 1-2). Šiame darbe simboliniai veiksmai analizuojami ir kaip šiuolaikinei visuomenei būdinga perimta ir perduodama tradicija.

Ekologijos samprata darbe apima visus statybos sprendimus, kurie padeda įgyvendinti taršos mažinimo, bioįvairovės skatinimo ir žmogaus sveikatą gerinančias idėjas, kilusias kaip atsakas į klimato krize įvardijamus reiškinius. Ekologijos samprata darbe laikoma apimančia aplinkosauginius judėjimus, darnią raidos koncepciją, kuri siejama su holistiškai suprantamos ekologijos politika.

⁶ Tokia architektūra laikoma atspindinčia elito kultūrą, kurios funkcija – daryti įspūdį, parodyti šeiminingo galią, gerą skonį ir (ar) statybos specialistų (architektų, dizainerių) kompetenciją (Rapoport 1969: 2).

Individualaus gyvenamojo namo istoriografijos apžvalga

Individualius namus apimančiuose tyrimuose, anglų kalba parašytuose darbuose dažniausiai vartojami terminai – „dwelling“, „housing“, „vernacular“ (Rapoport 1969: 13; Norberg-Schulz 1985: 13; Oliver 2006). Pirmųjų dviejų terminai apeliuoja į statinius, kurių pagrindinė, nors ne vienintelė funkcija yra prieglobstis žmogui. Vietinę žmonių (dar įvardinamą kaip *folk*) architektūrą pasaulyje tyrinėti pradėta supratus tokių tyrimų trūkumą ir tai, kad architektūros istorija ir teorija iki tol buvo daugiausiai nukreipta į paminklų kaip monumentalių statinių tyrimą (Rapoport 1969: 1-2). Į architektūrą kiek kitaip nei kaip materialios kultūros objektą antropologijoje pažvelgęs C. Lévi-Straussas, analizavo bendruomeninių vienetų socialinę struktūrą, kurių organizavimui tarnavo namas, tokį socialinės struktūros organizavimo būdą įvardinęs *namų visuomenėmis* (pranc. *sociétés-à-maison*; Lévi-Strauss 1988[1979]: 185). Struktūralistinės idėjos būdingos ir Pierre'o Bourdieu darbe, kuriame tyrinėti kabilų (Berberų genties, gyvenančios Afrikos šiaurinėje dalyje) gyvenamieji namai (Bourdieu 1990[1980]: 271-283). Griežtai struktūruota kabilų namo erdvė atskleidžia socialinę visuomenės santvarką, visuomenės pasaulėžiūrą, kuri yra grindžiama pusiausvyra tarp priešingų elementų – gyvenimo ir mirties, privataus ir viešo gyvenimo, namo gyventojų ir svečių, auginamų gyvulių, vyro ir moters. Skirtingai nei C. Lévi-Straussas, Pierre'as Bourdieu šiame tyrime daugiau dėmesio skyrė pačiai namo materijai: viena namo siena, aukštesnioji namo pusė buvo siejama su šviesa (ir su ja susijusiais dalykais, pavyzdžiui, ugnimi, šviestuvu), šeiminingu, svečiais, o priešais ją esanti tamsioji siena – su šeiminingu, naktimi, vieta, skirta miegui, intymiems santykiams, gimdymui ir mirčiai, taip pat šioje dalyje buvo laikomi drėgni, žali (neapdoroti) maisto produktai (Bourdieu 1990[1980]: 272).

Struktūralizmo idėjos Lietuvoje nebuvo plačiau plėtotos, dominavo architektūros kaip materialios kultūros tyrimų pobūdis. Pirmieji ir seniausi, nors gana fragmentiški duomenys apie gyvenamuosius namus Lietuvos teritorijoje mus pasiekia iš archeologijos ir istorijos mokslų disciplinų. Archeologiniai ir rašytiniai šaltiniai ne kartą buvo aptarti tradicinę, etninę, kaimo architektūrą nagrinėjančiuose

darbuose (Galaunė 1930: 29–41; Tautavičius 1958: 94–95; Čerbulėnas 1958: 104–105; Žilėnas 1958: 146–156; Butkevičius 1971: 7–16; Bertašiūtė 2002; Bertašiūtė 2014a: 69–71; Bertašiūtė 2014b: 24–26; Stanikūnas 2016: 6–7). Pirmosios rašytinės etnografinio pobūdžio žinios apie lietuvių gyvenamuosius namus randamos iš užsienio kilusių kronikininkų, rašytojų, keliautojų, pavyzdžiui Žiliberto de Lanua (1386–1462 m.), Jano Dlugošo (1415–1480 m.), Sigizmundo Herberšteino (1486–1566 m.), Jono Lasickio (1534–1599), Teodoro Lepnerio (1633–1691), Mato Pretorijaus (~1635–1704 m.) darbuose (Čerbulėnas 1958: 104–105; Milius 1964: 16–30; Ališauskas 2012: 105–107). Nuosekliau lietuvių namus XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tyrinėjo vokiečių kilmės tyrėjai: Adalbertas Bezenbergeris keletose straipsnių analizavo lietuvių gyvenamojo namo raidą (Milius 1964: 30), Richardas Detlefzenas 1911 m. studijoje, skirtoje Rytų Prūsijos teritorijoje esantiems kaimams, kaip vieną iš tyrinėjimo arealų išskyrė Lietuvą (Mažąją Lietuvą – V. S. past.), Rytų Prūsijos teritorijoje rinko duomenis apie kultūros paveldą, tokiu būdu stengėsi padėti jį išsaugoti ateities kartoms (Detlefzenas 1995: 5–24).

Vieni pirmųjų sodybų ir *trobėsių* aprašymai randami svarbiausiuose lietuviškos raštijos paminkluose – Kristijono Donelaičio „Metuose“ (XVIII a. antra pusė; Donelaitis 2014: 16–17) ir Simono Daukanto „Būde senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845 m.). S. Daukantas aprašė žemaičių ir *kalnėnų namą* (dar vadinamą *nams*, *namaitis*, *numas* – V. S. past.), žemaičių *trobą ir kalnėnų seklyčią* (aukštaitišką dūminę pirkį – V. S. past.; Daukantas 1993: 27–31), yra žinomas ir gana išsamus Juozo Tumo-Vaižganto žemaičių *namo* aprašymas (1905 m.; cit. iš Galaunė 1930: 48). Stiprėjanti tautinė savimone ir medinės architektūros kaip tautos paveldo samprata atsiskleidė Povilo Januševičiaus darbe, skirtame lietuvių gyvenamiesiems namams: akcentuota, kad nauji namai turi būti statomi *Lietuvos dvasioje, lietuvišku stiliumi*, atkreiptas dėmesys į praktinio pobūdžio literatūros statybų tema Lietuvoje trūkumą, kurį išdavė į viensėdijas išskirstytų kaimų architektūra, kuomet *tautiečiai* buvo priversti *kirvelio klausties* (Januševičius 1917: 3–13). Nepaisant akivaizdžiai menkų architektūrinių žinių, autorius buvo pirmasis pamėginęs suklasifikuoti lietuviškus gyvenamuosius namus pagal stogo formą.

Stogo formos, puošybos elementų ir architektūrinių detalių kaip liaudies meno tyrimai buvo tęsiami tarpukariu. Paulius Galaunė sistemino negausius empirinius duomenis apie lietuvių liaudies medinę architektūrą, panaudojo archeologinius duomenis, kuriais remiantis nurodė, kad pirmuoju gyvenamuoju būsto tipu Lietuvoje laikytinos palapinės, darbe rėmėsi rašytiniais šaltiniais, lyginamaisiais statybos duomenimis iš visos Europos (Galaunė 1930: 32–47). Gana nedidelės apimties veikalas P. Galaunė stengėsi aprėpti daugybę liaudies meno formų, todėl, daugeliu atveju, pasigendama gilesnės analizės, tai suponavo darbe pasitaikančias faktines klaidas, pavyzdžiui, darbe *namas (numas)* laikomas tik Žemaitijai buvusiu būdingu būsto tipu (Galaunė 1930: 50), nors dar 1829 m. Dionizas Poška buvo aprašęs tokius būstus buvusius būdingus ir Aukštaitijai, ką patvirtino ir kiek daugiau nei šimtmečiu vėlesni Konstantino Jablonskio pateikti dvarų inventorių duomenys (Čerbulėnas 1958: 105; Žilėnas 1958: 146; Butkevičius 1964b: 213). Nepaisant netikslumų, P. Galaunės darbas buvo pirmasis tokio pobūdžio veikalas, kuriame analizuotos įvairios liaudies meno rūšys, analitiniu požiūriu vertinga ir tai, jog prie *lietuvių liaudies meno* priskirta sinagogų architektūrą, kuri laikyta integralia Lietuvos architektūros raidos dalimi, statyta vietinių meistrų, remiantis vietine statybos tradicija (Galaunė 1930: 143–153). Tarpukariu nuoseklius duomenis apie kaimo architektūrą rinko Jurgis Gimbutas, tačiau II-asis pasaulinis karas lėmė tai, kad disertacija apie Lietuvos valstiečių stogus buvo parengta ir apginta išėivijoje (Gimbutas 1948). Mokslininkas nenustojo domėtis tradicine kaimo architektūra ir po daugiau kaip 50 m. išleido gausiai iliustruotą knygą apie tokios statybos puošybos elementus (Gimbutas 2004[1999]).

Pokariu gyvenamojo namo raidos klausimas imtas nagrinėti pasirėmus tuometiniais, nors vis dar negausiais archeologiniais duomenimis (Rūkštelė 1941). Sovietmečiu apie tradicinę architektūrą kaimo vietovėse sukaupta daugybė empirinių žinių, kurias net keletą dešimtmečių rinko architektai ir etnologai – gausūs duomenys leido toliau gilintis į gyvenamojo namo raidą (Čerbulėnas 1958 ; Žilėnas 1958; Butkevičius 1964b: 210–216), pateikti lietuvių gyvenamų namų klasifikacijas (Baršauskas 1956: 12–16; Butkevičius 1958a, 1958b, 1971). Šalia gausių empirinių

duomenų, naudotasi įvairiais rašytiniais šaltiniais, lyginamaisiais duomenimis iš artimų ir kultūrinę įtaką Lietuvai dariusių kraštų, pasitelkta etimologija, analizuoti rašytiniuose šaltiniuose minimi, su gyvenamaisiais namais susiję pavadinimai (Čerbulėnas 1958; Butkevičius 1971). Žinias apie etninę architektūrą pildė gausėjantys archeologiniai duomenys ir žinios apie medinės statybos meistrus (dailides), jų darbo įrankius (Tautavičius 1958; Žilėnas 1958: 146–156; Tautavičius 1964; Daugudis 1982; Milius 1983), leisti gausiai iliustruoti veikalai „Lietuvių liaudies architektūra“ (Šešelgis ir kt. 1965; Baršauskas ir kt. 1968) ir „Lietuvių liaudies menas. Architektūra“ (Bielinskis ir kt. 1957), skirti su liaudies architektūra (kultūra) kaip paveldu supažindinti platesnę visuomenės dalį. Žinių apie paveldą sklaidos ir jo išsaugojimo tikslu buvo sukurtas Lietuvos liaudies buities muziejus (toliau – LLBM), prie kurio kūrimo prisidėjo žymiausi tokios architektūros tyrėjai – etnologai, architektai, muziejininkai, paveldo specialistai (Stanikūnas 2016: 56–60).

Susidomėjimą gyvenamojo namo raida, prie valstiečių kultūros priskiriamų pastatų tyrimų gausą sovietmečiu lėmė dėl konjunktūros susidariusios sąlygos atlikti materialios kultūros tyrimus kaimo vietovėse, kurie legitimizuoti kaip pagrindžiantys evoliucionizmo paradigmą ir dėl klasių kovos susiformavusią socialinę santvarką (Buchli 2002: 8; Savoniakaitė 2019: 75, 81). Viena vertus, sovietmečiu susidarė sąlygos gana išsamiai, įvairiais aspektais ištirti tradicinę, etninę laikomą kaimo statybą, kita vertus, miestų, miestelių ir dvarų architektūros tyrimų trūkumas lėmė tai, kad tradicinė architektūra dar ir šiandien daugiausiai tapatinama su kaimo, valstietiška kultūra. Ilgą laiką dominavę kaimo kultūros tyrimai buvo racionalizuojami ne tik remiantis sovietine ideologija, bet ir statistika, tuometinės visuomenės charakteristikomis – XX a. viduryje didžiąją tautos dalį vis dar sudarė valstiečiai (Čiubrinkas 1993: 4). Miestelių ir dvarų sodybų pastatai kaip *liaudies* architektūra buvo trumpai apžvelgti antrajame „Lietuvių liaudies architektūros“ tome (Baršauskas 1968: 27–30; Jankevičienė 1968: 87–92), miesto ir tradicinės liaudies architektūros, lokaliųjų ir tarptautinių miesto architektūros bruožų santykio problemą kėlė A. Daniliauskas (1978). Tokių tyrimų stoką atspindi LLBM ilgai brandinta idėja įkurti miestelio architektūrą reprezentuojančią pastatų ekspoziciją.

Miestelio struktūra ir įvaizdis turėjo atitikti bendrą muziejaus programą, šią muziejaus dalį buvo siekiama pateikti kaip vietą, kurioje buvo aptarnaujami kaimo gyventojai (Stanikūnas 2016: 70).

Architektas Juozas Baršauskas *lietuvių liaudies architektūros* tyrimais siekė praktiškai įgyvendinti sovietinį devizą, kad architektūra turi būti *socialistinė savo turiniu ir nacionalinė savo forma*. Atliktas lietuvių liaudžiai būdingos architektūros tyrimas turėjo padėti plėtoti geriausias *lietuvių liaudies architektūrinės tradicijas* (Baršauskas 1956: 4, 102). Tyrėjas analizavo tipinius kolūkinių gyvenviečių gyvenamųjų namų projektus, projektuotus 1948–1950 m. Sovietų Sąjungoje ir 1951–1953 m. Architektūros reikalų valdybos Lietuvoje, gana kritiškai juos įvertino sanitarinių-higienos normų, išplanavimo, ekonomiškumo bei estetiniais (pavyzdžiui, jų tūrių, proporcijų) atžvilgiais, suprojektavo ir pateikė projektų seriją, kurioje siūlė naudoti naujas statybines medžiagas, sprendimus tik atsižvelgus į liaudies architektūrai būdingas pastatų formas, proporcijas, išplanavimą ir puošybą (Baršauskas 1956: 186–222). Architektūros tyrimo objektas nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios etnologų tarpe ėmė įvairėti, nors dar buvo smarkiai priklausomas nuo sovietinės konjunktūros: tirti fabrikų darbuotojų gyvenamieji namai (Merkiene 1966), naujos socialistinio kaimo gyvenvietės ir jų architektūra (Butkevičius 1980), *šiuolaikinės kaimo gyvenvietės, sodybos* (Gutautas 1983, 1985).

Modernizacijos, globalizacijos procesai ir postmoderni mokslinė mintis suponavo naujus architektūros kontekstus – šiuolaikiniuose tyrimuose keliami klausimai, kaip turėtų būti ir kaip yra projektuojami ir statomi pastatai, kuriantys vietos tapatumą, kas tampa atsvara *architektūrinės kalbos universalizacijai* (Herrle, Schmitz 2009: 7–10). Modernizacijos, globalizacijos procesų dinamika Lietuvoje sutapo su politiniais pasikeitimais, įvykusiais po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvai įstojus į ES. Šiuo laikotarpiu pradėjo mažėti materialinės kultūros tyrimų reikšmė, daugiau dėmesio buvo skiriama su gyvenamuoju namu susijusiems ir dėl socialinių, ekonominių ir politinių pokyčių nykstantiems papročiams fiksuoti (Čiubrinskas 1993; Vyšniauskaitė 1999; Klimka 2002, 2011, 2013), pradėti nagrinėti ne tik įvairesni kultūriniai, bet ir socialiniai, ekonominiai gyvenamųjų namų

materijos aspektai (Čiubrinskas 1993; Savoniakaitė 2003; Čepaitienė 2013: 211–214). Pasikeitus politinei situacijai atsirado galimybė užpildyti tyrimų, kurie nesutapo su sovietine ideologija, spragas: tyrinėta XVI a. vidurio – XIX a. vidurio medinės ponų namų architektūros raida Lietuvoje, kuriai įtaką darė stilinės ir etninės architektūros tradicijos sąveika (Puodžiūkienė 2011: 4, 117–118), kritiškai įvertinta sovietinei ideologijai tarnavusi architektūra – tipiniai vienbučiai gyvenamieji namai, sodo nameliai (Galaunytė 2016; Šiupšinskas 2021), kurie dėl didelio spaudimo „iš viršaus“ įsiterpė į individualaus gyvenamojo namo raidą. Tyrimų kaitą lėmė ir kintanti demografinė situacija – gyventojų skaičiaus miestuose augimas, kuris koreliuoja su nauja statyba, taip pat privertė atkreipti daugiau dėmesio į miesto kultūrą. Po Nepriklausomybės atkūrimo spartus medinio paveldo nykimas įgavo komercializacijos bruožų, kuomet, siekiant didesnės finansinės naudos, naikinti šalia miesto centro esančiuose rajonuose stovintys mediniai pastatai (Jomantas 2011: 6). Tai skatino išlikusių tokios architektūros pastatų, medinių miesto dalių, kurortų ir maldos namų medinės architektūros tyrimus (Ptašek 2011, 2017; Lukšionytė 2011; Purvinas, Purviniene 2011; Jurevičienė 2017).

Daugiau duomenų apie gyvenamojo namo kaitą suteikė mieste vykdyti nuoseklūs archeologiniai tyrimai: nagrinėti XIII–XVII a. Vilniaus mediniai pastatai ir sodybos (Vainilaitis 2001), remiantis esamais Vilniaus miesto archeologiniais duomenimis, atliktos XV–XVI a. pastatų rekonstrukcijos, padėjusios nustatyti, kad XIV a. Vilniuje susiformavo esminiai miesto ir kaimo statybos skirtumai – šiuo laikotarpiu pastebimas glaustas namų užstatymas kvartalais, kuriuos skyrė akmenimis ar medžiu grįstos gatvės, atsirado sanitarinė-higieninė infrastruktūra, pastatai tapo multifunkcionalūs, padidėjo jų tūris, pasikeitė namo plano struktūra (Vainilaitis, Valionienė 2004: 109–110). Tai, kad iki XIV a. Vilniaus mieste gyvenamųjų namų statyba buvo mažai diferencijuota, dar kartą parodo, kad etninės architektūros objektas turi būti suprantamas plačiau vietos ir laiko požiūriais.

Holistiniu ir epistemologiniu požiūriu antropologines žinias apie gyvenamąjį namą praplėtė darbai, kuriuose į tyrimų objektą pažvelgiama iš naujų pozicijų – namas nagrinėtas kaip tautosakinis objektas, persidengiantis su savos

vietos (supančios aplinkos) vaizdiniu (Vaitkevičienė 2012: 31), pradėtas tirti per biografinį (gyvenimo istorijos) lygmenį (Nielsen 2016). Panašiai į vietinę, mokslininkės vadinama prigimtinę, architektūrą per autobiografinį matmenį pažvelgė Viktorija Daujotytė-Pakerienė (Daujotytė-Pakerienė 2019: 17–22). Tikėtina, kad biografinio tyrimo metodo reikšmė į individualizmą linkusioje visuomenėje ateityje tik didės.

Spartus vietos tradicijų nykimas visame pasaulyje skatino šiuolaikinės (modernios) architektūros ryšio su tradicijomis tyrimus, kurie pasitelkti ir sprendžiant su klimato krize susijusius uždavinius (Oliver 2006; Al-Haroun 2015). Į sprendimus orientuoti ir pastatų iš šiaudų ir molio, kurie laikomi aplinkai draugiškais, tyrimai (Jiménez Delgado, Cañas Guerrero 2006: 679), susiformavo naujas požiūris į klimatinės oro sąlygas, kurias siūloma suvokti ne kaip opozicines kuriamai architektūrai, bet, kartu su architekto darbo indėliu, laikyti jas kūrybine architektūrine jėga (Hill 2012: 3; Bergman 2021: 175).

Nepaisant naujo poslinkio tyrimuose, tradicinės, kaimo, medinės architektūros tyrimai Lietuvoje išliko svarbūs. Pasirėmus naujais empiriniais duomenimis, tokiuose tyrimuose buvo plečiamos ir tikslinamos ankstesnės žinios apie namų, jų statybos technologijų kaitą Lietuvoje (Bertašiūtė 2002), atkreiptas dėmesys į mažai dėmesio susilaukusius statinius iš molio (Bertašiūtė, Andriušytė 2011; Bertašiūtė, Skorupskas 2012; Varanauskaitė 2014d). Tradicinės architektūros tyrimais buvo siekiama stiprinta lietuviškąją tapatybę (Vyšniauskaitė 1999; Klimka 2013; Bertašiūtė 2014c), perteikti tokio architektūros paveldo vertes besikeičiančiai visuomenei, kas ne tik padėtų išsaugoti išlikusį materialųjį paveldą, bet ir architektūrines tradicijas (Jomantas 2002: 7–8; Andriušytė 2010; Puodžiūkienė 2011). Regioninės, lokaliios tapatybės stiprinimui skirti darbai, kuriuose nagrinėta vietinė, kaip vietos meistrų statyta architektūra, tokie tyrimai publikuoti „Lietuvos valsčių“ knygų serijoje. Šioje serijoje Vilniaus apskrities ribose tirta Musninkų apylinkių ir Gelvonų miestelio, valsčiaus ir kaimų architektūra, dvarai (Straševičienė 2005; Stoma 2005; Spurgevičius 2009; Rupeikienė 2009a, 2009b; Petrauskaitė 2009). Vietinės architektūros tyrimus atitinka ir darbai, kuriuose buvo nagrinėti Rytų

Lietuvos kaimų, daugiausiai patekusių į lenkų okupuotą Vilniaus krašto teritoriją, architektūriniai bruožai (Čiubrinskas 1990; Bertašiūtė 1995; Eidukienė 2008).

Tradicinės architektūros tyrimams savo reikšme artima muziejuose vykdoma veikla: eksponatų saugojimu ir visuomenės švietimu neapsiribojama LLBM – muziejuje dirbantys darbuotojai vykdo tradicinės architektūros tyrimus (Bertašiūtė 2007; Stanikūnas 2016), čia rengiamos mediniam paveldo išsaugojimui skirtos restauravimo praktikos-seminarai, *de facto* prisidėję prie dvaro sodybos muziejaus teritorijoje atkūrimo idėjos (Atstatant Aristavėlės dvaro...). Panaši misija įgyvendinama ir 2022 m. atidarytame *Medinės miesto architektūros muziejuje*: muziejui pritaikytame restauruotame kultūros paveldo objekte Polocko g. (Vilniuje) vykdoma edukacinė veikla, veikia skaitykla, kurioje galima rasti literatūros apie medinę architektūrą, architektus, veikia konsultacinis centras, į kurį galima kreiptis medinės architektūros apsaugos bei priežiūros klausimais.

Šiuolaikiniuose tradicinės architektūros tyrimuose vis dažnesnis tampa taikomasis aspektas: ieškoma tradicinės architektūros bruožų, kuriuos galima būtų pritaikyti šiuolaikinėje statyboje tam, kad būtų perduotos statybos tradicijos, tačiau nebūtų peržengta kičo riba (Andriušytė 2010: 117, 136), tiriamos Kauno ir istorinių priemiesčių architektūros paveldo perspektyvos (Čepinskas 2021). Tradicinės, kaimo architektūros tyrėjai bendradarbiaudami su įvairiomis institucijomis rengia įvairius leidinius apie skirtingų vietovių, regionų architektūrą ir statybą, pavyzdžiui, serijos „Kaimo statyba“ autoriai pateikė statybos rekomendacijos kaimo vietovėse, kurios saugomose teritorijose galėtų būti naudojamos kaip gairės (Bertašiūtė 2010, 2012, 2013). Tradicijų ir inovacijų sintezės klausimas gana plačiai analizuotas darbuose apie medžio kaip tradicinės ir ekologiškos žaliavos panaudojimą šiuolaikinėje statyboje (Dundulytė 2009; Gabrėnas 2012; Gumenikovaitė 2016).

Apibendrinant istoriografiją, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad individualaus gyvenamojo namo kaitos nuo XX a. vidurio klausimui yra skiriama per mažai dėmesio, išsamiau analizuotas tik medinių skydinių karkasinių konstrukcijų panaudojimas, ir gyvenamųjų namų vidaus planas, jo kaita, kuriai įtaką darė sovietiniai tipinės vienbučių architektūros projektai (Dundulytė 2009; Galaunytė

2016, 2017). Kai kurios tendencijos, neabejotinai būdingos ir šiuolaikinėje individualių namų statyboje, nagrinėjamos architektų darbuose bendrame šiuolaikinės architektūros kontekste (Grunskis, Rėklaitė 2012; Mačiulis 2013: 53–133; Minkevičius 2014: 173–178). Tokio pobūdžio darbuose tyrimų objektu dažniausiai tampa išskirtinio dizaino, visuomeninė miesto (vieši, komerciniai pastatai) architektūra, sukurta architektų, kartu, kaip opozicija jai, pateikiami prastos, abejotinos architektūros, jos tendencijų, miesto planavimo problemų pavyzdžiai. Čia kritikos susilaukė ir po 1990-ųjų m. postmodernizmui priskiriama statyba priemiesčiuose, susiformavusi kaimo turizmo sodybų medinė architektūra (Mačiulis 1996: 23; Mačiulis 2008: 169–170; Mačiulis 2012: 271–272; Grunskis, Rėklaitė 2012: 119–120; Rubavičius 2012: 227; Minkevičius 2014: 214). Šiuose darbuose dažnai stokojama gilesnio ir holistinio socialinių, kultūrinių ir politinių aspektų įvertinimo bei etnologijos, antropologijos tyrimuose svarbios *emic* perspektyvos. Šios ankstesniuose tyrimuose pastebimos spragos tikimės bus užpildytos šiuo darbu.

1. INDIVIDUALAUS GYVENAMOJO NAMO TYRINĖJIMO METODOLOGIJA IR TEORINIAI DARBO RĖMAI

Individuali gyvenamojo namo istoriografija, kaip ir postmodernioji mintis antropologijoje, atskleidžia platų šiuolaikinės architektūros tyrimo prieigų spektrą, naujus tyrimo kontekstus ir kintantį požiūrį į materialumą – t. y. architektūros materija pasinaudojama platesnių socialinių, kultūrinių visuomenės reiškinių tyrimuose. Šiame skyriuje metodologiniu požiūriu šiuolaikiniame modernios visuomenės kontekste analizuojamas darbo tyrimų objektas, atskleidžiama objekto kaitos trajektorija mokslinėje mintyje ir viso to fone besiskleidžiantis ryšys tarp objekto ir subjekto, t. y. architektūros ir žmogaus. Paskutinėje skyriaus dalyje apžvelgiami vykdyti etnografiniai lauko tyrimai, pateikiama metodologija, kuria remiantis lauko tyrimų metu buvo vykdyta objektų atranka.

1.1. Tyrimo objektas ir jo šiuolaikinis kontekstas

Tyrinėti šiuolaikinę individualių gyvenamųjų namų architektūrą Vilniaus apskrities ribose paskatino stebėjimas dalyvaujant Vilniaus miesto augimo, plėtimosi procese, stebint, kaip keičiasi priemiestinės miesto zonos ir statyba jose, kas atitinka *antropologijos namuose* tyrimus. Šiuolaikinei antropologijos teorijai būdinga pakitusi metodologinė vietos prieiga: į vietą žvelgiama ne kaip savaime suprantamą erdvės matmenį, bet kaip socialiai ir kultūriškai sukonstruotą, žmogaus *įkūnytą* objektą, kurį, dėl šiandieninei visuomenei didelę įtaką darančių veiksnių, reikia nagrinėti kaip *daugiavietį* ir *daugiabalsį* darinį (Rodman 2003: 216; 217, 219, 230; Low, Lawrence-Zúñiga 2003: 27; Savoniakaitė 2007b: 19–20, 24, 25). Individualūs gyvenamieji namai Lietuvoje ilgą laiką reprezentavo tik vienos etninės grupės – lietuvių statybą. Vidos Savoniakaitės teigimu, kintančioje ekonomikoje, naujuose gyvenimo kontekstuose, migracijoje plečiasi etniškumo sąvoka, o šiame kontekste kito ir tyrimų metodologijos, vienas jų – atsiradęs poreikis atskleisti daugiakultūrinius reiškinius tame pačiame regione (Savoniakaitė 2014a: 86).

Atskleisti *daugiabalsiškumą* ir platesnę etniškumo sampratą mėginta Lietuvos architektūros istorijos IV tome: darbo objektas apėmė platesnį tyrimų spektrą nei tradicinės, kaimo ir medinės architektūros tyrimuose – nagrinėta ne tik mediniai *trobėsiai*, bet ir statiniai iš molio, mūro, kaimo, miestelių ir bažnytkaimių architektūra, akcentuota, kad etninės architektūros terminas naudojamas kalbant ne tik apie lietuvių, bet ir kitų čia gyvenusių tautų statybą (Puodžiūkienė 2014a: 5). Vis tik gyvenamojo būsto skirtumai, kurių tikrai būta tarp skirtingų Lietuvoje gyvenusių etninių grupių (Varanauskaitė 2016b: 16–18), liko neatskleisti. Darbe pasigendama gilesnės etninės kultūros termino analizės, kuri būtų padėjusi atskirti etninės ir tradicinės architektūros terminus, kurie mokslininkų laikomi sinonimais (Puodžiūkienė 2014a: 5; Bertašiūtė, Karvelytė Balberienė 2015: 191).

Etninės ir tradicinės kultūros (ir architektūros) sampratų skirtumų, kurių laikomasi šiame darbe, atskleidimui pasitelkime etninės kultūros sampratą nagrinėjusių mokslininkų darbus. Angelė Vyšniauskaitė etninę kultūrą apibrėžė „visų tautos (etnoso) socialinių sluoksnių istorijos eigoje sukurta, istorine savimone paremta iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atsinaujinanti materialinės ir dvasinės veiklos vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą ir atverianti galimybę kūrybiškai dalyvauti pasaulio tautų bendrijoje“ (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 1). Krescencijus Stoškus išskyrė dvi etninės kultūros sampratas – pirmoji sutampa su visos tautos (etnoso) kultūra, o kita – su tradicine kultūra (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 3), panašiai etninės kultūros sampratą į siauresnę (atitinkančią tradicinę kultūrą) ir platesnę išskyrė Petras Kalnius (Kalnius 2001: 19). K. Stoškus spėjo, jog ateityje kultūrinės antropologijos mokslui Lietuvoje darant vis didesnę įtaką etnologijos ir antropologijos mokslui, tradicinė kultūra taps tik vienu iš etninės kultūros aspektų, besiskiriančiu nuo inovacinės civilizacijos, miesto ar moderniosios kultūros (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 3). Remiantis šiais apibrėžimais, etninė kultūra, kartu ir architektūra, šiame darbe suvokiama platesne prasme, taip siekiama atskleisti tuos aspektus, kuriems istoriografijoje nebuvo skiriamas pakankamas dėmesys. Vienas tokių aspektų – tai dėmesys *kitam*, t. y. ne tik lietuvių, bet ir kitų Lietuvoje gyvenusių ir gyvenančių tautų statybos savitumams

ir bendrumams. Kitas svarbus aspektas, dažnai akcentuojamas etninės kultūros sampratos apibrėžime – tai kaita, inovacijos (LR Etninės kultūros... 2021[1999]; Vyšniauskaitė, Stoškus 1997:). A. Vyšniauskaitė etninę kultūrą laikė gyvu organizmu, kuriam būdingas nuolatinis atsinaujinimas, atsisakymas atgyvenusių veiklos formų bei elementų, laiko dvasią atitinkančių ir etninės savimonės neužgožiančių naujovių įsisavinimas (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 2). Tradicijų su inovacijomis nepriešino ir K. Stoškus – jo teigimu, tai yra du tos pačios kultūros aspektai: tradicijos parodo kultūros išliekamumą kartų kaitoje, o inovacijos – kultūros kūrybiškumą (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 4). Šiandieniniuose medinės, tradicinės, kaimo architektūros tyrimuose pripažįstama tai, kad tradicija yra vyksmas, kuris nuolat kinta, o nebeaktualios, nunykusios praktikos tampa *užšaldyta tradicija*, kultūros paveldu (Bertašiūtė, Karvelytė Balbierienė 2015: 192; Stanikūnas 2016: 7). Nepaisant deklaruojamų nuostatų, inovacijoms tyrimuose yra skiriama mažai dėmesio, dažniau konstatuojama kaita.

Besikeičiantis požiūris į kaitą ir inovacijas leidžia į šiuolaikinę individualių gyvenamųjų namų statybą pažvelgti per vietinės, etninės architektūros prizmę. Vietinė architektūra laikyta neatsiejama nuo statybos tradicijų perdavimo (Oliver 2006: XXIII, XXVII–XXVIII, 4), statybos kaimo vietovėse (Norberg-Schulz 1985: 94), tačiau dar XX a. 7–9-u dešimtmečiais buvo keliami klausimai dėl modernizacijos, globalizacijos ir industrializmo paveiktos architektūros santykio su vietine architektūra. Amosas Rapoportas išskyrė modernią (angl. *modern*) architektūrą, ją įvardino *modernios folk idiomos tipu*, prie kurios priskyrė *šiuolaikinės Amerikos* (XX a. 7 dešimtmečio) naujas architektūrines formas, pavyzdžiui, motelius, užkandines ir masiškai paplitusius gyvenamuosius būstus (angl. *popular housing*), buvusius suprojektuotus populiariam skoniui (kaip tai, kas yra madinga ir dėl to plačiai paplinta). Mokslininko teigimu, nors tokios architektūros *nejmanoma įgyvendinti tradicinei vietinei architektūrai būdingos neformalios kontrolės* (tradicijų – V. S. past.) būdu, ši architektūra parodo bendras visuomenėje vyraujančias vertybes (Rapoport 1969: 7). Paulas Oliveris prie populiariosios architektūros priskyrė priemiesčių architektūrą, kurioje aiškiai

pastebimos gyventojų motyvacijos išreikšti savo individualią tapatybę, tačiau nesutiko, kad ją reikėtų priskirti prie vietinės architektūros dėl to, jog tokie pastatai nėra statomi pačių savininkų ar bendruomenių. Nepaisant tokios nuostatos, pripažįstama, kad priemiesčių architektūra darė įtaką ir savarankiškai namus statantiems žmonėms, pabrėžiama priemiesčių kaip *tarpinių namų* (angl. *houses in between*) architektūros tyrimų svarba (Norberg-Schulz 1985: 94; Oliver 2006: XXVI–XXVII). Šiame darbe pasiremiama nuostata, kad tradicijų nunykimas, adaptacija, evoliucija ir inovacijos yra ne tradicijų kaitos tipai, o kaitos indikatoriai (Oring 2021: 3). Tokiu kaitos indikatoriumi, kuris parodo įvykčius pokyčius tiek architektūroje, tiek visuomenėje dėl pakitusių socialinių, ekonominių ir kultūrinių sąlygų, reikia laikyti ir architektų kaip būtinojo agento šiuolaikinėse statybose vaidmenį. Panašios nuostatos pastebimos ir naujausiuose vietinės architektūros tyrimuose Vakarų istoriografijoje, kur architekto ir kitų statybos specialistų indėlis nebėra laikomas esminiu profesionalią statybą nuo vietinės architektūros skiriančiu bruožu (Guillery 2011a: 1; Al-Haroun 2015: 28; Karatzas 2017). A. Rapoportas vietinės architektūros tyrimuose pernelyg sureikšminęs sociokultūrinės sąlygas kaip esmines lemiančias pastato formą, vėlesniuose savo darbuose bandė atsakyti į klausimą, koks iš tikrųjų turėtų būti architekto indėlis į statybas. Aplinkos dizaino, į kurį įeina ir architektūrinis projektavimas, tikslu A. Rapoportas įvardino ne architekto meninę saviraišką, o problemų identifikavimą ir sprendimą, t. y. kurti maksimaliai vartotojo reikmes ir kultūrą atitinkantį dizainą (Rapoport 1969: 46–47; 2005: 1–2). Sąlygos kurti maksimaliai individualius žmogaus poreikius ir galimybes atliepiančią architektūrą Lietuvoje susidarė po Nepriklausomybės atkūrimo, kuomet, architektų teigimu, architektūra tapo preke. Šį pokytį lėmė atsiradęs tiesioginis ryšys tarp žmogaus (užsakovo) ir specialisto (architekto), kuris yra grįstas rinkos paklausos-pasiūlos dėsniais (Mačiulis 2008: 170; Grunskis 2012: 28; Šiupšinskas 2015: 62).

Pasikeitimai ne tik vietos, bet ir laiko dimensijose, ypač tokių pokyčių dinamizmas, laikomi šiuolaikinę visuomenę nuo tradicinės skiriančiu bruožu (Giddens 2000: 29, 33; Tomlinson 2002: 60). Tyrinėjamo laiko apibrėžimas kaip

„šiuolaikinio“ reikalauja gilesnės analizės – nors tai yra universali dabartinio laiko sąvoka, tačiau architektūros kontekste vartojama įvairiais, netgi skirtingais laikotarpiais: XX a. 8 dešimtmetyje *šiuolaikinį* Žemaitijos, Suvalkijos kaimą tyrinėjo Izidorius Butkevičius (Butkevičius 1981, 1985), o 9 dešimtmetyje *šiuolaikines* kaimo sodybas tyrinėjo Stasys Gutautas (Gutautas 1983, LII RS f. 73 b. 1225). Architektūros tyrėjas Charlesas Jenckas 1973 m. darbe 1920–1970 m. laikotarpio architektūrinės srovės apibendrintai įvardino *moderniais judėjimais* (angl. *modern movements*; Jencks 1973), o 1997 m. architektūrinės tendencijas nuo praėjusio amžiaus vidurio iki jo pabaigos jau vadino *šiuolaikine architektūra* (angl. *contemporary architecture*; Jencks, Kropf 1997). Sąvoka *šiuolaikinis* dažnai su postmodernumu tapatinama ir kituose darbuose (Lyotard: 1993; Jameson: 2006 [1991]). Architektė Julija Rėklaitė postmodernizmo stiliaus raišką (istorinių formų atkartojimą ir perkūrimą) Lietuvos architektūroje po Nepriklausomybės atkūrimo laikė pereinamuoju laikotarpiu tarp modernizmo ir šiuolaikinių architektūros stilių (Rėklaitė 2015: 125). Nors tyrėjai postmodernizmo stilių dažnai buvo linkę priskirti prie šiuolaikinės architektūros, Algimantas Mačiulis postmodernizmą Lietuvoje laiko jau praėjusiu (XX a. 8–10 dešimtmečių) architektūrinės raiškos etapu (Mačiulis 2013: 91).

Architektas Rimantas Buivydas *šiuolaikinę architektūrą* tapatino su modernizmo architektūra, tą mėgino pagrįsti etimologiniu metodu – žodžio *modernus*, kuris yra laikomas modernizmo termino vediniu, atitikmeniu lietuvių kalboje laikė žodį *šiuolaikinis*. Tokia samprata suponavo autoriaus keliamą problematiką, kad *šiuolaikiniu stiliumi* pasaulyje laikyti ir kultūros paveldu tapę XX a. pradžioje statyti pastatai. Terminai *modernybė* ir *šiuolaikinis* ir jų vartojimas implikuoja panašias filosofines problemas, kurios galėjo prisidėti prie šių terminų tapatinimo: „šiuolaikinis“ yra susijęs su laiku, kuris nėra nekintantis (Buivydas 1999: 72), o modernybė – „dabartis suvokianti save naujųjų laikų horizonto pagrindu kaip naujausio laiko aktualybę, atsisveikinimą su praeitimi turi suprasti kaip nenutrūkstamą atsinaujinimą“ (Habermas 2002: 15). R. Buivydas taip pat pasiūlė vartoti *konstruktyvizmo* terminą kaip tinkamesnį, apibendrinantį XX a. *architektūrinį*

srautą (Buivydas 1999: 72). Prie šio srauto priskirtos ir tokios tendencijos kaip *hi-tech*, minimalizmas, kurios užima svarbią vietą ir XXI a. architektūroje. Nuo 1990 m. Lietuvoje kuriama architektūra vadinama įvairiai: *nepriklausomybės metų* (Minkevičius 2002: 132), *laisvės* (Rėklaitė, Grunskis 2012), šiuolaikine (Mačiulis 2013: 7).

Aptarta terminų problematika įpareigoja tik dar tiksliau apibrėžti tyrinėjimo laikotarpio ir objekto chronologinius rėmus. A. Mačiulis, savo disertacijoje nagrinėjęs šiuolaikinės architektūros menines raiškas, šiuolaikinės architektūros pradžia Lietuvoje, remiantis socialiniais, kultūriniais ir politiniais aspektais, laiko laikotarpį besitęsiantį nuo 1990-ųjų m. (Mačiulis 2013: 7). Pastarųjų chronologinių rėmų yra laikomasi ir šiame darbe, jie atitinka šiuolaikinės etnologijos sampratą – šiuolaikinė etnologija Lietuvoje datuojama nuo XX a. pabaigos, kuomet buvo išsivadauta iš ideologinių gniaužtų, etnologija tapo savarankišku mokslu (Savoniakaitė 2011: 134). *Šiuolaikinės architektūros*, *šiuolaikinio namo* terminai vartojami ir pastarųjų dešimtmečių užsienio architektūros tyrimuose, etnologijos, antropologijos mokslo diskurse (Herrle, Schmitz 2009; Al-Haroun 2015; Bergman 2021). Darbe naudojamas *šiuolaikinės architektūros* terminas taip pat yra neutralus stilinės, profesionaliosios architektūros atžvilgiu, nuo kurios darbe yra atsiribojama kaip nuo išskirtinio dizaino architektūros objektų, tokiu būdu yra priartėjama prie vietinės architektūros sampratos.

1.2. Materialumo reikšmė ir objekto-subjekto ryšys tyrimuose

1990 m. vykusiam Lietuvos kultūros kongrese A. Vyšniauskaitė atkreipė dėmesį į tai, kad miesto ir kaimo kultūros tyrimuose 8–9 dešimtmečiuose etnografai daugiausiai dėmesį teikė materialinės kaimo kultūros problemai (Vyšniauskaitė 1991: 43). Ilgą laiką Lietuvoje dominavusį metodologinį požiūrį į materialiosios kultūros objektus atspindi jau apžvelgta istoriografija. Materialinės kultūros reiškinius per žmogaus požiūrį imta vertinti nuo XX a. 10 dešimtmečio (Savoniakaitė 2014a: 79). Kritiška retorika materialinės kultūros tyrimų atžvilgiu

nebuvo išimtinai būdinga tik tyrimams Lietuvoje – Timas Ingoldas 2007 m. savo straipsnyje „Materials agains materiality [Medžiagos prieš materialumą]“ pabrėžė skirstymo į materialius ir nematerialius objektus problemą, atkreipė dėmesį į objektus, kurie negali būti vienareikšmiškai priskiriami prie vienos ar kitos grupės ir išklėlė idėją, kad medžiagos materija skiriasi nuo iš jų sukurtųjų daiktų. Mokslininko pateikiamas vienas pavyzdžių – tai, jog mes matome pastatus, o ne atskiras medžiagas, iš kurių jis yra pastatytas, pavyzdžiui, tinką. Medžiagos virtimas daiktu, anot autoriaus, vyksta sąveikaujant gamtai ir kultūrai arba fiziniam ir dvasiniam pasauliui (Ingold 2007: 9, 14), tokiu būdu išryškinama tai, kad tiek medžiagoms, tiek iš jų sukurtiems daiktams prasmės suteikia žmogus. Autoriaus kritika materialumo sąvokai daugiausiai kilo dėl to, kaip materialumą supranta archeologai – materiją turinčiuose daiktuose matoma žmogaus kultūrinė veikla yra vienas pagrindinių metodų, kuriais remiasi archeologijos mokslas. Kitaip nei archeologiniuose tyrimuose, etnologai, antropologai disponuoja daugiau metodų, kuriais galima patikrinti objekto reikšmę ir prasmę.

Namo materijos klausimą padeda išspręsti ir įdėmesnis žvilgsnis į C. Lévi-Strausso tyrimų reikšmę. Lévi-Strausso tyrimuose namas yra savas socialines struktūras turintis ir kuriantis objektas – pabrėžiama viena svarbiausių jo funkcijų yra tai, kad namas apjungia dažnai tarpusavyje oponuojančias ir, atrodytų, nesuderinamas socialines formas ir principus (pavyzdžiui, hipogamiją / hipergamiją, mamos / tėvo kilmės linijas; paveldėjimą / išrinkimą; Lévi-Strauss 1988[1979]: 184). Prie *namų visuomenių* buvo priskirtos visuomenės, kurios neatitiko tradicinių struktūrų – t. y. buvo kuriamos ne giminės pagrindu ir ne aiškiai apibrėžtomis santuokų taisyklėmis (Carsten, Hugh-Jones 1995: 18). *Namų visuomenių* idėjas plėtotos, nors susilaukė ir nemažai kritikos dėl nepakankamo dėmesio architektūrinei (materijos) analizei, koncepcijos mažo pritaikomumo kitų vietovių empiriniuose tyrimuose, tačiau tai tapo puikiu atspirties tašku *labiau holistinės architektūros antropologijos link*, kuri atsidurtų šalia kūno antropologijos, taip atkreiptas dėmesys į sąsajas tarp architektūrinių, socialinių ir simbolinių reikšmių (Carsten, Hugh-Jones 1995: 2, 10, 12, 19). Architektūra antropologijoje pradėta vertinti kaip žmogaus kūną

pratęsianti kategorija – „kaip papildoma oda, kiautas ar antrasis drabužių sluoksnis, kuris tarnauja ne tik tam tikriems dalykams afišuoti, bet ir trūkumams paslėpti“; Janetės Carsten ir Hugh-Joneso tvirtinimu, asmens savęs paties projekciją architektūroje rodo ir Vakarietiškoje kultūroje vaikų piešiniuose vaizduojamo namo specifika – dveji langai ir durys, atitinkantys akis ir burną (Carsten, Hugh-Jones 1995: 2–3). Namų ir žmogaus kūno sąsajos architektūroje siekia dar antikos laikus. Senovės Romos architekto, inžinieriaus ir rašytojo Marcuso Vitruvius Pollio traktate „Dešimt knygų apie architektūrą“, parašytame I a. prieš Kristų, kuriame nurodomi trys svarbiausi architektūros principai – ilgaamžiškumas, utilitarumas ir grožis, pastarojo įgyvendinimui siūloma naudotis žmogaus kūno simetrija ir jo dalių proporcijomis (Vitruvius 1914: 14, 17). Renesanso laikotarpiu šios idėjos architektūroje suklestėjo dar kartą, tai parodo garsusis Leonardo da Vinci darbas „Vitruvijaus žmogus“, kuriame iliustruotos Vitruvius Pollio žmogaus kūno simetrijos ir jo dalių proporcijų idėjos. Dėl pragmatinių priežasčių žmogaus kūną buvo patogu naudoti matavimo tikslais statybų metu, neturint universalių matavimo prietaisų: tai įrodo patvirtina ir senieji matavimo vienetai, pavyzdžiui, sieksnis – ilgis gaunamas tarp ištiestų į šonus rankų, kuris atitinka žmogaus ūgį, – šis ilgio matavimo vienetas naudotas Lietuvoje iki XX a. pradžios.

Remiantis aukščiau nurodytomis T. Ingoldo mintimis, architektūrą galima apibrėžti kaip iš materijos (medžiagų) sudarytą objektą, kuris yra sukuriamas dėl žmogaus sąmonėje gimstančio vaizdinio ir įdėto fizinio darbo, tokiu būdu gauta materija atspindi žmogaus sąmonę. Šiame tyrime taip pat remiamasi teorine nuostata, jog platų architektūrinės prieigos spektrą antropologiniuose tyrimuose sudaro „materialūs registrai“ (angl. *material registers*), kurie gali būti suprantami vizualiai, liečiamai, fonetiškai ir pan., kaip tekstai, ženklų sistemos, įkūnytos patirtys (Buchli 2013: 17). Terminą „materialūs registrai“ Victoras Buchlis architektūroje pritaikė pasirėmęs Nigelo Thrieto darbu, kuriame autorius analizavo naujas materialumo formas, suponuotas naujų technologijų (mokslininko įvardijamos kaip infrastruktūra). N. Thrieto darbe analizuojami materialių registrų pavyzdžiai apima ekranus, programinę įrangą ir kūną (t. y. naujų technologijų suponuotas intervencijas

į kūną), jo teigimu, naujos materialumo formos prisideda prie kuriamų instrumentų ir reikšmių to, kaip yra suprantamas pasaulis (Thrift 2005: 237). Pasirėmus *materialių registru* koncepcija, per šiuolaikinės architektūros materijos tyrimus galima atskleisti ekonominius, politinius, socialinius ir kultūrinius aspektus – etninę, kultūrinę tapatybę, kitas žmogaus nuostatas, vertybes, pavyzdžiui, požiūrį į ekologiją.

Posūkį link subjekto metodologiškai reikia laikyti visuomenėje įvykusių pokyčių atspindžiu. Pripažįstama, kad tyrimai kompleksiskai integruotose moderniose visuomenėse yra sudėtingesni ir problematiškesni nei klasikiniu laikomo antropologinio objekto (Čiubrinskas 2007: 161). Viena to priežasčių yra ta, kad vienodo gyvenimo būdo liaudį pakeitė heterogeniškų žmonių masė, o liaudies kultūrą pakeitė masės (arba populiarioji – V. S. past.) kultūra (Vyšniauskaitė, Stoškus 1997: 4). Čia kyla naujų tyrimų metodų, kaip tyrinėti, *heterogeniškos žmonių mases*, poreikis, kuomet nebeliko izoliuotų lokalinių kultūrų, o globalizacija vertinama kaip etninę ir lokalinę kultūrą naikinanti jėga. Globalizacijos procesų padariniams, pavyzdžiui, migracijai, švelninti I. R. Merkienė pasiūlė pasitelkti lokalius kultūrinius tyrimus, jų taikomąjį aspektą, kuris prisidėtų prie socialinių įtampų ir kultūrų susipriešinimo mažinimo, padėtų atrasti galimybes šiuolaikinėje į individualizmą linkusioje visuomenėje jaustis saugiai (Merkienė 2007: 41, 46). Visuomenės polinkiu į individualizmą tirti parankiu įrankiu tampa *emic* perspektyva. Žmonių nuomonės svarba, kuria remiamasi šiame darbe, dėl esamų kultūrinių skirtumų tapo vienu iš šiuolaikinės antropologijos bruožų (Moore 1999: 19; Savoniakaitė 2014a: 79, 87), padedanti atskleisti *daugiabalsiškumą*.

Emic ir *etic* perspektyvų taikymo svarbą antropologijoje ir šio metodo pobūdį architektūros tyrimuose apibūdino V. Buchlis, kurio teigimu, empirinis būsto, architektūrinio objekto artefaktas kaip analitinė kategorija gali būti matomas ne kaip savaime suprantamas patvarus ir stabilus materialinis vienetas (angl. *entity*), bet kaip trumpalaikis sustojimas iš skirtingų tyrėjo ir namo gyventojų perspektyvų (Buchli 2013: 17, 18). Šios dvi perspektyvos atskleidžia ne tik skirtingus tyrėjo ir

tiriamųjų žmonių požiūrio taškus, bet ir neatitikimą tarp tyrėjo pastebimo tiriamojo žmogaus elgesio ir jo minčių (Harris 1976: 329, 330). Būtent šiam skirtumui atskleisti pasirinktas pagrindinis tyrimo metodas – interviu su individualių gyvenamųjų namų savininkais pagal struktūruotą atviro tipo klausimų klausimyną. Tyrėjo žvilgsnis ir jo fiksavimas (darytos fotonuotraukos) tyrinėjamoje vietoje papildytas pateikėjo nuostatomis tapo tuo *trumpalaikiu sustojimu*, padedančiu visapusiškiau atskleisti ryšį tarp objekto (individualių gyvenamųjų namų architektūros kaip materialios substancijos) bei subjekto (žmogaus, namo savininko ir gyventojų, prisidėjusio prie objekto statybos). Antrasis atviro tipo nestruktūruotų klausimų klausimynas buvo skirtas architektams, kurių vaidmuo, kaip jau buvo akcentuota, šiandieninėje statyboje yra privalomas. Architektai buvo apklausiami kaip įtaką šiuolaikinių individualių gyvenamųjų namų formai darantys agentai ir gerai informuoti pateikėjai, t. y. puikiai šią sferą išmanantys ekspertai, kurių žinios yra paremtos projektavimo patirtimi, tokiu būdu, architektai užimą tarpinę padėtį *emic* ir *etic* perspektyvų atžvilgiu.

1.3. Etnografinių lauko tyrimų apžvalga

Duomenys apie architektus. Interviu su architektais buvo atlikti pirmajame tyrimų etape⁷. Atliekant šią tyrimo dalį, architektams buvo taikyti atrankos kriterijai: ieškota architektų, turinčių patirties individualių gyvenamųjų namų statyboje, vengta apklausti architektus, kurie (ar kurių biurai) daugiausiai projektavo visuomeninius, komercinius objektus, daugiabučius ir tipinius individualius namus. Tyrimo metu apklausti architektai Vilniuje (16 architektų), Kaune ir Panevėžyje (po vieną architektą). Dar dviejų architektų atsakymai buvo gauti elektroniniu būdu, vienas iš jų – pateikėjos iš Rygos (Latvijos), kuriai buvo

⁷ Darbe pateikiamas šio tyrimo dalies nuorodas sudaro bylos indeksas „A“ (b. A) ir eilės numeris, atitinkantis skirtingus interviu su architektais. Visos bylos (20 interviu su architektais) sudaro asmeninį autorės fondą, kuris bus atiduotas į LII RS.

pateiktas nežymiai adaptuotas klausimynas (klausimai pateikti anglų kalba, ir susiję su Latvijos statyba, individualių gyvenamųjų namų architektūra). 13 interviu su architektais buvo atlikti jų darbo vietoje – atviro tipo biuruose, kuriuose judėdavo ir dažnai į pokalbį įsitraukdavo pateikėjo kolegos. Vienu atveju buvo klausinėjamos visos trys nedideliame biure dirbančios architektės, tačiau gautieji atsakymai čia buvo neišsamūs, mažai diferencijuoti. Anonimiškos aplinkos sąlygų nebuvimas, klausinėjimas architektų kaip srities ekspertų suponavo tai, kad darbe architektų asmens duomenys nėra nurodomi anonimiškai. Apsaugoti pateikėjų asmens duomenis buvo siekiama po kiekvieno interviu paprašant pasirašyti, kad architektai leidžia naudoti savo asmeninius duomenis moksliniais tikslais (moksliniuose straipsniuose, disertacijoje), dviem atvejais buvo susitarta, kad skelbiant architektų duomenis bus panaudoti tik jų inicialai.

9 apklaustieji architektai buvo kilę iš Vilniaus, 3 iš Kauno, po 2 iš Panevėžio ir Alytaus, po pateikėją, kilusį iš Klaipėdos, Šiaulių, Akmenės ir Kuršėnų. Pateikėjų amžius svyravo nuo 25 iki 67 m. Tarp pateikėjų Lietuvoje tik viena architektė nurodė esanti ne lietuvių, o rusų ir baltarusių tautybės. Iš visų apklaustų architektų, daugumos jų patirtis sudarė praktiškų, ergonomiškų, atitinkančių klientų norus ir galimybes namų projektavimą (tai įvardino 14 pateikėjų).

Kaip informuoti pateikėjai buvo apklausiami ir statybos meistrai⁸. Šiais papildomais tyrimais buvo pasinaudota tam, kad būtų galima geriau atskleisti tyrimų metu iškilusius klausimus. Šių tyrimų metu, 2022 m. kovo mėnesį, pagal atviro tipo klausimų klausimyną buvo apklausti 4 statybininkai, dirbę šalia dviejų statomų daugiabučių, ant kurių buvo pakabinti statybiniai vainikai. Dar vienas interviu buvo atliktas pagal iš anksto parengtą atvirų nestruktūrotų klausimų klausimyną, kurio metu kaip informuotas pateikėjas buvo apklaustas šiaudų ir molio statybos meistras. Statybininkų amžius svyravo nuo 40 iki 63 m., visi kalbinti statybininkai buvo lietuvių tautybės.

⁸ Darbe pateikiamas šio tyrimo dalies nuorodas sudaro bylos indeksas „C“ (b. C) ir eilės numeris, atitinkantis skirtingus interviu su statybos meistrais. Visos bylos sudaro asmeninį autorės fondą, kuris bus atiduotas į LII RS.

Namų savininkai. Atliekant šią tyrimo dalį⁹ taikyti trys atrankos kriterijai – tai pasirinkto namo statybos laikas, apibrėžta etnografinių lauko tyrimų vieta (arealas) ir namo savininko indėlis statantis namą. Pirmasis kriterijus – 1990 m. riba tyrimuose atitinka ryškius pasikeitimus, vykusius individualių gyvenamųjų namų statybos praktikoje, kas koreliuoja su laikotarpio socialiniais, kultūriniais ir politiniais pasikeitimais. Vieni jų – tai draudimų gyventi kolektyvinio sodo teritorijoje ir statyti individualų gyvenamąjį namą mieste panaikinimai, atsiradusios teisės į sodo sklypo nuosavybę ir neribojamas gyvenamojo namo plotas (Šiupšinskas, Saladžinskaitė, Žadeikytė 2016: 108; Galaunytė 2016: 77–78), kurie lėmė, kad žmonės ėmė statyti nuosavus namus su dideliu entuziazmu. Toks entuziazmas susijęs su neigiamai tarp architektų ir tyrime apklaustų pateikėjų vertinamais reiškiniais to meto individualių gyvenamųjų namų architektūroje – polinkiu į baroko elementus, gyvenamojo ploto *gigantizmu*. Architektai tyrimuose šiek tiek skirtingai išskiria statybos nuo 1990 m. etapus (Grunskis 2012: 15–37; Mačiulis 2008: 167–171, 2013: 54–55; Buivydas 2012: 288), tačiau apklaustieji architektai ir savininkai sutinka, kad dabartiniais laikais žmonės ėmė statyti racionalių proporcijų namus, dažnai atsisakoma bet kokių eksterjero puošybos elementų, todėl pirmuoju atkurtos Nepriklausomybės dešimtmečiu statytus namus, kurie apeliuoja į nurodytą stilistiką¹⁰, reikia vertinti kaip jau praėjusį laikotarpį, kuris tyrimuose nebuvo plačiau nagrinėjamas kaip nebeatspindintis dabartinių (XXI a. pradžios) individualių gyvenamųjų namų statybos tendencijų.

1990 m. data pasirinkta daugiau kaip orientacinis atskaitos taškas. Namų atranka vykdyta įvertinus vizualiai, ar namas turi šiuolaikinės statybos bruožų:

⁹ Darbe pateikiamas šio tyrimo dalies nuorodas sudaro bylos indeksas „B“ (b. B) ir eilės numeris, atitinkantis interviu su skirtingų namų savininkais. Visos bylos (29 interviu) sudaro asmeninį autorės fondą, kuris bus atiduotas į LII RS.

¹⁰ Internetė šios stilistikos ir aptariamojo laikotarpio individualūs gyvenamieji namai sarkastiškai vadinami „kolūkinis baroku“ dėl minėtų puošybos elementų kaip aliuzijos į baroko stilių (Kolūkinis barokas...). Tokia statyba taip pat visuomenės sąmonėje susijusi su tam tikru socialiniu sluoksniu – pasikeitus santvarkai po Nepriklausomybės atkūrimo, kai kurie žmonės surado galimybių užsidirbti, viena tokių žmonių dalis šiandien siejama su kriminaliniu pasauliu (visiems žinoma Henriko Daktaro vila).

įvertintas galimas namo statybos laikas, statybinės medžiagos, ar jos naudojamos šiuolaikinėje statyboje (pavyzdžiui, vengta apklausti namų, kurių stogo danga buvo asbestinis šiferis, taip pat jau apsamojusiais stogais, nuo saulės atsilupusiais dažais ir pan. savininkus) ir bendra namo būklė. Nors vizualinė atranka yra gana subjektyvus faktorius, tačiau tyrimuose toks metodas pasitvirtino – pateikėjų buvo klausama, kada statytas (rekonstruotas) jų namas, kada jame pradėta gyventi. Tyrimuose, dabartinio Vilniaus miesto ribose, pasitaikė keletas namų (3 atvejai), kurie buvo pradėti statyti dar sovietmečiu ir yra susiję su laikotarpiu, kuomet buvo dalinami kolektyviniai sodo sklypai¹¹. Šie atvejai buvo įtraukti į tyrimą, dėl to, jog šie namai per visą laikotarpį nuo jų pastatymo nebuvo statiški – keitėsi jų statusas (iš sodo namelio į gyvenamąjį namą), jie buvo pritaikyti nuolatiniam gyvenimui (namas praplėstas, apšiltintas jo fasadas), buvo atnaujinta fasado apdaila. Ilgai besitęsiančios statybos parodo kaip kito ekonominės, politinės sąlygos, kuomet šie namai buvo statomi, pavyzdžiui, vienas pateikėjas įvardino sovietmečiu galiojusius sodo namelių aukščio apribojimus, kurie atitinkamai riboja ir galimybes įrengti gyvenamąsias patalpas pastogėje – pastogės aukštis negalėjo viršyti 1,6 m, dalis žmonių mėgino įvairiai apeiti tokį draudimą (g. 1940, b. B8). Kitų dviejų namų savininkai įvardino, kad baigti įrenginėti ir, pardavus butą, persikelti gyventi į namą paskatino 2008 m. užklupusi finansinė krizė. Vizualiai (apdailos medžiagomis, forma, puošyba) etnografinių lauko tyrimų metu šie namai nesiskyrė nuo kitų šiuolaikinės statybos gyvenamųjų namų.

Tai, kad individualaus gyvenamojo namo statyba nėra statiška, t. y. ilgai trunkanti, jos metu kinta statybinės medžiagos ir net pastato paskirtis, atskleidžia ir kiti tyrinėti namai (6 atvejai)¹². Namų išvaizda per visą eksploatacijos laikotarpį taip

¹¹ Nuo 1980 m. sodo namelį statėsi dviejų namų savininkai Naujaneriuose, nuo 1989 m. namo savininkai Kairėnuose (Vilniaus m.).

¹² Rasose (Vilniaus m.) stovinčio namo savininkai nurodė ilgai besitęsusias statybas, kurių pradžia įvardino 1993 m., tačiau rimčiau statybos darbų ėmėsi nuo 2000 m. Pateikėjo Baltalaukyje (Vilniaus r.) namas pirktas taip pat seniai, paliktos buvusios rąstinės sienos, 2008 m. perstatytas palėpės aukštas, kuris 2016 m. buvo nutinkuotas. Pateikėja Kairėnuose

pat kinta, todėl tyrimuose buvo svarbiau ne namo statybos pradžios laikas, o pats statymo procesas ir rezultatas, kuris atitinka šiuolaikinio žmogaus gyvenimo poreikius. Be jau aptartųjų atvejų, visi likę namai statyti 2000–2019 m. laikotarpiu (19 namų). Šiuo laikotarpio gyvenamiesiems namams būdingas trumpesnis statybos laikotarpis¹³.

Antrasis kriterijus, vykdant gyvenamųjų namų atranką, buvo vieta, t. y. apibrėžtos teritorijos ribos. Vilniaus miesto ir šalia jo esančių teritorijų neįmanoma vienareikšmiškai priskirti prie Dzūkijos ar Aukštaitijos etnografinių regionų (Šaknys 2020: 34). Sunkumai, su kuriais susiduriama siekiant nustatyti etnografinių regionų ribas ir mėginant prie konkrečių etnografinių regionų priskirti (stambesnius) miestus, jau ne kartą buvo nagrinėti mokslininkų darbuose (Kalnius 2002: 37–38; Kalnius 2006: 67, 82, 86; Šaknys 2012: 135, 138). Mėginimai skirstyti etnografinius regionus pagal tradicinę architektūrą šią problematiką tik dar labiau paryškino (Šaknys 2020: 32–33). Žilvyčio Šaknio, Rasos Paukštytės-Šaknienės ir Irmos Šidiškienės kolektyviniame darbe pabrėžiama didmiesčių ir Vilniaus apylinkių tyrimų svarba (Paukštytė-Šaknienė, Šaknys, Šidiškienė 2019). Mokslininkai savo vykdytų tyrimų arealą, apėmusį teritoriją nutolusią nuo miesto iki 35 km atstumu, įvardina Vilniaus apylinkėmis (LII Etnologijos ir antropologijos skyriaus posėdžio metu Ž. Šaknio pateikta žodinė informacija). Ž. Šaknio teigimu, Vilniaus krašto, Vilnijos terminai tyrinėjant šį kraštą nėra tinkami, kadangi istoriografijoje ši sritis yra skirtingai apibrėžiama ir dėl administracinio skirstymo pagrindo iki lenkų okupacijos laikų

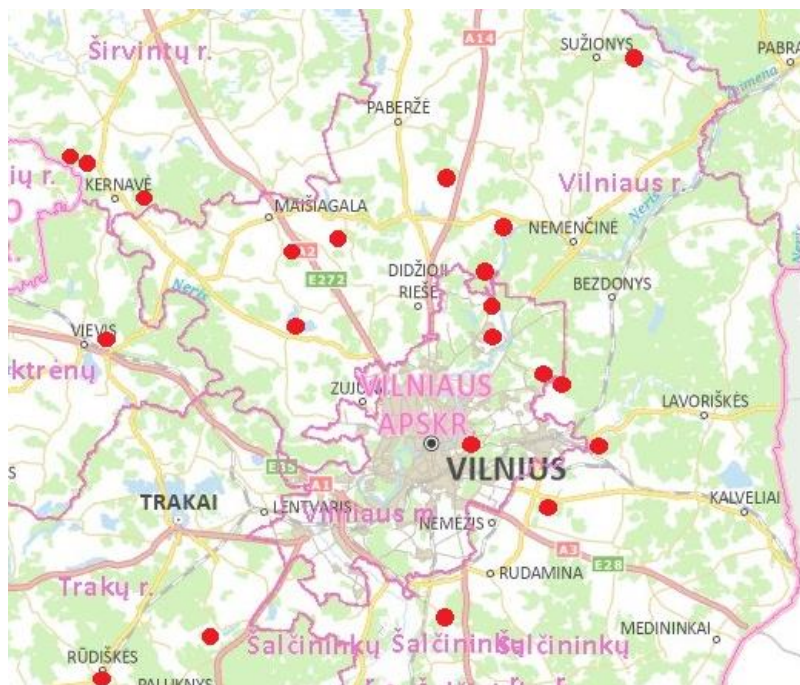
(Vilniaus m.) sodo sklypą pirkto prieš 20 m., čia buvo užkonservuotos rąstinės namo sienos, statydami namą savininkai išplėtė namo planą. Danilavoje (Vilniaus r.) gyvenanti pateikėja nuo 1999 m. čia įkūrė sodybą, o nuo 2008 m. jau gyveno nuolatos. Pateikėja iš Rūdiškių (Trakų r.) papasakojo, kaip kito namas, kuriama ji gyveno: vietoje, kur dabar stovi namas maždaug 1953 m. pateikėjos tėvai pasistatė medinį namą, kurį 1966 m. apmūrijo, o sūnūs 2009 m. vietoje senojo namo pastatė naują. Pateikėjai Senajame Tarpupyje (Trakų r.) 1949 m. statytą medinį namą pirkto ir, jį ~2010 m. nugriovė, naują pastatė iš blokelių.

¹³ Karkasinio namo statyba Klišabalėje (Širvintų r.) truko vos du mėn., dar metus laiko truko namo vidaus apdaila. Lygiai metus truko namo iš šiaudų ir molio statyba Pavilnyje (Vilniaus m.) ir 1,5 m. namo iš blokelių statyba Viktoriškėse (Vilniaus r.). 11 atvejų statyba truko iki 4 m., dar trimis atvejais statyba užtruko 4-7 m. bei vienu atveju namas, nors yra gyvenamas, buvo statomas jau daugiau kaip 10 m.

nebuvo. Nors ir egzistuoja tam tikri šio arealo kultūriniai skirtumai (nulemti politinių aplinkybių), jie nėra pakankami tam, kad būtų galima išskirti Vilniaus kraštą kaip atskirą regioną (Šaknys 2020: 39–40). Tradicinės kaimo architektūros tyrimuose vartotas ir *Rytų Lietuvos* terminas, tačiau šiuose tyrimuose teritorijos taip pat apibrėžiamos remiantis skirtingais kriterijais, nesutampa tyrimų vietovės (Gimbutas 1980: 371; Čiubrinskas 1992: Bertašiūtė 1995: 241; Miškinis 2002: 7).

Etnografiniuose lauko tyrimuose buvo siekiama kuo proporcingiau tyrinėti skirtingose Vilniaus apskrities vietovėse. Vilniaus miestas ir jo apylinkės nuo kitų apskričių išsiskiria daugiakultūriškumu, kuris sąlygotas ne tik gyventojų imigracijos iš kaimo ar mažesnių miestelių, bet ir dėl susiklosčiusių šio krašto istorinių aplinkybių, geopolitinės padėties. Šiuolaikinis žmogaus mobilumas leidžia žmonėms gyventi toliau nuo miesto ir jame esančios darbovietės, keltis į vietoves, esančias toliau nuo priemiesčių. Vilniaus miesto, jo priemiesčių, apskrities ribose esančių miestelių ir kaimo vietovių tyrimais buvo siekiama palyginti ekonominę, kultūrinę ir politinę Lietuvos centrą (Vilniaus m.), jo priemiesčius (esančius Vilniaus r.) ir periferiją (Elektrėnų sav., Širvintų, Trakų r.; 1 pav.). Vilniaus mieste pasirinkta tyrinėti skirtingomis kryptimis vienuose iš didžiausių, anksčiausiai susiformavusių gyvenamųjų namų rajonų dalyse. Mieste apklausti 11 namų savininkai: pateikėjai buvo apklausti dabartinėse Vilniaus miesto ribose esančiuose Rasų, Balsių, Kairėnų, Kryžiuokų, Naujanerių ir Pavilnio gyvenamuosiuose rajonuose. Dažnu atveju šios teritorijos – tai buvusios kaimo ir kolektyvinių sodų vietovės, ilgainiui prijungtos prie Vilniaus miesto, kurios per daugiau nei 30 nepriklausomybės metų tapo tankiai gyvenamaisiais namais užstatytomis ir vis dar tankinamomis teritorijomis. 12 namų savininkai buvo apklausti Vilniaus rajone, dabartinėse Vilniaus priemiestinėse zonose, buvusiose ir esančiose kaimo vietovėse, sodų bendrijose, Vilniaus rajonui priklausančiose Skirgiškių, Baltalaukio, Paliuliškių, Kalvelių, Viktoriškių gyvenvietėse. Toliau nuo miesto pateikėjai klausinėti maždaug iki ~50 km atstumu nuo Vilniaus centro nutolusiose vietovėse: Danilavoje, Glatkiškėse, Purnuškėse. Dėmesys Vilniaus rajono ir apskrities ribose buvo skiriamas skirtingo užstatymo tankumo gyvenvietėms, t. y. apklausinėjami tiek nedidelėse gyvenvietėse, tiek

kolektyviniuose soduose stovinčių gyvenamųjų namų savininkai. Vilniaus apskrityje už Vilniaus rajono ribų pasirinkta tirti skirtingomis kryptimis, kurios gana populiaros tarp šiuolaikinių naujakurių – 3 namų savininkai apklausti Širvintų r., dviejų namų savininkai Trakų r. ir vieno Elektrėnų sav.

1 pav. Etnografinių lauko tyrimų kryptys Vilniaus apskrityje

Trečias svarbiausias kriterijus tyrimuose buvo tai, kad namas būtų statytas dabartinių jo savininkų. Namas čia laikomas per savo materiją atsispindintis jį stačiusio ir jame gyvenančio žmogaus pasaulėžiūrą – etninę, tautinę ir kultūrinę tapatybę. Šiame atrankos etape buvo pritaikyti stebėjimo duomenys, kurie padėjo identifikuoti molio ir šiaudų gyvenamuosius namus kaip didžiąją dalimi pačių savininkų savomis rankomis statytus pastatus.

Interviu su namų savininkais dažnu atveju buvo atliekami apklausiant abu namo savininkus – vyrą ir žmoną (14 atveju), vienu atveju į klausimus atsakinėjo namo savininkė su suaugusia dukra. Tyrimuose apklaustų pateikėjų amžius svyravo

nuo 22 iki 76 m. Pateikėjai, nurodę savo amžių, buvo išskirti į tris amžiaus grupes remiantis žmogaus darbiniais santykiais kaip užtikrinančiais ekonominę nepriklausomybę ir finansinį stabilumą, kas sudaro prielaidas ir nuosavo būsto įsigijimui. Jauno žmogaus darbiniai santykiai dar tik formuojasi, po truputį įsitvirtinama darbo rinkoje, taigi pirmąją amžiaus grupę sudaro 6 pateikėjai, kurių amžius svyravo nuo 22 iki 30 m. Namų statybos reikalauja ypatingai daug lėšų ir žinių, todėl dauguma jaunų žmonių galimai dar negalvoja apie individualų gyvenamąjį namą ir neturi tam reikalingų lėšų. Pirmajai grupei (22–30 m.) priskiriami 6 pateikėjai, 4 jų (pateikėjai vyrai su žmonomis) gyveno jau savo pačių pasistatytame būste ir laukė šeimos pagausėjimo, kiti du, jauniausi (22 ir 25 m.) pateikėjai, gyveno su tėvais, dar nebuvo sukūrę savo šeimos. Antrąją ir gausiausią grupę sudaro darbingo amžiaus (34–61 m.) pateikėjai, jau įsitvirtinę darbo rinkoje (32 pateikėjai). Šios pateikėjų grupės gausą galima paaiškinti ir žvelgiant iš socialinių pozicijų – tai žmonės turintys ūgtelėjusius arba suaugusius vaikus, todėl reikalingos didesnės erdvės šeimai – didelės bendros šeimos erdvės ir atskirų kambarių vaikams. Trečiąją grupę sudaro 6 pateikėjai pasiekę pensijinį amžių. Dvi pateikėjos nenurodė savo amžiaus, tačiau jas sąlyginai galima priskirti prie vyriausių pateikėjų: pateikėjų sutuoktiniai, remiantis nurodytomis gimimo datomis (1940 ir 1949 m.), buvo pasiekę pensijinį amžių, nors abi pateikėjos nurodė buvusios jaunesnėmis už savo vyrus.

Didžioji dalis apklaustųjų buvo kilę iš Vilniaus (18), 8 pateikėjų kilmė siejama su Vilniaus apskritimi¹⁴. Du pateikėjai buvo kilę iš Latvijos (Jūrmalos ir Rygos), viena pateikėja buvo kilusi iš Baltarusijos (Naročiaus srities). Lietuviais save įvardino 29 pateikėjai, 7 nurodė esantys lenkais, 5 rusais, po vieną pateikėją nurodė esantys baltarusių ir latvių tautybės. Vienas pateikėjas, kalbėdamas apie savo namo architektūros savitumą, buvo daugiau linkęs save įvardinti lietuviu „aš gi koks aš lenkas, čia gimęs, čia užaugęs, beveik lietuvis“ (vyr., g. 1971, b. B3). Kitas pateikėjas, kuriam buvo būdingas slaviškas vardas ir kalbėjimo akcentas, save

¹⁴ Pateikėjai buvo kilę iš Elektrėnų sav., Molėtų, Šalčininkų, Širvintų, Trakų ir Vilniaus rajonų.

įvardino lietuviu (vyr., g. 1971, b. B17). Beveik visi slavų tautybės pateikėjai (išskyrus rusų kilmės pateikėją, kilusį iš Molėtų r.), įskaitant ir atvejus, kuomet nesutapo *emic* ir *etic* požūriai, buvo kilę iš vietovių, kurios apima istoriškai apibrėžiamą Vilniaus kraštą (Vilniaus m., Vilniaus r., Šalčininkų r., Naročius (Baltarusija). Ž. Šaknys nurodė *emic* ir *etic* perspektyvų nesutapimą remiantis etnografinių regionų sampratomis, pabrėžė žmonių savimonės atskleidimo svarbą kaip vieną svarbiausių įrankių lokalizuojant etnografinius regionus (Šaknys 2012: 131, 139). Pateikėjų iš Skirgiškių (Vilniaus r.) ir Ardiškių (Širvintų r.) atvejai atskleidžia, kaip savimonė gali skirtis nuo tyrėjo vertinimo ne tik etnografinių regionų, net ir tautinės tapatybės klausimais.

Pateikėjams būdingas pakitęs ryšys tarp tapatybės ir *vietos*, kurią lėmė globalizacijos procesai. Didžiajai daugumai pateikėjų buvo būdingas daugiavietiškumas kaip nesitapatinimas su viena *vieta* – iki tol, kol pasistatė namą, pateikėjai buvo gimę ir (ar) gyvenę kitose vietovėse. Tarp pateikėjų vietiniais, čia gimusiais, augusiais ir gyvenančiais (nenurodė gyvenę niekur kitur), save įvardino tik pateikėjai Skirgiškėse (Vilniaus r.) ir Rūdiškėse (Trakų r.), dar dviejų namų savininkai Sudervėje (Vilniaus r.) ir Senajame Tarpupyje (Trakų r.) buvo priskirti prie vietinių gyventojų, kadangi buvo kilę iš to paties miestelio, savo namą buvo pasistatę gavę ar pirkę seneliams priklausiusią žemę ir (ar) namą. Čia pastebima etninės diferenciacijos požymių – 3 iš 4 atvejų vietiniais gyventojais buvo lenkų kilmės pateikėjai. Polinkį kurtis gimtinėje, su tėvais ar seneliais siejamoje vietoje yra nulemtas, visų pirma, pragmatinių priežasčių, tai būdinga ir tarp lietuvių kilmės pateikėjų – „kai žemė yra – nežiūri kur“ (vyr., g. 1976, b. B1), tačiau slavų kilmės pateikėjai dažniau buvo linkę kurtis ne tik su tėvais (5 atvejais), bet ir su seneliais siejamoje vietoje (3 atvejais), 2 atvejais buvo išsipirkę seneliams priklausiusią žemę. Iš 7 atvejų, kuomet namas tarp lietuvių pateikėjų buvo statomas paveldėtoje žemėje, vos vienu atveju nurodyta, jog žemė priklausė seneliams.

Tai, kad daugelio lietuvių gyvenamoji vieta ženkliai skiriasi nuo gimimo vietos, ar vietos, kur augę jų tėvai, tyrimuose, kuriuose tirtos jaunimo etnografinio tapatumo sampratos, atskleidė Ž. Šaknys (Šaknys 2012: 131). Migraciją, kartu su

kintančia ekonomine situacija ir darbo vietų trūkumu, V. Savoniakaitė įvardino priežastimis, kurios lėmė „subjektų“ nutolinimą nuo konkrečios erdvės ir kintančio žmonių ryšio su gimtine Aukštaitijos etnografiniame regione (Savoniakaitė 2007a: 174). Vyraujantis daugiavietiškas susijęs ne tik su pastebimu gimtinės ir tėviškės sampratų kaip tapačių ir aiškiai apibrėžiamų erdvių nykimo procesu, bet parodo ir tai, kad net sąlyginis pateikėjų skirstymas pagal gimtąją, gyventą ir gyvenamą vietą remiantis *etic* perspektyva, yra problematiškas. Nors tyrimuose pateikėjų nebuvo klausama, su koku etnografiniu regionu jie save tapatina, tačiau keletas pateikėjų tai nurodė kartu su kitais asmens duomenimis: pateikėjas iš Paliuliškių (Vilniaus r.) nurodė, kad yra kilęs „iš Suvalkijos lygumų“, bei pridėdą, jog „iš ten (kilę – V. S. past.) visi šviesuoliai“. (g. 1976, b. B1); pateikėja Danilavoje (Vilniaus r.) nurodė, kad yra lietuvė bei pridūrė, kad yra žemaitė (g. 1965, b. B10), o pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.), paklausus, ar abu su vyru yra lietuviai, patikslino, kad „abu dzūkai, abu lietuviai“ (vyr. g. 1949, b. B21). Pastebėta, kad savo regioninį tapatumą pabrėžę pateikėjai buvo kilę ne iš Vilniaus apskrities. Tai dar kartą pagrindžia nuostatą, jog sava tapatybė geriau suvokiama esant tarp *kitų* (Eriksen 1995: 427).

Pateikėjų kilmės vertinimas šiuolaikiniame kontekste pagal kaimo ar miesto vietovę taip pat yra komplikuoatas. Persikėlimas į Vilniaus miestą tarp 15 pateikėjų, kilusių ne iš Vilniaus ar jo rajono, ir gyvenimas daugiabutyje tapo tarpine stotele iki įsirengiant nuosavą būstą, šiais atvejais gyvenamojo namo statymą ir persikėlimą gyventi į buvusių kolektyvinių sodų teritorijas ar atokesnes, kaimo vietoves galima vertinti kaip pakartotinę migraciją, susidūrus su miesto gyvenimo ritmu, atsiradus didesnės erdvės poreikiui. Persikėlimą kaip kokybinį gyvenimo pasikeitimą, įvardino 2 pateikėjai Vilniaus ir Širvintų rajonuose, persikėlę gyventi iš daugiabučio mieste į vienkiemį ir kaimo vietovę. Ilgainiui iš daugiabučio į savo namą, kur kurį laiką atvažiuodavo kaip į sodą, persikėlė 2-jų namų savininkai Naujaneriuose (Vilniaus m.). Į nuosavus namus iš tėvų namų daugiabutyje buvo persikėlę pateikėjai Kairėnuose, Rasose (Vilniaus m.), Purnuškėse (Vilniaus r.).

Vilniaus (ir kitų didmiesčių, augančių miestų) atveju, vyksta ne tik žmonių migracija į miestus, „migruoja“ ir pats miestas, kuris plėsdamasis į save įtraukia kaimo vietoves, dėl ko pakinta vietovės užstatymo tipas, įdiegiama miestui būdinga infrastruktūra (keliai, miesto vandentiekis ir nuotekų sistema, apšvietimas, viešasis transportas). Tokiais atvejais, ne žmonės keliai į miestą, jo teritoriją, o pats miestas „atkeliauja“ pas žmones, buvusios kaimo vietovės ilgainiui prijungiamos prie miesto arba tampa priemiesčiais. Tokį teiginį patvirtina pateikėjo iš Skirgiškių (Vilniaus r.) žodžiai – „buvo kaimas – kaimo nėra“ (g. 1971, b. B3). Kaimo aplinkoje teigė užaugę ir tyrimų metu tėvų (sutuoktinio tėvų), senelių žemėje įsikūrę 6 namų savininkai (5 iš jų buvo lenkų, rusų tautybės). Kaimo vietovėmis buvusias vietas, kuriose gavę kolektyvinius sodo sklypus pradėjo statyti namus, apibūdino 2 pateikėjai Naujaneriuose ir Kairėnuose (Vilniaus m.). Dauguma šių vietovių šiandien yra taip pat tapusios tankiai užstatytais individualių namų kvartalais, gyvenvietėmis.

Etnografiniuose lauko tyrimuose sąmoningai nebuvo siekiama apklausti tik tuos pateikėjus, kurie savo pačių rankomis statėsi namus, tačiau nemažos dalies pateikėjų įgyta specialybė ar darbinė patirtis buvo vienaip ar kitaip susijusi su statybomis. Namus savomis rankomis pasistatė nemažai statybų patirties turėję namų savininkai, kurie buvo baigę statybininkų profesinę mokyklą, interjero dizaino, statybos ir statybos inžinerijos studijas (4 pateikėjai). Viena pateikėja nurodė, kad jos namą perstatė statybų sferoje dirbantys sūnūs – vyresnysis buvo statybininkas, o jaunesnysis dailidė. 4 namų savininkų profesija buvo susijusi su medžio meistryste. Staliui reikalingų kompetencijų turėjimas padėjo šių namų savininkams atlikti namo vidaus ir išorės apdailos darbus.

Daugumą ar dalį darbų projektuojant ir statant namą atlikę 2 pateikėjai buvo baigę statybos inžineriją. Prie savo namų statybos aktyviai prisidėjo 5 namų savininkai baigę ir kitus su inžinerija susijusius mokslus (radiotechniką, inžinerinę mechaniką, inžinerinę elektroniką, aplinkosaugos inžineriją, statybos inžineriją ir architektūrą). Tam tikrą koreliaciją galima išvelgti tarp meno srities išsilavinimo ir aktyvaus įsitraukimo į namo statybas – pateikėja, įgijusi modeliavimo išsilavinimą ir šioje srityje dirbanti dėstytoja, teigė, kad architektas tik suprojektavo namą, visą

kitą patys darėsi: „Kai pats su dizainu dirbi – gėda būtų (kitaip – V. S. past.)“ (g. 1959, b. B6); Pateikėja, baigusi dailės mokytojos mokslus ir choreografiją, teigė, jog architektas suprojektavo tik sienas, visą kitą ji pati projektavo, kadangi yra *prie meno*, daug piešia (g. 1965, b. B10). Darbo patirtis, susijusi su projektavimu, padėjo ir dar vienam pateikėjui susiprojektuoti savo namo projektą („architektas tik patvirtino“ g. 1955, b. B25).

Statybose padeda ne tik turimos žinios ir ankstesnės statybos patirtis, bet ir giminaičių ir draugų pagalba (tą patvirtino 14 pateikėjų). Iki savo namo statybos atitinkamos patirties neturėjęsio pateikėjo iš Purnuškių (Vilniaus r.) teigimu, pasistatyti savo namą padėjo *vidinis vyriškas instinktas*, draugų pagalba ir konsultacijos su statybininkais ir architektais (g. 1987, b. B22). Statybos patirties pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.) buvo įgijęs statantis pirtį, vėliau, padedamas draugų ir mokytojų, ėmėsi namo iš šiaudų ir molio statymo, tačiau namo statybą vis tiek apibūdino kaip eksperimentinę ir intuityvią (g. 1977, b. B26). Remiantis gautais tyrimo duomenimis, galima teigti, kad nuosavą namą pasistatyti paskatina turimos, pritaikomos žinios ir (ar) statybų patirties turintys giminės ir draugai – tokie atvejai sudarė didžiąją daugumą (statyti 27 iš 29 namų). Tai parodo, kad šiuolaikinėje individualiojo gyvenamų namų statybos proceso metu yra vis dar pakankamai intensyviai pritaikomos ir perduodamos turimos žinios, tai sudaro palankią terpę statybos tradicijų tęstinumui.

2. ŠIUOLAIKINĖ INDIVIDUALAUS GYVENAMOJO NAMO MATERIJA: ISTORIJA IR EMPIRINIAI DUOMENYS

Istoriografijoje materialinės gyvenamojo namo architektūros tyrimuose daugiausia dėmesio buvo skiriama tokiems elementams kaip sienų ir stogo konstrukcija, puošyba, namo išplanavimas. Šių elementų skirtumai sudarė prielaidas tradicinę architektūrą skirti regionų atžvilgiu. Kiek mažiau dėmesio buvo skiriama ir kitiems konstrukciniams namo elementams (pavyzdžiui, pamatams, *gonkelėms*) ar aplinkos veiksniams. Šioje darbo dalyje pagrindiniai namo architektūros elementai yra analizuojami istorinės raidos kontekste, pasiremiant etnografiniais, istoriniais ir archeologiniais duomenimis. Tokiu būdu atskleidžiama ne tik architektūrinių elementų raida, bet ir išryškunami vietinei architektūrai įtaką darę veiksniai, lėmę susiformavusį statybos pobūdį. Lyginamuoju istoriniu ir analitiniu metodais nagrinėjami etnografinių lauko tyrimų metu surinkti duomenys suteikia žinias apie Vilniaus apskrities savitumą šiuolaikinių individualių gyvenamųjų namų statyboje, architektūrinių elementų pasirinkimo įvairovę, tendencijas ir elementų pasirinkimo motyvus remiantis *emic* perspektyva.

2.1. Aplinkos įtaka gyvenamojo namo architektūrai

Įprasta aplinką skirstyti į gamtinę ir žmogaus sukonstruotą. Nors toks požiūris kritikuojamas kaip prisidėjęs prie biologijos ir kultūros supriešinimo (Ingold 2002: 153), vietinės architektūros tyrimuose gamtinė aplinka yra laikoma viena iš labiausiai įtaką architektūrinei formai darančių veiksnių (Baršauskas 1956; Šešelgis ir kt. 1965: 27; Rapoport 1969; Bergman 2021: 154). Daugelyje vietinės, kaimo architektūros tyrimų yra aptariami du gamtiniai elementai – tai reljefas ir vietai būdingos klimatinės sąlygos, pavyzdžiui, vyraujantys vėjai, krituliai, temperatūros. Archeologiniai tyrimai rodo, kad į šias sąlygas Lietuvoje statydami savo būstus atsižvelgdavo jau akmens amžiaus laikotarpio gyventojai – rasta viduriniajam neolitui priskiriamų pastatų, kurių įėjimas buvo labiausiai nuo vėjų

apsaugotoje pusėje (Rimantienė 1996: 159; Grinkevičiūtė 2005: 47). Tradicinės architektūros tyrimuose nurodoma, kad dėl gana drėgno klimato buvo mėgstama kurtis aukštesnėse vietose – kalvotose vietose kurtasi kalvų šlaituose, slėniuose, o lygumose rinktasi pakilesnes vietas, kurtasi šalia upių, ežerų ir didesnių kelių (Baršauskas 1956: 93; Šešelgis ir kt. 1965: 26–27). Lietuvos teritorijoje aukštesnėse kalvose kurdavosi dar pirmykščiai dabartinės Lietuvos teritorijos gyventojai. Archeologiniai duomenys parodo vykusius pokyčius ir koreliaciją tarp klimato kaitos ir gyvenvietės vietos pasirinkimo: mezolito laikotarpiu, pasikeitus faunai, pagrindiniu užsiėmimu tapo žvejyba, todėl imta kurtis arčiau vandens telkinių, nors žiemoti rinktasi aukštesnes, sausesnes vietas (Grinkevičiūtė 2005: 37). Ankstyvųjų metalų laikotarpiu, dėl padidėjusios drėgmės, gyvenvietės buvo kuriamos aukštesnėse vietose nei iki tol – ežerų ir upių santakose, didesnių upių pakrantėse. Nuo Vėlyvojo žalvario amžiaus pradžios imama apsigyventi ir įtvirtintose gyvenvietėse – piliakalniuose (Grigalavičienė 1995: 17, 22).

Klimatas bei gamtinė aplinka vietovėse lėmė statybinės medžiagos pasirinkimą, t. y. statomasi iš vietovėje vyraujančių žaliavų, tačiau statybos savitumams ir pokyčiams įtaką darė ir kiti procesai, pavyzdžiui, ekonominės sąlygos. Iliustratyvus to pavyzdys yra iš kaimyninės Lenkijos centrinės dalies Kolo (lenk. Koło) vietovės, kuriai XIX a. pabaigos – XX a. 7 dešimtmečio pabaigos laikotarpiui buvo būdinga statyba iš kalkakmenio, kuomet medžio statybinė žaliava tapo sunkiai prieinama. Pastebėta, kad iš kalkakmenio daugiausiai statyta vietovėse, esančiose arčiausiai šios žaliavos kasyklų. Tolimesnėse vietovėse tokie pastatai statyti šalia susisiekimo kelių – geležinkelių ir keltų (Gorączko, Gorączko 2015: 47, 48). Panašius regioninius savitumus, susijusius su vietine žaliava, taip pat galima pastebėti ir Lietuvoje, kur dominavo statyba iš medžio: Šiaurės vidurio Lietuvos teritorijoje, XIX a. pabaigos – XX a. vidurio laikotarpiu brangstant medžio žaliavai ir regione smarkiai sumažėjus miškų plotams, kaip alternatyva imti statyti pastatai iš molio žaliavos, kuri šiose vietovėse buvo statyboms tinkamos kokybės ir taip pat nesunkiai išgaunama (Vitauskas 2010[1938]: 30). Molio statinių paplitimo riba, sutampa su žaliavos paplitimo riba, kaip ir

Lenkijos atveju, parodo, jog svarbi buvo ne tik statybinės medžiagos kaina, bet ir atsigabenimo kaštai. Panašiai alternatyvų ieškota vietovėse, kur pamatų įrengimui trūko akmenų žaliavos, todėl vietoje jų ilgą laiką (iki XX a.) naudotos tik medžio kaladės (Bertašiūtė 2014b: 28).

Įtaką architektūrinei formai darė ir aplinka siaurąja prasme – t. y. sklypo, ant kurio stovi namas, ypatumai – dydis, reljefas, dirvožemio sandara. Nelygaus reljefo vietovėse buvo statomi mažesni pastatai (Šešelgis ir kt. 1965: 27). Mažesni sklypo dydžiai, tankesnis užstatymas mieste susiformavo dėl posesijos, didelės žemės kainos. Kaimo vietovėse griežtai struktūruotas ir tankus užstatymas būdingas gatviniuose režiniuose kaimuose, kurių lėmė Valakų reforma. Gatviniame režiniame kaime trečdalis valako (5–8 ha) buvo skirtas sodybiniam režiuvi, tačiau sodybos pastatai jame buvo išdėstomi tik 0,5 ha dydžio plote, o sklypų režių plotis kai kur siekė tik 33 m. Rytiniuose Lietuvos rajonuose nuo gatvės pastatai kartais būdavo atitraukiami vos 1–1,5 m atstumu, nors pasitaiko ir 15–25 m atitraukimo atvejų. Stačiakampio formos namo planas gatviniuose režiniuose kaimuose buvo orientuojamas siauroju galu į gatvę, tik kaimams besiskirstant į vienkiemius, išsikėlus daliai gyventojų ir atsiradus daugiau erdvės, pastatai imti perstatinėti ilguoju galu į gatvę (Šešelgis ir kt. 1965: 31–32). K. Šešelgis kaimus, kuriems būdingas labiau individualus, nuo žemės savininko priklausomas užstatymas, įvardino savaimingai susiklosčiusiais kaimais. Didesnė laisvė labiau būdinga kupetiniams kaimams, viensėdžiams ir vienkiemiams, tačiau galėjo susikurti ir formuojant gatvinius kaimus ar kolūkinės gyvenvietės, kuomet po matavimų likdavo nepanaudotos žemės (Šešelgis 1988: 16). Namo vietos pasirinkimas čia buvo laisvesnis, tačiau, remiantis etnografiniais duomenimis, ne atsitiktinis – pasirenkamai vietai įtaką darė papročiai, tikėjimai: žmonės vengdavo statyti namus gaisravietėje, tikėdami, kad nelaimė gali pasikartoti, nes gaisrai mediniuose namuose įvykdavo dažnai; Tikėta, kad negalima statyti ten, kur buvęs kelias (*nebus tvarkos, viskas maišysis*; Minkevičius 2002:13; Klimka 2011: 726).

Sovietmečiu kolūkinėse gyvenvietėse taip pat buvo siekiama kuo efektyviau panaudoti žemės naudmenas, todėl kolūkiečių sodybų sklypai taip pat

buvo gana riboti – svyravo nuo 15 iki 60 arų (Butkevičius 1980: 104). Buvusiuose kolektyviniuose soduose nustatyti ribiniai sklypo dydžiai buvo dar mažesni – siekė iki 6 arų mieste ir iki 12 arų už miesto ribų (Šiupšinskas 2021: 58). Ribotas kolektyvinio sodo plotas, kaip ir tam tikri apribojimai, taikomi sodo namelių architektūrai, buvo taikomi tam, kad ši vieta sovietmečiu nevirstų nuolatine gyvenamąja vieta. Tai lėmė daugybę sunkumų, su kuriais susidurta šiuolaikinėje statyboje, miesto plėtroje, siekiant iki tol nuolatiniam gyvenimui nepritaikytas vietas paversti patogiomis ir atitinkančiomis šiuolaikinius poreikius.

2.2. Individualus šiuolaikinis gyvenamasis namas: ryšys su aplinka

Pagrindinė gyvenamosios vietos pasirinkimo priežastis tarp pateikėjų buvo ta, kad žemė priklausė ir (ar) buvo paveldėta iš tėvų ar senelių (14 atvejų) arba sovietmečiu gauta dalinant sklypus darbo kolektyvams (3 atvejai Vilniaus m.). 11 namų savininkų pasirinkimą didele dalimi lėmė patikusi gamtinė aplinka, 2 namų savininkai rinkosi vietoves, kuriose buvusi mažesnė koncentracija lenkų, baltarusių tautybės žmonių, dar 2 atvejais pasirinkimui didelę įtaką darė patinkanti, artima kultūrinė aplinka. Etnografinis lauko tyrimas, apėmęs Vilniaus apskrities ribas, buvo vykdytas tiek miesto, tiek kaimo vietovėse. Skirtis tarp miesto ir kaimo ilgai dominavo istoriografijoje, tyrimuose ši skirtis buvo svarbi ir metodologiškai. Kaimo, skirtingai nei miesto, vietovių architektūros tyrimuose daug dėmesio buvo skiriama gamtinei sodybos aplinkai, artimas ryšys su gamta laikomas vienu pagrindinių tradicinės, kaimo architektūros požymių (Baršauskas 1956: 9; Andriušytė 2010: 121; Puodžiūkienė: 2014a: 5), tuo tarpu miestuose gamtinė aplinka pateikiama kaip urbanistinę tinklą, jo ir paties miesto specifiką lėmęs faktorius (Miškinis 1991: 11–12). Kaimu įprastai laikytos tos vietovės, kuriose pagrindinis užsiėmimas ir pajamos už jį buvo gaunamos iš žemės ūkio veiklos, tačiau pastaruosius dešimtmečius Europoje pastebimas šios veiklos menkimas, kuris įvardijamas perėjimo į postproduktyvizmą laikotarpiu, t. y. nuo gamybos pereinama prie vartojimo. Kaimo vietovėse vyko esminiai pasikeitimai, tokie kaip miesto gyvenimo būdo perėmimas,

padidėjusi specializacijos įvairovė ir iš miesto vykstanti gyventojų migracija – pasiturintys ir įtakingi asmenys, dėl turimų pajamų ir mobilaus darbo pobūdžio palieka miestą tam, kad pagerintų savo gyvenimo kokybę. Tokiu būdu plečiasi priemiesčiai, nyksta miesto ir kaimo ribos. Keičiasi ir kaimietiško samprata – *modernus kaimietiškas* įvardijamas kaip turintis daugybę aspektų, kompleksiškas ir dinamiškas (Haráková, Boscoboinik 2012: 10,12). To pavyzdžių pasitaikė ir lauko tyrimų metu: į Pakalniškes (Širvintų r.) gyventi įsikėlusį pateikėja ėmė puoselėti daržą, tokiu būdu, teigė atradusi *kaimietišumą*, tačiau išlaikytas ir ryšys su miestu – darbovietė buvusi Vilniaus mieste (g. 1982, b. B14). Remiantis atliktų etnografinių tyrimų duomenimis, tarp pateikėjų atsiskleidė aplinkai teikiama reikšmė, jos daroma įtaka namų architektūrai, tyrimų duomenis taip pat suteikia žinių apie ribų tarp miesto ir kaimo nykimą.

Pasirinkimo gyventi paveldėtame ar tėvų, senelių žemės sklype motyvas nėra vien tikrai pragmatinis: egzistuojanti ryšį su tėviške, emocinį susisaistymą su vietove parodo tie atvejai, kuomet pateikėjai kūrėsi ne tik tėvų, senelių žemėse („čia gerai, tėvų žemė“ – mot., g. 1962, b. B2; „jeigu čia gimęs, tai kam turi ieškoti, net ir čia neblogai, visur gerai, namuose geriausia“ – vyr., g. 1971, b. B3), jų kaimynystėje (3 atvejais), bet ir buvo išsipirkę šiems priklausiusią žemę iš giminaičių (vienas atvejis Senajame Tarpupyje, Trakų r.). Keletu atveju kurtasi netoliese jau įsikūrusių tėvų, taigi, tokiu būdu, pasirenkama gerai pažįstama, o kartu ir artima, *sava* vieta.

Supančią gamtinę aplinką kaip vieną iš pasirinkimo gyventi toje vietovėje motyvų daugiausiai įvardino tie namų savininkai, kurie pirko sklypus patys, o ne juos paveldėjo (9 iš 11 atvejų). Tai, kad pasirinkimui, esant tokioms galimybėms, didelę įtaką daro gamtinė aplinka, parodo pateikėjo, gyvenančio Naujaneriuose (Vilniaus m.) pasakojimas, kaip sovietmečiu gautą sodo sklypą toje vietovėje leido pasirinkti tam įgaliojimus turėjęs pažįstamas. Pateikėjai tuo metu pasirinko kraštinį, šalia miško esantį sklypą (vyr., g. 1940, b. B8). Ieškodami pirkti gyvenamai vietai tinkamos aplinkos, tyrime apklausti pateikėjai atsižvelgė ne tik į patinkančią gamtinę (reljefas, augmenija, vandens telkiniai), bet ir etninę, kultūrinę aplinką: keletu atveju vietinių lenkų ir baltarusių gausiai gyvenamas vietoves Vilniaus ir Šalčininkų

rajonuose lietuvių tautybės pateikėjai įvardino savo gyvenamos vietos trūkumu arba priežastimi, kodėl nesirinktos tam tikros lokacijos. Rusų kilmės pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus m.) pasakojo, kaip tuo metu, kuomet sovietmečiu buvo dalinami sodo sklypai, buvo vengiama kurtis šalia vietinių gyventojų lenkų:

Visi nenorėjo čia, kadangi iš vienos pusės ir iš kitos yra vietiniai gyventojai, tai jie, niekas nenorėjo šičia rinktis, atseit čia gyventojai gyvena. <...> O čia, skaitau, kad dar geriau, kadangi gyventojai gyvena – tai ramiau kažkaip tai, ramesnė vieta (g. 1940, b. B8).

Pateikėjai Širvintų r. rinkosi vietovę esančią šalia Kernavės dėl čia vyraujančios ypatingos *dvasios, makroklimato*, prie šios vietovės privalumų priskyrė esamą turistų srautą (vyr., g. 1979, b. B14). Kitas netoliese gyvenantis pateikėjas šią vietą pasirinko ne tik dėl patinkančios aplinkos, bet ir dėl čia įsikūrusių bendraminčių ir draugų – pateikėjo teigimu, ši vietovė išsiskiria didžiausia koncentracija nestandartinio mąstymo žmonėmis (g. 1971, b. B17). Pateikėjai buvo linkę akcentuoti vietos, kurioje stovi jų namas tylą, ramybę, tačiau čia daugiausiai apeliuojama į platesnę supančią gamtinę aplinką, ramybė suprantama kaip atvirkščiai proporcinga kaimynystei: „Čia buvo kraštinis, paskui <...> buvo labai pikta, kai nebe kraštinis, o čia upė, miškelis“ (vyr., g. 1940, b. B8); „o sklypas mums šitas labai patiko, dėl reljefo, dėl miško ir dėl to, kad tik vienas kaimynas. <...> Privalumai, visų pirma, – tai yra miškas, šalia miško, tai yra labai gražu, kai per langus matai mišką, o ne kaimyno sieną“ (vyr., g. 1975, b. B12). Pateikėja Vilniuje pasakojo netoliese statanti dar vieną namą, ir, nors teigė nenorinti išeiti gyventi į naują namą, vardino būsimos vietos privalumus:

20 arų (sklypas – V. S. past.), didžiulį prūdą iškasėm, ir buvo prūdas, mes jį pratęsėm. Labai. Ant kalno, aplink Dvarčionių miškai matosi ir vienas tik kaimynas, du kaimynai už kokių 200 metrų, kaimo žmonės (sutuoktinis g. 1949, b. B21).

Keletu atvejų pateikėjai atskleidė prieštarigus požiūrius į kaimą ir miestą. Pateikėjų pasakojimuose miestas dažnai tapatinamas su butu. Pateikėjai Glatkiškėse

(Vilniaus r.) teigė norėję persikelti į vienkiemį, o ne miestelį, taip pat pasakojo, kad žmonės, nusipirkę jų butą buvo iš kaimo, labai džiaugėsi butu, nesuprato, kaip žmonės nori keltis į kaimą: „Patenkinti (esame – V. S. past.). Norėjom turėti stogą virš galvos, erdvesnį, individualų, labiau į gamtą integruotis“ (mot., g. 1962); „Negrižčiau į butą“ (vyr., g. 1960, b. B2). Priežastys kurtis arčiau gamtos pateikėjų interpretuojamos skirtingai: Ardiškėse (Širvintų r.) stovinčio namo savininkas pasakojo, kad, nors neturėjo kaimo, kur išvažiuoti, su nostalgija pamena su tėvu praleistą laiką gamtoje, kas, jo manymu, ir suformavo meilę gamtai (g. 1971, b. B17). Nemaža dalis pateikėjų neturėjo artimo ryšio su kaimu, nurodė, kad ir jų tėvai, o kartais ir seneliai jau gyvenę mieste, butuose. Tai, jog kaimo ir sodo vietovės yra linkę romantizuoti tie žmonės, kurie iki tol gyveno butuose (ir atvirkščiai – kaimo vietovėse gyvenantys žmonės linkę romantizuoti gyvenimą mieste, daugiabučiuose) nurodė ir architektai: „Visi, kas gyvena mieste nori būt gamtoj, o kurie gyvena gamtoj – nori gyventi mieste“ (Karolis Radiūnas, g. 1985, b. B12). Šiam teiginiui priešingas pateikėjos Naujaneriuose (Vilniaus m.) atsakymas, į klausimą, kodėl ji pasirinkusi gyventi šioje vietoje (nuosavame name miesto pakraštyje, buvusioje kaimo vietovėje): „Aš iš kaimo, tai visada arčiau (kaimas – V. S. past.). Traukia prie žemės“ (g. 1961, b. B9). Tai, kad egzistuoja daugiau priežasčių, nei įgimtas ryšys su kaimu ir gamtine aplinka arba, atvirkščiai, tokio ryšio stoka, rodo pateikėjų Glatkiškėse (Vilniaus r.) samprotavimai, apie pasirinkimą gyventi vienkiemyje: „Sutikome briedį, gamta“ (vyr., g. 1960); „Miesčioniški žmonės gali nesuprasti. Kaimiečiai gali nesuprasti“ (mot., g. 1962, b. B2). Prie vietinių gyventojų priskiriama pateikėja Senajame Tarpupyje (Trakų r.) teigė į butą *nė už ką* nenorinti keltis, tačiau kartais persvarstanti gyvenimo mieste ir kaime privalumus ir trūkumus: „Būna žiemą taip, kad eiti malkų, kūrent, nešiot čia, tai žiemą nu pagalvoji, nu gal būtų geriau dabar čia, mieste nieko nereikia“. Gyvenimo kaime, name privalumu laikoma erdvė – „va išėini į lauką ir jau gerai, o kai dirbu mieste – tai, o Jėzau, jau norisi į savo kaimelį, ypač tokio karštumo dabar...“ (g. 1977, b. B27).

Keltis toliau už miesto, net į kitus rajonus, skatina ir pigesnės žemės kainos, didesnis sklypo plotas, galimybė kurti ūkininko sodybą (turint arba įgijus

ūkininko pažymėjimą ir įkūrus ūkį, galima statyba žemės ūkio paskirties žemėje), nors tai nurodė vos keletas pateikėjų. Vieną iš pragmatinių kėlimosi atokiau nuo miesto motyvų atskleidė pateikėjas Pakalniškėse (Širvintų r.) – kuriantis atokiau yra taikomi mažesni reikalavimai statybai („ne Vilniaus rajonui priklauso – lengviau leidimus gauti“ vyr., g. 1979, b. 14), nors tai nebūdinga vietovėse, patenkančiose į saugomų teritorijų ribas ar jų apsaugos zonas: pateikėjas Klišabalėje (Širvintų r.) Kernavės vietovėje taikytus (Neries regioninio parko – V. S. past.) apribojimus statybose priskyrė prie tos vietovės trūkumų, tačiau, čia pat pridūrė, kad dauguma apribojimų juos tenkino, pavyzdžiui, reglamentuojamas pastatų aukštingumas ir medžiagiškumas (g. 1955, b. B25). Nemaža dalis pateikėjų, net ir tų, kurie dėl gamtinės aplinkos rinkosi atokesnes vietoves, įvardino miestui būdingos infrastruktūros svarbą, ypač patogų susisiekimą su Vilniaus miestu. Pasirinktos vietovės privalumu Naujaneriuose (Vilniaus m.) gyvenantis pateikėjas įvardino asfaltuotą privažiavimą prie namo sklypo, tačiau čia pat pabrėžė, kad pasirinko vietą, kurioje nėra intensyvaus eismo (g. 1975, b. B12). Net ir toliau nuo Vilniaus nutolusiose (~30 ir daugiau km atstumu nuo miesto centro) vietovėse yra išlaikomas artimas ryšys su centru: kiekvieną darbo dieną į darbą Vilniuje važinėja dviejų namų savininkai. Vilniuje dirbo ir žiemos metu gyveno viena pateikėja, savo vasaros rezidenciją įsirengusi Vilniaus rajone, kiek toliau nuo miesto nutolusioje sodų bendrijoje, o pateikėjas Širvintų rajone, nors pastatą statėsi kaip dirbtuves, teigė gyvenantis ir Vilniuje, ir šioje vietoje, kur dažnai ne tik leidžia laisvalaikį, bet ir dirba. Iš miesto į kaimo vietovę Širvintų rajone sulaukę pensijinio amžiaus persikėlę pateikėjai teigė neieškoję vienkiemio, atsižvelgdami į savo amžių įvertino ir tai, kad prireikus juos galėtų lengvai pasiekti greitoji pagalba, tačiau gyvenimas atokiau nuo miesto prisidėjo prie gyvenimo tempo, vertybių ir paties požiūrio į miestą kaitos: iš pradžių atstumas iki miesto (Vilniaus) pateikėjams atrodė didokas, tačiau dabar pateikėjai džiaugėsi vietovės teikiama ramybe, lėtesniu gyvenimo tempu – „po miesto kai grįžtam, <...> tai aš einu pamiegot. Į miestą tai tik kai reikia važiuoti, kai kažko prisidirbęs, tai vat už bausmę tu važiuosi“ (vyr., g. 1955, b. B25).

Toliau nuo miesto esančių vietovių namo architektūroje ryškėja *integravimosi į gamtą* bruožas – tolstant nuo miesto, tam, kad namas nedisonuotų su gamtine aplinka, namo apdailoje dažniau pasirenkamos natūralios statybinės medžiagos (pavyzdžiui, medis, molis; „kad tas namas nebūtų toks svetimkūnis, kad neišsišoktų“ vyr., g. 1955, b. B25). Vilniaus mieste ir priemiesčiuose aktualesnis ne *integravimosi į gamtą*, o *į sukonstruotą, kultūrinę aplinką*. Šios idėjos pastebimos architektūroje, kur, pavyzdžiui, namų apdailoje dažniau panaudojamas tinkas, įvairesnės apdailos medžiagos, kurios yra kombinuojamos tarpusavyje (medžio ir plastikinės dailylentės, molio ir silikatinės plytos, klinkeris, tinkas, akmuo).

Nemaža dalis kaimu statybų pradžioje buvusių vietovių tapo miestu, priemiestinėmis gyvenvietėmis su miestui būdinga infrastruktūra, tankiu apgyvendinimu: „Buvo kaimas, kaimo nėra“ (vyr., g. 1971, b. B3); „Iš tikrųjų tais laikais (1992 m. – V. S. past.) tai buvo absoliutus kaimas, toks miesto viduryje kaimas, nes net telefono numeriai buvo tokie kaip centre, o gaidžiai giedojo čia, gatvė buvo neasfaltuota. <...> Net ne priemiestis, tokia vat kaimo vietovė, nors čia pat Užupis, čia du žingsniai Katedros aikštė, čia girdisi kaip Petro Povilo bažnyčios varpai sekmadienį skelbia žinią“ (mot., g. 1959, b. B6; 2 pav.); „Čia buvo tuščias laukas, turbūt kolūkinis <...> visą laiką keičiasi“ (mot., g. 1958, b. B20). Tokią kaitą daugiau buvo linkę įvardinti dabartinėse miesto ribose (Rasose, Naujaneriuose, Kairėnuose) ar šalia Vilniaus miesto ribos (Skirgiškėse, Paliuliškėse, Viktariškėse) įsikūrę pateikėjai, tačiau aplinkos kaita juntama ir toliau nuo Vilniaus esančiose gyvenvietėse, tarp vietiniams priskirtų gyventojų: pateikėja Senajame Tarpupyje teigė, kad kitoje kaimo pusėje, naujakuriai baigia apstatyti visą pakrantę – „prie ežero jau beveik neturim kur įėjimo“ (g. 1977, b. B27). Prie miškelio gyvenanti pateikėja Rūdiškėse (Trakų r.) teigė, jog senųjų (vietinių) gyventojų, ypač jų gatvėje, jau mažai yra likę, atkreipė dėmesį, kad per visą gyvenimo toje vietoje laikotarpį pakito net pati gamta – miškas užžėlė krūmais, nes žmonės nebelaiko gyvulių, kurie miške ganydavosi, neliko gražios miško paklotės, kurioje augdavo daug uogų ir grybų, į kiemą dažnai atklysta laukiniai žvėrys, kurių anksčiau čia nebūdavo, tačiau nebesimato anksčiau čia gausiai gyvenusių voveraičių (g. 1958, b. B28).

2 pav. Namas Rasose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2016 07 18).

Priklausomai nuo tuo metu buvusių technologijų, mūsų klimato sąlygomis visais laikais buvo siekiama namą kuo geriau apsaugoti nuo kritulių ir šalčio. Technologijos prisidėjo prie komfortišku sąlygu namo viduje sudarymo, tai suponavo architektūrą, kuri yra mažiau priklausoma nuo klimato ir išteklių. Nepaisant to, aplinkos įtakos reikšmė statybose išlieka dėl esamų finansinių galimybių ir aplinkosauginiu požiūriu svarbių gamtinių išteklių tausojimo, dėl to architektūroje siekiama kuo mažesnėmis sąnaudomis pasiekti kuo didesnį namo energetinį efektyvumą. Į šį procesą įsitraukė ir mokslininkai kviesdami projektuojant ir statant pastatus pasitelkti tradicinėje, vietinėje architektūroje buvusias praktikas, t. y. išnaudoti oro sąlygas – pavyzdžiui, vėją ir pavėsį „įdarbinti“ pastato vėdinimui, vėsinimui, o saulę šildymui (Al-Haroun 2015: 21, 25; Bergman 2021: 176).

Ribotas sklypo dydis, kartu su galiojančiais statybos reglamentais šiuolaikinėje statyboje apriboja tokius architektūrinius parametrus kaip namo plano formą, dydį, aukštų skaičių ir namo vietą sklype. Nepriklausomybės atkūrimo pradžioje, neįvertinus savo finansinių ir socialinių galimybių buvo statyti didelių gabaritų namai, kurie savo forma labai skiriasi nuo šiandieninės statybos. Architekto

D. Jurevičiaus teigimu, 60–70 % žmonių šiuo metu stato vienaukščius namus, antrą aukštą yra sunku įsiūlyti, antras namo aukštas dažnai projektuojamas, kuomet užsakovai pareiškia norą turėti šiltnamį, sodą, pievelę, aikštelę keletui mašimų pasistatyti, priešingu atveju, sklypo užstatymo perimetras gaunasi labai didelis, atitinkamai didėja ir pamatų plotas (g. 1971, b. A1). Tai, kad žmonės įsitikino tuo, jog vieno aukšto pastatas yra patogesnis, teigė ir architektė Jūratė Juozaitienė (g. 1953, b. A20). Nekilnojamame turto registre pateikiami duomenys neišskiria vieno ir dviejų aukštų gyvenamųjų namų, nustatyti tikslų aukštų skaičių tyrimuose buvo taip pat sunku dėl to, kad tyrimuose buvo atsiribota nuo namo interjero.

Vizualiai vertinant namo išorę, ypač palėpės erdvę, tirtuosius namus gali išskirti į tris grupes: pirmajai grupei priskirti 12 vieno aukšto namų su palėpe. Palėpės buvo būdingos visiems trims Širvintų rajone, netoli Kernavės statytiems namams, tai, visų pirma, lėmė saugomoje teritorijoje taikomi aukštingumo reikalavimai. Vieno aukšto namai su palėpe 3 atvejais pasitaikė ir Vilniaus mieste, buvusių kolektyvinių sodų teritorijose. Antrąją grupę sudarė daugiausiai dvišlaičiai namai su mansardomis, dar vadinamomis ertikiais, kuomet palėpė yra įrengiama pratęsus (nuo lubų) į viršų pirmojo aukšto sienas. Tai yra daroma tam, kad dėl stogo nuožulnumo nebūtų prarandamas naudingasis antrajam aukštui priskiriamas gyvenamasis plotas. Šią grupę sudarė 13 namų, dauguma jų (8 atvejais) stovėjo Vilniaus mieste. Dviejų aukštų namai pasitaikė 3 atvejais Kalveliuose, Viktoriškėse (Vilniaus r.) ir Kairėnuose (Vilniaus m.), pastarasis namas tyrimuose buvo pats aukščiausias (dviejų aukštų su mansarda). Norą statyti vieno aukšto namą, o ne su *mansarda*, jei tik būtų leidusios galimybės, išreiškė 3 pateikėjai, gyvenantys Vilniaus mieste. Jų teigimu, vieno aukšto namas yra praktiškesnis, tačiau įgyvendinti tokio sumanymo nepavyko būtent dėl riboto žemės sklypo dydžio („architektas kūrė, nes mes norėjom vieno aukšto plano, pagal išmatavimus neleido ir į viršų tiktai“ mot., g. 1974, b. B19).

Didžiausi sklypai tyrimų metu pasitaikė toliausiai nuo miesto nutolusiose vietovėse, čia namų savininkai ilgiau ir kruopščiau rinkosi tikslią vietą namo statybai: 1 ha sklype Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) vietos užteko dviem namams

(vienas buvo pateikėjų, kitas tėvų), sklypo gale yra beržynėlis, namo vidaus išplanavimas projektuotas atsižvelgus į gatvės šurmulį (vyr., g. 1977, b. B24). Apvalaus namo savininkai Pakalniškėse (Širvintų r.) teigė žiūrėję, kad nebūtų povandeninių srovių, norėjo statyti ant kalno, kas būtų derėję su apvalia namo forma, tačiau to buvo atsisakyta dėl pragmatinių sprendimų – ten tektų tiesti ilgesnį kelią (mot., g. 1982, vyr., g. 1979, b. B14). Pateikėjas Klišabalėje teigė, jog prieš pradėdant statybas, būsimoje namo vietoje pagal planą dėliojosi kuoliukus, kur tiksliai bus įėjimai, juos *po metrą stumdė* (vyr., g. 1955, b. B26). Pastaruoju metu Lietuvoje, ypač Vilniaus mieste ir jo priemiesčiuose, pastebima gana dažnai praktikuojama sublokuotų po du gyvenamųjų namų statyba. Tokia praktika Lietuvoje nėra visiškai nauja – kolūkinėse gyvenvietėse sovietmečiu sublokuoti po du gyvenamieji namai statyti kaip eksperimentas, tačiau tuomet plačiau nepaplito (Butkevičius 1980: 105). Pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.), statęs tokį namą, teigė, kad siekis sklype sutalpinti du namus lėmė ir namo formą (g. 1987, b. B15). Tam, kad sąlyginai nedidelio sklypo teritorijoje statomas gyvenamasis namas nepažeistų šiandieninių sklypo užstatymo reikalavimų, dažniau tenka derintis prie reljefo. Į sklypo reljefą atsižvelgė pateikėja Naujaneriuose (Vilniaus m.) dar sovietmečiu stačiusi sodo namelį – ant šlaito statytas namas turi gilesnius pamatus, vėliau prie namo ant kolonų buvo pristatyta terasa (g. 1961, b. B9). Prie reljefo namo formą derino dar dviejų namų savininkai Vilniaus mieste ir vienas Vilniaus rajone. Mieste stovinčio namo savininkė palaipsniui aukštėjantį namo pamatą, planą, suprojektuotą atsižvelgus į sklypo reljefą, įvardino kaip ekologinį sprendimą gyvenamojo namo architektūroje (g. 1959, b. B6). Visi atvejai Vilniaus mieste, kuomet projektuojant, statant namą buvo atsižvelgiama į reljefą, pateikėjų buvo įvardinti ir kaip architektūriniai sprendimai, jungiantys jų namą su vieta, aplinka, kuriame gyvenama.

Tyrimo metu pateikėjai skirtingai traktavo savo namo architektūrinių sprendimų ir supančios aplinkos ryšį. Medžio žaliavą, kaip šiuos du dalykus jungiantį elementą įvardino 5 pateikėjai, gyvenantys ne Vilniaus mieste, dar vienas pateikėjas, gyvenantis toliau nuo miesto, nurodė, kad su aplinka siejasi

architektūroje panaudotas nemažas kiekis akmens žaliavos. Pateikėjų Pakalniškėse (Širvintų r.) teigimu, su aplinka jų namą iš molio ir šiaudų jungia tai, kad name panaudota dalis jų sklype kasto molio, ryšio su gamta buvo siekiama sklype kruopščiai renkantis vietą namo statymui. Daliai pateikėjų namo ir aplinkos ryšį atspindėjo kieme, žemės valdose auginami augalai, tą įvardino 4 pateikėjai, gyvenę taip pat toliau nuo miesto ir priemiestinių teritorijų nutolusiose vietovėse. Statantis savo namą vienas labiausiai į gamtinę aplinką atsižvelgusių namų savininkų pasitaikė Naujaneriuose (Vilniaus m.): pateikėjas teigė, kad prie aplinkos derino spalvas („spalvas rinkomės, kad būtų link natūralių spalvų“), miško pusėje įsirengė didelius terasinius langus, derindamasis prie sklypo, pasirinko jį atkartojančias namo plano formas (g. 1975, b. B12).

7 pateikėjai tvirtino, kad aplinka nepadarė įtakos jų gyvenamajam namui: „Mieste būtumėm tokį pat pasistatę“ (mot., g. 1971); „kaži ar labai kitoks (būtų – V. S. past.)“ (vyr., g. 1968, b. B11), nors svarstė, kad rekonstrukcijos atveju tektų derintis prie jau esamų namo formų. Pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.) atsakė, kad namo architektūra nebuvo derinta prie aplinkos, kadangi aplinkui tuo metu nebuvo namų (g. 1974, b. B19). Toks požiūris parodo, jog aplinką dalis pateikėjų tapatino su vietine, vyraujančia architektūra. Pavyzdžiui, pateikėja Naujaneriuose, teigusi, kad statybų pradžioje čia buvusi kaimo vietovė, vardino tradicinei, kaimo architektūrai priskiriamus savo namo elementus, tokius kaip verandą, prieangį, nedidelius langus. Panašius elementus, būdingus gatvinio kaimo architektūrai įvardino pateikėja Purnuškėse (Vilniaus r.) – tai pastatų išdėstymas sklype, namo orientacija gatvės atžvilgiu, lango skaidymas ir apkalimas antlangėmis (g. 1989, b. B22). 3 pateikėjai architektūros dermės su aplinka siekė per spalviškumą. Pasirenkamos namo spalvos suvokiamos ir priešingai – kaip namą iš aplinkos išskiriantis elementas, pavyzdžiui, skandinaviško minimalizmo stiliaus namą Kairėnuose (Vilniaus m.) pasistatęs pateikėjas teigė, kad jų namas išsiskiria savo spalvomis vietovėje, kur vyrauja slaviskai kultūrai priskirti pastatai – „jeigu tu pas juos pasistatai kažkokį minimalistinį namą, tai aišku, išsiskiri, vienareikšmiškai, nepritapsi prie jų stiliaus“ (g. 1987, b. B15). Namų savininkai nurodė, kad jų namas

iš aplinkos išsiskiria ne tik spalva, bet ir dydžiu – „išsiskiriam tu, kad šalia su kaimynais lietuviai vieninteliai esam tarp lenkų, vien matosi tarp namų dydžių, <...> nes visi aplinkiniai yra po 500 kvadratų. <...> Esam pilių rajone“ (vyr., g. 1987); „(Esam – V. S. past.) mažiukai. Mūsų namas kaip kaimyno pirtis“ (mot., g. 1989, b. B15). Netoliese stovinčio namo savininkė pasakojo, kad žmonės dažnai atkreipia dėmesį į jos kaimiško stiliaus namą, kuris išsiskiria tarp aplink stovinčių *monstrų* (sutuoktinis g. 1955, b. B21). Tai, kad jų namas labiau išsiskiria, nei derinasi prie vietovės teigė ir molinio namo savininkas Pavilnyje (Vilniaus m.), pateikėjas Pilypiškėse (Elektrėnų s.), nurodė, jog, greičiausiai, aplinkiniai iškart pastebi namo architektūroje panaudotą akmenį ir puošybą (baltiškus simbolius ir viena namo sieną puošiantį didžiulį voratinklį; g. 1977, b. B24). Savo namą išsiskiriančiu iš aplinkos įvardinusi pateikėja Kalveliuose (Vilniaus r.) teigė, kad namas su aplinka nesisieja, „nes čia sodai, čia tikrai ne sodo namas“ (g. 1980, b. B16).

Chistiano Norbergo-Schulzo teigimu, namas nuo seniausių laikų buvo suvokiamas kaip mikrokosmosas – kaip erdvė erdvėje, kurioje yra atkartojami pagrindiniai aplinkos principai (Norberg-Schulz 1985: 91). Šiandieninės individualių gyvenamųjų namų rajonuose, ypač vienalaikių ir statomų vystytojų, retai galima rasti namų valdas, kurios nėra aptveriamos, dažnai aukštomis ir net aklinomis, tvoromis. Su tuo susidurta ir lauko tyrimų metu, kuomet tvoros tapdavo pirmuoju barjeru, skiriančiu tyrėją nuo potencialaus pateikėjo: susidurta su tuo, kad kartais tvoros yra įrengiamos be vartelių, be skambučių arba į skambučius nebuvo atsakoma, net jei buvo matyti, kad namuose (kieme) yra žmonių. Vienu atveju interviu su pateikėja vyko bendraujant „per tvorą“. Tai leidžia daryti prielaidą, kad ne tik namas, bet ir kiemas yra aiškiai suvokiamas kaip mikrokosmosas, asmeninės, saugios ir puoselėjamos erdvės dalis. S. Gutautas atlikdamas tyrimus 1983–1984 m. pastebėjo, kad „prie gyvenamojo namo vis dažniau kuriamas savotiškas mikropasaulis yra pakitusio santykio tarp žmogaus ir gamtos išdava (Gutautas 1985: 45). To tęstinumas pastebimas šiuolaikinių gyvenamųjų namų aplinkoje – tirtųjų namų sklypuose buvo įrengti sodai, gėlynai, daržai, šiltnamiai, namai buvo papuošti vazonais, įvairiomis augalų kompozicijomis, Naujaneriuose

(Vilniaus m.) pateikėja pokalbio metu atkreipė dėmesį į kieme įrengtą dekoratyvinį fontanelį ir įjungė jį pasigrožėti. Daugiau ar mažiau gamta puoselėta visuose sklypuose, nė vieno namo aplinkoje nebuvo apsiribota žalia veja. Tai, jog atsikėlus į namą, ypač atokesnes vietas, imama puoselėti aplinka, kartu, ir ryšys su gamtine aplinka, pasakojo pateikėjos: atsikėlus gyventi į vienkiemį, namą, atsirado naujos vertybės – darbas sode, darže. Pateikėjos Glatkiškėse (Vilniaus r.) teigimu, „sodas – vidaus tęsinys“ (g. 1962, b. B2). Ryšį tarp vidaus ir išorės, sodo stilizacijos, mažosios architektūros svarbą akcentavo pateikėja Danilavoje (Vilniaus r.), daržą ėmė puoselėti pateikėja Pakalniškėse (Širvintų r.). Papildomos informacijos apie gyvenamojo namo aplinką suteikia žinios socialiniuose tinkluose, su namų įrengimu susijusiose grupėse (Facebook'o grupės „DIDYSIS NAMINUKAS“, „NAMINUKAS – MANO NAMAI INTERJERAS – IDĖJOS“), kur dažnai diskutuojami gyvenimo užmiestyje, nuosavame name ir daugiabutyje privalumai ir trūkumai. Namų užmiestyje privalumu dažnai įvardijama supanti gamta ar bent jau *nuosavas kiemas*. Pastarojo svarba ypač pabrėžiama auginant vaikus. Taip pat akcentuojamas erdvumas, ramybė. Prie minusų dažniausiai įvardijamas susisiekimas, kuris ypač aktualiu tampa paaugus vaikams, kuomet šiuos reikia vežioti į mokyklas ir kitus užsiėmimus, tuo tarpu rūpinimasis namo aplinka vertinamas ambivalentiškai – kaip teikiantis malonumą, tačiau atimantis nemažai laiko, fizinių jėgų. Anthony Giddensas, nagrinėdamas šiuolaikinį tapatumą, vienu šiuolaikinei visuomenei būdingu bruožu įvardino ir jos santykį su gamta, kuomet visuomenėje išskyla poreikis didesnio santykio su gamta, tačiau ta *gamta yra socialiai koordinuota ir prijaukinta* (Giddens 2000: 213). Tai patvirtina atlikti tyrimai, kuriuose matoma, kad pateikėjai linkę akcentuoti aplinkos, supančios natūralios gamtos svarbą, tačiau, kitą vertus, savo kieme, sklype ta gamta yra žmogaus „sutvarkoma“. Pateikėjų pora, atsikėlusį gyventi iš miesto į kaimo vietovę, nors gamtą laikė ir namą puošiančiu elementu, pripažino ir tos gamtos trūkumus, pavyzdžiui, žiemos metu apsilankantys laukiniai gyvūnai, pateikėjos teigimu, pridaro nuostolių – nugraužia vaismedžius (g. 1955, b. B25).

Technologiniai pasiekimai, įvairių žaliavų, specialistų ir žinių prieinamumas, finansinės galimybės lemia tai, kad statybų galimybės atrodo neribotos. Nors architektūra tapo mažiau priklausoma nuo vietinių žaliavų ir klimatinų sąlygų, jų reikšmė šiuolaikinėje, ekologinių krizių akistatoje atsidūrusioje visuomenėje tampa ypač svarbi. Didesnio namo energetinio efektyvumo, priklausomai nuo to laikotarpio konstrukcijų, buvo siekiama jau seniausiuose mūsų krašto statiniuose, tačiau tokią statybą apsunkina riboti sklypo dydžiai, lemiantys ir kitus ribotus architektūrinius pasirinkimus (pavyzdžiui, pastato aukštį). Gamtinės aplinkos svarba pabrėžiama kaip vienas pagrindinių motyvų renkantis būsimą gyvenamąją vietą, tačiau, nepaisant to, artimiausia namo gamtinė aplinka taip pat yra sutvarkoma, ją siekiama sukontroliuoti, taip ši artimoji aplinka pratęsia namą, tampa kuriamo mikrokosmoso dalimi. Pasikeitusį santykį su gamta iliustruoja ir pabrėžiama gero susisiekiimo su miestu svarba net ir toliau nuo miesto nutolusiose vietovėse. Nemaža svarba teikiama ir kultūrinei aplinkai, kuri daro įtaką namo architektūrai, tačiau, skirtingai nei tradicinėje, etninėje kaimo statyboje, pakankamai dažnai siekiama ne tik tapatintis, bet ir išsiskirti iš aplinkos. Tiek išsiskyrimas, tiek derinimasis su aplinka savo statoma architektūra dažnu atveju nėra sąmoningas veiksmas, pastarasis priklauso ir nuo „iš viršaus“ nuleidžiamų sąlygų – apribojimų saugomose teritorijose.

2.3. Individualių namų stilistinėms ypatybėms įtaką darę veiksniai

Vilniaus miestą formavusius architektūrinius stilius apžvelgusi Audronė Kasperavičienė, stilių apibrėžė kaip „vienos ar kitos epochos išraišką visose gyvenimo srityse, kuri sudaro bendrą visumą“ (Kasperavičienė 2003: 101). Architektūros stilių formavimuisi didelę įtaką darė atsiradusios naujos statybinės technologijos, nulėmusios statinio išvaizdos savitumus, pavyzdžiui, gotikos laikotarpio stiliaus bendru bruožu tapo smailiosios arkos ir pastato sienų aukštį palaikantys kontraforsai, profiliuotos plytos. Remiantis A. Kasperavičiene, meno ir mokslo naujovių diegimas, kaip ir meninis išsilavinimas tarp mecenatorių ir

fundatorių iki XIX a. lėmė susiformavusią aukštą Vilniaus stilistinės raidos kokybę (Kasperavičienė 2003:119). Inovacijos, mados, ateinančios iš tokios architektūros, esant palankioms ekonominėms, socialinėms, kultūrinėms sąlygoms, paveikdavo ne tik miestų, bet ir mažesnių miestelių, kaimų, vietos meistrų kuriamą architektūrą. Žinias apie miesto vietovės ir stilinės, mūro architektūros sąveiką, remdamiesi archeologiniais Vilniaus miesto duomenimis, pateikė Valdas Vainilaitis ir Oksana Valionienė (2004), architektūrinių stilių įtaką ir plitimo nuo centro į periferijas trajektorijas etninėje, vietinėje architektūroje geriausiai atskleidžia Dalės Puodžiūkienės medinės dvarų architektūros ir S. Čepinsko tarpukario Kauno kaimo vietovių ir priemiesčių architektūros tyrimai (Puodžiūkienė 2014b, Čepinskas 2021: 63). V. Čiubrinskas nurodė, kad XX a. 3–4 dešimtmečiais kaimo vietovėse, keliantis į vienkiemius, labiau išsilavinę, apsiskaitę ar po platesnes apylinkių teritorijas pavažinėję *valstiečiai* jau siekė kuo labiau išpuošti savo namus, kurie buvo lyginami su dvarų palivarkais (Čiubrinskas 1993: 149). J. Gimbutas savo darbe, skirtame kaimo trobesių puošmenims, stengėsi atskleisti XX a. pradžios pastatų puošybą, kuri buvo paveikta miesto ir dvarų kultūros (Gimbutas 2004: 7). Šis procesas nebuvo vienakryptis – susiformavusios ilgalaikės lokalsios kultūros tradicijos taip pat darė įtaką „importiniams“ architektūriniais stiliams. Klasikinis to pavyzdys – susiformavęs savitas savo stilistika, tačiau nenusižengiantis kanonams Vilniaus barokas. Stilinės architektūros ir vietos kultūros tradicijų samplaiką Lietuvos dvarų gyvenamųjų pastatų architektūroje pastebėjusi D. Puodžiūkienė nurodė, kad bajorai mėgdžiodavo didikų klasicistinių rūmų dekorą, XIX a. viduryje stambių ir vidutinių bajorų gyvenamųjų namų puošybai didelę įtaką padarė romantizmo stilius, o smulkių ir vidutinių bajorų namuose buvo daugiau išlaikytos vietos architektūrinės tradicijos (Puodžiūkienė 2014b: 399, 405, 407).

Lietuviškojo architektūrinio stiliaus samprata formavosi veikiamą *didžiojo naratyvo* tautos nubudimo laikotarpiu. Prie to prisidėjo nacionalistinių idėjų vedami tautos atgimimo veikėjai savo darbuose aprašę kaimo kaip *kitos* kultūros nepaliestos erdvės architektūrą (Varanuskaitė 2014a: 215). Šias idėjas tarpukariu perėmė ne tik tyrėjai, bet ir architektai, sugebėję Kauno tarpukario architektūroje suderinti

modernizmo architektūrą su tautiniais, etniniais motyvais (Varanauskaitė 2016a: 191). Tokia architektūra susiformavo ir kaip atsakas į panašiomis aplinkybėmis susikūrusią Zakopanės stiliaus architektūrą, kiek anksčiau paplitusią ir Lietuvoje. Kritiška pozicija svetimo stiliaus atžvilgiu buvo išsakyta 1917 m. išleistame P. Januševičius darbe, skirtame palengvinti namų statybą keliantis į vienkiemius ir siekiant kaimo vietovėse atstatyti po karo nuniokotus namus:

Pastaruojų laiku mūsų krašte dėlei rusų ir lenkų įtėkmės pradėta statyti namai ir kitokios triobos ypač sulenkėjusiose dvaruose lenkų stiliumi, taip vadinamu zakopanianskiu stiliumi. Šis stilius pradeda skverbties ne vien į mūsų krašto dvarus, bet ir į kai kuriuos sodžius ir viensėdijas. Minėtas stilius neturi jokio gražumo nei praktiškumo. Jis visai netinka mūsų kraštui: jo reikia vengti! (Januševičius 1917: 13).

Zakopanės stiliaus pradininkas – iš Lietuvos kilęs lenkų dailės ir architektūros atstovas Stanislovas Vitkevičius (1851–1919 m.), stilių kūrė remdamasis Podhalės regiono kultūra, kurioje įžvelgė lenkų archainės protėvių kultūros palikimą (Sobakina 2020: 132). Etninės kultūros elementai Lietuvoje buvo panaudoti ir vėlesniuose architektūros stiliuose, pavyzdžiui, socialistiniu realizmu, stalinistine vadinamoje architektūroje, kur atliko politikos įgyvendinimo funkciją – etninės kultūros raiškos būdai sovietmečiu buvo toleruoti tikintis, kad etninę tapatybę ilgainiui pakeis kuriamas superetniškumas (Savoniakaitė 2002: 42). Tokias tradicinės architektūros kryptis O. Valionienė ir V. Vainilaitis įvardino tradicionalizmu, kuris, jų teigimu, lietuvių sąmonėje dažnai siejamas su kaimo architektūros stereotipais (Vainilaitis, Valionienė 2004: 83, 89; Mačiulis 2012: 55). Skirtingai nei tradicionalizmas, palankiau tarp architektų buvo ir yra vertinamas kritinis regionalizmas, kurio tikslas – moderni architektūra, paremta vietinėmis tradicijomis, kultūriniu kontekstu. Šios idėjos yra pastebimos ir aktualios šiuolaikinėje architektūroje.

Aptarti duomenys parodo Vilniaus miesto ir jo vietovių architektūrinį veidą formavusius stilius, jų kaitos ir paplitimo politines, socialines, ekonomines priežastis, atskleidžia, kad stilinė architektūra, visų pirma, buvo siejama su aukštu

socialiniu statusu, tačiau, ilgainiui visuomenėje įgavo ir kitas funkcijas nei vien tik aukšto socialinio statuso, išlavinto skonio demonstravimą. Įvairių architektūrinių stilių įtakoje besivysčiusi vietinė architektūrinė visuma, kultūrinis paveldas tapo vienu iš šaltinių šiuolaikinei etninei, kultūrinei tapatybei, arealo savitumui ir tradicionalizmo apraiškoms architektūroje. Prie Vilniaus miesto, jo apylinkių architektūrinio veido nemenkai prisidėjo postmodernioji raiška. Šis stilius ypatingai ryškų pėdsaką paliko buvusiose Vilniaus priemiestinėse dalyse, individualių gyvenamųjų namų statyboje, kurią galima laikyti šiuolaikinės architektūros pirmtaku – šis stilius buvo įgyvendinamas formuojantis architekto ir užsakovo ryšiui, kuris vietinėje architektūros sampratoje buvo vertinamas prieštarinčiai.

2.4. Stilistikos variacijos šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų statybos sferoje: šioje sferoje dirbančių architektų perspektyva

Remiantis A. Mačiulio sudarytu Lietuvoje vyraujančių pasaulinių stilistinių tendencijų modeliu, šiuolaikinės Lietuvos architektūros meninę raišką formuoja techninė estetika (angl. *slick-tech*), kritinio regionalizmo kryptis, dekonstruktyvizmas ir minimalizmas (Mačiulis 2012: 156). Individualių gyvenamųjų namų statyboje tokia stilistinė raiška nėra atskirai ir detalai analizuojama – daugiausiai dėmesio telkiama į visuomeninius, reprezentacinius pastatus mieste, paminimi tik pavieniai, dažniausiai pripažinimą, apdovanojimus pelnę prabangūs gyvenamieji namai. Tam, kad geriau atskleisti šiuolaikinės stilistikos individualių gyvenamųjų namų statybos ypatumus, pasiremama tyrimų metu klausinėtų architektų, kurie dirba šioje srityje, pateiktais duomenimis. Etnografinių lauko tyrimų metu architektų buvo klausama apie jų kuriamą stilių bei Lietuvos šiuolaikinėje gyvenamųjų namų statyboje paplitusius stilius. Savo kūrybą architektai įvardijo *mišriu modernu, moderniu, modernistiniu, modernizmu su minimalizmu, šiuolaikiniu, skandinavišku su polinkiu į brutalizmą ir funkcionalistiniu* stiliais, architektūra. Architektai buvo linkę pabrėžti egzistuojančią skirtį tarp to, į kokią stilistiką yra linkę patys, ir to, kas patinka, ko prašo ar reikia

užsakovui. 5 architektai prie savo projektuojamų namų priskyre ir *klasikinį stilių*, kurį apibūdino kaip *seną, su puošyba, raižiniais, šlaitiniais stogais*. Architektas Ignas Autukas klasikinės stilistikos pastatus, kuriuos yra labiau linkęs įvardinti architektūrine kryptimi, susijusia su menais, o ne stiliumi, supriešino su modernizmo architektūra, kurioje orientuojamasi į utilitarumą, ekologiją, kur pastatas yra inžinerinis statinys (g. 1975, b. A14). Daliai architektų buvo sunku savo kūrybą priskirti vienam stiliui ar apskritai įvertinti savo kūrybą. Anot architekto Aido Matulaičio, kritikai jo projektuojamą architektūrą galėtų įvardinti *postmodernu, postmodernizmo atmaina ar post-postmodernizmu*, kadangi projektuojant tam tikri elementai architektūroje yra perimami sąmoningai ir nesąmoningai kopijuojant. Architektas abejoja, ar apskritai egzistuoja terminas, kuris tiksliai apibūdintų šiuo metu kuriamą architektūrą (g. 1976, b. A17).

Architektams savo kuriamą architektūrą priskirti vienareikšmiškai prie tam tikros stilistikos buvo sudėtinga dėl to, kad, kaip jie patys pabrėžė, individuali gyvenamųjų namų architektūra ir yra tuo unikali, kad kiekvienas žmogus ateina su skirtingais poreikiais ir skoniu. Nepaisant to, kai kurios stilistinės preferencijos yra pastebimos: Artūro Imbraso teigimu, lietuviai labai mėgsta klasikinį stilių, kaip šiuo metu itin populiarių stilių 4 architektai išskyrė skandinavišką stilių. 11 architektų teigė, jog žmonės dažniausiai ateina ir prašo modernių, šiuolaikiškų, gana dažnai ir konkrečiai – skandinaviško stiliaus namų, tačiau tarp užsakovų pasitaiko ir norinčių eklektikos („tam tikras kontingentas yra, kuris vis dar svajoja apie savo pilį“ vyr., g. 1977, b. A18). Atsakydami į klausimą, kokį architektūrinį stilių dažniausiai tenka projektuoti, 8 pateikėjai nurodė, kad projektuoja praktiškus, ekonomiškus namus, kuria *aktualią*, t. y. žmogaus poreikius, pomėgius ir šiuolaikinius statybų reikalavimus atitinkančią architektūrą. Architektai pabrėžė, kad individuali gyvenamųjų namų architektūra yra labai apribota žmogaus turimų finansų, taigi, būtent dėl ribotų išteklių, projektuojant individualius gyvenamuosius namus, tenka atsisakyti kai kurių architektūros sprendimų, kurie suteikia pastatui puošnumo. Keletas architektų šiuolaikinėje gyvenamųjų namų architektūroje akcentavo puošybės trūkumą:

Mes dirbam individualių namų rinkoj, aš, pavyzdžiui, asmeniškai, tai, žinokit, ją labai riboja finansai tuos stilius, tai mes bandom, atsirenkam iš vat užsienio pavyzdžių, kokius tokius labiausiai finansiškai prieinamos tos formos, nu tai labai primityviai sakau. Ir jas bandai pateikti žmogui. Nu ir va žiūrėkit, per paskutinius 10 metų susiformavo toks naujas stilius: anksčiau buvo neįsivaizduojami tokie gyvenami namai kaip pieštukas – nu neturi jokių užleidimų. Prieš kokį 10 metų tai čia neįmanoma buvo, apie tai net kalbėt neitų su niekuo, dabar lengviausiai – patys ateina, nori tokio. Bet jau viskas, jau tai yra atgyvena. Jau reikėtų naujai daryti. Antras dalykas – technologijos, kalba apie pasyvius namus, apie šilumos saugojimą labai riboja architektūrą. Tai jeigu Vakaruose yra daromi tyrimai, profesionalūs išleidžiami specialistai, jie labai lanksčiai į tai žiūri, kaip čia, taip sakant, tą racionalumą formos kompensuoja technologijomis <...>. Modernizmo laikotarpiu suformuotos tos funkcionalizmo tezės, jos tęsiasi toliau, tik dabar, matyt, visi pavargo nuo to, nu jau taip sufunkcionalinto, pilnos gatvės čia stovi pas mus, sienos su langeliais. Nu viskas. Ta prasme, jau mažiau padaryt neina. Ir, kaip visada, siūbavimas ir stiliuose kaip ir madoj, kad ir rūbų madoj – truputėlį jau norisi pasukti link baroko, nu jau truputį gal detalių galėtų būti ir daugiau. Ta architektūra irgi pasuko, nu bando jau po truputį apsikrauti detalėmis, bet išlikti funkcionali maksimaliai (A. Matulaitis, g. 1976, b. A17).

A. Mačiulis atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje pirminių geometrinių formų minimalizmo stilius praktikuojamas daugiausia dėl pragmatinių sumetimų, o ne siekiant architektūrinės idėjos grynumo (Mačiulis 2012: 147). Tokios pačios nuomonės buvo ir architektas A. Imbrasas: „Aš nežinau, iš kur tas žavėjimasis, čia tam tikras ir ubagystės ženklas“. Architektas apgailestavo, kad šiuolaikinėje architektūroje nebeliko vietos menui ir teigė, kad šiuolaikiniuose kuriamuose interjeruose tapo be galo sunku įsiūlyti paveikslus ar skulptūras:

Architektūra, mano nuomone, padarė vieną labai blogą dalyką – kad iš architektūros buvo išmesta sintezė, kuri iš tikrųjų visada buvo nuo pat jos atsiradimo – tai yra skulptorius, menininkas, architektas. Trys dalykai kurie buvo, pastatai nu kitaip negalėjo atsirasti be šitų trijų menininkų sąveikos <...>. Jis (naujas požiūris į architektūrą – V. S. past.) ypatingai pasireiškė kai atsirado jau tie po postmoderno – stiklo fasadas ir čia niekas nesikeičia, kas, mano nuomone, yra labai neigiamas dalykas: mano sukurta forma jau yra

pakankamas menas ir aš į jį daugiau aš į jį nieko nenoriu įsileisti, kas mano nuomone yra labai neteisinga (g. 1964, b. A16).

Architektas nesutiko su nuomone, kad tam tikrų puošybos elementų atsisakymas šiuolaikinėje architektūroje susijęs su funkcionalumo stoka: „Estetika tai yra irgi funkcija, bet šita dalis funkcijos jinai atmesta iš principo, kad nu tipo jos nereikia“ (g. 1964, b. A16). Tai, kad šiuo požiūriu Lietuva nėra vienalytė ir ekonomiškų pastatų yra daugiau projektuojama ir statoma būtent Vilniaus krašte pastebėjo viena architektė:

Palyginti su Kauno individualių namų architektūra, tai Vilniaus architektūra ta individualių namų yra tokia paprastesnė žymiai, nu tokia skurdesnė. Kauniečiai jie daugiau naudoja visokių, ta prasme, nu bent jau iš Vilniaus pozicijos žiūrint, atrodo, kad pas juos ten daugiau investuoja į tą savo architektūrą, visokių medžiagų naujų, ten fasadų ir formų kažkokių naujų. Pas mus vis tiek yra ekonominis dar, ta prasme viskas pakankamai ekonomiška yra, nes, pavyzdžiui, pas mus ateina žmonės, kai projektuojasi, tai jiems svarbu ne tik koks tas namas, ta prasme, ne pati namo vizija, bet ir galutinė sąmata – kiek tai kainuos pasistatyti. Ir tada negali galvot kažkokių sprendimų, kurie yra brangūs, turi galvoti, kurie yra racionalūs (g. 1976, b. A16).

Postmodernizmo stilius, kuriame suklestėjo istorinės citatos, susiformavo kaip atsakas modernizmui. Tokios istorinės citatos dažnai vertinamos kritiškai, įvardijamos *kiču*, *eklektika* (Mačiulis 2008; Minkevičius 2014: 214). Panašiai vertinamas ir etninės, vietinės architektūros puošybos panaudojimas šiuolaikinėje statyboje:

Jeigu iš puošybos, jeigu aš pamatyčiau vat dabar vat kažkokį tai ant stogo iškeltą lėkį, ten tokį su žirgeliais – tai yra nesusipratimas iš esmės, mano galva. Tai negalima daryti... Nereikia iš architektūros daryti kažkokio tai šaržo. Kažkokių tokių elementų bandymas priklijuoti praėjus ten beveik šimtui metų vėl ir vėl, vėl gražinti tiesiog juos užsidėjus ir sakyti, kad čia jau bus vat, mūsų tradicija grįžo, nu tai taip nebus. <...> [M]atyt, kad tas, tą gerbėjų, norėtojų vis tiek kažkiek tai liks, paklausa kažkokia tai. Gali būti, kad jinai gali

išlikti, bet šiaip jau tokie dalykai imant taip globaliai, nagrinėjant architektūrą kaip istoriją ar tokį vyksmą nuo kada atsirado iki dabar – tai, sakykim, tokie dalykai – nu jie niekada nėra pasiteisinę. Tai niekada nebuvo suvokiama kaip po kažkokios tokios kokybiškos, jeigu tu tą dalyką, kuris jau kažkada buvo, buvo jisai savo vietoj, savo laiku, sakykim, naudojamas tam tikram ten ar daiktui sukonstruoti kaipo visumą, tai dabar jo paėmimas ar jo dalies, ar jo kažkokios bandymas daryti tai, ką mes dabar įsivaizduojame kas yra architektūra, tai tokiam bendram vertinime architektūros niekada nebuvo pripažįstama tai, ar geras, sektinas dalykas (vyr., g. 1977., b. A18).

Architektai taip pat užsiminė apie paplitusį neigiamą požiūrį į tuos architektus, kurie kopijuoja, pritaiko etninės architektūros elementus. A. Imbraso teigimu, galima panaudoti kai kuriuos tradicinės architektūros elementus, pavyzdžiui, raštus, spalvas, nors kolegos architektai ir žiūri į tai kaip į *primityvų citavimą*, nepriimtina dalyką, asmeniškai architektas to nelaiko blogu dalyku. Kaip vykusį tradicinės architektūros elementų panaudojimo pavyzdį nurodė tarpukario architektūrą (g. 1964, b. A16). Anot K. Radiūno, tradicinės architektūros konstrukcijas ir puošybos elementus šiuolaikinėje architektūroje galima pasitelkti, nors tai kartais atrodo ir nuvalkiota, tačiau ne kopijuoti juos, o interpretuoti – „apie ornamentiką šnekant nelabai naudojame, gal kažkokie tai motyvai kaip atspirties taškas stiliaus formavime, bet nėra taip, kad akiai“ (g. 1985, b. A12). Panašiu požiūriu pasidalino D. Jurevičius – „aš ne tiesmukai žirgelius ant stogų dedu ir čia tipo labai jau toks tradicinis (g. 1971, b. A1). Dar viena architektė atkreipė dėmesį, jog šiuolaikinėje architektūroje tą pačią funkciją gyvenamuosiuose namuose atliekantys elementai yra pritaikomi, tačiau skiriasi jų išraiška – elementai yra sumoderninami, pavyzdžiui, *gonkeles* keičia terasos (g. 1976, b. A13).

Paklausus apie architektams imponuojančius tradicinės architektūros puošybos elementus, 11 architektų įvardino frontono apkalimą, įvairius stogo puošybos elementus, langų skirstymą, apvadus ir langines, duris, raižinius, drožinius, turėklus. Vis dėlto, šiuos elementus architektai savo kūryboje retai naudoja, dažniausiai etnine lietuvių, vietos architektūra pasiremiamą projektuojant pastatus saugomose teritorijose, kuriose taikomi griežti naujos statybos reikalavimai,

privaloma derinti pastatus prie vietos kultūros ir gamtinio paveldo. Architektas I. Autukas pastebėjo, kad čia projektuojami nauji pastatai nors atitinka vietą, tačiau neatitinka dabarties laiko, t. y. naujų šiuolaikinio žmogaus poreikių. Panašų, požiūrį į architektūrą, kuri neatitinka laiko dvasios (*zeitgeist*), išsakė architektė J. Juozaitienė. Architektės teigimu, saugomose teritorijose visai nereprezentuojama XX ir XXI a. architektūros raida: „Į saugomas teritorijas ir KVAD‘ą (Kultūros vertybių apsaugos departamentą, dabar – Kultūros paveldo departamentas (KPD) – V. S. past.) jie įsistatė senovę, kuri yra neginčijama ir nekintama“ (J. Juozaitienė, g. 1953 m., b. A20). J. Juozaitienės teigimu, „jeigu mes norime išlaikyti savo stilių, tai etno turi būti dvasioje ir detalėse, bet ne perkeliama vienas prie vieno kaip dabar jie tą įtvirtino įstatyme“ (g. 1953, b. A20). Kaimo architektūros stilius, anot architektų yra tinkamas kaimo turizmui, sodyboms, laisvalaikio praleidimui, tačiau čia daugelis elementų taip pat yra sumoderninami, nors labai modernios statybos kaimo vietovėse architektai teigė taip pat nepropaguojantys. Daugelis architektų akcentavo tai, kad projektuojant visuomet turi būti atsižvelgiama į būsimo pastato aplinką, kad namas su ja derėtų. Vieno architekto teigimu, projektuojant gyvenamąjį namą, svarbiausia yra funkcija, tačiau projektavimas prasideda nuo vietos, kuomet žiūrima, kas tiktų būtent tai vietai, tik tada pereinama prie statybinių medžiagų klausimo (g. 1977, b. A18).

Dažnai architektų pasisakymuose iškilusi vietinės architektūros koncepciją atitinkanti samprata – žmonėms kuriami, visų pirma, funkcionalūs pastatai, atskleidžia ir namo savininko santykis su stiliumi, kuris skiriasi nuo pastarojo santykio su architektu. Užsakovo santykį su stiliumi vienas architektas apibūdino taip: „Stilistika tai toks momentas, kad žmonės nelabai įsivaizduoja, kaip yra su tais stiliais, su ta architektūra, jie tokiam emociniam lygmeny: jam gali parodyti, pasakys tau patinka, nepatinka, čia norėčiau, nenorėčiau (g. 1977, b. A18). Žmogaus preferencijas čia reikėtų vertinti kaip kultūrinį determinizmą, kurį atskleisti galima tik kompleksiskai įvertinus žmogaus etninius, socialinius aspektus. Tokį kultūros kompleksiskumą taikliai pavaizdavo Clifordas Geertzas žmogų sulyginęs su „gyvūnu, kabančiu savo paties susuktų reikšmių tinkle“ (Geertz 2000[1973]: 5).

T. Grunskis atkreipė dėmesį į tai, kad architektūra, laisva nuo materialiosios kasdienio gyvenimo pusės yra konceptualus menas (Grunskis 2012: 18), todėl užsakovas, ateidamas su savo poreikiais ir atsinešamomis prasmėmis ne tik atspindi visuomenę, bendruomenę, kuriai priklauso, bet ir prisideda prie to, kad architektūra pernelyg nenutoltų nuo žmogaus.

2.5. Individualių šiuolaikinių gyvenamųjų namų stilistika: namo savininko perspektyva

Etnografinių tyrimų metu siekta išsiaiškinti, kokiam stiliui savo namą priskiria patys namų savininkai, taip buvo siekiama ne tik išsiaiškinti, kokie stiliai šiuolaikinėje statyboje yra paplitę, bet ir kokia reikšmė jam yra skiriama statantis namą. Su kaimiškuoju stiliumi namo architektūrą siejo pateikėja Kalikstiškėse (Vilniaus r.), pasistačiusi *pamodernintą Aukštaitišką trobą* taip pat pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.; 3 pav.), kuri apie namo stilių pasakojo: „Man atrodo, kad jis kokių tai 50-tųjų metų stilius, mūsų praeito amžiaus penkiasdešimt maždaug metai. <...> Netgi ir mamos, aš pasižiūriu namas – irgi viskas panašu“ (sutuoktinis g. 1955, b. B21). Pateikėjai Paliuliškėse, Glatkiškėse (Vilniaus r.) namą priskyrė kaimo stiliui, jį siejo su *paprastumu* ir *jokiu stiliumi*. Tarp šiuolaikinio, modernaus ir tradicinio, kaimiškojo stiliaus įvardinti 3 namai. Vieno iš šių namų savininko manymu, namo stilius yra šiuolaikinis, iš dalies tradicinis dėl dvišlaičio namo stogo su palėpe (g. 1968, b. B11). Kito namo savininkai stengėsi išlaikyti kaimišką namo stilių, bet dėl pasikeitusių medžiagų, jų teigimu, ir toks stilius yra laikomas šiuolaikiniu (mot., g. 1989, vyr., g. 1987, b. B22). Visiems šiems namams buvo būdingos rąstinės sienos ir (ar) medinė jų apdaila, dvišlaičiai stogai, visi namai stovėjo neperžengiant Vilniaus rajono ribų, daugeliui namų buvo būdinga kompaktiško stačiakampio forma. Remiantis visais šiais elementais, namai buvo artimi vietinei, etninei kaimo statybai.

3 pav. Namas Kairėnuose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2016 10 28).

Ne moderniu, o klasikiniu stiliumi dėl *elementaraus, patogaus išplanavimo* savo namą įvardino pateikėjų pora Skirgiškėse (Vilniaus r.). Pateikėja Rasose (Vilniaus m.), kalbėdama apie savo gyvenamojo namo stilių teigė, kad siekė minimalizmo – tokio, kaip jis buvo suvokiamas tais laikais, kai statė (statybos pradžia 1993 m., didžiausi statybos darbai – nuo 2000 m., o 2007 m. įsikėlė gyventi). Vilniaus miesto ribose stovinčių pastatų savininkai dažniau minėjo modernų stilių. Pateikėja Naujaneriuose (Vilniaus m.) teigė – „sugalvotas stilius, ne gotika ir ne barokas, kažkas naujesnio tipo“. Moderniu, šiuolaikiniu savo namą įvardino ir pateikėjai Kalveliuose (Vilniaus r.). Dar vienas pateikėjas Naujaneriuose nurodė, kad nemažai laiko skyrė ieškodami patinkančio projekto, savo namo stilių įvardijo remdamasis projektavusio architekto įvardinta „dabartinio modernio atmaina, kuri turi dekoratyvinių elementų . <...> Modernas, kuris <...> daro aliuziją į, tarkim, 100 metų atgal populiarius dalykus“. Pateikėjas taip pat atkreipė dėmesį į tai, kad statybos eigoje yra nukrypstama nuo originalaus projekto: „Nuo originalaus projekto pakankamai daug viskas skyrėsi, nes statybininkai kai kuriems sprendimams architektūriniais nepritarė, <...> dėl to tas stilius keitėsi“ (g. 1975, b. B12). Kairėnuose (Vilniaus m.) pateikėjai nurodė jų namo stilių kaip skandinavišką minimalizmą, tokią stilistiką padiktavo konstrukcinis pasirinkimas – savininkas

nurodė daug metų dirbęs Skandinavijoje, statęs karkasinius namus (vyr., g. 1987). Namu savininkė taip pat akcentavo savo namo išorės paprastumą (g. 1989, b. B15). Skandinaviškam stiliui galima priskirti ir namą Klišabalėje (Širvintų r.), kurio savininkas nurodė, kad namas pastatytas pagal norvegiškus standartus. Architektūriniu požiūriu šie du namai taip pat buvo panašūs – abiejų sienų konstrukcija buvo įvardinta kaip tikras norvegiško standarto karkasas, apdaila (Kairėnuose tik dalis namo) buvo iš medžio, dvišlaitis stogas dengtas plieno danga, abu namai turėjo atviro tipo medines terasas. Vis tik pateikėjas Klišabalėje išliko šiek tiek kritiškas siedamas savo namą su skandinavišku stiliumi: pagal spalvingumą ir medžiagas galima tapatinti su skandinavišku, bet, pabrėžė, kad namai su dideliais langais ir tokia terasa Skandinavijoje nėra statomi (g. 1955 b. B25; 4 pav.).

4 pav. Namas Klišabalėje (Širvintų r.). V. Serbentienės nuotr. (2022 08 15).

Pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.) savo namo stilių apibūdino kaip *intuityvų*, padiktuotą statybos technologijos iš šiaudų ir molio. 13 pateikėjų neįvardino arba net nemėgino priskirti savo namų prie konkrečių stilių, tačiau buvo linkę pabrėžti namo utilitarias savybes: patogus gyventi, šiltas, jaukus, patogaus išplanavimo, tinkamas poilsiui, medinis, pritaikytas pagal reljefą. Jokių stilių arba stiliaus neįvardinti buvo linkę tie pateikėjai, kurie, kaip patys pabrėžė, namą statėsi savomis rankomis. Statyba savo rankomis parodo ne tik turimas statybos darbų kompetencijas, bet ir nurodo būdą, kaip galima sutaupyti. Tai, kad nemaža dalis

pateikėjų, kalbėdami apie stilistiką, buvo linkę pabrėžti namo utilitarias savybes, nereikėtų vertinti kaip fakto, kad stilius šiems pateikėjams nėra svarbus, greičiau, dėl ribotų finansinių išteklių, pirmenybė yra teikiama labiausiai pragmatiškiems sprendimams. Tokią prielaidą iliustruoja pateikėja, pabrėžusi tai, kad buvo svarbu turėti savo nuosavą būstą, o statantis namą „idėjų tai daug būdavo, bet darėm kaip išeidavo pas mus. Ir patys patys. Nei darbininkų neturėjom <...> ir todėl taip ilgai ir tęsėsi (statybos – V. S. past.)“ (g. 1977, b. B27). Stiliaus ir finansinių galimybių ryšį įvardino 2 namų savininkai Vilniaus rajone.

Baltalaukyje (Vilniaus r.) stovinčio namo stilistiką galima įvardinti kaip kelių skirtingų kultūrų sintezę – vietinės kaimo ir *kitos*: namo architektūrinė forma buvo artima vietinei kaimo architektūrai – kompaktiško stačiakampio formos vieno aukšto su palėpe rąstinis namas dvišlaičiu stogu, tuo tarpu namo apdaila – fachverko imitacija, šiam arealui nebuvo būdinga. Fachverko konstrukcija būdinga Mažajai Lietuvai, ją imituojančios apdailos panaudojimas pastebimas Klaipėdoje, tokia raiška mokslininkų priskiriama prie tradicionalizmo (Vainilaitis, Valionienė 2004: 90). Aptariamo namo dualią stilistiką lėmė tai, kad nupirkta senas čia stovėjęs vietinės architektūros namas buvo rekonstruotas, ne naujai statomas, o namo savininkę su Mažąja Lietuva siejo artimas ryšys. Kitas stilistikoje pastebimas kelių kultūrų sintezės atvejis pasitaikė Sudervėje (Vilniaus r.), kur rąstinis, stačiakampio formos plano, vieno aukšto su palėpe namas dvišlaičiu stogu buvo taip pat artimas vietinės architektūros tradicijai (5 pav.). Namas buvo apkaltas statmenomis lentelėmis iki langų linijos bei vertikaliomis virš jos, o puošybos gausumu išsiskyrė tarp visų tyrime nagrinėtų pastatų – jame buvo įrengti net du balkonai, kurių stogeliai buvo papuošti kryžmomis. Gana neįprastai pastato kampe buvo įrengtas ir įėjimas į namą, kuris buvo „pakištas“ po namo pagrindine stogo konstrukcija ir priminė lėpį. Galimas sąsajas su Zakopanės stiliumi padiktavo pateikėjos nurodyta vietos lenkų tautybė taip pat keletas architektūrinių elementų, dominuojančių ir Zakopanės stiliaus architektūroje – tai balkonai ir stogelių kryžmos, kuriuos galima pamatyti Žvėryno medinėje architektūroje, kurios savitumui šis stilius taip pat turėjo įtakos.

5 pav. Namas Sudervėje (Vilniaus r.). V. Serbentienės nuotr. (2022 08 14).

Aptarti atvejai Baltalaukyje ir Sudervėje (Vilniaus r.), kartu su kitais, kuomet namų puošyboje panaudojami etninės architektūros elementai (plačiau skyriaus dalyje „Šiuolaikinį namą puošiantys elementai: tarp tradicionalizmo ir modernizmo“), parodo, kad šiuolaikinėje architektūroje pastebimas tradicionalizmo idėjų tęstinumas, pasiremiamas vietinės arba *kitos*, atitinkančios etninę, kultūrinę tapatybę, kultūros paveldu. Visa tai vyksta nepaisant arba būtent dėl plačiai paplitusio ir taikomo modernizmo principo „forma seka funkciją“. Nagrinėjamo Vilniaus arealo namų stilistikoje ryškų utilitarumo, racionalumo aspektą diktuoja ekonominės sąlygos, pavyzdžiui, aukštos nekilnojamojo turto kainos, todėl, kaip matyti iš pateiktųjų pasisakymų, namai dažnai yra statomi savomis rankomis, dėl ribotų finansų statyba ilgai užtrunka. Stilistikoje, kaip ir puošyboje, atsispindi žmogaus poreikių hierarchija – nuosavos erdvės poreikis yra svarbesnis už kuriamą stilių. Tai atitinka ir architektų išsakytą poziciją, kad individualių gyvenamųjų namų architektūroje, ypač Vilniuje ir jo apylinkėse juntamas pragmatizmas, kuris daro įtaką architektūrinei, estetinei pastato raiškai, neretai ir jos trūkumui.

2.6. Gyvenamojo namo plano ir pamatų raida

Seniausi būstai Lietuvos teritorijoje, datuojami akmens amžiaus laikotarpiu, nebuvo homogeniški. Laikotarpiui būdingus pastatus nagrinėjusi Augustina Grinkevičiūtė išskyrė juos į grupes, remdamasi skirtingomis pastato plano formomis ir dydžiais, kurie kartu koreliavo su ekonominių, socialinių ir demografinių rodiklių kaita. Antžeminių, lengvos konstrukcijos palapinių ar į jas panašaus tipo pastatų forma greičiausiai buvusi apvali arba ovalo. Ovali ir netaisyklinga forma buvo būdinga ir statytiems pastatams su įgilinta asla. Antžeminiai, tačiau jau tvirtesnės konstrukcijos, pastatai buvę kvadrato ar stačiakampio formos. Vėlyvajam neolitui priskiriami ilgieji antžeminiai pastatai, kurių viduje buvusios pertvaros, kartais turėdavo prijungtus priestatus. Viduriniajame ir vėlyvajame neolite pradėti statyti ir poliniai pastatai (Grinkevičiūtė 2005: 44–47, 53–54). Manoma, kad tokie pastatai galėjo būti statomi drėgnose vietose, ant, ar, labiau tikėtina, šalia vandens (Rimantienė 1995: 27; Grinkevičiūtė 2005: 46).

Duomenis apie akmens amžiaus būstus tyrinėjusi A. Grinkevičiūtė, pastebėjo koreliaciją tarp pastatų dydžių ir jų formos, pavyzdžiui, nedideli (iki 20 m² dydžio) įgilinti pastatai daugiausia buvo ovalo ar netaisyklingos formos. Pastato konstrukcijos ir formos raidą lėmė ekonominiai, socialiniai, demografiniai pokyčiai – klajokliams, kuriems būdingas nesėslus gyvenimo būdas ir sezoniškos stovyklavietės, būdingi lengvų konstrukcijų, palapinės tipo ir sudėtingesnės konstrukcijos pusiaužeminiai pastatai (Rimantienė 1995: 19; Grinkevičiūtė 2005: 48, 52). Ilgieji pastatai ir jų skaidymas galimai yra susijęs su sėslėniu gyvenimo būdu, perėjimu nuo medžioklės prie gyvulininkystės, kuomet po vienu stogu glausdavosi ne vien žmonės, bet ir jų gyvuliai (Grigalavičienė 1995: 42; Grinkevičiūtė 2005: 52). Ovalios formos pastatai statyti žalvario amžiuje (Rimantienė 1996: 89), vėlesni šios formos statiniai, rasti tyrinėjant piliakalnius, jau daugiausiai sieti su kulto apeigomis (Michelbertas 1986: 24–25; Grigalavičienė 1995: 51; Girininkas, Lukoševičius 1997: 103). Kai kurie tyrėjai perėjimą nuo ovalo

formos pastatų prie keturkampio namo plano siejo su patriarchalinės sistemos įsigalėjimu, kas buvo būdinga Vidurio Europai, tačiau Lietuvoje tokioms sąsajoms prieštarauja chronologiniai duomenys (Grinkevičiūtė 2005: 52).

Sunku tiksliai nustatyti, kada Lietuvoje atsiranda konstrukcijos, tarnavusios kaip pamatai. Archeologinių kasinėjimų metu randami palei sienas buvę išdėlioti ir jas rėmę akmenys, datuojami viduriniuoju neolitu (Girininkas, Lukoševičius 1997: 101), vėlyvučiu žolvario amžiumi datuojami ties pastato sienomis sukrauti akmenų *grindiniai* (Grigalavičienė 1995: 43). V–IX a. plintant rentinei statybai, pamatus atstodavo pirmasis rąstų vainikas, kuris buvo dedamas ant žemės šiek tiek į ją įkasus (Tautavičius 1996: 18). Šiek tiek daugiau žinių apie pamatus pateikia miesto, kuriuose greičiau formavosi kultūrinis sluoksnis, tyrinėjimai. V. Vainilaitis nustatė, kad XIII–XIV a. Vilniaus mieste nemaža dalis medinių pastatų buvo vis dar statomi be pamatų, tačiau tam, kad pastatą apsaugoti nuo drėgmės, buvo daromos drenažo sistemos ir hidroizoliaciniai sluoksniai, pavyzdžiui iš skiedrų, molio, žvyro, smėlio. Pamatai buvo įrengiami pigiai ir gana paprastai, tam panaudojami ne tik akmenys, bet ir statybinės atliekos ar ankstesnių pastatų liekanos. Kaladžių panaudojimas pastato kampuose pamatui jau siejamas su pamatų raida – kaladės į pamatų kampus statytos ne atsitiktinai (kas pakliuvę „po ranka“), o tiesiai į vainike iškirstus jų formai pritaikytus įgilinimus. Seniausi ištisiniai (juostiniai) pamatai iš pusiau skeltų rąstigalių ar rąstų datuojami XIV a., nuo XIV a. pabaigos pradėti statyti ištisiniai pamatai iš lauko riedulių (be rišamos medžiagos), įkasant juos į žemę. Nuo XVI a. pirmos pusės namai statyti ir ant ištisinio akmenų ar plytų grindinio. Kaip papildoma apsauga nuo šalčio ir drėgmės buvo įrengiami pašaliai – pamatas ir vienas ar du apatiniai vainikai užpilami gruntu, mėšlu ar kita organika (Vainilaitis 2001: 16, 22–23). Mūro, o kartu ir mūrinių pamatų iš lauko riedulių rištų kalkėmis, statyba¹⁵ Lietuvos teritorijoje plito nuo XIII a.

¹⁵ Vytautas Levandauskas, tyrinėjęs ankstyviausią Lietuvos mūrą, nurodo, kad krautinis arba krūsninis mūras, kuomet didesni akmenys buvo glaudžiami vienas šalia kito, arba kartais sutvirtinami moliu, Lietuvoje naudotas, pavyzdžiui įrengiant piliakalnių pylimus, tačiau nelaikomas tikroju mūru (Levandauskas 2012: 34).

vidurio, visų pirma statant gynybinius pastatus ir bažnyčias (Levandauskas 2012: 34, 41). Plintanti mūro statyba darė įtaką ne tik mūrinių pamatų atsiradimui, bet ir medinio gyvenamojo namo planui mieste: XV–XVI a. sandūroje Vilniuje mediniai pastatai imti statyti didesni, su daugiau patalpų (Vainilaitis, Valionienė 2004: 96).

Tam tikri architektūriniai savitumai pastebimi ir besiformuojančioje dvaro kultūroje, kurios atsiradimą ir kaitą nuo XV a. lėmė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystei įsiliejimas į Vidurio ir Vakarų Europos sociokultūrinę erdvę (Puodžiūkienė 2020: 157, 175). Šiam laikotarpiui būdinga tai, kad dvarų sodybose buvo statomi keli pastatai, kurių funkcijas šiuolaikinėje visuomenėje atlieka gyvenamasis namas – atskiri kuklesni namai, skirti kasdieniam bajoro šeimos gyvenimui ir pobūviams, giminės susijėjimui skirta *didžioji seklyčia, stalų namas*. Tokią konfigūraciją lėmė socialinė struktūra – sodybose pastoviai gyvendavo artimesni ir tolimesni giminaičiai, todėl buvo reikalingas ir bendras pastatas. XVI a. antros pusės bajorų sodybose vis dar statyti atskiri pastatai (rezidenciniai ir reprezentaciniai), tačiau dėl didėjančios stilinės (profesionalios) architektūros įtakos, tokia praktika išnyko iki XVIII a. vidurio. Čia, nors ir pavėluotai, plito Versalio rūmų pavyzdžiu statomi simetrinio plano dvaro rūmai (Puodžiūkienė 2014b: 364, 366–367; Puodžiūkienė 2020: 157, 175, 185). Nors nėra išlikusių tokių pastatų archeologinių duomenų, D. Puodžiūkienės manymu, XV–XVI a. pirmos pusės pastatai turėjo atspindėti aukštą statusą, todėl turėjo būti statomi didesni už tradicinės architektūros pastatus (Puodžiūkienė 2020: 181, 188). Reprezentaciniai dvaro pastatai nuo kitų tradicinės architektūros pastatų išsiskiria ir vienu konstrukciniu elementu – *paklėčiais*¹⁶, kurie buvo įrengiami XVI–XVII a. iš kelių atskirų rentinių, vietoje jų kartais naudoti stulpai ar kaladės (Bertašiūtė 2014b: 27–28).

Gyvenamojo namo pirmtaku Lietuvoje laikomas *namas* (Žemaitiškai *numas*) buvęs kvadrato ar jam artimos formos, vienos ar kelių patalpų būstas su atvira ugnia vietoje. K. Čerbulėno teigimu, tokie būstai plintant gyvulininkystei įgavo

¹⁶ Paklėtis – medinių namų ir klėčių apatinis aukštas, kuris XV–XVI a. buvo naudojamas įvairiems rakandams ir produktams laikyti, vėliau juose būdavo apgyvendinami tarnai (Puodžiūkienė 2020: 176).

keletą funkcijų – juose gyveno žmonės ir žiemą buvo laikomi gyvuliai. XVI–XVII a. *namų* gyvenamąją funkciją Aukštaitijoje ėmė keisti dūminė pirkia, o Žemaitijoje troba (Čerbulėnas 1958: 104–105, 108, 137, 140). Manoma, kad Aukštaitijoje dėl didesnės slavų kultūrinės įtakos, *namas* išnyko anksčiau, todėl ilgą laiką manyta, kad *namas* buvo būdingas tik Žemaitijai (Butkevičius 1964b: 210).

XVI a. Žemaitijoje gyvenamąjį būstą keitusi troba iš pradžių statyta *namo* pavyzdžiu, tačiau buvo tobulinama apšildymo sistema – atvirą ugniavietę imta iš visų pusių apstatinėti molinėmis sienelėmis, kurios aukštėjo, tokiu būdu formavosi kaminas, ilgainiui tapęs atskira, centrine namo patalpa, vėliau pradėti įrenginėti pečiai. Kaminas taip pat skyrė prastąjį (skirtą šeimos kasdieniam gyvenimui) ir gerąjį (naudojamą svečiams) namo galus, tolesnis namo plano vystymasis vyko namą perskyrus išilgine kapitaline siena (Butkevičius 1958a: 158–159). Trobos pasižymėjo masyvumu, korpusas buvo ilgas ir platus, o trobos planas sudėtingas. Name buvo daug patalpų, todėl vidaus planas neretai būdavo asimetriškas (Butkevičius 1971: 145). Užnemunės tradicinis gyvenamasis namas (*stuba*), manoma, vystėsi panašiai kaip troba Žemaitijoje. Užnemuniečių stuboms būdingas vidutinio platumo korpusas, vidaus planas buvo asimetrinis, centrinę dalį užėmė virtuvė su priekyje esančia priemene (Butkevičius 1971: 164).

XVII–XIX a. pirmos pusės laikotarpiu Rytų Lietuvoje pagrindiniu gyvenamuoju pastatu buvo dūminės pirkios, kurių planą sudarė *pirkia* ir *priemenė* (Butkevičius 1958a: 157). Nuo XIX a. vidurio iš dūminės pirkios, įrengus dūmtraukį, išsivystė tradicinis aukštaičių gyvenamasis namas, kuris Rytų Aukštaitijoje vadintas *pirkia*, o Vidurio Lietuvoje *gryčia*. Tuo pačiu laiku atsirado ir trečioji pirkios patalpa – kamara (seklyčia). Maždaug vienodo dydžio patalpos buvo atskiriamos dvejomis skersinėmis sienomis. Ši nauja pirkios dalis buvo prijungiama prie jau esamo plano arba gaunama dalinant vidaus patalpas. Svarbiausia aukštaičių namo dalis – *pirkia* (*gryčia*), kurioje buvo gaminamas valgis, čia taip pat buvo valgoma, atliekami įvairūs darbai. Krosnis dažniausiai stovėjo prie įėjimo į patalpą dešiniajame kampe. Po baudžiavos panaikinimo, gerėjant ekonominėms sąlygoms, patalpų skaičius augo dalijant vidaus erdves (Butkevičius 1958a: 60–163).

Aukštaičių *pirkioms* būdingas siauras ir ilgas korpusas. Pasiturinčių valstiečių pirkios planas (tai ypač būdinga Kupiškio, Utenos ir Rokiškio rajonuose) tapo kryžminiu, kuomet skersinės kapitalinės sienos buvo pratęsiamos į abi puses taip pratęsiant priemenę ir ūkinę kamarą (Butkevičius 1971: 156–157). Tarpukariu pagerėjus ekonominėms sąlygoms, kaimo vietovėse pastatai kito, didesnę įtaką tam darė miesto architektūra: planas tapo kompaktišku, artėjančiu prie kvadrato, jam būdingas įvairus patalpų išdėstymas. Tokie pastatai buvo būdingesni šiaurės vidurio Lietuvoje ir Užnemunėje, kur būta turtingesnių vidutinių valstiečių ūkių. Naujų statomų namų plane nebebuvo simetrijos, atsirado ir po truputį įsitvirtino nauji patalpų pavadinimai (pavyzdžiui, virtuvė, svetainė, miegamasis), namas nebebuvo skiriamas į du galus. Keliantis į vienkiemius, mažžemiai neturėjo daug lėšų, trūko miško statybinės žaliavos ir ji buvusi brangi, todėl statomi pastatai buvo maži, juose buvo nedaug patalpų (Butkevičius 1971: 174, 175).

Tradicinių kaimo gyvenamųjų namų pamatus, kaip ir medinėje XIII–XVII a. Vilniaus miesto statyboje, atstodavo ties rentiniu dedami stambesni akmenys arba medžio kaladės, vėliau akmenų į pamatus imta dėti daugiau, jie buvo glaudinami, tačiau nei molio, nei kalkių skiedinio, nei kitų rišamųjų medžiagų dar nenaudota. Apatiniams vainikams izoliuoti taip pat kartais buvo įrengiami *pašaliai* (R. Bertašiūtės dar vadinami *pakampėmis*), jų pakraščiai būdavo sutvirtinami rąsteliais arba žabų tvorele (Bertašiūtė 2014b:27–28). Pašaliai pradėjo nykti XIX a. ir baigė nykti XX a. pradžioje, kuomet paplito ištisiniai (juostiniai) akmeniniai pamatai (Šešelgis ir kt. 1965: 46). Pradėjus statyti aukštesnius pamatus iš akmenų, akmenys buvo rišami panaudojant kalkių ir smėlio mišinį, sienų izoliacijai ant pamato imta kloti beržo tošis. Pakankamai vėlyvas pamatų paplitimas kaimo vietovėse laikomas priežastimi, dėl ko Lietuvoje iki tol nebuvo karkasinės statybos (Šešelgis ir kt. 1965: 46). Cemento panaudojimas pamatams išplito sovietmečiu, nors tokie pamatai žinoti ir tarpukario laikotarpio pabaigoje: cementas ir jo panaudojimas darant ištisinius pamatus rekomenduotas kaimo statybai skirtuose leidiniuose (Reisonas 1926: 106–109; Švipas 1936: 11–12, 20), jo panaudojimo atveju žinoma etnografinėje medžiagoje (LIIR F. 73 b. 356 (426)).

Sovietiniu laikotarpiu individualaus namo ir jo formos, plano natūralią raidą stabdė įgyvendinama politika: buvo rengiami nauji tipiniai projektai, 1949–1981 m. projektuojamo namo plotas buvo apribotas iki 60 m², 1962 m. įvestas draudimas statyti individualius namus mieste ir miesto tipo gyvenvietėse. Gyvenamojo ploto apribojimas lėmė namo plano struktūros ypatumus – būdingi pastatai su nedaug patalpų, o siekiant kuo geriau išnaudoti gyvenamąjį plotą, vengta pagalbinių patalpų, pirmuosiuose projektuose pasigendama net sanitarinio mazgo, projektuoti pereinami kambariai (Galaunytė 2016: 78, 82). Sovietmečiu kolūkinėse gyvenvietėse buvo statomi daugiausiai vienaukščiai, vienbučiai namai (Butkevičius 1980: 105). Suprojektuotų ir 1976–1981m. statytų pastatų planas buvo kvadrato formos – tai lėmė sienų konstrukcijai naudotos stambios plokštės, vėlesni projektai turėjo išsikišusį sandėliuką ar tambūrą, o dar vėlesni ir prie namo su tambūru sujungtą garažą. Pakankamai gerai funkcionalių požiūriu buvo įvertinta *alytnamių* planinė struktūra – tokiuose namuose jau buvo po du įėjimus, pakankamai erdvios svetainės, pagalbinės patalpos, įrengtos namo rūsiuose ir pusrūsiuose (Galaunytė 2016: 80, 82).

I. R. Merkienė, sovietmečiu nagrinėjusi Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų gyvenimo buitį, pateikė duomenis, kaip dėl socioekonominių sąlygų kito šios vietovės gyvenamojo namo architektūra, planas: iki antrojo pasaulinio karo namai vidaus išplanavimu buvo artimi aukštaitiškai pirkliai – namą sudarė priemenė ir kambarys-virtuvė, kiek rečiau – priemenė, virtuvė ir seklyčia. Įsteigus fabriką, atsirado poreikis apgyvendinti kuo daugiau darbininkų – namų plane kambarių-virtuvių skaičius ėmė didėti, atitinkamai, smulkėjo patalpų plotai. 1945–1965 m. laikotarpiu dalis namų statyti dviejų, keletas trijų ir vienas net keturių aukštų. Tyrinėjimų metu statomų pastatų plano forma artėjo prie kvadrato, daugėjo L formos ir namų su dvejais įėjimais (Merkienė 1966: 243). L formos namai Lietuvos tradicinei architektūrai nėra būdingi, I. R. Merkienės teigimu, Grigiškėse šio tipo namai galėjo plisti dėl iš Lenkijos, kurioje tokie pastatai statyti, atvykusių meistrų įtakos (Merkienė 1966: 252).

1981–1988 m. leidžiamas namo plotas Lietuvoje padidėjo iki 90 m², o nuo 1988 m. buvo visai neberibojamas. Panaikinus šį ribojimą, anot Aistės Galaunytės, didelių pasikeitimų plano struktūroje neįvyko, tačiau patalpos ėmė didėti, kartais įrengiamas antras sanitarinis mazgas, erdvesnis prieškambaris. Išpopuliarėjęs monolitas leido formuoti lenktų linijų pastatų kraštines, todėl XX a. 9 dešimtmetyje išpopuliarėjo namo projektai, turintys cilindro formos laiptines (Galaunytė 2016: 80–82). Lietuvos architektūros istorijoje namų plano dydžio ir pastatų tūrio prasme išsiskiria laikotarpis nuo Nepriklausomybės atkūrimo iki ekonomikos krizės 1998 m., kuomet statyti itin dideli gyvenamieji namai, kurie laikotarpio pabaigoje neatitiko ne tik finansinių galimybių, bet ir labai greitai besikeičiančios visuomenės poreikių.

2.7. Plano ir pamatų pasirinkimas šiuolaikinėje statyboje

Etnografinių lauko tyrimų metu tiksliai nustatyti namo plano formą buvo sudėtinga: dėl architektūrinių sprendimų įvairovės priskirti namus prie konkrečių namo plano formų buvo sunku patiems pateikėjams ir žvelgiant iš *etic* perspektyvos – prie namo prijungiami priestatai, pavyzdžiui, prieangiai, terasos, garažai arba pajvairindavo taisyklingą namo planą, arba, atvirkščiai, kūrė vieningo namo plano įvaizdį („be garažo tai stačiakampis“ vyr., g. 1968, b. B11). 14 pateikėjų nurodė savo namą kaip stačiakampį, 2 pateikėjai įvardino savo namo formą kaip keturkampę. Tyrimo metu apklausti dviejų apvalių namų iš šiaudų ir molio savininkai, nors abejais atvejais prie tokios formos namų dar buvo pristatyti garažai. Tyrimų metu pasitaikė du netaisyklingos ir sudėtinės formos plano namai.

Namo plano formai didelę įtaką daro pragmatiniai sprendimai – dalis namų (10 iš 29 atvejų) buvo projektuoti, statyti ar perstatyti ant jau sklype buvusių pamatų. Pateikėja Senajame Tarpupyje (Trakų r.), namą pasistačiusi buvusio režinio gatvinio kaimo sklype, teigė, kad nusprendė statytis ant senų pamatų, nes, kitu atveju, „kad kažką pakeisti, reikia labai daug visokių dokumentų. Taip norėjosi gal toliau nuo kelio. Dabar jau pagalvoji, kad biškį toliau“ (g. 1977, b. B27). Utilitarus sprendimas

panaudoti esamus pamatus, namo išplanavimą, gali turėti ir emocinę reikšmę, kuomet yra perstatomas tėvų namas: Skirgiškėse (Vilniaus r.) stovinčio namo savininkas paliko senus pamatus ir medines sienas, savo namo planą įvardino tradiciniu – „viskas tradiciškai, pagal tą planą, nieko neperdarinėjom“ (g. 1971, b. B3). Stačiakampis namo planas Sudervėje (Vilniaus r.) taip pat iš dalies buvo padikuotas tradicijų – pateikėjos teigimu, toks namas pasirinktas pritaikius „kažką iš seno namo, kažką iš tipinio, bet čia taip patys sugalvojom“ (g. 1965, b. B23).

Stačiakampio formos namo planą prie vietinės architektūros tradicijų tęstinumo leidžia priskirti empiriniai duomenys – stačiakampio formos planas tarp tirtųjų namų vyravo, jis buvo būdingas ne tik atokiau nuo miesto buvusiose vietovėse, bet ir priemiesčiuose bei pačiame mieste stovintiems lietuvių ir lenkų tautybės pateikėjų namams. Nors ne visi pateikėjai tokią namo formą buvo linę tapatinti su vietinėmis tradicijomis – pateikėjo Kairėnuose (Vilniaus m.) teigimu „[m]inimalistinis stilius ir padiktavo, jis toksai ir yra, tie skandinaviški namai – vieno aukšto su mansarda. Plius tai, kad čia (sklype – V. S. past.) reikėjo du namus įtalpinti“ (g. 1987, b. B15). Stačiakampį namo planą 2 atvejais lėmė pirmo namo aukšto perdangos – projektuojant namus buvo atsižvelgta į rinkoje esančių perdangos plokščių dydžius. Vienas pateikėjų nurodė, jog pasirinktas namo planas priklausė ir nuo statyboms taikomų apribojimų – „taip išėjo, reikia 3 metrai nuo tvoros kaimyno“, nuo likusio seno namo dalies sklype (g. 1951, b. B18). Šiuolaikinės individualios gyvenamųjų namų architektūros tyrimuose stačiakampio formos plano namai orientuoti įvairiai: ilguoju galu į gatvės pusę orientuota 12 namų. Siauruoju galu orientuoti stačiakampio formos namai, perstatyti ant buvusių pamatų Skirgiškėse (Vilniaus r.), Senajame Tarpupyje, Rūdiškėse (Trakų r.), pastaraisiais dviem atvejais buvo perstatyti anksčiau čia stovėję mediniai namai. Namų formos ir tradicijų tapatinimo atvejų pasitaikė ir tarp architektų. Ją kaip vieną svarbiausių tradicinės architektūros elementų nurodė architektas Mindaugas Puodžiukynas, kuris kūrė vizualizacijas Vakarų Aukštaitijos kaimo statybos leidiniui. Architekto teigimu, remiantis, visų pirma, trobos forma, galima pastatyti ir modernų namą, kuris neišsiskirtų iš aplinkos (g. 1983, b. A19).

Kvadratinę namo plano formą 2 atvejais padiktavo architektai („nieko nemažtėm, kaip padarė mums – taip patiko“ mot., g. 1974, b. B19). Namo savininkas Ardiškėse (Širvintų r.) teigė nenorėjęs apvalios formos (kuri gana dažnai pasirenkama statant namus iš šiaudų ir molio) plano, architektas pagal savininko poreikius pritaikė standartinį namo projektą (g. 1971, b. B17). Kvadratum artima forma dar keletu atveju buvo būdinga 2 namams Vilniaus mieste, kurių statybos pradžia siejama su sodo namelių statyba sovietmečiu. Kvadratum artimą namo planą su priestatu prieangiui pateikėjas, kuris buvo baigęs inžineriją, vertino kaip klasikinį, gerai išplanuotą ir laikomą geriausiu (g. 1940, b. B13), tačiau tokia namo forma netenkino kitos pateikėjos, kurios teigimu, nors pamatai jau buvę ir statant namą reikėjo prie jų derintis – „būtų buvus kvadratas <...> dabar, va, prasitęsė, <...> dabar jau stačiakampis ilgas“ (sutuoktinis g. 1947, b. B21).

Tarp tiriamųjų namų pasitaikė ir kitokių namo formų, kurias pateikėjai pasirinko neatsitiktinai. Naujaneriuose (Vilniaus m.) netaisyklingas namo planas tiksliai atkartoją trikampės formos, siaurą ir ilgą žemės sklypą (g. 1975, b. B12). Specifinius poreikius atspindi Klišabalėje (Širvintų r.) stovinčio namo plano konfigūracija: pateikėjo teigimu, namo planą lėmė ir noras turėti uždarytą kiemą, „kad nelįsti į kitų gyvenimą“. Savininkas teigė seniai turėjęs planą, kad, išėjus į pensiją, nereikėtų gyventi mieste, pats susiprojektavo namo planą, jį, pagal poreikius, suskirstė zonomis. Pirmoji zona ir dalis namo (L formos) buvo skirta svečiams, antroji dalis buvo pasukta statmenai, ten buvo įrengta privati zona, jas abi jungė stoginė, kurioje buvo įrengta ir pasisėdėjimui skirta vieta. Tokį pasirinkimą pateikėjas aiškino tuo, jog jų draugai yra jaunesni, taigi, dvi skirtingos zonos leidžia neriboti draugų poilsio, linksmybių ir, kartu, leidžia patiems šeiminiškams prireikus atsiriboti ir netrukdomai pailsėti (vyr., g. 1955, b. B25).

Prie šiuolaikinės statybos savitumų galima priskirti apvalų namo planą. Tyrimų metu buvo apklausti dviejų tokių namų savininkai. Pirmojo namo savininko Pavilnyje (Vilniaus m.) teigimu, apvalios architektūros išskirtinumas tai, kad

nėra aiškių kampų, kur kažkas prasideda, baigiasi, ten vienas perteka į kitą, net pirmas aukštas perteka į antrą aukštą, tos erdvės atsiranda, kaip gamtoje, nėra aiškių

atskyrimų, ir tada jausmas toks <...> nežinai, kur pradžia, kur pabaiga ir toks laiko ir erdvės nebuvimas.

Pateikėjas taip pat prisipažino, kad, pagyvenęs tokiaame name, labai nejaukiai jaučiasi ribotose erdvėse, pavyzdžiui, lifte (g. 1977, b. B26). Antrojo namo savininkė Pakalniškėse (Širvintų r.) apie tai, kaip sugalvojo statyti apvalų namą pasakojo:

Pati jau turbūt neatseku, kaip ten buvo, bet, man atrodo, mes važiuodavom ir galvojau, kodėl visi stato kvadratą, nu kodėl, nu ir kai pastatėm apvalų – jau žinom, kodėl jisai kvadratas. Mes kad tik kitaip. Paskui, jau kai, turbūt, pasistatėm, tai atsirado visokių tokių tų teorijų: jau ateina kokie, vat, jogai – tai čia labai moteriška yra, čia energija sukasi, nu kitokių dalykų, čia netgi akustika labai gera, vėjas ratu. Nu jau paskui, kai pasistatėm daug sužinojom (g. 1982, b. B14).

Pateikėjai pasakojo, su kokiais sunkumais susidurta statant tokį namą – matininkams, kadangi nėra kampų, buvo sunku pririšti namą erdvėje, tokiaame name prie apvalių sienų sunku pritaikyti baldus, tačiau, kartu, tai yra galimybė naujai save atrasti: „Per apvalų namą tai (vyras – V. S. past.) save atrado“ (mot., g. 1982); „Medžio meistrų patapau“ (vyr., g. 1979, b. B14.). Pateikėjas taip pat rekomendavo statyti apvalų namą tiems, kurie nori turiningai praleisti laiką. Apvalus molinis namas tapo būdu save išreikšti ir pirmojo namo savininkui: „Man svarbu buvo, iš tikrųjų, padaryt savo rankom, ir kad būtų gyvas“ (g. 1977, b. B26). Nors nuo namo statybos pradžios praėjo maždaug 10 metų, pateikėjas dar ir šiandien sukasi šiaudų ir molio namų statybos sferoje. Su medžio meistryste susijęs ir dar vieno namo iš šiaudų ir molio savininkas, todėl galima teigti, kad meistrystės pasirinkimui įtakos turi ne tik netradicine laikoma namo forma, bet ir apskritai vis dar žiniasklaidoje pristatoma kaip netradicinė statyba iš šiaudų ir molio. Savomis rankomis namą iš blokelių pasistatęs kitas pateikėjas pasakojo viename festivalyje susipažinęs su namus iš šiaudų ir molio statančiais asmenimis ir manantis, jog „moliniai namukai

ir visi tie dalykai ir yra, kur tu gali dar labiau save realizuoti, <...> dar natūraliau ir arčiau tos gamtos (g. 1977, b. B24).

Namo formą lemia įvairūs individualūs savininkų poreikiai, pavyzdžiui, pakankamas kambarių kiekis šeimai. 7 pateikėjai įvardino patogaus patalpų išdėstymo svarbą. Prie esminių reikalavimų projektuojant ir statant namą priskiriama didelė, dažniausiai bendra svetainės ir virtuvės erdvė, tai įvardino 5 pateikėjai Vilniaus mieste ir rajone. Pateikėja, gyvenanti Vilniaus mieste, bendrą svetainės su virtuve erdvę apibūdino kaip vietą, „kur visa šeima jungiasi“ (g. 1959, b. B6).

Pagal pamatų įrengimui panaudotas medžiagas tirtų namų pamatai išskirti į kelias grupes: akmeninius, rištus betonu, gelžbetoninius ir vien tik betoninius. Pamatas, kurio konstrukcijoje buvo panaudotas betonas su akmenimis (7 atvejais), daugiausiai buvo būdingas tiems namams, kurie statyti, perstatyti ant jau buvusių pamatų (5 atvejais), taigi, būdingi senesnei, pavyzdžiui, sovietmečio sodo namelių statybai. Tarp tirtų namų tokie pamatai buvo būdingi visiems rąstiniams namams. Tarp naujai pastatytų namų, akmuo pamatams buvo panaudotas tik dviem atvejais – Kalikštiškėse (Vilniaus r.) rąstinei, *pamodernintai aukštaitiškai trobai* (g. 1970, b. B7) ir mūriniam namui Pilypiškėse (Elektrėnų sav.), kur tokie patys skaldyti akmenys panaudoti laiptams ir sklypą juosiančios tvoros stulpams. Pastarasis pateikėjas teigė norėjęs turėti „gražesnius tuos pamatus, nu man šiaip patinka akmuo <...> ir man norėjosi kitaip“, o šią žaliavą padėjęs gauti uošvis (g. 1977, b. B24).

7 atvejais pateikėjai įvardino, kad pamatas buvo darytas iš betono. 5 pateikėjai nurodė pamatą buvusį iš betono blokų, tačiau nė vienas neįvardijo jų kaip gelžbetoninių. Visi pasitaikę pamatų iš betono blokų atvejai buvo susiję su statyba, kurios pradžia buvusi ne vėlesnė kaip 2000 m.¹⁷ Naujesnės statybos namuose tokie pamatai nebėra naudojami, tikėtina, kad juos pakeitė poliniai betonuoti pamatai, kurie buvo būdingi 5 nagrinėjamiems namams, statytiems 2008–2020 m. laikotarpiu. Pateikėjai pamatams naudotų medžiagų (pavyzdžiui, pamatų

¹⁷ 4 iš 5 atvejų statybų pradžią ne vėlesnę kaip 2000 m. įvardino patys pateikėjai. Dar vieno namo savininkas statybų pradžią įvardino 2004 m., tačiau darbo autorė, gyvenusi netoliese, pamena toje vietoje buvusius įrengtus pamatus dar gerokai anksčiau.

armavimui naudojamos geležies) ir statybos technologijų nebuvo linkę detalizuoti – tai įvardino tik vieno namo savininkas nurodęs, kad poliniai pamatai buvę gręžti ir dar du pateikėjai pamatus įvardinę kaip gręžtus polinius *su rostverku*¹⁸. Pateikėjų teigimu, poliniai pamatai yra gerokai pigesni, tačiau kaina šiuo atveju daug priklauso nuo grunto savybių bei to, ar darbus atlieka pats namo savininkas. Vienas mėgėjiškos polinių pamatų statybos atvejis fiksuotas internete: iš Vilniaus išvažiavusi šeima savo rankomis pasistatė šiaudinį namą ant medžio rąstų polių, kurie išdžiūvę dar suplonėjo: „Aš kaip pavasarį pasižiūrėjau (juokiasi – V. S. past.) – mes ant šitų žabų dėjom pamatus“ (žr. „Jaukių namų“ kūrėjai nutarė ištrūkti iš miesto ir aplankė molinio namo gyventojus“ vaizdo įrašą). Architektas D. Jurevičius teigia, kad apvalūs pastatai, kiek jam yra tekę susidurti, dažnai statomi ant polių ar ant tvirto grunto. Tarp tirtų namų poliniai pamatai buvo pasirinkti Pakalniškėse (Širvintų r.) stovinčiam apvaliam namui iš šiaudų ir molio, kitus du iš šiaudų ir molio statytų namų pamatus galima priskirti prie eksperimentinių – Pavilnyje (Vilniaus m.) namo pamatui kartu su lietu betonu panaudotas *metalinis žiedas* (armatūra). Ardiškėse (Širvintų r.) esančio namo savininkas pasakojo, kad ketino statyti polinius pamatus, tačiau, paaiškėjęs, kad gruntas labai kietas, savininkas nusprendė pamatus pasidaryti iš panaudotų automobilių padangų (g. 1971, b. B17). Tokį pasirinkimą pateikėjas siejo su antrinio panaudojimo idėjomis¹⁹. Dauguma atvejų pateikėjai buvo nelinkę detalizuoti ne tik pamatams naudotų medžiagų ir pačios konstrukcijos, bet ir pamatų apšiltinimo, apdailos (to nepaminėjo nė vieni pateikėjai), kas ypatingai aktualu šiuolaikiniuose namuose siekiant energetinio efektyvumo.

Surinktieji etnografiniai lauko tyrimų duomenys parodo ne tik namo plano formas, išplanavimo ir medžiagų pasirinkimo šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų statyboje savitumus, bet ir atskleidžia, kaip kito namo dydis per pastaruosius 30 metų. Gyvenamojo ploto, namų mažėjimo tendenciją architektai ir namų

¹⁸ Rostverkas – pamatinė sija, kuri sujungia polius ir tolygiai paskirsto jiems perduodamas pastato apkrovas (Poliniai pamatai...).

¹⁹ Pamatams panaudojamų padangų atvejų statyboje iš šiaudų ir molio, remiantis Facebook'o grupė „Molio ir šiaudų nameliai“, yra žinoma daugiau, tačiau tai dažnai vertinama prieštaringai ekologijos ir žmogaus sveikatos atžvilgiu.

savininkai laikė vienu ryškiausiu šiuolaikinės architektūros savitumu: architektų teigimu, nusistovėjo racionalios gyvenamojo namo proporcijos, žmonės nebelinkę statyti didžiulių (200 m² ir didesnių) namų. Lietuvos statistikos duomenimis, 2015 m. vidutinis naudingasis buto plotas individualios statybos name tarp tais metais baigtų statyti pastatų siekė 152 m² (Lietuvos statistikos metraštis 2016: 28). Statybos inžineriją baigęs ir su statybomis dirbantis pateikėjas taip pat patvirtino, jog 120 kv. m. šeimai yra pakankamas namo dydis, o daugiau jau yra prabanga (g. 1987, b. B15). Panašiomis išvalgomis dalinosi kitas pateikėjas: „tuo laiku (2009 m., kai pradėjo statyti – V. S. past.) buvo vidutinis, visi kai statėsi namus, tai buvo dviejų šimtų kvadratų namai, dabar jie mažyn mažyn mažyn“ (g. 1974, b. B29). Pastato plano mažėjimas, kaip ir faktas, kad statantis namą pasirenkama statyti ant jau buvusių pamatų, augantis pasirinkimas polinių pamatų rodo, kad nepaisant didžiulio pasirinkimo galimybių, dažniausiai ieškoma pragmatiškiausių variantų, kurie atitiktų finansinius išteklius, poreikius, nors kai kurie sprendimai susiję su kultūrine tapatybe ar darnos su aplinka siekiu.

2.8. Gyvenamojo namo sienų technologijos ir statybinės medžiagos iki 1990 m.

Didžioji dalis individualios gyvenamo namo raidos istorijos apima medžio statybą, kuri pagal konstrukciją Lietuvoje skirstoma į stulpinę, rentinę ir karkasinę (Bertašiūtė 2002). Įprasta manyti, ypač remiantis etnografiniais šiaurės elnių medžiotojų duomenimis, kad pirmaisiais, stulpinės konstrukcijos²⁰ būdu statytais, būstais Lietuvos teritorijoje buvusios palapinės (Rimantienė 1996: 47–50). Palapinių tipo, kūgio pavidalo statiniai galėjo būti statomi iš skersai sustatytų karčių, konstrukcija dengiama kailiais, odomis, vytelėmis, žievėmis, o kraštai apdedami akmenimis (Grinkevičiūtė 2005: 38, 41–42). Apie įgilintus pastatus turima mažiau duomenų, tačiau esami duomenys rodo, kad jų sienos taip pat buvusios stulpinės

²⁰ Stulpinė sienų konstrukcija statyta iš statmenai į žemę vienas šalia kito įkasamų stulpų.

konstrukcijos. Įgilinti pastatai taip pat buvę stulpinės konstrukcijos, o kartys, sudarančios sienos konstrukcijos pagrindą, buvo įkasamos į žemę (ar pastatomos) statmenai arba pasvirai (tai, atitinkamai, lėmė pastato stogo formą), tarpai tarp karčių išpinami šakomis, drėbiami moliu. Neolito laikotarpio sudėtingesnių antžeminių pastatų sienų konstrukcija taip pat buvo stulpinė iš statmenai sukastų rąstų, tarpai tarp jų galėjo būti užpildomi akmenimis, žeme ir samanomis. Prie šios konstrukcijos priskiriami ir Lietuvoje rasti pastatai, kurių sienos statytos iš suporintų stulpų²¹, kas laikoma kaimyninių kultūrų įtakos bruožu (Grinkevičiūtė 2005: 41–45).

Rentinės sienų konstrukcijos²² paplitimą, dar viduriniu geležies amžiaus laikotarpiu (Tautavičius 1996: 18, Grinkevičiūtė 2005: 38), lėmė metalinių darbo įrankių, naudotų medžiui apdirbti, paplitimas. Ilgą laiką pagrindiniu įrankiu medžiui apdirbti statybų metu buvo kirvis. Dvirankis pjūklas paplito tik nuo XVIII a. pabaigos (Bertašiūtė 2014b: 27). Apvalūs, nužievinti rąstai, remiantis archeologiniais duomenimis, imti tašyti tik nuo XIV a. vidurio ar jo antroje pusėje. Namas, dėl horizontaliai sunertų rąstų, tapo sandaresnis, šiltesnis. Dailidės, siekdami dar didesnio sandarumo, XIII–XVII a. Vilniaus miesto mediniuose statiniuose ėmė rentinio viršuje, išilgai rąsto skauptuoti įgilinimus (šalaidas), dėl to, skirtingai nei ankstesniais laikotarpiais, neberandama molio tinko, kuriuo sandarinti tarpai tarp rąstų, liekanų. Manoma, kad mieste jau nuo XVII a. tokius įgilinimus imta daryti rentinio (rąsto) apačioje, tokiu būdu namo siena buvo labiau apsaugoma nuo drėgmės – į griovelio vietą nepatekdavo vanduo (Vainilaitis 2001: 24–25). Kaimo vietovėse rentinio apačia imta skauptuoti tik nuo XVIII–XIX a., todėl, K. Čerbulėno teigimu, tarpai tarp rąstų čia ir toliau buvo sandarinami moliu ir tarp rentinių dedamomis samanomis (Čerbulėnas 1958: 76).

Rentinėje statyboje kertės iš pradžių buvo jungiamos į išsikišusias sąsparas, jų tipas priklausė ir nuo vertikalios sienų jungimo tarpusavyje būdų.

²¹ Suporintų šulų sienų konstrukcija daryta iš lygiagrečiai vienas šalia kito stačiai įkasamų stulpų, tokiu būdu buvo gaunamos dvigubos sienos, teikusios didesnę apsaugą nuo šalčio ir drėgmės.

²² Rentinė sienų konstrukcija nuo stulpinės skyrėsi tuo, kad rąstai kloti ant žemės vertikaliai, buvo sujungiami juos dedant vienas ant kito.

XVIII–XX a. laikotarpiu, iš pradžių Žemaitijoje, Mažojoje Lietuvoje ir Užnemunėje, o vėliau ir visoje Lietuvoje, plito lygus kerčių jungimas. Rąstai į lygias kertes buvo jungiami įvairiais būdais (Bertašiūtė 2014b: 38). Lietuvoje pasitaiko ir pastatų, kuriuose sienų rąstai būdavo kampuose suleidžiami į sustatytus vertikalius rąstus (*švilius*). Toks statybos būdas plačiau paplito XVIII–XIX a. (Čerbulėnas 1958: 79).

Karkasinė²³ sienų konstrukcija vystėsi iš rentinės konstrukcijos: Mažojoje Lietuvoje tai vyko nuo XIV a., o Rytų Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje (Bertašiūtė 2014: 29). Įtaką karkasinei konstrukcijai ir jos paplitimui Mažojoje Lietuvoje, mokslininkų teigimu, darė Prūsijos, Livonijos įtaka (Bertašiūtė 2002: 9; Levandauskas 2012: 56), tai lėmė ir gana lokalų fachverko²⁴ kaip karkasinės konstrukcijos tipo paplitimą nuo XVI a. Klaipėdos mieste (Levandauskas 2012: 56). *Kitos* kultūros įtaką karkasinei konstrukcijai Vakarų Lietuvoje rodo istoriografijoje, etnografiniuose šaltiniuose vartojami ir kiti nelietuviškos kilmės terminai – *švilius*, *štenderis*, tokia konstrukcija buvo įvardijama ir *prūsišku mūru* (Kuncevičius 2005: 120; Levandauskas 2012: 56; Bertašiūtė 2014b: 32). Karkasinės konstrukcijos atsiradimas ir paplitimas Rytų Lietuvoje laikomas savaiminiu, natūralios raidos procesu, nors pripažįstama, kad tam įtaką darė ir kaimo statybai skirti leidžiami veikalai (Bertašiūtė 2002: 9; Bertašiūtė 2014b: 32), tačiau čia, kaip ir Mažojoje Lietuvoje, tokia konstrukcija daugiausiai statyti negyvenamos paskirties statiniai (Levandauskas 2012: 56; Bertašiūtė 2014b: 32) bei priestatai, ypač iki to laiko, kol nemokėta prie rentinio prijungti tokios pačios konstrukcijos priestato

²³ Tokios konstrukcijos sienų pagrindą sudarė medinis karkasas (nuo XVIII a. karkasą, daugiausiai ūkinės paskirties pastatuose stambiuose Šiaurės ir Vidurio Lietuvos ūkiuose, atstodavo mūriniai stulpai, mūryti iš akmenų, plytų (Bertašiūtė 2014b: 34), statyti statinio kampuose), sienų tarpams užpildyti naudoti rąstai, plytos, molis, kartys, šiaudai, šienas. R. Bertašiūtės teigimu, rąstus tokioje konstrukcijoje ėmė keisti kitos medžiagos tik susidūrus su medžio žaliavos trūkumu (Bertašiūtė 2014b: 32), dėl nedėgių medžiagų naudojimo sienų užpildui, kai kurių tyrėjų tokia konstrukcija priskiriama kaip tarpinė pereinant nuo medžio prie mūro statybos (Vitauskas 2010[1938]: 33; Levandauskas 2012: 56).

²⁴ Fachverkas išsiskiria tuo, kad statant tokiu būdu horizontalūs, vertikalūs ir įstriži taškai yra jungiami vienas su kitu ir sudaro ne tik laikančią sienos konstrukciją, bet ir suskaido sienas į smulkesnes plokštumas, kas suteikia fasadui dekoratyvumo (Fachverkas 2022).

(Vainilaitis 2001: 24, 26). Karkasinė sienų technologija Lietuvoje, skirtingai nei germanų kraštuose, plačiau nepaplito dėl to, kad tokie pastatai nebuvo pakankamai šilti gyventi mūsų klimato sąlygomis. Būtent tai, ne vien *kitos* kultūros įtaka galėjo lemti šios konstrukcijos paplitimą pajūrio zonoje, kur oro temperatūra dėl jūrinio klimato žiemą visuomet būna aukštesnė nei likusioje Lietuvos dalyje.

Pirmieji miestiečių mūriniai gyvenamieji būstai datuojami XV a. pabaiga – XVI a. pradžia ir priskiriami svetimšaliams, kurie prekybos tikslais apsisistodavo didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Kuncevičius 2005: 119). Sparčiau plisti mūro statybai neleido vyravusios medinės statybos tradicijos, žinių apie mūro statybą ir tokios statybos meistrų trūkumas. Miestuose, kur būdingas itin tankus užstatymas, mūras imtas plačiau naudoti dėl mažesnio gaisro pavojaus (Kuncevičius 2005: 120). Vieni seniausių, dar mūsų dienomis išlikusių gyvenamąją funkciją turėjusių mūrinių statinių buvo ir rezidencinės pilys, dvaro rūmai, nors didikų sodybose mediniai pastatai dominavo iki XVII a. vidurio, stambių bajorų iki XVIII a. pabaigos, o vidutinių ir smulkių – net iki XX a. pradžios (Puodžiūkienė 2014b: 374). Lietuvoje naudojamos plytų formos, jų cheminė sudėtis ir mūrijimo technika nuolatos kito (Levandauskas 2012: 11), tai rodo, kad ir mūro konstrukcija taip pat nebuvo homogeniška.

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje dėl medienos žaliavos stygiaus, jos pabrangimo, kaip alternatyva medinei statybai kaimo vietovėse ir dvarų sodybose plito statyba iš molio (Vitauskas 2010[1938]: 30; Bertašiūtė, Skorupskas 2012: 26). Labiausiai paplitusios statybos iš molio technologijos – kuomet į molį būdavo įmaišomos įvairios priemaišos (pavyzdžiui, spaliai, šiaudai, mėšlas), šiuo mišiniu sienos buvo drebiamos ir aptašomos arba krečiamos į klojinius, kiek rečiau pastatai statyti iš nedegtų molio plytų (Varanauskaitė 2014d: 113–114).

Moliniai namai pirmiausiai paplito dvarų bei palivarkų sodybose – tai liudija etnografiniai duomenys ir išlikęs kultūros paveldas (Varanauskaitė 2014d: 114). Dvarų sodybose pasitaikė statybos iš nedegtų molio plytų. Šios ir panašios technikos (pavyzdžiui, stulpinė sienų konstrukcija išpinta šakomis ir drėbta moliu) buvo aprašomos daugelyje tarpukario kaimo statybai skirtų

leidinių, nors pirmasis toks leidinys lenkų kalba Lietuvoje buvo išleistas dar XIX a. pirmoje pusėje (Krassowski 1839). Kaimo vietovėse iš molio daugiausiai statyti negyvenami pastatai (pavyzdžiui, tvartai), etnografinėje medžiagoje randama informacijos apie 16 gyvenamųjų namų iš molio, daugiausiai statytų XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje (Varanauskaitė 2014c: 66). Etnografinių lauko tyrimų metu pasitaikė vienas pateikėjas, kuris pasakojo, kad jo tėvas gyvenęs moliniame pastate:

Per pirmą pasaulinį karą Biržų rajone sodyboj vyko mūšiai ir su patranka išpylė, namus sudegino. <...> Jį paliko, mano tėvą, 11 m. (našlaičiu – V. S. past.) ir tvartas buvo, kur gyveno gyvuliai vienoj pusėj, o kitoj pusėj jie. Molinis tvartas. <...> Tai tas ten gyvendamas pradėjo statyti medinį namą (g. 1940, b. B13).

Statybos iš molio priskyrimui prie pereinamųjų technologijų tarp medžio ir mūro statybos (Vitauskas 2010[1938]: 30) prieštarauja geografinis tokių namų paplitimas – molio statybos paplitimo riba Šiaurės vidurio Lietuvoje tuo laikotarpiu atitiko miškų nykimo arealus ir statybai tinkamo molio žaliavos gausą joje. Nors tokia statyba buvo propaguojama leidiniuose jau nuo XIX a. pirmos pusės, jos paplitimą labiau lėmė ekonominės ir geologinės, ne kultūrinės sąlygos. Molio statybą propaguojančiuose leidiniuose akcentuoti tokios statybos privalumai – pigumas, žaliavos paplitimas, tokių namų patvarumas bei geras vidaus mikroklimatas. XX a. viduryje buvo atlikti vieni pirmųjų molinių namų būklės stebėjimo tyrimų, kuriais buvo siekiama įvertinti statybą iš vietinių statybinių medžiagų, tarp jų ir molio. Sovietmečiu atlikto tyrimo išvadose, dėl pakankamai sudėtingo ir sezoniško statybos proceso, tyrimų autorius statyti gyvenamųjų namų iš molio nerekomendavo (Blaževičius 1958: 99). Pagrindiniu molio statybos privalumu tyrime laikytas tokio namo pigumas, o šiltumas ir sausumas fiksuoti tik tais atvejais, kai statant pastatą buvo laikomasi konstrukcinių taisyklių, užtikrinančių gerą vidaus vėdinimą, sandarumą.

Kaimo vietovėse plytų mūro pastatai pradėjo plisti nuo XX a. pradžios, visų pirma, stambių ūkininkų sodybose Suvalkijoje, Mažojoje Lietuvoje ir

Žiemgaloje, dėl didelės kaimyninių šalių kultūrinės įtakos šiems regionams (Bertašiūtė 2014b: 61). Kultūrinę įtaką mūrinei sienų statybos technologijai, perimtą patirtį iš latvių ir prūsų meistrų patvirtina esami etnografiniai šaltiniai (LII RS f. 73, b. 203 (21): 78–79). Tarpukario laikotarpiu vis dar vyravo medinė statyba: remiantis 1937 m. duomenimis, mūriniai statiniai sudarė vos 6 % statinių kaimo vietovėse ir 38 % miestuose, o 1939 m. priimto „Medinės Lietuvos ugdymo plano“ įgyvendinti nesuspėta (Baužienė 2007: 7). Tarpukario laikotarpiu išleista nemažai literatūros statybų tema, kurioje buvo pateikiama daug patarimų, kaip teisingai statyti namą, propaguotos įvairios Lietuvai nebūdingos medžiagos (Januševičius 1917; Reisonas 1926, 1928; Švipas 1936). Perėjimas prie mūro statybos įvyko sovietmečiu – kuriami tipiniai projektai ir naujos statybinės medžiagos tarnavo sovietinės ideologijos deklaruojamai technologinei pažangai. Kuriantis kolūkinėms gyvenvietėms viena pagrindinių statybinių medžiagų tapo plytos, kurios, anot I. Butkevičiaus, buvo patvaresnė ir pigesnė statybinė medžiaga, jomis gyvenvietes aprūpinti turėjo besikuriančios tarpkolūkinės plytinės. I. Butkevičiaus teigimu, kai kuriose naujose kolūkinėse gyvenvietėse, remiantis etnografinių ekspedicijų duomenimis, net apie 90 % namų buvo mūriniai, mediniai statyti tik labai miškingose vietovėse (Butkevičius 1980: 47, 104–105). 1955 m. buvo pastatytas pirmasis stambiaplokštis gyvenamasis namas, nuo 1976 m. kaip tipinis projektas paplito „Alytnamis“. Toks namas statytas iš stambių medžio plaušų skydų, kurie buvo dažomi, apmūrijami geltonomis arba raudonomis plytomis (Drėmaitė, Petrulis, Tutlytė 2012: 334; Galaunytė 2016: 80). Sovietmečiu eksperimentuota su įvairiomis kombinuotomis medžiagomis, siekta gaminti kuo stambesnius blokus, tokiu būdu atpiginti ir pagreitinti namų statybą. Kai kurios statybinės medžiagos susilaukė tuometinės kritikos kaip neatitinkančios Lietuvos klimato sąlygų ir vietinės statybos tradicijų (Baršauskas 1956: 189, 194). A. Galaunytė nurodo, kad laisvėjant valstybei nuo 9 dešimtmečio paplito monolitiniai namai, vėl imta daugiau statyti iš silikatinių plytų ir architektūra, skirtingai nei statyboje iš stambių plokščių, įgavo įvairesnes formas (Galaunytė 2016: 81).

Sienų konstrukciją sudaro ir apdaila, kurios raida ne visai tiesiogiai priklausė nuo pasikeitimų sienų konstrukcijoje – poreikis sienas papildomai apkalti, izoliuoti nuo drėgmės atsirado sumažėjus pastogei. Remiantis R. Bertašiūte, nėra tiksliai žinoma, kada Lietuvoje mediniai gyvenamieji namai pradėti apkalti lentelėmis. Mažajai Lietuvai, Žemaitijai ir Suvalkijai XVIII a. jau buvo būdingas vertikalus sienų apkalimas, tarpai tarp lentų buvo apkalami siauromis lentelėmis. I. Butkevičius tokį sienų apkalimą laikė vienu iš tradicinių žemaičių namų bruožų (Butkevičius 1971: 145). Aukštaitijoje ir Dzūkijoje sienų apkalimas plito tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Iki tol, taupant medieną, papildomai nuo atmosferos poveikio buvo apkalamos namų kertės ir pogežinių rąstų galai, kartais sienojai būdavo apkalami tik iki langų ar viršlangių linijos (Bertašiūtė 2014b: 39, 41). Horizontalus apkalimas paplito tik tarpukariu (Bertašiūtė 2002: 54, 61). XX a. vidurio laikotarpiu kaimo vietovėse paplito atpigusios, iki tol (prieškario laikotarpiu) dėl brangumo nenaudotos statybinės medžiagos, pavyzdžiui, tolis (degute mirkytas kartonas), kuriuo nuo drėgmės imtos izoliuoti namo sienos (Čepinskas 2021: 85).

Mūrinių statinių sienų apdaila Lietuvoje siejama su renesanso laikotarpiu, kuomet tarp miestiečių namų plito tinkuoti fasadai (Levandauskas 1987: 204), stilinė architektūra veikė ir bajorijos namus (Puodžiūkienė 2014b: 376), todėl dauguma šiandien išlikusių mūrinių dvaro sodybos rūmų taip pat yra tinkuoti. Tinkuoti ne tik mūriniai, bet ir moliniai pastatai, kurie yra ypatingai imlūs drėgmei, be to, tinkuoti moliniai statiniai iš išorės praktiškai nesiskyrė nuo mūro statinių. Etnografiniuose užrašuose, tautosakininkas Pranas Virakas užrašė tėvo Felikso pasakojimą apie senovinį molinį namą buvusiam Padubysio dvare (Raseinių r.): „Kada tas namas statytas, mano tėvas sakydavo kad nė jo diedelio tėvas nežinojęs. Namas yra stiprus, gražus, iš tolo atrodo visas kaip mūrinis – baltas“ (LII RS f. 73, b. 118 (1): 1). Kartais tinkuotos ir baltintos medinių pastatų sienos dvarų sodybose (Puodžiūkienė 2014b: 400), tokių atvejų pasitaiko ir miestelių, kaimo statyboje (Bertašiūtė 2014b: 61), juos reikėtų vertinti kaip deklaruojamą mūro vertę, turtingų bajorų namų architektūros mėgdžiojimą. Kolūkiuose, I. Butkevičiaus teigimu, sienos iš išorės taip pat buvo tinkuojamos ir kartais dažomos (Butkevičius 1971: 178), nors tokiais teiginiais

verčia suabejoti išlikęs matomas nerekonstruotų buvusių kolūkinių gyvenviečių, iš silikatinių plytų statytų namų fondas ir faktas, kad sovietmečiui būdingas visų statybinių medžiagų trūkumas (Drėmaitė 2012b: 178). Nepaisant egzistavusio trūkumo, stengtasi būstą padaryti kiek įmanoma šiltesniu – silikatinių plytų namai tam, kad geriau sulaikytų šilumą pastato viduje, buvo mūrijami su oro tarpu (Baršauskas 1956: 191). Tokios statybos su oro tarpu būdą praktikuotą sovietmečiu nurodė ir pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus m.).

2.9. Sienų konstrukcija, medžiagos ir apdaila šiuolaikinėje statyboje

Šiandieninis sienų statybos pobūdis yra stipriai paveiktas ne tik ekonomikos, esamų technologijų, bet ir globalios pasaulio kultūrinės įtakos ir iš ES kylančios politikos – nuleidžiamomis statybos gairėmis ir su jomis susijusiais reikalavimais siekiama įgyvendinti holistišką žmonių ir aplinkos gerovės siekį. Vienas tokią politiką padedančių įgyvendinti pavyzdžių – energetinio efektyvumo reikalavimai naujiems būstams, kuriuos įmanoma įgyvendinti tik itin sandariuose, gerai apšiltintuose namuose. Šiuolaikinėje statyboje nusistovėjo namo sienų konstrukcija iš keleto sluoksnių: pagrindinė sienų konstrukcija, sudaranti namo „griaučius“ yra apšiltinama įvairiomis, dažniausiai rinkoje siūlomomis medžiagomis, siena tinkuojama arba papildomai izoliuojama nuo drėgmės, link namo išorės dėl vedinimo paliekamas oro tarpas ir tik tada tvirtinama apdaila. Tokiu būdu, daugelis anksčiau Lietuvoje statytų namų konstrukcijų tapo nebepakankamomis, pavyzdžiui, rąstinius namus reikia papildomai šiltinti iš vidaus ir (ar) išorės. Dėl aptariamųjų reikalavimų rinkoje siūlomos ne tik įvairios šiltinimo medžiagos, bet ir statybas pagreitinantys paruošti produktai su apšiltinamuoju sluoksniu, pavyzdžiui, SIP²⁵ skydai. Šiuolaikinė sienų statybos technologija

²⁵ SIP skydai (struktūriniai izoliaciniai skydai) pagaminti iš dviejų OSB (orientuotų skiedrų) plokščių ir tarp jų įklijuota šiltinamąja medžiaga. Tokia technologija padeda lengviau įgyvendinti pastatų energetinio efektyvumo reikalavimus.

suponavo tai, kad tapo nebeįmanoma sienų konstrukcijos klasifikuoti pagal vieną vyraujančią medžiagą (medį, molį, mūrą). Pavyzdžiui, tyrimuose pasitaikė namų, statytų iš blokelių, tačiau jų apdaila buvusi iš medžio. Nepaisant sienų kompleksiško, Lietuvos statistikos departamentas 2015 m., skelbęs detalius Nekilnojamojo turto registro surinktus duomenis apie vienučius ir dvibučius gyvenamuosius namus, nurodė, kad šie pagal sienų medžiagą suskirstyti į: 1) plytų mūrą; 2) stambiaplokščių bloką; 3) monolitinio akmens betono, metalo konstrukcijų sistemų; 4) medienos, medinio karkaso, medinių skydų; 5) kitas sienines medžiagas. Kitų sienų medžiagų procentas 2015 m., lyginant su 2005 m. duomenimis, ženkliai padidėjo nuo 4,1 iki 62,4 % tarp visų baigtų statyti namų (Lietuvos statistikos metraštis 2016: 621), todėl labai svarbu pabrėžti svarbą detalizuoti, sukongretinti „kitas“ bei įvairias sienų statyboje naudojamas medžiagas taip atskleidžiant jų kompleksškumą bei įvairovę.

Atlikti etnografiniai lauko tyrimai atskleidžia ne tik sienų konstrukcijos kompleksškumą, bet ir konkrečių pasirinkimų motyvus. Visus tirtuosius namus, remiantis sienų statybos būdu, pavyko išskirti į tris grupes. Dėl sienų statybinės medžiagos nehomogeniškumo, nepavyko namų suskirstyti pagal statybines medžiagas, tačiau čia, panašiai kaip ir tradicinės architektūros tyrimuose, egzistuoja koreliacija tarp konstrukcijos būdo ir statybinių medžiagų, atitinkamai koreliuoja ir sienų apdailos medžiagos. Toliau nagrinėjami tyrimuose užfiksuoti namai, pagal sienų statybos konstrukcijas išskirti į 1) rentinės konstrukcijos, 2) mūrinius ir 3) karkasinius namus.

2.9.1. Rentinė sienų statybos technologija ir medienos žaliava

Išplitus mūro statybai, atsiradus greitesnei ir pigesnei statybai iš blokelių, medinių rentinių statinių šiandien Lietuvoje statoma gana mažai. To priežastis yra ne tik tai, kad tokia sienų technologija šiuolaikinėje statyboje nebeatitinka energetinio efektyvumo reikalavimų, bet ir, kaip pabrėžė architektai, dėl gana aukštų medienos žaliavos kainų. Šiandien gana nedažną medžio žaliavos panaudojimą

namo sienų statyboje liudija ir lauko tyrimų metu surinktieji duomenys – rentinės konstrukcijos namai iš medžio rąstų pasitaikė 5 atvejais. Rąstinį namą Kalikstiškėse (Vilniaus r.) 2004 m. pasistačiusi pateikėja, tokį namą teigė nusižiūrėjusi kasmetinėje statybos parodoje *Resta*, savo namą įvardino kaip *pamodernintą aukštaitišką trobą*. Pateikėjos teigimu, namas yra tinkamas gyventi ir žiemą, tačiau pateikėjos šeima čia apsistodavo tik pavasarį, vasarą ir rudenį. Namu savininkė pabrėžė, kad toks namas yra ne tik šiltas – vasarą per karščius jame būna vėsu, o pačios rąstinės sienos puošia namą (g. 1970, b. B7). Kitą rąstinį namą maždaug 2010–2012 m. pasistačiusi pateikėja Sudervėje (Vilniaus r.) nurodė, jog svarbiausias dalykas jai buvo tai, kad namas būtų medinis, kadangi iki tol gyvenusi tokiaime name, jai toks namas atrodė šiltesnis, jaukesnis. Namu apdaila – vertikaliai iki langų linijos ir horizontaliai virš jos apkaltos lentelės, taip pat buvo medinė. Namu savininkė nurodė ir skirtumus tarp šiuolaikinės ir tradicinės medinės statybos – teigė, kad statydamosi namą norėjo didesnių langų nei buvusių mediniuose mamos ir močiutės namuose – „norėjosi erdvesnio, šviesesnio“ (g. 1965, b. B23).

Rąstinės rąstas sienas turėjo dar 3 gyvenamieji namai, kurie buvo susiję su ankstyvesne, nevienalaikė statyba: Skirgiškėse (Vilniaus r.) stovinio namo savininkas tik prieš 4 m. buvo perstatęs savo tėvų namą, paliko medines sienas, jas horizontaliai apkalė medinėmis lentelėmis (6 pav.). Pateikėjas Baltalaukyje (Vilniaus r.) teigė, kad mama čia namą nusipirko prieš 25 m., prieš 8 m. rekonstravo antrą aukštą (pastogę). Rąstinės sienos buvo apdailintos fachverko imitacija – statmenais, horizontaliais ir tarsi prilaikančiais skersiniais medžio tašais, o plokštumos tarpai tarp jų buvo užpildyti tinku. Apklausos metu namo pastogių rąstiniai skliautai nebuvo dengti apdaila, tačiau po interviu praėjus šiek tiek laiko, važiuojant pro šalį, pastebėta, kad atitinkama apdaila jau buvo atlikta ir pastogės skyduose. Rąstinės sienos pasitaikė name Kairėnuose (Vilniaus m.): namo savininkai prieš 20 m. įsigijo žemės sklypą su užkonservuotomis medinėmis sienomis, namą šiek tiek praplėtė pristatę karkasinės konstrukcijos priestatą, apšiltino ir apkalė medinėmis lentelėmis (horizontaliai pirmajame namo aukšte ir pastogės skyduose ir statmenai mansardinio balkono vietoje). Pateikėja teigė, kad

tokiame name „žiemą yra šilčiau, vasarą yra vėsu – mediniam va tas yra privalumas, prioritetas prieš mūrą. Ir dar kas – medinis yra erdvės didesnės, mažas atrodo namas – didžiausia erdvė“ (sutuoktinis g. 1949, b. B21). Mūrinių namų su mediniu priešino ir kitas mediniame name gyvenantis pateikėjas – „nesinorėtų to plytų mūro“ (g. 1991, b. B4).

6 pav. Namas Skirgiškėse (Vilniaus r.). V. Serbentienės nuotr. (2016 07 12).

Žvelgiant iš tyrėjo pozicijos, pastebimi ne tik pragmatiniai medinio namo pasirinkimo motyvai, bet ir sąsajos su tradicijomis, juntama nostalgija tėvų namui. Pateikėjo statybos metu palikti tėvų namo pamatai ir rąstinės sienos tapo materija, jungiančia kartas – „ką tėvas pastatė, tas liko ir aš biškį dadėjau“ (g. 1971, B3). Kito namo savininkė stačiakampę rąstinio namo formą įvardino kaip tipinę, siejo ją su apylinkės mediniais, vieno aukšto, mamos ir močiutės namais (g. 1965, b. B23). Vilniuje gyvenanti kita pateikėja taip pat tvirtino, kad jos namas gavosi labai panašus į mamos namą. Namų ilgame fasade, ties įėjimu į namą, beveik ties viduriu buvo pristatytas įstiklintas vienašlaitis prieangis, kurį namo savininkė sugretino su mamos name buvusiomis *gonkomis*. Namų architektūrinė forma artima etninei Dzūkijos regiono, iš kurio buvo kilę abu namų savininkai, architektūrai. Visiems tirtiems

rentinės konstrukcijos namams buvo būdingas taisyklingo stačiakampio formos kompaktiškas planas, vienas aukštas su palėpe, dvišlaitis stogas ir langų įrėminimas antlangėmis, Baltalaukyje (Vilniaus r.) šią funkciją atliko fachverko imitacijos medžio tašai. Dviem atvejais namai buvo papuošti ir langinėmis, dar dviem atvejais antlangės buvo papuoštos profiliuotu karnizu. Pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.) nurodė, kad name yra dvi krosnys, be kurių ji neįsivaizduojanti medinio namo (sutuoktinis g. 1949, b. B21). Ši pastatų grupė savo architektūrine forma ir kai kuriais konstrukciniais, puošybiniais elementais yra labai artima tradiciniam aukštaičių ir dzūkų gyvenamajam namui – pirkliai, tokias sąsajas patvirtina ir tai, jog 4 atvejais iš 5, namo savininkai buvo kilę iš šiems etnografiniams regionams priklausančių vietovių.

Remiantis 2013–2015 m. duomenis, statyba iš medžio siekė 10–11 % (Lietuvos statistikos metraštis 2016: 621), tačiau ši statistika neatspindi viso medžio žaliavos panaudojimo statybose spektro. Architektas Arnoldas Gabrėnas, savo tyrimuose nagrinėjęs inovatyvias medienos panaudojimo šiuolaikinėje architektūroje galimybes, pasitelkė statistinius duomenis, kurie parodė, kad, statyba iš medžio, įskaitant ir medžio karkasą, 2005–2010 m. laikotarpiu pastebimai išaugo, kas, mokslininko teigimu, parodo, kad medis kaip statybinė medžiaga šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje darosi vis aktualesnis (Gabrėnas 2012: 119). Medis yra panaudojamas įvairių konstrukcijų statyboje, tą padaryti įgalina įvairūs medienos apdirbimo būdai ir rinkoje siūlomi medienos gaminiai, pavyzdžiui, vietinės ir atvežtinės klijuoto medžio rąstų, sijų, santvarų, rėmų konstrukcijos, chemiškai apdorotas, impregnuotas, techniškai išdžiovintas medis, įvairios laminacijos (Minkevičius 2002: 132–133).

Daugelis architektų palankiai vertina medžio žaliavą ir medinę statybą, tyrimų metu tik vienas architektas prisipažino nemėgstantis medinių namų. Kitas architektas teigė projektuodamas namus netgi agituojantis užsakovus rinktis medžio žaliavą statybose, jo teigimu, rąstiniai namai yra paklausė prekė: „Statybos parodoje *Resta* rentiniai namai, pirtys pristatomi metai iš metų, nes žmogus kažkokius sentimentus jaučia šiai žaliavai“ (vyr., g. 1977, b. A18). Vis tik daugiausiai

perspektyvų medžio žaliavai teikiama kaip apdailinei medžiagai: „Fasado apdaila (imponuoja – V. S. past.), galbūt netgi to seno ir naujojo variacijos, vis tiek kažkaip norisi tą medį naudoti, nors gal jisai ir nepraktiškas“ (A. Mocevičius, g. 1978 m, b. A9). Vienos architektės teigimu, nors konstrukcijos prasme medis yra pasenusi medžiaga, tačiau fasade naudojama medžio žaliava turėtų išlikti (mot., g. 1976,b. A13). Architektė Eglė Gulidauskaitė (g. 1990) pabrėžė medžio estetines savybes ir atskleidė priežastis, kodėl žmonės šiandien galimai vengia šios žaliavos:

Pats medis man imponuoja, tiktai galbūt užsakovai bijo jo dėl to, kad jis papilkuoja, bet ta pilkuma tai yra tas pats tikras medis – tai jis irgi turi savitą grožį, bet tas dar, turbūt, nežinau po kiek metų ateis, tas toks supratimas, kad tas natūralumas irgi gražu ir neturi viskas blizgėti. Jis toks... Jeigu medinių sodybų, kaip buvo tos tradicinės, tai kad nebijotų jų ir dabar, medžio panaudojimo, nes vis tiek paprastai (dabar – V. S. past.) renkamosi tokios medžiagos, kurios patvaresnės, ilgaamžės. Bet medis tai jis toks artimas, jaukus, bent jau man tai žavu ir tas papilkėjęs toks (b. A10).

Inovatyviu medžio panaudojimo šiuolaikinėje architektūroje pavyzdžiu laikomas dviejų architektūros studijų (Rolando Paleko „ARCH studija“ ir Ryčio Mikulionio „Plazma“) kurtas gyvenamųjų namų kompleksas, esančio saugomoje teritorijoje, projektas „Rasų namai“ (Vilniaus m.). Šio projekto namų fasadai dengti skirtingo rašto medžio dailylentėmis įsikomponuoja į gamtinę aplinką. Šiuo metu Lietuvoje plinta dar viena technologija – apdaila iš deginto medžio lentų, tašų. Tokias apdailines medžiagas siūlančios įmonės technologiją kildina iš *šimtmečius gyvuojančios tradicinės japonų medienos apdirbimo technologijos* (Fasadai, *yakiwood*), tačiau panašios technologijos tam, kad prailginti statybinių medžiagų iš medžio gyvavimo laiką buvo žinomos ir taikomos Lietuvoje: žinios apie technologijas, pagerinančias medienos savybes statyboje, yra randamos XVI–XIX a. architektų ir dvarininkų veikaluose Lietuvoje (Jarulaitienė 2006: 72–75). Medienos savybes pagerinančių technologijų taikymą Lietuvoje, nors gana nedideliu mastu, rodo archeologiniai ir architektūriniai tyrimai – R. Rimantienė pateikia duomenis

apie Pamarių kultūros, kurios paminklų randama ir Lietuvos pajūryje, gyvenvietėse Lenkijoje pastatų stulpų vietose rastus molio luitus (Rimantienė 1995: 23–24), R. Bertašiūtė nurodo, kad karkasinėje statyboje iki XIX a. statmeni rąstai, siekiant juos apsaugoti nuo greito puvimo, taip pat buvo apdeginami (Bertašiūtė 2014b: 30). Namų iš šiaudų ir molio statytojas Almantas Rožėnas pasakojo, kad šiuo metu jau gana paplitusi praktika yra moliu tinkuoti rąstinių namų sienas, tokiu būdu, meistro teigimu, gaunamas geras *drėgmės balansas*, mediena apsaugoma nuo puvimo (g. 1988, b. C1). Visa tai parodo, koku būdu visuomenėje, kurioje labai svarbiomis tapo natūralumo, ekologiškumo idėjos, gali būti pritaikomi tam tikri elementai iš ilgus šimtmečius besikūrusios vietinės statybos tradicijos.

2.9.2. Mūrinės namo sienos

Etnografiniuose lauko tyrimuose iš 29 tirtų individualių gyvenamųjų namų 16 buvo mūriniai. Namai daugiausiai statyti iš įvairaus tipo blokelių (silikatinių, keramzitinių, akyto betono; 12 atvejų), 4 namai statyti iš plytų (silikatinių ir molio). Iš plytų statyti ankstyvesnei statybai priskiriami namai²⁶, šiais atvejais plytas statybai rinktasi iš gana ribotos to laikotarpio statybinių medžiagų pasiūlos, tą akcentavo ir patys pateikėjai. Statybinės sienų medžiagos pasirinkimo motyvai atkleidė tebeegzistuojantį medžio ir mūro statybos priešinimą. Tokio priešinimo ištakomis galima laikyti seniausius etnografinius Lietuvos krašto paminėjimus, kuriuose pabrėžiama, kad krašto namai buvę mediniai, taip buvo tarsi deklaruojamas krašto technologinis, kultūrinis atsilikimas. Šie paminėjimai prisidėjo prie formuojamo

²⁶ Du namai Naujaneriuose buvo pradėti statyti 1980 m., vienas buvo iš silikatinių plytų, o kitas iš dalies geltonų, dalies raudonų keramikinių su priemaišomis gamintų plytų. Dar vienas namas iš silikatinių plytų buvo pradėtas statyti 1989 m., gavus sklypą, kuomet šie buvo dalinami darbo kolektyvams, o Rasose namas iš molio plytų buvo pradėtas statyti 1993 m.

*didžiojo naratyvo*²⁷, kurio teiginiais siekta įveikti kompleksus dėl vėluojančio mūro (Varanauskaitė 2014a: 215–216, 219). Ankstesnio skyriaus dalyje aptarta rentinė konstrukcija tarp tokiuose namuose gyvenančių pateikėjų yra laikoma šiltesne, jaukesne, pabrėžiamas tokių namų pranašumas prieš mūrinius. Egzistuojantį diametralų požiūrį, remiantis savo projektavimo patirtimi, atskleidė keletas architektų: jų teigimu, yra susiformavęs požiūris, kad lietuvis nori tvirto, ilgaamžio namo (mot., g. 1976, b. A13; vyr., g. 1977, b. A18), o toks gali būti tikrai mūrinis namas. Pateikėjas, pasistatęs namą iš akyto betono blokelių, teigė, kad visos medžiagos pasirinktos dėl ilgaamžiškumo – „namas statomas kelioms kartoms. <...> Mūrinis namas (išsilaiko – V. S. past.) 120 metų, skaitosi teoriškai, praktiškai – padauginkite kelis kartus“ (g. 1940, b. B13), o kito mūrinio namo savininkė teigė, kad namai iš silikatinių blokelių būna šiltesni (g. 1976, b. B5).

Skirtingai nei rentinės konstrukcijos namuose, mūro sienas daugiausiai rinkosi tie pateikėjai, kurie sienas mūrijo patys arba padedami giminaičių (12 atvejų). Dauguma šios grupės namų savininkų ar jų giminaičių taip pat buvo vienaip ar kitaip susiję su statybomis (turėjo atitinkamą išsilavinimą ir (ar) dirbo šioje sferoje). Pateikėjo, kurio namo sienos statytos iš silikatinių blokelių, teigimu, šio tipo blokelių statybose dažniausiai renkasi profesionalai, blokeliai pasižymi geromis charakteristikomis – patvarumu, geru mikroklimatu. Toks teiginys grįstas empiriniu patyrimu – pateikėjas daug žinių ir pagalbos statantis namą susilaukė iš giminaičių, kurių nemažai dirba statybų sferoje („statybininkų giminė“ g. 1973, b. B5). Architektės Giedrės Kuliešienės, daugiausiai projektuojančios taupiuosius, energetiškai efektyvius namus, manymu, vyrauja *klinkeriniai* (keramikiniai) blokeliai, nes juos panaudojus yra pasiekama geriausia varža ir ploniausia siena (g. 1985, b. A11).

²⁷ Didysis naratyvas – tai lietuvių tautinio atgimimo, tarpukario metu formavęsis pasakojimas, kuriame tam, kad pagrįsti lietuvių kaip tautos nepriklausomybę, inteligentija (mokslininkai, mokytojai, rašytojai, kunigai) siekė deklaruoti lietuvių tautos išskirtinumą išaukštinant Lietuvos istoriją, valstietiškąją kultūrą, nors tai dažniausiai buvo daroma nesiremiant moksliniais objektyvumo, kritiškumo principais.

Statyba iš blokelių įvardinama kaip ne tik sąlyginai nebrangi, bet ir gana sparti. Pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus m.), pasakodamas apie statybos iš silikatinų plytų sunkumus, sakė, kad buvo sunku pradėti mūryti neturint atitinkamos patirties, akcentavo ne tik tokios statybos technologijos sudėtingumą, bet ir lėtą darbų eigą – visą dieną mūrijant plytas aplink pamatus, dėl mažos plytų apimties, progreso beveik nesimato. Pateikėjo žmonos teigimu, atsiradus blokeliams, mūrinė statyba gerokai palengvėjo – „o dabar tai iš viso lengva. <..> Lengva tuo, kad dabar tie mūro blokai – padėjai ir viskas, o ne tos plytos silikatinės“ (sutuoktinis g. 1940, b. B8). Nors tiek blokeliai tiek plytos yra gaminamos iš įvairių kombinuotų medžiagų, šios grupės pateikėjai buvo linkę pabrėžti ir tokių medžiagų natūralią pusę, tapatino jas su ekologiškais medžiagomis: pateikėja Rasose (Vilniaus m.) pabrėžė tai, kad pasirinktos keramikinės plytos pagamintos iš molio, o pateikėjas Skirgiškėse – tai, kad silikatiniai blokeliai yra gaminami iš smėlio.

Mūrinių sienų konstrukcijos namams, kurie tyrimuose sudaro gausiausią dalį, būdinga įvairi fasadinių sienų apdaila, kurią galima išskirti į šias grupes: medžio lentų, tinko, mišrią ir plastikinių lentelių. Medinėmis lentomis buvo apkalti 4 namai Vilniaus rajone. 3 tinkuoti mūriniai namai stovėjo Vilniaus mieste, 3 Vilniaus rajone, dar du tinkuoti namai stovėjo Elektrėnų savivaldybėje ir Trakų rajone. Tinkuoti namai daugiausia dažyti kelių (4 iš 5 atvejų kontrastuojančių; 7 pav.) spalvų dažais. Mišri fasado apdaila, kuri buvo padaryta derinant kelias apdailos medžiagas, buvo būdinga 6 pastatams: apdailos plytos (klinkeris) su antro aukšto medžio lentelėmis derintos Skirgiškėse (Vilniaus r.) ir Rūdiškėse (Trakų r.), Naujaneriuose (Vilniaus m.) raudonai nudažytos medžio lentos derintos prie namo dalies iš raudonų plytų, tinku ir medžio lentų detalėmis buvo apdailinti namai Naujaneriuose ir Rasose (Vilniaus m.). Medį imituojančios lentelės su tinku derintos Naujaneriuose (Vilniaus m.), o Rūdiškėse (Trakų r.) tinkuotas pirmo aukšto fasadas buvo apklijuotas klinkerinėmis apdailos plytelėmis, ertikis buvo dengtas melsvai pilka spalva dažytais apdailinėmis medžio lentomis. Beveik visiems tirtiesiems namams, kurie buvo visiškai ar tik fragmentiškai apkalti lentelėmis, būdingas horizontalus lentelių apkalimas, vertikaliai apkaltas namas pasitaikė tik Glatkiškėse (Vilniaus r.). Galimai

toks apkalimo būdas „atsineštas“ iš Suvalkijos, iš kurios buvo kilęs namo savininkas, šio regiono architektūroje buvo paplitusi tiek vertikali, tiek horizontali fasado iš medžio lentų apdaila, nors tarp iš Žemaitijos, kur toks sienų apkalimo būdas buvo taip pat paplitęs, kilusių pateikėjų namų toks sienų apkalimo būdas nepasitaikė. Tarp mūrinių namų, apkaltų medinėmis lentomis išsiskyrė ir namas Paliuliškėse (Vilniaus r.), kuris buvo apkaltas medžio lentomis su užlaidomis (lentas dedant vieną ant kitos šiek tiek jas užleidžiant).

7 pav. Namas Kalveliuose (Vilniaus r.). V. Serbentienės nuotr. (2022 07 22).

Tarp tiriamųjų namų savininkų, apklausti ir vieni pateikėjai Kairėnuose (Vilniaus m.), kurių mūrinis namas buvo apkaltas plastikinėmis lentelėmis (8 pav.). Tokį pasirinkimą pateikėjai aiškino tuo, kad tuo metu, kai apšiltino namą (prieš 20 m.), plastikinės lentelės, skirtingai nei dabar, labai brangiai kainavo. Pateikėjai anuomet norėjo rinktis tinką, tačiau, sugalvojo, kad plastikinės lentelės tarnaus visą gyvenimą, joms, kitaip nei, pavyzdžiui, medinei apdailai, reikės mažiau priežiūros – nereikės dažyti, keisti supuvusių lentų ir pan. (mot., g. 1958, vyr., g. 1955, b. B20). Architektė Regina Mažuolienė atkreipė dėmesį, kad plastikinės lentelės šiaurės-rytų pusėje pažaliuoja, tinkas, architektės manymu, taip pat *nepasiteisino*, todėl šiandieninėje statyboje fasadų apdailoje dažniau pasirenkamos klinkerio plytelės (g. 1949, b. B15). Namų su klinkerio apdaila važinėjant po Vilniaus apskrities

apylinkes pastebima nemažai, ypač tarp namų, kurie yra statomi nekilnojamo turto vystytojų. Tokioje statyboje neretai klinkeris dedamas dalimis, taip pagražinamos, pajavirinamos tinkuoto namo dalys, pavyzdžiui, ties įėjimo į namą vieta ar tarpai tarp langų. Tyrimų metu apklausta viena namo, kurio apdaila buvo kombinuota iš klinkerio ir medžio lentų, savininkė Rūdiškėse (Trakų r.), kuri pasakojo apie pastovią medinės dalies apdailos priežiūrą. Pateikė akcentavo, kad, priešingai nei pirmo aukšto klinkerio apdaila, kuria rūpintis nereikia, medinis ertikis, po namo pastatymo 2009 m., jau buvęs perdažytas. Imlumą nuolatinei priežiūrai ir aukštą kainą apklaustieji architektai taip pat priskyrė prie didžiausių medienos kaip apdailinės medžiagos trūkumų.

8 pav. Namas Kairėnuose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2016 10 27).

2.9.3. Karkasinė sienų konstrukcija

Karkasinė gyvenamųjų namų statyba mūsų krašte ankstesniais laikotarpiais nepaplito dėl mūsų klimatui, kaip jau minėta, per mažos tokios konstrukcijos sienų varžos, tačiau, atsiradus įvairioms apšildinimo medžiagoms,

žmonės vis dažniau renkasi šią statybos technologiją. Šią karkasinės statybos tendenciją įvardino kalbinti architektai, ją patvirtinti leidžia atlikti statybos stebėjimai besiplečiančiuose priemiestinėse teritorijose. Karkasinėje sienų statyboje pagrindinė konstrukcija gaunama suneriant karkasą iš medienos tašų, vėliau sienos yra užpildomos šiltinamąja medžiaga ir užbaigiamos nuo drėgmės apsaugančiomis ir apdailinėmis medžiagomis.

Tyrimų metu karkasinė namo konstrukcija buvo būdinga 7 namams, kurie statyti nuo 2000 m. Karkasas keletu atveju pasirinktas kaip papildoma konstrukcija – Naujaneriuose (Vilniaus m.), Danilavoje (Vilniaus r.) panaudota pristatant antrąjį namo aukštą, Kairėnuose (Vilniaus m.) pristatant namo dalį virš po žeme įrengto garažo. Pateikėja Danilavoje pasakojo šią konstrukciją pasirinkusi dėl to, kad nusipirkus namą, rekonstrukcijos metu su vyru nebuvo tikri, ar pamatai ir pirmo aukšto sienos atlaikys mūrines sienas antrame namo aukšte (g. 1965, b. B10). Visais minimais atvejais karkasinė konstrukcija buvo gerokai naujesnė nei likusių namo sienų.

Tirtus karkasinius namus galima išskirti ir pagal šiltinimo apdailos medžiagas – pirmąją grupę sudarė 4 pastatai, kurie buvo apšiltinti rinkoje esančiomis įvairiomis šiltinimo medžiagomis (pavyzdžiui, akmens vata, putplasčiu, šiltinimo putomis), jų apdaila šiek tiek varijavo, tačiau daugeliu atvejų pasirinktos natūralios medžiagos: Kairėnuose (Vilniaus m.) siaurieji namo galai buvo dengti medžio lentelėmis, o ilgieji apklijuoti skaldytais akmenimis, apdailinėmis medžio lentomis buvo apkalti namai Purnuškėse (Vilniaus r.) ir Klišabalėje (Širvintų r.). Kryžiuokuose (Vilniaus m.) stovintis namas buvo apmūrytas skaldytomis silikatinėmis plytomis pirmame namo aukšte, ertikis dengtas medžio imitacijos plastikinėmis lentelėmis (9 pav.). Šis namas buvo pats ankstyviausias tarp visų karkasinės sienų konstrukcijos namų.

9 pav. Namas Kryžiukuose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2016 09 18)

Vienas didžiausių karkasinės statybos privalumų yra tokios statybos spartumas – trimis atvejais statyba truko iki metų laiko. Statybą iš karkaso galima paspartinti pasirinkus jau paruoštus karkasinius skydus: vienas pateikėjas teigė, kad pasirinkus tokią konstrukciją namo statybos užėmė vos du mėnesius (dar metus buvo vykdoma vidaus apdaila). Šiuo atveju statybos laiką lėmė ir kitos sąlygos – statyta pandeminiu laikotarpiu, stačiusi įmonė įprastai dirbusi tik Norvegijoje. Dar vienu tokios statybos privalumu kitas pateikėjas įvardino gerą vidaus mikroklimatą: „Aš gyvenau Norvegijoje, tačiau tuos medinius (medžio karkaso – V. S. past.) namus. <...> Nu yra visai kitoks namas nei mūrinis, jis natūralus, jis kvėpuoja, pelėsio niekad nebūna“ (g. 1987, b. B15). Skandinavijos įtaką tokių namų plitimui ir pasirinkimui nurodė ir pirmasis pateikėjas, kurio teigimu, statyta pagal tikrus norvegiškus standartus, remiantis statybų Norvegijoje patirtimi (meistrai „apie 3 m. pas norvegus mokėsi kaip reikia dirbti“), pabrėžė tokių namų kokybę ir savo namą priešino su tokią statybą Lietuvoje mėgdžiojančiais namais („teisingas karkasinis. Ne lentinis“ g. 1955, b. B26). Tai, jog Lietuvoje trūksta tokios statybos konstrukciją gerai išmanančių meistrų, pabrėžė ir statybų sferoje dirbantis pateikėjas.

Antrąją karkasinių namų grupę sudarė trys namai, statyti 2010–2012 m. laikotarpiu, kurie buvo apšiltinti šiaudais ir tinkuoti molio tinku. Namai tarp šios statybos entuziastų vadinami *šiaudinukais, molio ir šiaudų nameliais, šiaudine statyba*, jos pradžia siejama su architekto Petro Devižio 1996 m. vykdyta eksperimentine statyba ir po mažiau nei dešimtmečio vykdyta pagalba gyvenamojo namo statybose (žr. „P. Devižis ir A. Rožėnas – Šiaudinio namo statyba. Šiaudizmo idėjos atgimimas Lietuvoje“ vaizdo įrašą). Anksčiau statyba iš šiaudų ir molio buvo daugiau siejama su pigumu – molį, reikalingą statyboms, galima išgauti ir savo žemėse, o šiaudus nebrangiai arba kaip nereikalingą produktą atiduodavo ūkininkai. Karkasinio namo, pradėto statyti 2010 m., su fasade matomomis medžio šakomis, savininkas Ardiškėse (Širvintų r.) apie šiaudų kaip statybinės medžiagos pasirinkimą pasakojo:

Šiaip labai daug kas atkalbinėjo, kam tau tas namas, jo vertės nebus, aš sakau, man nereikalinga vertė, aš pats sau statau ir man tiesiog įdomu... Bet ir ta kūryba vis tiek kažkokia. Vis tiek su medžiu dirbu, man įdomu. Kažką padaryti tokio, ko niekas neturi, vienas dalykas, o kitas dalykas – kad kitiems: aš turiu visą dokumentiką, kaip šitas namas nuo nulio buvo pradėtas statyti, kad pasidalinti. Kad kiti žmonės nepirktų tų brangių visokių medžiagų, pas mus yra tų medžiagų, kur per vasarą užauga, tuos šiaudus pasodinai, paprašei, kad jis (ūkininkas – V. S. past.) jų nesumaltų, o tiesiog nukultų, su transportu atvežei šiaudus ir viskas – tu turi gatavą medžiagą, tau nieko nekainuoja. <...> Jiems nereikalingi tie šiaudai, anksčiau gyvūnams ten kažkiek, bet dabar tiek daug tos technikos, tai brangu viską pagaminti, kad tiesiog jie viską sumala, kad neliktų. <...> Aš paprašiau ūkininko, kuris augina, aš sužinojau, kas toks, aš su juo pakalbėjau ir sakau: man reikia, jis sako, aš tau nukulsiu, nesmulkinsiu, bet su viena sąlyga – kad tiktai man surinktų viską, sako viena sąlyga – kad nepaliktų lauke. Prieš tai, aš ruošiausi šitam žingsniui, aš radau ūkininką, kuris turi tą aparatą kitkų darymo. <...> Visi kaimynai. Ir aš su juo (ūkininku, auginančiu javus – V. S. past.) sutariau, ir kada bus, jisai sako, gerai, nieko nepaįmsiu, tiktai imk, man dar įdomu, pakviesi pažiūrėti kaip namas atrodo. Mes susipažinom, draugaujam, jis iš Kernavės. Visi kaimynai, kaimiečiai kitaip negu mieste, o kas ima pinigus, kas ne, aš nežinau, aišku, yra tokių žmonių, kurie gali daryti iš to pinigus, bet jeigu jis pats kitkuoja, čia jau kitas reikalas, čia darbas yra jau tada (g. 1971, b. B17).

Karkasinį namą apšiltintą šiaudais ir tinkuotą moliu pasistatęs pateikėjas Pakalniškėse (Širvintų r.) akcentavo, kad sienų konstrukcija statybų sąmatoje užėmė gana nedidelę dalį, tą patį akcentavo pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.). Nemaža dalis finansų tokioje statyboje yra sutaupoma tais atvejais, kuomet statybos darbus atlieka patys savininkai. Pats sienų statybos darbus atlikinėjo vieno namo savininkas („svarbu buvo padaryt savo rankom, kad būtų toks gyvas <...> kaip eksperimentas“ g. 1977, b. B26), kito namo savininkas Ardiškėse (Širvintų r.) pasakojo, kad karkaso statybas patikėjo profesionalams, o šiaudų kitkas kišo ir sienas moliavo padedamas talkininkų. Pagrindinės sienų konstrukcijos statyba yra nesunkiai perprantama sudalyvavus tokio namo statybose, todėl talkos tarp tokių ir panašių²⁸ namų statytojų yra gana dažnas reiškinys, apie organizuojamas talkas ir galimybę pasisemti tokios statybos patirties yra dažnai pranešama socialiniame tinkle esančioje šiems pastatams skirtoje Facebook'o grupėje „Molio ir šiaudų nameliai“. Namo savininkas pabrėžė statybos iš molio ir šiaudų socialinį, visuomeninį aspektą – jam buvo svarbu ne tik dalintis surinkta informacija, savo statybos patirtimi, bet ir paneigti naratyvą, kad tokie namai neturi vertės, yra nepatvarūs (g. 1971, b. B17). Remiantis netnografiniais duomenimis, pastebima tendencija, kad dažnai statomi nedideli (apie 30 m²) nameliai, tam, kad būtų, visų pirma, kur apsistoti ir pasimokyti tokios statybos, vėliau pasiryžtama didesnio namo statyboms. Sau antrąjį, erdvesnį namą buvo pasistatęs meistras A. Rožėnas, o tokio namo savininkas Vilniaus mieste iš pradžių mokėsi statydamas sau pirtį, vėliau pasistatė gyvenamąjį namą, prie kurio dar po kurio laiko pristatė terasą, garažą, požeminį namuką (rūsį), taip pat pasakojo neseniai su bendraminčiais Trakų rajone iš šiaudų ir molio statęs net mokyklą. Čia atsiskleidžiamas labai svarbus aptariamos statybos aspektas – saviraiška „kaip asmeninis eksperimentas, kaip ne kažkieno praeitas kelias“ (g. 1977, b. B26). Kaip

²⁸ Facebook'o grupėje „Molio ir šiaudų nameliai“ dažnai diskutuojama ir pasidalinama statomais panašios konstrukcijos namais – su karkasu (kartais, kaip ir šiaudų kitkų atveju, ir be jo) statomi namai iš kanapių, kanapių betono, plaušamolio (molio ir kapotų šiaudų mišinio), šias konstrukcijas minėjo namų iš šiaudų ir molio savininkai, tokioje statyboje besispecializuojantis architektas ir statybos meistras.

jau minėta, tokia saviraiška iš dalies koreliuoja ir su namo plano forma ir būtent sienų konstrukcija – molio plastiškumas suteikia galimybes aptakioms architektūros formoms, nors asmens kūrybiškumas atsiskleidė ir kvadratinio namo atveju: namo iš persipynusių medžio šakų karkaso statybos techniką teigė sugalvojęs pats pateikėjas. Savininkas prisipažino, kad toks statybos būdas buvo sudėtingas, kadangi namo sienos dėl šakų buvo nelygios, sunku buvo sudėlioti kitkas, tačiau tai namui suteikia unikalumo („čia buvo taip kaip paveikslą nutapyti“). Dėl pasirinktos konstrukcijos sienos viduje gavosi nelygios, tačiau tai tik dar labiau atskleidžia pasirinkimo motyvus, pateikėjo pasaulėžiūrą:

Sienas galima būtų padaryti lygias, <...> bet kada pradedi su šiaudais ir su tuo medžiu dirbti – tai savaime norisi kažkaip vat būtent tą kreivumą palikti, ne tai, kad kreivumą, natūralumą, tiesiog dar ten du sluoksniai ir viskas būtų lygiai, bet kad tik savaime kažkaip tie šiaudai daugiau pramirko, gal ten ne taip stipriai susitrombavę, ir ten vat atsiranda tokie kaip skylė, kaip lentynėlė žvakei pasistatyti, čia savaime (g. 1971, b. B17).

Tokį statybos būdą ir apskritai mąstymą, kuris padarė įtaką pasirinktai statybai, visi 3 namų savininkai buvo linkę įvardinti kaip eksperimentinį, nestandartinį, kartu kvestionavo, kodėl žmonės linkę statyti mūrinius, kvadratinius pastatus. Vienas pateikėjas atskleidė ne tik savitą kultūrinę orientaciją, pasaulėžiūrą, bet ir dvasingumą, kurie darė įtaką pasirenkamai sienų konstrukcijai:

Šiaip čia mediena, visas karkasas ažuolinis, bet ne iš gyvo ažuolo, o iš sauso ažuolo, gyvo ažuolo šiaip man tikėjimas neleidžia nupjauti, sunaikinti, nors aš turiu miškų, kuriuos kartais reikia papjauti, nes ūkio paskirties žemė, ir jie reikalauja, kad būtų tvarka, kad nebūtų krūmai (g. 1971, b. B17).

A. Rožėno teigimu, aptariamą konstrukciją dažnai renkasi žmonės gyvenantys ar norintys gyventi gamtoje. Siekis gyventi *arčiau gamtos* persipina su ekologijos idėjomis – aptariamoje statyboje daugiausiai naudojamos natūralios medžiagos. Pateikėjas Ardiškėse samprotavo:

Tas oras, kuriuo tu kvėpuoji, kaip mes, vat dabar priimta, lietuviškus produktus valgom, nes nu tai yra ne šiaip sau, čia yra ne mada, tas yra dalykas, tas oras, tas klimatas, kuriame tu gyveni, ir tu adaptavęsis prie šito viso klimato, kuriame gyveni, prieš šito kvapo. Ir aš manau, netgi 100 km jau yra atstumas, kuriame jau skiriasi tie elementai kažkokie sudėty (g. 1971, b. B17).

Pateikėjo Pavilnyje teigimu, tokio namo statyboje svarbūs ir tarpusavyje glaudžiai susiję tiek ekologijos, tiek ekonomikos veiksniai. Pateikėjai Pakalniškėse savo namą buvo labiau linkę sieti su sveikata, nei ekologija, vardino kitas tokio namo gerąsias savybes – šiltumą, gerą vidaus mikroklimatą tiek vasarą, tiek žiemą. Pateikėjas Ardiškėse taip pat patvirtino, kad lauke net ir esant didelei minusinei temperatūrai, viduje ilgai išlieka pliusinė temperatūra, be to, tokiaime name visada būna sausa (g. 1971, b. B17). Apie gerą vidaus mikroklimatą kalbėjo ir trečiojo namo savininkas, pridūręs, kad molis veikia antistatiškai, todėl „dulkės ten ne taip vaikšto, kvėpuojantis namas“ (g. 1977, b. B26). A. Rožėno manymu, tokia statyba paplito dėl to, kad žmonės „atsikando celofaninių dėžučių. Jautresni žmonės jaučia, kad čia gera „g. 1988, b. C1). Pagrindiniu tokių namų numanomas trūkumas – tai jo patvarumas. Vienas pateikėjas šį pastatą statėsi kaip dirbtuves, tačiau, pasistatęs ir čia praleidęs daugiau laiko, suprato, kad jis yra tinkamas gyventi nuolatos. Namo savininkas įvardijo ir kitus sunkumus, su kuriais susidūrė – palėpėje, palikus neužsandarintą sienų viršų, įsiveisė graužikai, tačiau šio fakto nebuvo linkęs sureikšminti, ir atskleidžia jam būdingą darnų požiūrį į gamtą, suderinamą su žmogaus veikla – „nemanau, kad jie ten man suvalgys namą, mano amžiui, man atrodo, užteks“ (g. 1971, b. B17), kas disonuoja su mūrinio namo kaip *statomo kelioms kartoms* vaizdiniu. Namo patvarumu, retrospektyviai žiūrėdamas į tuometines statybas, stebėjosi namo Pavilnyje savininkas, nors kai kurie sprendimai pasiteisino, pavyzdžiui, molis tinkui maišytas su mėšlu, kas, pateikėjo teigimu, turėjo įtakos geresniam medžiagų sukibimui. Abu pateikėjai nurodė galimas priemones, kaip galėtų dabar statydami dar pagerinti namo sandarumą, vėdinimą.

Nors nėra oficialių duomenų, kiek tokių namų šiandien jau yra pastatyta, tačiau apie tokios statybos augimą galima spręsti remiantis jau minėtos Facebook'o grupės stebėjimo duomenimis, apie šiaudų ir molio statybos populiarėjimą pasakojo tokius namus projektuojantis architektas D. Jurevičius ir meistras A. Rožėnas. Pastarasis pateikėjas teigė pastebėjęs, kad šių namų statyba suaktyvėja kriziniais laikotarpiais, tai buvo juntama ir pandeminiu, 2020–2021 m. laikotarpiu. Žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose teigiama, jog statyba iš šiaudų nebėra tokia pigi kaip anksčiau – padidėjus paklausai pakilo ir kitų kaina, tačiau, nepaisant to, jos populiarumas neatslūgo. Tai parodo, kad statybos iš molio pasirinkimą lemia daugiau faktorių – ekologijos idėjos, galimybę tokiose statybose atskleisti kūrybiškumą.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad sienų medžiagų ir konstrukcijos kaita nuo seniausių laikų iki šių dienų negali būti supaprastinta tik iki technologijų kaitos, konstrukcija kito veikiamą ne tik *kitos* kultūrinės įtakos, bet socialinių, finansinių bei politinių sąlygų. Šiuolaikinėje statyboje neatskirama sienų konstrukcijos dalimi tapo sienų apšiltinimas, nors kelių sluoksnių sienų konstrukcijų būta ir kuo didesnio sandarumo turimais ištekliais siekta jau seniausiuose mūsų krašto statiniuose. Vienu svarbiausiu principu, net ir smarkiai pasikeitus statybos sąlygoms, išliko statybos racionalumas. Šiuolaikinėje statyboje tai įgyvendinama ne tik apšildant pastato sienas, bet ir panaudojant jau stovėjusio medinių rentinės konstrukcijos pastatų sienas (kuomet rekonstruojamas toje vietoje stovėjęs namas). Racionaliu sprendimu laikoma ir dažnai pasitaikiusi statyba iš blokelių: ši statybinė medžiaga dažnai įvardinta kaip patvari, šilta, sąlyginai nebrangi statybinė medžiaga, statyba iš blokelių koreliavo su turimomis tokios statybos žiniomis, kurias turėjo namo savininkas ar jo artimi giminaičiai ir draugai. Skirtingai nei ankstesniais laikais, susidarė palankesnės sąlygos paplsti karkasinei sienų konstrukcijai, nors vis dar pabrėžiamas tokių statybos žinių trūkumas. Sienų apdailos pasirinkimus taip pat daugiausiai lemia pragmatinės priežastys, tačiau dažnai romantizuojama medžio žaliava, ją bent iš dalies siekiama panaudoti fasado apdailoje. Darnos su gamta siekis suponavo ir kitų, etninėje architektūroje nebūdingų ar mažai būdingų natūralių

medžiagų panaudojimą, tai išlieka labiau būdinga kaimo, toliau nuo miesto nutolusiose vietovėse, nors pasitaiko ir miesto ribose.

2.10. Stogo konstrukcijos raida Lietuvoje

Stogo konstrukcija tapo pirmuoju išsamiai nagrinėtu architektūriniu elementu, kurio remiantis etninė lietuvių architektūra imta skirstyti pagal jų formą į tipus: keturkampį, (keturšlaitį – V. S. past.), panašų į keturkampį, pailgą su skliautais ir užlenktais galais ir pailgą su skliautais²⁹ (Januševičius 1917: 12). Apie šį lietuvių liaudies meno savitumą P. Galaunė rašė: „Tarp lietuvių gyvenamojo namo charakteringų savybių reikšmingą vietą užima stogas. Šis reikšmingumas pareina ne iš jam padirbdinti vartojamos medžiagos, dažniausiai šiaudų, ir iš konstrukcijos, bet iš gana įvairios jo išvaizdos“ (Galaunė 1930: 52). Stogų konstrukcijos pobūdis Lietuvoje nuo seno buvo neatsiejamas nuo sienų konstrukcijos. Apie akmens amžiaus pastatų stogo konstrukciją yra sprendžiama iš randamų skersai įkastų stulpaviečių liekanų – čia skersai einančios sienos turėjo sutapti su stogu. Palapinių tipo lengvi pastatai, remiantis etnografiniais duomenimis, galėjo turėti angas dūmams išeiti. Panašaus tipo sienų-stogo konstrukcija pasitaikė ir tarp rentinės konstrukcijos pusiaužeminių ir pastatų su įgilintomis aslomis. Apie buvusią pastatų konstrukciją sprendžiama ir iš randamų stambesnių stulpaviečių buvusių pastato viduryje – tai pėdinės³⁰ stogo konstrukcijos liekanos, dėl kurių stogas galėjo būti dvišlaitis arba keturšlaitis, kitais atvejais stogai galėjo būti ir vienašlaičiai (Grinkevičiūtė 2005: 38, 42–44). Manoma, kad viduriniajam neolitui priskiriamų ilgųjų pastatų stogo konstrukcija turėjusi būti dvišlaitė, dengta tošimi ar švendrėmis (Girininkas 2003: 208–209). Pėdinė konstrukcija naudota ir ovalios formos

²⁹ Tokia klasifikacija atitinka etninėje architektūroje išskiriamus keturšlaičius, keturšlaičius stogus su čiukurais, dvišlaičius pusvalminius ir dvišlaičius stogus.

³⁰ Pėdinėje stogo konstrukcijoje statmenai įkasti rąstai (pėdžios) laiko visą stogo konstrukciją, kitaip nei, pavyzdžiui, gegninėje konstrukcijoje, kur stogo konstrukcija remiasi į namo sienas.

būstuose, tą rodo Samantonių (Ukmergės r.) pastato liekanos ir jomis remiantis atlikta pastato rekonstrukcija (Grigalavičienė 1995: 41). Remiantis šia rekonstrukcija, stogas galėjo būti valminis. Viduriniajame geležies amžiuje, kuomet plito rentinė statyba, stogas ėmė remtis į sienas, o ne pėdžias, dėl to paplito gegninė stogų konstrukcija, ką patvirtina archeologiniuose tyrimuose randamos gegnių liekanos (Tautavičius 1996: 19–20).

Remiantis rašytiniais ir archeologiniais XIV a. šaltiniais iš Kauno pilies ir Gardino apylinkių, manoma, kad stogai Vilniaus Žemutinės pilies vietoje tuo metu galėjo būti dengiami šiaudais ir (ar) lentomis bei velėna (Tautavičius 1964: 180). Nors apie šiaudais ar nendrėmis dengtus Vilniaus miesto stogus archeologinių žinių nėra randama, V. Vainilaičio teigimu, XIII–XVII a. duomenys rodo, kad medinių pastatų stogai galėjo būti dengiami lentomis, skiedromis, *gontais* (malksnomis), galbūt netgi čerpėmis. Dalis namų stogų XVI a. buvę gegninės konstrukcijos, kuri jau skyrėsi nuo kaimo statybos – mieste dėl čerpių svorio gegnės darytos laibesnės, tačiau buvo dedamos tankiau (Vainilaitis 2001: 30). Čerpių paplitimą lėmė mūrinės statybos, paplitusios mieste XV–XVI a., mėgdžiojimas (Vainilaitis, Valionienė 2004: 96), jos tarnavo ir kaip apsauga nuo gaisro.

Rašytinius XV a. duomenis apie kaimo vietovių namų stogus paliko J. Dluogošas, nurodęs, kad namai Žemaitijoje buvo iš medžio ir šiaudų, mini siaurėjančią stogo formą, panašią į apverstą laivą bei stogo viršuje esančią skylę, per kurią patenkanti šviesa, nurodo, kad „po ta skylę jie kūrendavo ugnį“ (Jurginis, Šidlauskas 1988: 47). Palapinės pavidalo būstus su anga dūmams išeiti minėjo ir Jonas Lasickis (Ališauskas 2012: 105). Detaliau *namo* stogo konstrukciją XIX a. pirmoje pusėje aprašė S. Daukantas – „stogas to namo pirma buvo mauknomis (medžio žievėmis – V. S. past.) klotas, idant kibirkštys, iš ugnies lėkdamos neįkibtu, o ant mauknų viršaus – ilginiais“ (Daukantas 1993: 28). K. Čerbulėnas remdamasis įvairiais duomenimis apibendrina, kad *namų* stogai buvę keturšlaičiai, daryti iš grebėstų, ant jų kloti medžių žievė, dengta šiaudais, o šlaitų susikirtimo vietoje buvusi anga dūmams išeiti ir šviesai patekti (Čerbulėnas 1958: 108, 133).

I. Butkevičius, tyrinėjęs tradicinės architektūros pastatus kaimo vietovėse, nurodo, kad vienas iš lietuvių namams būdingų bruožų yra šiaudinis stogas, pusvalminės, keturšlaitės ir dvišlaitės stogo formos, tačiau išskirti ir regioniniai savitumai. Tradiciniams žemaičių gyvenamiesiems namams būdingas masyvus, šiaudinis, pusvalminis arba keturšlaitis stogas su čiukuru. Laužto keturšlaičio, pusvalminės formos stogai Žemaitijoje įgijo nuo XVIII a. Tobulėjant namo šildymo įrengimams didėjo langai, mažėjo stogas ir pastogės. Aukštaičių pirkliai būdingi šiaudiniai, dvišlaičiai stogai, iki jų paplitimo (nuo XIX a. pabaigos), stogai buvo keturšlaičiai ir pusvalminiai. Suvalkijoje tradicinės kaimo architektūros namų stogai buvo dvišlaičiai, dengti čerpėmis, šiaudais, kartais skiedromis. Kuršių nerijos ir Nemuno deltos XIX a. žvejų namų stogai buvę laužti keturšlaičiai, su uždalais čiukurais galuose, o nuo XX a. pradžios – dvišlaičiai, degti nendrėmis ar čerpėmis (Butkevičius 1971: 145–169, 178). J. Baršauskas atkreipė dėmesį į dar vieną lietuvių kaip vietinės architektūros savitumą – būdingą gegnių ilgį ir su juo susijusius namo šlaito nuolydžius, kurie, tarp visų lietuvių tradicinių gyvenamųjų ir ūkinių pastatų, siekė 42 arba 48°, tuo tarpu slavams būdingas stogo nuolydis siekė 40°, vokiečių statyboje – 50–60° (Baršauskas 1956: 34, 37). R. Bertašiūtės teigimu, Vakarų Lietuvoje stogai buvę statesni, o Rytų Lietuvoje lėkštesni, ką lėmė gyvenamųjų namų plotis, kuris Vakarų Lietuvoje buvo didesnis (Bertašiūtė 2014b: 58). Savita stogo raida vyko dvarų sodybose: XVI a. pabaigos – XVII a. pirmos pusės ponų namų stogai buvo aukšti, keturšlaičiai. D. Puodžiūkienės teigimu, tarp bajorų namų XVII a. antroje pusėje – XVIII a. populiarėjo mansardiniai artimi keturšlaičiai laužyti stogai, taip buvo stengiamasi priartėti prie prancūziško įvaizdžio. Vėlesni bajorų namai buvo dengti masyviais keturšlaičiais ar laužytais keturšlaičiais stogais, o smulkių bajorų namų stogai buvę čiukurinės ar keturšlaitės formos su angomis, dengti šiaudais, kartais lentelėmis (Puodžiūkienė 2014b: 379, 382–383).

Tarpukariu plito dvišlaičiai, dengti skiedromis, skarda ar čerpėmis namų stogai, daugiau finansų turintys asmenys statėsi remiantis miesto statybos pavyzdžiais, ėmė naudotis profesionalų kuriamais projektais (Butkevičius 1964b: 228). Remiantis tarpukario laikotarpio Kauno priemiesčių

tyrimais, atsirado sudėtingesnių formų namų stogai, kuriuos S. Čepinskas tapatino su tuo laikotarpiui priemiesčiuose, taip pat kaip ir mieste, būdingu siekiu išsiskirti (Čepinskas 2021: 64). Sovietmečiu kolūkinėse gyvenvietėse gyvenamųjų namų stogai buvo statomi daugiausiai dvišlaičiai, dengiami šiferiu, čerpėmis ar skiedromis (Butkevičius 1971: 145–169, 178). Ilgainiui tipiniuose projektuose atsidaro ir iki tol kaimo vietovei nebūdingi tipiniai gyvenamieji namai plokščiais stogais. Remiantis etnografiniais duomenimis, I. Butkevičius nurodo, kad kai kuriose kolūkinėse gyvenvietėse Žemaitijoje plokšti stogai sudaro 24,4 ir daugiau % (Butkevičius 1980: 24). Plokščias namo stogas plito su modernizmo stiliumi, namų statyboje tokie stogai pastebimi ir tarpukario Kauno architektūroje.

Stogas mūsų klimato sąlygomis turėjo patikimai saugoti namą nuo drėgmės, kritulių, tai tapo pagrindine priežastimi, kodėl Lietuvoje nebuvo būdingi ir plačiau nepaplito plokšti ar ne tokie statūs stogai. Pokyčius stogo konstrukcijoje etninėje architektūroje lėmė, kaip ir sienų atveju, patobulėjusi namo apšildymo sistema, miesto ir dvaro sodybų kultūroje stogo konstrukcijai pastebimesnę įtaką darė plintantys architektūriniai stiliai.

2.11. Stogo konstrukcija namų statyboje po 1990-ųjų

Stogas kaip vienas namo konstrukcijos elementų yra svarbus, visų pirma, socialiniu požiūriu – būsto svarbą apibūdina paplitęs frazeologizmas „stogas virš galvos“. *Stogo virš galvos* kaip būsto svarbą statant namą akcentavo keletas pateikėjai etnografinių tyrimų metu: „Patenkinti turėdami stogą virš galvos, erdvesnį, individualaus norėjome“ (mot., g. 1962, b. B2); „(Svarbiausia – V. S. past.) turėti savo pastogę, kad vaikai turėtų“ (mot., g. 1958, b. B28). Analizuojant namų stogus, didžiausias dėmesys buvo skiriamas namo stogo formai ir dangai, jų pasirinkimo motyvams ir galimoms sąsajoms su statybos tradicijomis bei jų kaitos aspektams.

Etnografinių lauko tyrimų metu tarp visų tirtųjų namų pagrindinė stogo konstrukcija buvo dvišlaitė, pasitaikė 24 atvejais iš 29. 15 atvejų dvišlaičiuose

stoguose buvo įterptos konstrukcijos mezoninams, prieangiams, po pratęstomis stogo plokštumomis (pastogėmis) buvo įrengti garažai, priestatai, terasos, vienu atveju stogo konstrukcija buvo pratęsta pasukus ją 90° kampu (dėl L formos pastato plano dalies). Tarp visų tirtų namų, turinčių dvišlaitę formą, išsiskyrė Paliuliškėse (Vilniaus r.) stovintis namas, turėjęs pusvalminę dvišlaičio stogo konstrukciją. Tai, kad tokios formos namas išsiskiria iš aplinkos, akcentavo ir namo savininkė – „stogas turbūt toks kitoks nei visų“ (g. 1955, b. B18). Nors tokį namo stogą buvo sudėtingiau padaryti ir dėl stogo nusklembimo į pastogėje esančius kambarius patenka mažiau šviesos, savininkas norėjo būtent tokio stogo, kadangi, iki kol gavo butą, nuo vaikystės gyveno Vilniaus rajone, Lūžių kaime (dabartinis Justiniškių rajonas Vilniaus m.), kur tėvų namą dengė būtent toks stogas.

Tarp tirtųjų namų šiek tiek išsiskyrė stogo konstrukcija Danilavoje (Vilniaus r.), buvusi artima dvišlaičiam stogui: vienas stogo šlaitas buvo tolygiai pakeltas sienele ties stogo kraigo linija. Vienašlaitis stogas pasitaikė Naujaneriuose (Vilniaus m.). Šiuolaikinių namų statyboje galima pastebėti ir statomų keturšlaičių, dvišlaičių valminių stogų, tačiau tyrimuose tokių namų savininkų apklausti nepavyko. Pastebėta, kad tokie stogai gana dažnai pasirenkami vystytųjų statomuose kvartaluose, nors čia taip pat statomi ir namai dvišlaičiu (10 pav.) bei plokščiu stogu. Pastarąją konstrukciją statytas namas Kalveliuose (Vilniaus r.). Savininkės teigimu, namas išsiskyrė savo aplinkoje, ne tik tarp senų, bet ir naujai pastatytų namų (*dauguma standartiniai*), vyras papildė žmoną, kad aplinkui vyrauja dvišlaičiai namų stogai (mot., g. 1980, vyr., g. 1975, b. B16). Stogo konstrukcijos pasirinkimas šiuo atveju susijęs su siekiu išsiskirti iš būdingos aplinkos, tačiau ne mažiau svarbi turima patirtis, kuria paminėjo pats pateikėjas – savininkas ir statybose padėję giminaičiai dirbo statybų sferoje.

10 pav. Statomas individualių sublokuotų namų sutapdintais stogais kvartalas Gulbinėliuose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2022 05 15).

Likę du atvejai, kuomet pasirinkta ne dvišlaitė stogo formą buvo susiję su apvalios plano formos namais. Tradicinėje kaimo architektūroje apvalios formos stogų nebuvo statyta, tačiau apvalūs stogai Lietuvoje buvo statomi pilių bokštuose. Atkūrus nepriklausomybę tokios formos stogai, kartu su bokštelių architektūrinio elementu buvo pritaikyti postmodernioje gyvenamųjų namų statyboje. Plintant ekologijos madai ir ekologiškos, eksperimentinės statybos bangai, buvo pritaikytos molio plastiškumo savybės – kartu su apvalios formos pastatais iš šiaudų ir molio, imti statyti apvalūs namų stogai. Pakalniškėse (Širvintų r.) stovinčio apvalaus namo sienas dengia vizualiai į apvalią formą panašus stogas, tačiau tikroji jo konstrukcija buvo kūgio pavidalo, sudaryta iš keliasdešimt trikampių plokštumų. Lietuvoje neturint gilių apvalios stogo formos tradicijų, buvo sunku techniškai įgyvendinti tokio namo stogo projektą. Pateikėjai susidūrė su daugybe problemų, iš kurių viena – atitinkamos kvalifikacijos meistrų trūkumas: „Šiaip apvalaus stogo, ūkinio stogo paprastai vat taip, grynai gražiai uždėto iš vis neradau Lietuvoj kas nori dėti. Nu gal būčiau radęs, bet tokią kainą pasakė...“ (vyr., g. 1979, b. B14). Neįprasto stogo statyba pateikėjams sukėlė labai daug streso, pareikalavo daug (palyginus su kitais konstrukciniais elementais) finansinių ir laiko išteklių („jei ne stogas – tai viskas būtų nu pasaka, nu kaip buvo smagu, taip gerai, viskas sekėsi“ mot., g. 1982). Savininkas apie stogo statybų procesą pasakojo:

Atvežė tas visas čerpes, <...> dar čia užklimpo (sunkvežimis – V. S. past.), traukė ištraukė, iškrovė, tada atvažiavo tas Kačerauskas (statytojas iš šiaudų ir molio – V. S. past.) – žiūri, žiūri, sako – tai kaip jas uždėt? <...> Galvojom, kaip jas uždėti reiks. Mes pardavėjų klausėm, kas mums pardavė – tai kaip jūs, čia ką, jūs tiek daug žinojot, jūs man visai nepasakojot, kaip čia viskas yra, jūs nežinot, kaip čia sunku viską uždėt? <...> Skambinom vienam supermeistrui, kuris gali dėt, ten tikrino kainą, skaičiavo skaičiavo, man, sako, nesusieina, nedėsiu. Čia buvo po 120 litų už kvadratą dėjimas vien. Tada pas konkurentus nuvažiavau, sako – po 120, taip pigiai? Šiaip, sako 200–250 už kvadratą. Sakau, įklimpau, tada sugalvojom, kad dėsiu plokštumom, yra 20 plokštumų padalyta... Jeigu apvaliai dedant būtų kiekvieną čerpę reikėję pjaustyti. <...> Tai va ir uždėjom, uždėjo tas meistras. Dėjo 1,5 mėnesio, išėjo į piligriminę kelionę.

Pavilnyje (Vilniaus m.) ant apvalaus namo statytas apvalus stogas buvo beveik plokščias, apželdintas. Sprendžiant iš pateikėjo pasakojimo, toks stogas buvo statomas taip pat eksperimentuojant: stogas buvo gana nesudėtingos konstrukcijos ir kainavo gana nedaug, tačiau klaidų nebuvo išvengta ir, savininko teigimu, šiandien tokį stogą darytų kiek kitaip, nors jo patvarumas pateikėją gana tenkino – „stebiuosi, kad vis dar laiko“ (g. 1977, b. B26).

Šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų statyboje paplitusią dvišlaičių stogų konstrukciją iš dalies galima tapatinti su medinės statybos tradicija – dvišlaitė namų forma buvo būdinga visiems rentinės konstrukcijos pastatams. Nors lauko tyrimų metu nebuvo galimybių pamatuoti stogų nuolydžio laipsnio, vizualiai rentiniai pastatai buvo artimi tradicinei architektūrai būdingam stogų pasvirimo laipsniui (apytiksliai sudarė pusę staus kampo). Ženkliai lėkštesni namų stogai mūriniuose pastatuose buvo būdingi tais atvejais, kur pastogės patalpos buvo įrengtos pratęsus pirmo aukšto sienas (5 atvejais įrengus ertikį). Šiuolaikinėje statyboje stogo pasvirimo laipsnis tampa svarbus ir dėl atsinaujinančių energijos išteklių panaudojimo – saulės energijos efektyviausias panaudojimas taip pat priklauso nuo atitinkamo stogo pasvirimo laipsnio. Vieni pateikėjai pasakojo, kad statydami namą detalai nagrinėjo daugelį dalykų, pavyzdžiui, informaciją apie saulės baterijas,

ir pasakojo, kad važiuodami pro Avižienius (Vilniaus r.) stebėjosi naujais statomais namais, kurių „stogai visi pusiau nuožulni, ant kurių niekada gyvenime nepastatysi saulės baterijų“ (mot., g. 1955, b. B26).

Šiuo metu labai išpopuliarėjo stogai, kuomet dvišlaitis stogas yra sutapdinamas su siena, taip stogai įgauna gana tradicinę dviejų šlaitų be išsikišusios pastogės formą. Vienos architektės pastebėjimu, tokius stogus yra linkę statyti jauni žmonės (E. Gulidauskaitė, g. 1990, b. A10). A. Matulaitis nurodo gana kritišką požiūrį tokios konstrukcijos stogus laikyti etninių tradicijų interpretacija, kadangi ji atėjo iš architektūrinės madas diktuojančių šalių:

Bet tai ne lietuviai sugalvojo, tai padarė pirmi olandai, norvegai, ne mes tai padarėme, mūsų architektai tiesiog kopijuoja užsieniečių ir architektūrą ir galbūt galimai traktuoja, sako, nu vat tai čia su etno <...>. Nu stato tuos namelius be tų karnizų, be tų nuleidimų taip apsimestinai teigia, kad tai yra aliuzija į etno architektūrą, bet tai yra netiesa, tai yra noras būti moderniu iš tikrųjų, tai nėra aliuzijos. Taip, tai yra šlaitinis stogas, taip, tai yra pati geriausia interpretacija kol kas sugalvota, bet jinai tinka ir Afrikoje ir kur tik nori – Islandijoje ir Antarktidoje. Nu dabar ta prasme aš, jau mes nuo tos literatūros jau nuo studijų laikų atpratom, tą melą iškart greit atskiri labai (A. Matulaitis, g. 1976, b. A17).

Etnografiniuose lauko tyrimuose apklaustas vienas pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.), pasistatęs namą su dvišlaičiu, su namo sienomis sutapdintu stogu, o tokiam pasirinkimui didžiausią įtaką padarė pateikėjo statybinė patirtis Norvegijoje. Sutapdinto stogo pagal parengtą projektą nepavyko įgyvendinti pateikėjui Naujaneriuose (Vilniaus m.), nuo tokių sprendimų pateikėją atkalbėjo statybininkai, kurių teigimu, be pastogės likusio stogo sienos nebus gerai izoliuotos nuo drėgmės (g. 1975, b. B12).

2.12. Stogo dangų pasirinkimas šiuolaikinėje statyboje

Etnografiniuose lauko tyrimuose tirtiesiems namams būdingas stogo dangas galima suskirstyti pagal pasirinktas medžiagas ir jų pasirinkimo motyvus į

šias grupes: metalinius, bituminius, dengtus molinėmis čerpėmis ir šiferiu, vieno namo stogas buvo dengtas velėna. Daugiausiai namų stogų dangai pateikėjai rinkosi metalinius stogus: metaliniai čerpių (banguotų) lakštų stogai buvo būdingi 10 namų, cinkuoto plieno lakštais dengti 2 namai, vienas jų buvo nudažytas, dar du namai buvo dengti juodo plieno lakštais. Pateikėjai tyrimuose retai galėjo tiksliai įvardinti metalinio stogo dangos rūšį, net 10 pateikėjų, stogą įvardino tik kaip *skardinį*. Metalinių čerpių lakštų dangą pasirinkęs pateikėjas Skirgiškėse (Vilniaus r.) savo sprendimą aiškino taip: „Stogas šiuolaikinis, iš skardos. Iš šiaurų tai <...> net noro nebuvo, žinau, kiek tas kainuoja... Tas čerpinis labai sunkus. (Pasirinktas – V. S. past.) pats paprasčiausias“ (g. 1971, b. B3). Pateikėjas Klišabalėje (Širvintų r.) teigė sąmoningai rinkęsis „kad nebūtų čerpių imitacija, bet kad būtų tradicinė stogo danga, prie saulės panelių, kad tiktų“ (g. 1955, b. B26). Šiuo atveju buvo svarbu, kad namas atitiktų saugomai teritorijai keliamus reikalavimus, taigi, pateikėjo įvardijamas tradicinės dangos pasirinkimas greičiausiai apeliuoja į tai, kokias statybinės medžiagas regioninio parko direkcija nurodo kaip leistinas. Vis tik aptariamo namo savininkų pasirinkta juoda plieninė stogo danga labiau apeliuoja į šiuolaikiškumą – tokia pati danga buvo būdinga taip pat karkasiniame, remiantis norvegiška statybos patirtimi statytame name Kairėnuose (Vilniaus m.). Pateikėja Naujaneriuose (Vilniaus m.), turėjusi architektūros išsilavinimą, tiksliau įvardino stogo dangai pasirinktą medžiagą ir tokio pasirinkimo motyvus: cinkuotos skardos stogas – ilgaamžė stogo danga, kuriai nereikia papildomos priežiūros (g. 1965, b. B9). Viena pateikėja įvardino priežastį, kodėl pasirinko ne skardinį stogą, nors tuo metu, kai statėsi namą, pasiūla medžiagų nebuvo didelė – skardinis stogas labai barška lyjant lietui (g. 1962, b. B2). Tokio pasirinkimo trūkumu įsitikino pateikėjas Viktoriškėse (Vilniaus r.), teigęs, kad dabar šios dangos nebesirinktų. Dar vieną skardinio stogo trūkumą išvelgė pateikėjas, pasirinkęs plieninę stogo dangą – keičiantis temperatūrai, nuo karščio ir šalčio pastogės stogas, ten, kur nėra šilumos izoliacijos, braška (g. 1955, b. B26).

Bituminė danga (lakštai, čerpės ar ruloninis tipas) buvo pasirinkta 4 atvejais. Bituminį stogą pasirinkęs pateikėjas Ardiškėse (Širvintų r.) teigė

nenorėjęs skardos, bituminė danga jam pasirodė natūralesnė, be to, jai suteikiama ilgalaikė garantija, pasirinkus šią medžiagą, stogas yra uždengiamas gana greitai ir nesudėtingai. Šiferio stogas buvo būdingas 5 atvejais, 4 atvejais pateikėjai akcentavo, kad pasirinktas šiferis yra be asbesto. Atsisakyti asbesto imta sužinojus apie jo žalą sveikatai, jo atsisakyti skatina ir valstybė kartu su ES nuo 2014 m. teikianti paramą tokio stogo keitimui kaimo vietovėse (Lietuvos kaimo plėtros...). Asbestinę stogo dangą prieš daugiau kaip dešimtmetį pateikėjai Kairėnuose (Vilniaus m.) pasikeitė į metalinių banguotų lakštų dangą. Pateikėjo Baltalaukyje (Vilniaus r.) teigimu, šiferinę stogo dangą, namo antro aukšto rekonstrukcijos metu prieš 8 m., mamai parekomendavo pažįstamas, taigi, patikimas ir, greičiausiai, tą išmanantis asmuo (g. 1990, b. B4). Atsiradęs beasbestinis šiferis, pateikėjo Naujaneriuose (Vilniaus m.) teigimu, tapo gana nebrangia stogo dangos alternatyva.

Molines čerpės dengė dviejų namų stogus. Ši danga statytoje *aukštaitiškoje troboje* Kalikstiškėse (Vilniaus r.), pateikėjos teigimu, pasirinkta kaip alternatyva projekte nurodytam šiaudiniam stogui – „rinkomės modernesnės medžiagas“ (g. 1970, b. B7). Molinėmis čerpėmis buvo dengtas kūgio formos stogas Pakalniškėse (Širvintų r.), kur statant stogą susidurta su sunkumais dėl apvalios namo ir stogo formos. Pateikėjų teigimu, investicijos stogui buvo padarytos didžiulės, čerpių kvadratas labai brangiai kainavęs, tačiau, nepaisant nurodyto didelio stogo svorio (18 tonų; vyr., g. 1979, b. B14), čerpių pasirinkimas leido įgyvendinti stogo puošybos idėją (plačiau apie tai skyriaus dalyje „Šiuolaikinių namų puošiantys elementai: tarp tradicionalizmo ir modernizmo“).

Apie molines čerpes 5 pateikėjai pasakojo kaip apie neįgyvendintą pasirinkimą: pateikėjai Purnuškėse (Vilniaus r.) šios dangos nepasirinko dėl aukštos kainos, kaip alternatyvą pasirinko banguotų lakštų bituminę dangą. Pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.), teigė, kad labai norėjo čerpių, netgi buvo jas gavusi, tačiau dėl jų didelio svorio ir sunkios priežiūros atsisakė. Molinių čerpių norėjo ir pateikėja Danilavoje (Vilniaus r.), teigusi, kad buvo mėginta čerpes dėti dėl grožio, tačiau toks stogas nepasiteisino dėl per didelio svorio, kurį medinės karkasinės antro aukšto konstrukcijos sunkiai galėjo atlaikyti, juo labiau, kad žiemą dėl sniego stogo svoris

buvo tapęs dar didesnis (g. 1965, b. B10). Abejais atvejais buvo pasirinkta metalinių čerpių lakštų danga. Pateikėjas Pilypiškėse (Elektrėnų sav.), dirbantis statybų sferoje, šią dangą įvardino kaip *čerpių imitaciją* (g.1977, b. B24), taigi, tikėtina, kad ši danga pasirenkama ir kaip alternatyva molio čerpėms, tai paaiškintų tarp pateikėjų pasitaikiusį gana dažną metalinių čerpių lakštų dangos pasirinkimą. Naujaneriuose (Vilniaus m.) molinių čerpių taip pat nesirinkta dėl antrojo aukšto karkasinių namo sienų – tam, kad būtų sumažinamos stogo apkrovos, savininkai pasirinko pačią lengviausią stogo dangą – bitumines čerpes. Visgi bituminę dangą ambivalentiškai įvertino pateikėjas Ardiškėse (Širvintų r.), nurodęs, kad jei statytų dabar, šios dangos nebesirinktų, nes danga yra *per silpna* (g. 1971, b. B17).

Nors šiaudais dengtų stogų tarp tiriamų namų nepasitaikė, šiuolaikinėje statyboje tokie stogai pastebimi ne tik saugomose teritorijose statomiems ir rekonstruojamiems pastatams. Apie tokių stogų pasirinkimo galimybę kalbėjo namų savininkai ir architektai. Šiaudinis namo stogas tarp pateikėjų liko kaip nepasirinkta alternatyva – dėl didelės kainos, noro būti modernesniu. Vieni pateikėjai šiaudinio stogo nesirinko, nes laikė tai gražiu, tačiau *nuvalkiotu* dalyku – „labai nenorėjau, kad būtų panašu į tas visas Bernelių užėigas“ (vyr., g. 1979, b. B14). Šiaudinius stogus architektai buvo linkę tapatinti su kaimo tradicine statyba, tačiau su ekologijos idėjomis tokius stogus siejo ne visi: architekto I. Autuko nuomone, vienas iš ekologiškos statybos būdų yra per medžiagas, kurioms pagaminti nereikia labai daug energijos, tačiau žinant tai, kiek šiaudiniams stogams reikia užauginti šiaudų žaliavos, kiek tam reikia dirbamų laukų, abejojo, ar tokį sprendimą galima priskirti prie labai ekologiškų (g. 1975, A14).

Pastaruoju metu važinėjant po Vilniaus apskritį galima išvysti namų, dengtų tradicinėje kaimo architektūroje naudotomis malksnomis, skiedromis. Nors tarp tiriamųjų namų tokių stogų nepasitaikė, remiantis stebėjimo duomenimis, tokius stogus pasirenkama saugomose teritorijoje, ypač rekonstruojant tradicinės architektūros pastatus. Pavyzdžiui, šalia pateikėjų Klišabalėje (Širvintų r.) stovėjo nuomojamas kaip kaimo sodyba namas, kur lentelėmis buvo dengtas ne tik stogas, bet ir sienos. Malksnų ir skiedrų pasirinkimas populiarus ir ekogvyvenvietėse, taigi,

ši danga neabejotinai pasirenkama įgyvendinant ekologijos idėjas. Pateikėjų Pakalniškėse (Širvintų r.) teigimu, susidūrus su sunkumais dedant molio čerpių stogo dangą, dabar jau rinktūsi dėti maumedžio *gontus* arba skiedras, kadangi skiedrų stogą lengviau uždėti, nors *vargas perdengti* (vyr., g. 1979, b. B14). Kitas namo iš šiaudų ir molio savininkas taip pat paminėjo skiedras, kurių nenorėjo dėti, dėl didesnių laiko sąnaudų³¹.

Želdinti stogai – tai dar viena šiuolaikinės architektūros tendencija Lietuvoje, tokie stogai yra įrengiami ne tik miesto visuomeninėje architektūroje, taip kurdami ekologiško, darnoje su gamta esančio pastato įvaizdį, bet taip pat gana dažnai pasirenkami statyboje iš šiaudų ir molio. Daugeliui architektų želdinti stogai asocijavosi su ekologija, kadangi stogo danga sudaryta iš natūralių, vadinasi, ir ekologiškų medžiagų, nors architekto I. Autuko manymu, tokiems stogams reikalingi didžiuliai vandens ištekliai, ir ekologijos motyvas čia yra klaidingai suprantamas (g. 1975, b. A14). Dengtą velėna ir apželdintą šilokais stogą turėjo molinis namas Pavilnyje (Vilniaus m.; 11 pav.). Pateikėjo teigimu, daug pastangų toks stogas nepareikalavo – augalai po tiek laiko (10 metų) sėjasi patys, o žolės pateikėjas nurodė niekada nepjaunantis (g. 1977, b. B26). Želdintas stogas buvo įrengtas ir Pakalniškėse (Širvintų r.) ant prie namo pristatyto garažo, kuris su namu buvo sujungtas prieangiu. Želdintus stogus vienas architektas susiejo ne tik su šiandien populiariomis ekologinėmis idėjomis, bet ir tradicine architektūra: „Želdinti stogai – etninės architektūros tradicija, bet brangu“ (K. Radiūnas, g. 1985, b. A12). Lietuvoje etninėje architektūroje tokių stogų nebūta (išskyrus atskirai įrengiamus rūsius), tačiau sąsajos tarp apželdintų stogų ir tradicijos, tikėtina, kyla dėl apsamanotų šiaudinių stogų vaizdinio ir Skandinavijos kultūrinės įtakos, kur tokie stogai buvo būdingi kaip vietinės architektūros tradicija.

³¹ Pateikėjas nurodė, kad skubėta uždengti stogą, todėl pasirinktos bituminės čerpės kaip greičiausiai ir paprasčiausiai dengiama danga.

11 pav. Šiaudų ir molio namo Pavilnyje (Vilniaus m.) želdinto stogo fragmentas.

V. Serbentienės nuotr. (2022 08 16).

Dažniausiai tarp pateikėjų namų pasitaikiusių dvišlaitę stogo konstrukciją reikia vertinti ne tik kaip tęsiamas vietinės statybos tradicijas, bet ir racionaliausią statybos būdo pasirinkimą – tokie stogai mūsų klimato sąlygomis laikomi patikimiausiai apsaugančiais nuo kritulių. Net ir tais atvejais, kai pateikėjai nurodė statę namus patys, būtent stogo konstrukcijos statybos metu kviesdavosi patyrusius meistrus arba draugus, giminaičius. Su dar didesniais sunkumais buvo susiduriama pasirinkus kitas nei dvišlaičio stogo konstrukcijas – įvardijamas meistrų kompetencijos trūkumas parodo, kad dvišlaičio stogo konstrukcija vyrauja kaip geriausiai įvaldyta technologija. Nepaisant tokios konstrukcijos dominavimo, stogo formos nėra vienodos: skirtingai nei etninėje architektūroje, įvairovės stogams, ypač mieste, suteikė skirtingi stogų nuolydžiai, kuriuos lėmė palėpės kaip gyvenamosios erdvės efektyvus panaudojimas. Įvairovės stogams suteikė ir įvairių šiandieninėje rinkoje siūlomų dangų panaudojimas. Pasirinkimams didžiausią įtaką daro finansinės galimybės, patvarumo motyvas, linkstama rinktis paprasčiausiai ir greičiausiai dengiamas medžiagas, tačiau tyrimuose išsiskiriantys konstrukcijos ir apdailos pasirinkimo atvejai atskleidė ir kitus, pragmatiškumu neapsiribojančius, motyvus – apeliavo į pateikėjų kultūrinę orientaciją, savitą pasaulėžiūrą, būdingas ekologijos, darnos su aplinka idėjas.

2.13. Kitų namo konstrukcinių elementų susiformavimas Lietuvoje

Etninės, ypač kaimo architektūros tyrimuose beveik visada buvo skiriamas dėmesys ir kitiems konstrukciniams elementams. Vienas tokių elementų – tai prieangis, kuris dar vadinamas *gonkomis*, *gonkelėmis*, *priebučiu*. Šios konstrukcijos ištakos siekia vėlyvąjį neolitą, kuomet pastebimi šalia namo pristatomi priestatai (Grinkevičiūtė 2005: 43). *Gonkelių* liekanų buvo rasta Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, XIII–XIV a. datuojamuose pastatuose (Tautavičius 1964: 183–184), jos gana dažnai minimos XVI a. dvarų inventoriuose. Pastarieji paminėjimai ir tai, kad šiam architektūriniam elementui kai kuriose Lietuvos dalyse didelę įtaką padarė kaimyninių tautų architektūra, J. Baršausko teigimu, vertė kai kuriuos tyrėjus suabejoti jų lietuviška kilme. Nepaisant kitos kultūros įtakos, mokslininkas nurodo, kad tai yra originalus ir savitas lietuvių liaudies architektūrinis elementas (Baršauskas 1956: 48, 50). Tai pagrįsti padeda funkcinė analizė – mūsų klimato sąlygomis prieangiai buvo reikalingi tam, kad apsaugoti įėjimą nuo lietaus ir namo vidų nuo drėgmės, be to, tai vieta, kur lyjant lietui buvo galima atlikti tam tikrus buitines darbus.

K. Čerbulėno studija apie pirminį lietuvių gyvenamąjį būstą – *namą* atskleidžia, kad panašias funkcijas jame atliko *lėpis* – atviro ar iš dalies atviro tipo namo dalis, kurią dengė pastato stogas. Mokslininko teigimu, „lėpis vasarą buvo maloniausia ir jaukiausia namo dalis“, čia buvo atliekami įvairūs darbai, jame žaisdavo vaikai, grįžus iš lauko darbų buvo valgoma (Čerbulėnas 1958: 114). Nėra tiksliai žinoma, ar prieangiai pakeitė lėpius, kadangi *namas* neišsivystė į pirkią ir trobą, o buvo jų pakeistas. Lėpis sutinkamas gyvenamųjų namų statyboje Vakarų Lietuvoje ir Rytprūsiuose (Bertašiūtė 2014b: 50–51), jį J. Baršauskas siejo su verandų užuomazgomis, jis vystėsi užimdamas trobos galą (panašiai kaip prieklėčiai), dar įvardinamas kaip *galerija* (Baršauskas 1956: 59). Tiek lėpiams, tiek su jais siejamiems prieangiems-galerijoms būdinga tai, kad jie buvo įrengiami po bendra namo stogo konstrukcija, kuomet susidarydavo plačios pastogės. Aukštaitijoje ir Dzūkijoje buvo populiariesni pristatomi prieangiai (Bertašiūtė 2014b:

50). Tokie prieangiai Lietuvoje pradėjo vis labiau plisti nuo XIX a. antros pusės įvykus eilei pasikeitimų pastato architektūroje, kai dėl sumažėjusio stogo, pastogės, pastato sienos tapo prastai apsaugotos nuo lietaus. Tam, kad į namo vidų nepatektų vanduo, ties įėjimu į namą imti įrenginėti stogeliai. Ilgainiui stogeliai didėjo, prireikė juos paremti, taip susiformavo atviri, o vėliau ir įstiklinti prieangiai. Šiam architektūriniam elementui būdingi regioniniai skirtumai – Aukštaitijoje prieangis fasade būdavo įkomponuojamos simetriškai, o Žemaitijoje – asimetriškai (Baršauskas 1956: 50, 51).

Tarpukario laikotarpiu paplito ir buvo gana dažnai statomos dvejų *gonkos* – paradinės ir ūkinės (Butkevičius 1971: 174). Sovietmečiu 1949–1951 m. Lietuvos kolūkių gyvenamųjų namų tipiniuose projektuose prieangiai buvo projektuojami ir mūriniuose namuose (Baršauskas 1956: 144–149). 1952–1953 m. projektuose buvo siekiama sumažinti namų sąmatą, todėl atsisakyta daugelio iki tol aplikuočių puošybos elementų, kartu ir prieangių – iš 15 projektų prieangiai buvo suprojektuoti tik dviem atvejais. J. Baršauskas, atlikęs šių projektų analizę, fasadų estetiką įvertino itin kritiškai ir pasiūlė 8 projektų seriją (Baršauskas 1956: 149–164), kurioje autorius įvairiais būdais įkomponavo prieangius. Vėlesniuose projektuose ir kolūkiniuose pastatų fonde pastebima, kad prieangis įgijo priestato, panašaus į įstiklintą verandą, pobūdį, virš jo dažnai buvo įrengiamas balkonas (Butkevičius 1980: 100–101).

Dar vienas individualių gyvenamųjų namų architektūrai būdingų elementų yra mezoninas³², plitęs iš miesto ir dvarų kultūros. Mezoninas yra minimas dar XV–XVI a. vidurio dvarų inventoriuose (Puodžiūkienė 2014b: 376), miesteliuose išplito XX a. (Burinskaitė 2014: 210). Su šiuo architektūrinio elemento pasirodymu siejamas ir balkonų paplitimas – balkonas įrengiamas pratęsus mezonino stogelį, kuris sudarė ir pastogę įėjimui (Burinskaitė 2014: 211). Sovietmečio tipinės architektūros vėlesniuose projektuose, ties įėjimo į namą vietomis ar virš verandos tipo priestatais dažnai imti įrenginėti balkonai, atsirado garažai, kurie buvo įrengiami rūsio vietoje po namu, pristatomi šalia ar atskirai nuo namo, taip pat imti įrenginėti

³² Mezoninu (it. *mezzanino* – „vidurinis“) yra vadinamas pusaukštis tarp dviejų pastato aukštų, dažniausiai viršutinis aukštas, kai kada su balkonu (Mezoninas 2022).

tūriniai stoglangiai (Butkevičius 1980: 108–109, 112). Postmodernaus stiliaus gyvenamuosiuose namuose Nepriklausomybės atkūrimo pradžios laikotarpiu aptariami konstrukciniai elementai dažnai būdavo papildomi miesto mūrinės architektūros puošybos elementais, pavyzdžiui, arkomis, baliustradomis, kolonomis. Šiandieninėje individualių gyvenamųjų namų architektūroje šioje dalyje aptarti elementai vis dar suteikia namams ne tik funkcionalumo, bet ir estetikos, šių elementų pagalba yra kuriama pastatų kompozicinė įvairovė, tačiau tai daroma kitomis nei postmodernizmo stiliui būdingomis architektūrinės raiškos priemonėmis.

2.14. Šiandieniniai namo architektūroje panaudojami konstrukciniai elementai

Šiandieninėje architektūroje namų fasaduose dažniausiai sutinkami elementai – įvairiai įrengiami prieangiai, garažai, stoginės, balkonai, tūriniai stoglangiai, itin plačiai paplitusios terasos. Pastarasis elementas buvo labiausiai paplitęs ir tarp tirtųjų namų – terasos, buvo įrengtos 19 namų iš 29. Remiantis surinktais tyrimų duomenimis, terasas pagal konstrukciją galima išskirti į dengtas (su stogeliu ir kartais sienomis) ir atviro tipo. Dengtos terasos buvo įrengtos įvairiai. 5 atvejais terasos buvo „pakištos“ po pagrindine stogo konstrukcija (pastogėje), tokios terasos Rasose ir Naujaneriuose (Vilniaus m.; 12 pav.) buvo visiškai uždaros, įstiklintos – verandos tipo³³. Kitame name, stovinčiame Naujaneriuose, virš terasos buvo įrengtos antrojo aukšto patalpos. Išsiskyrė namas Kalikstiškėse (Vilniaus r.), kur *tradicinė pamoderninta aukštaičių troba* turėjo *gonkas* per visą namo ilgąjį galą (galerijos tipo prieangis). Įstiklintos verandos tipo terasos kaip priestatai buvo įrengtos Naujaneriuose (Vilniaus m.), Baltalaukyje (Vilniaus r.), Danilavoje (Vilniaus r.), pastaroji rąstinė terasa interviu metu buvo dar neįstiklinta. Dengta,

³³ Uždaro tipo įstiklintos verandos priskirtos prie terasų dėl to, kad taip dažnai jas įvardindavo patys pateikėjai, be to, jos atliko tas pačias funkcijas kaip ir atviresnio ar atviro tipo terasos.

tačiau sienomis ir langais neaptverta terasa iš tų pačių statybinių medžiagų, kaip ir pats namas buvo pristatyta Viktoriškėse (Vilniaus r.). Terasinės vietos funkciją atliko stoginė Klišabalėje (Širvintų r.), jungianti dvi atskiras namo dalis, iš vienos pusės ši konstrukcija turėjo nuo vėjo saugančią stiklo sienelę. Daug dažniau dengto tipo terasos buvo prijungiamos prie namo atskiromis, dažnai nuo namo besiskiriančiomis statybinėmis medžiagomis. Daugiausiai tokios terasos buvo statytos iš medinio karkaso (8 atvejais), turėjo vienašlaites stogo konstrukcijas ir buvo dengtos lengvomis ar permatomomis dangomis (iš plastiko arba polikarbonato). Tarp šio tipo išsiskyrė terasa Pavilnyje (Vilniaus m.), kurios stogelis buvo paremtas keliais stambiais medžio kamienais, dengta tentu su ant viršaus užpildais šiaudais. Išsiskyrė ir rąstinė terasa Kairėnuose (Vilniaus m.) su dalimi įstiklintų sienų, turėjusi dvišlaitį stogelį.

12 pav. Namu Naujaneriuose (Vilniaus m.) fasadas iš vidinio kiemo pusės.

V. Serbentienės nuotr. (2016 07 21).

Atviro tipo (nedengiamų stogeliais) terasų pasitaikė 4 atvejais. Kairėnuose (Vilniaus m.) tokia terasa turėjo tik medines grindis, o stogelio, anot pateikėjų, buvo atsisakyta, nes jis būtų sugadinęs *skandinaviško minimalizmo* stiliaus namo fasadą (vyr., g. 1988, b. B15; 13 pav.). Klišabalėje (Širvintų r.) kartu su medine atviro tipo

terasa, nuo kurios atsiveria toli siekiantis vaizdas į gamtą, buvo įrengta, jau paminėta, nuo lietaus ir vėjo sauganti, du namo galus jungianti stoginė su stikline pertvara. Pasitaikė daugiau atvejų, kuomet prie namo įrengiamos kelios terasinę funkciją atliekančios vietos, pavyzdžiui, įstiklintos verandos tipo terasa vidinėje kiemo pusėje ir nuo gatvės iš medžio karkaso ir stogeliu dengta terasa-prieangis buvo įrengta Naujaneriuose (Vilniaus m.), panašios terasos – viena uždaresnė, kita atviresnė, su vaizdu į ežerą buvo įrengtos Danilavoje (Vilniaus r.).

13 pav. Namų Kairėnuose (Vilniaus m.) fasadas iš vidinio kiemo pusės.

V. Serbentienės nuotr. (2017 05 03).

Tarp visų namų išsiskyrė keletas pusapvalės formos terasų: Balsiuose (Vilniaus m.) tokia terasa buvo atviro tipo, suformuota iš trinkelio, o Paliuliškėse (Vilniaus r.) lieta iš betono, ją dengė antrojo namo aukšto pusapvalės formos balkonas, paremtas keturiomis kolonomis. Tai, kad apvalios formos terasa yra gana nebūdinga iliustruoja ir tai, kad pateikėjas nerado tai galinčių padaryti meistrų („niekas nenorėjo daryti tokios apvalios“ g. 1951, b. B18), todėl ją teko išlieti pačiam. Apvalių formų medinė terasa ir ją atkartojantis stogelis būdinga ir apvalios formos namui Pakalniškėse (Širvintų r.).

Dauguma terasų (11 atvejų) buvo įrengtos priešingoje nei pagrindinis fasadas namo pusėje. Taip įrengiamos terasos, daugeliu atvejų, buvo būdingos

Vilniaus mieste stovintiems pastatams, tačiau pasitaikė ir atokiau nuo miesto esančiose vietovėse, kur jos orientuotos į vaizdingesnes, ne tokias triukšmingas namo puses. Vietos terasai pasirinkimas priklauso ne tik nuo supančios aplinkos, bet ir nuo sklypui būdingų bruožų. Pavyzdžiui, Viktoriškėse (Vilniaus r.) terasa buvo įrengta pagrindinio, nuo įvažiavimo matomo, fasado pusėje. Savininkas teigė, kad terasa statyta į pietų pusę, tačiau tokiam pasirinkimui įtaką turėjo padaryti ir nelygus sklypo reljefas bei tai, kad tuo metu, kai statėsi namą, ši vietovė dar nebuvo tankiai užstatyta. Atviro tipo ar lengvesnių konstrukcijų terasos dažniau pasitaikė rečiau apstatytose, vaizdingesnėse vietovėse.

Terasos, jų komponavimo būdai atlieka estetinę funkciją – jomis pratęsimos arba užpildomos namo linijos, kitais atvejais terasos namo fasadui teikia dinamiškumo. Vis tik didesnė reikšmė priskiriama ne pačiai konstrukcijai, o terasai kaip vietai. Tą grindžia atvejai, kai terasos įrengiamos ne tik be stogelio, bet ir be specialiai įrengtų grindų. Tokia terasa Ardiškėse (Širvintų r.) buvo įrengta po atsikišusia, visą namą juosiančia 2 m pločio stogo konstrukcija, kuri, pateikėjo teigimu, yra puiki vieta darbui (g. 1971, b. B17). Tyrimų metu pasitaikė nebaigtų rengti terasų (3 atvejais), kas gerai iliustruoja tai, kad terasos prie namo yra pristatomos vėliau ir tokiu būdu tampa tęstiniu namo statybos etapu. Terasą kaip pasisėdėjimo, kavos gėrimo vietą ir vieną svarbiausių elementų gyvenamojo namo architektūroje įvardino 3 namų savininkai. Pabrėžtina ne tik poilsinė, bet ir socialinė terasų funkcija: 10 atvejų pokalbiai su pašnekovais vyko būtent terasose. Daugiausiai pateikėjų buvo apklausta vasaros laikotarpiu, tuo tarpu rudenį klausinėti pateikėjai kartais pasikviesdavo pokalbiui į namo vidų svetainėje. Tai rodo, kad terasos, ypač vasaros metu, perima ir netgi pratęsia svetainės funkcijas. Apie terasos svarbą ir būtent dėl jos atsiradusias naujas tradicijas atsikėlus gyventi į namą vienas pateikėjas pasakojo:

Terasa, va, kai atsirado namas ir šalia zona. Savaitgaliais vat atvaro draugai, kažką kepi, bendrauji lauke. Vasarą, vat, kai yra namas, tai didžiausia šventė yra vasarą, atsiperka viskas vasarą. Iš tikrųjų žiemą gal galėtum sakyti, galėčiau gyventi ir bute. <...> O kai vasarą

– viską tai atperka, tu namie net nebūti. Visą laiką savaitgaliais draugai, terasoje sėdi iki vakaro vėlumos. Tas ir atperka labiausiai name, kai tu gyveni (g. 1988, b. B15).

Apibendrinus terasų atliekamas funkcijas³⁴, galima teigti, kad terasos kaip poilsio, darbo ir bendravimo vieta perėmė buvusias lėpių, pastogių, prieangių funkcijas. Požiūrį, kad *gonkos* atliko tą pačią funkciją kaip ir terasos, išsakė viena tyrimų metu kalbinta architektė, pabrėžusi, kad „iš tikrųjų (tik – V. S. past.) išraiška visai kitokia“ (g. 1976, b. A11). Tyrimų metu nebuvo tirtos panašias funkcijas atliekančios pavėsinės, tačiau tokią prielaidą galima pagrįsti pastebėjimu, kad pavėsinės buvusios prie keleto namų, neturėjusių įrengtų terasų (Vilniaus r. – Sudervėje, Purnuškėse), vienu iš šių atvejų pavėsinėje buvo atliekamas interviu su namo savininke.

Kitas namo išorės architektūroje išsiskiriantis elementas – tai įėjimo į namą vieta, kuri etninėje architektūroje daugeliu atvejų sutapo su prieangiais. Tarp tyrinėjamų namų įėjimas į namą dažniausiai buvo įrengtas į gatvės pusę, tačiau, priklausomai nuo esamo namo, sklypo santykio su gatve, pasitaikė šone ir net vidinio kiemo pusėje. Įėjimas daugeliu atvejų išsiskyrė skirtingomis architektūrinėmis prieangio formomis. Pagal architektūrinę raišką prieangius galima išskirti į atvirus, pastogės tipo ir uždarus. Pastogės tipo prieangiai savo funkcija ir architektūrine raiška gana panašūs į terasas: 5 atvejais buvo įrengti „pakišus“ juos po viso namo konstrukcija (panašiai buvo įrengtos keletas terasų), tokiu būdu sukuriama homogeniškesnė, tačiau ne monotoniška namo plano ir fasado forma. Dar 5 atvejais tokį prieangį sudarė tik laiptų aikštelė ir virš jos prie durų pakabintas nedidelis vienašlaidis stogelis. Tai geriausiai atskleidžia pagrindinę prieangio funkciją – apsaugą nuo lietaus įeinant, išeinant iš namų ir namo vidaus apsaugą nuo kritulių. Didesnis vienašlaidis stogas ties įėjimu į namą, tvirtintas prie namo sienos ar stogo konstrukcijos, paremtas kolonomis pasitaikė 4 atvejais, kur po tokiu stogu kartu buvo įrengtos ir vietos prisėsti. Dvišlaičiai masyvesni prie namo ar jo stogo prijungti

³⁴ Be jau pateiktųjų įvardintų ir aptartų terasų funkcijų, tyrimų metu pastebėtos ir kitos, papildomos funkcijos – jose džiaunami skalbiniai, džiovinamos žolelės.

prieangio stogai, paremti kolonomis, pasitaikė Purnuškėse (Vilniaus r.) ir Senajame Tarpupyje (Trakų r.). Pastarojo namo prieangis buvo įrengtas su atsisėdimui skirta vieta, išsiskyrė stogelį remiančiomis medinėmis profiliuotomis kolonomis, kurias buvo sugalvojęs ir pagaminęs su medžiu dirbantis namo savininkų draugas. Atskirai paminėtinas architektūrine išraiška išsiskiriantis vienašlaitis prieangis Pavilnyje (Vilniaus m.), kuris rėmėsi į dvi masyvias kolonas, pastatytas ant didesnių akmenų. Kolonos šiame iš šiaudų ir molio statytame name taip pat buvo tinkuotos moliu ir kūrė įsišaknijusio medžio kamieno vaizdinį.

Kitokia architektūrine forma ir dalinai funkcija pasižymėjo priestatų tipo prieangiai, nors pagrindine jų funkcija išliko apsauga nuo kritulių ir šalčio³⁵. Namų išorės architektūroje pastebimi priestato tipo prieangiai pasitaikė 8 atvejais, jie, dažnu atveju, dominavo fasado architektūroje. 4 atvejais Vilniaus mieste ir rajone virš fasade aiškiai išsiskiriančių prieangių buvusios antro aukšto patalpos (mezoninai). Pakalniškėse (Širvintų r.) prieangis jungė namą su vėliau pristatytu garažu. Ne visuomet apie prieangių buvimą galima buvo spręsti iš namo eksterjero – kartais jie yra įrengiami kaip vidaus plano (interjero) dalis, atskira patalpa, kuri architektūroje vadinama *tambūru*.

Balkonų konstrukcijos tarp tiriamųjų namų užfiksuotos 10 atvejų. Danilavoje (Vilniaus r.) įrengiamas balkonas turėjo tarnauti kaip apžvalgos aikštelė, iš kurio atsiveria vaizdas į gamtą, ežerą, tačiau, dėl techninio broko (padaryto statybininkų; „sniegas kai pirmas griuvo – jisai įlenkė“ mot., g. 1965, b. B10), šeimnininkai negalėjo balkonu naudotis pagal paskirtį, į gražų vaizdą šeimnininkams tenka žiūrėti tik pro antro aukšto langą ir duris. Nebaigtų rengti balkonų pasitaikė dar 4 atvejais³⁶. Pateikėjas Viktoriškėse nurodė, kad name įrengtas „balkonas –

³⁵ Priestatų tipo prieanguose yra pakabinami lauko drabužiai, paliekama avalynė, tokiam prieangyje pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.) žiemą laikydavo augalus, kuriems reikėjo žemesnės temperatūros nei kambariuose.

³⁶ Paliuliškėse (Vilniaus r.) balkonas buvo suformuotas po išsikišusia dvišlaičio stogo konstrukcija virš terasinės vietos. Nedidelės balkono konstrukcijos ties įėjimo į namą vietomis buvo įkomponuotos kaip prieangiai Kairėnuose (Vilniaus m.) ir Pilypiškėse

absoliučiai beprasmiškas“ (g. 1974, b. B29), šiek tiek nusivylusi balkonu jautėsi pateikėja Sudervėje (Vilniaus r.), pasakojusi, kad jo labai norėjusi, jis brangiai kainavęs, tačiau yra beveik nenaudojamas. Visa tai parodo, kad balkonai šiandienėje architektūroje, nors pateikėjų priskiriami prie namų puošiančių elementų, individualiuose gyvenamuosiuose namuose yra mažai funkcionalūs, jų funkcijas perima ir papildoma terasos, pavėsinės. Balkono kaip architektūrinio elemento nefunkcionalumą šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų sferoje parodo atvejis Senajame Tarpupyje (Trakų r.), kur nuo kelio esančiame namo fasade buvęs balkonas atrodė kaip užbaigtas, tik geriau išžiūrėjus pastebėta, kad jis neturėjo grindų, taigi, buvo nefunkcionalus (14 pav.). Šis ir Paliuliškėse (Vilniaus r.) stovintis namo balkonas buvo pusapskritimo formos. Pirmasis balkonas buvo padarytas iš metalinio karkaso, kurio tarpai buvo užpildyti medžio lentelėmis, o antrasis buvęs iš betono, paremtas apvalaus pjūvio kolonomis ir aptvertas metaline lenktų formų tvorele. Skirgiškėse (Vilniaus r.) balkonas, besitęsiantis nuo mezonino, buvo paremtas masyviomis kvadratinio skerspjūvio kolonomis, apdailintomis skaldytomis silikatinėmis plytomis, prieangio dalis, kurią suformavo balkono perdanga, buvo dengta parapeto juosta iš statmenai sukaltų lentelių, balkono tvorelė buvo padaryta iš masyvesnių vertikalių ir horizontalių medinių medžio tašų, konstrukcijos vidus (tvorelės skydai) buvo užpildyti tokiais pačiais horizontaliais ir įstrižai sudėliotais tašais, o viename tvorelės krašte buvo įkomponuotu medinis vežimo ratas. Sudervėje (Vilniaus r.) buvo įrengti net du balkonai: pirmasis buvo įrengtas siaurajame namo gale pratęsus namo stogo konstrukciją, antrasis įrengtas kaip mezoninas palėpės vietoje. Abiejų namo balkonų tvorelę sudarė kvadratinio skerspjūvio vertikalūs rąstai, tarpai (skydai) tarp jų buvo užpildyti horizontaliais, vertikaliais ir įstrižai sumontuotomis tašelių konstrukcijomis. Kairėnuose (Vilniaus m.) ir Viktoriškėse (Vilniaus r.) pilnai įrengtų balkonų architektūrinė raiška santūresnė: pirmasis

(Elektrėnų sav.). Pastarojo namo konstrukcija buvo paremta dviejų kvadratinio skerspjūvio kolonomis, apdailintomis skaldytomis plytomis, tačiau, abejais atvejais balkono tvorelė nebuvo įrengta. Apie dar name neįrengtą balkoną pasakojo ir pateikėjas, namą statęs 2000 m.

balkonas buvo įrengtas palėpėje kaip mezoninas pagrindinio fasado viduryje, jį dengė dvišlaitis stogelis, tvorelė ir turėklai buvo padaryta iš keleto horizontaliai pritvirtintų lentų. Antrojo namo balkonas buvo įrengtas namo šoniniame fasade po pratęsta namo stogo ir pirmo aukšto konstrukcija, balkoną rėmė kelios lengvos keturkampio pjūvio mūrinės tinkuotos kolonos, tvorelė padaryta iš statmenų šonuose ir skersinių viršuje medžio tašelių, konstrukciją užpildė kelios horizontalios lentos. 3 atvejais balkonai buvo įrengti kaip mezoninai, kurie atliko ir pastogės stoglangių funkciją. Tūriniai stoglangiai pasitaikė tik dviejuose namuose Rasose ir Naujaneriuose (Vilniaus m.), jiems įrengti buvo panaudotos tos pačios kaip ir viso namo fasado apdailos medžiagos.

14 pav. Namas Senajame Tarpupyje (Trakų r.). V. Serbentienės nuotr. (2022 08 27).

Namo formas pakeičia, gyvenamajam namui daugiau funkcijų suteikia prijungiami garažai ar mašinos pasistatyti skirtos stoginės. Prie namo ar su juo sujungti garažai pasitaikė 16 atvejų, iš jų 4 atvejais garažai buvo įrengti įgilinti į žemę, po namu. Įrengiant garažą po pagrindine stogo konstrukcija, dažnai virš jo yra įrengiamos gyvenamosios paskirties patalpos (5 atvejais), kitais atvejais garažai prie pagrindinės namo konstrukcijos buvo prijungti ir statyti iš tų pačių ar kitų statybinių (apdailinių) medžiagų. Tyrimo metu pasitaikė atskirai nuo namo pastatytų garažų, visi jie stovėjo ne Vilniaus miesto ribose. Garažai šalia namo ar kartu su namo

konstrukcija įrengiami dėl nedidelių sklypų ir ribotų jo užstatymo galimybių (dėl reglamentavimo, koku atstumu nuo sklypo ribų turi būti statomi įvairaus tipo pastatai). Vilniaus mieste dviem atvejais pasitaikė pastogių tipo garažai, kurie buvo įrengti nepaisant to, kad šiems namams būdingi ir įprastiniai garažai: Kryžiuokuose pastogė buvusi iš medinio karkaso, pastatyta šalia namo, kitoje pusėje nei su namu sujungtas garažas. Pastogė Naujaneriuose buvo prijungta šalia garažo pratęsus pastarojo stogo konstrukciją, kurią rėmė du kvadratinio skerspjūvio medžio stulpai.

Garažą galima laikyti daugiausiai vyrams priskiriama zona – tyrimo metu būtent pateikėjai vyrai pasakojo apie garažų svarbą ir jų atliekamas funkcijas. Garažas apima daugiau funkcijų nei tik kaip vieta automobiliui pasistatyti: pateikėjas Pakalniškėse (Širvintų r.) garaže buvo įsirengęs dirbtuves. Namo savininkas Viktoriškėse (Vilniaus r.) garažą priskyrė prie vieno iš svarbiausių elementų jo name („yra garažas, kur pasiknisti“ g. 1974, b. B29), o pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus r.) sarkastiškai akcentavo garažo kaip daiktų sandėliavimo funkciją. Pastarojo pateikėjo teigimu, būtent dėl pastarosios funkcijos, garažo tikslingumas yra abejotinas, jei galėtų, dabar statytų atskirai nuo namo pavėsinę mašinai su atskira buitine patalpa daiktams susidėti (g. 1975, b. B12).

Pastogės arba garažai šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų architektūroje funkcionaliai išnaudojami sublokuotų namų statyboje, kur tampa konstrukcija, jungiančia du namus (butus). Sublokuoti namai labai dažnai statomi juridinių asmenų vystomuose kvartaluose, kuriems būdingi pasikartojantys namų projektai, toks namų sublokavimas leidžia statytojams taupyti finansinius išteklius dėl brangios žemės Vilniaus mieste ir jo apylinkėse, bet tuo pačiu, suteikti kuo didesnę privatumą ir gyvenimo kokybę gyventojams. Tyrimų metu buvo apklausti vieno sublokuoto namo, kuris nebuvo susijęs su vystomų kvartalų projektais, savininkai Kairėnuose (Vilniaus m.). Šį namą su greta stovinčiu tokios pačios architektūrinės raiškos namu jungė garažas, esantis įvažiavimo į kiemą pusėje, kuris vidinio kiemo pusėje buvo pratęstas į sandėliuką (malkinę).

Daugiafunkciškumas ir kelių skirtingų elementų funkcijų persidengimas buvo būdingas daugeliui aptartų konstrukcijų, kas dar kartą parodo šiuolaikinių

individualių gyvenamųjų namų pragmatišką pobūdį: Kairėnuose (Vilniaus m.), Skirgiškėse (Vilniaus r.) ir Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) balkono konstrukcija tarnavo kaip pastogės tipo prieangis, balkono konstrukcija sutapo su terasos vieta Danilavoje, Sudervėje, dvejuose namuose Paliuliškėse (Vilniaus r.). Pastarajame name pastogės tipo prieangio funkciją atliko ir pristatytas garažas. Kelias skirtingas funkcijas atliko ir platesnių pastogių tipo prieangiai, kuriuose buvo įrengtos atsisėdimui skirtos vietos. Nors pateikėjų pasakojimai to neatkleidė, tokį pastebimą funkcionalumą galima laikyti šiuolaikinėje statyboje privalomu architekto indėlio rezultatu, kuomet tokiomis priemonėmis bandoma kompensuoti šiuolaikinėje vietos architektūroje pastebimą puošybės, stilistikos trūkumą.

2.15. Puošybės kaita nuo seniausių laikų iki 1990-ųjų

Puošybės kaitą individualaus gyvenamojo namo raidoje architektūrinių stilių atsiradimas ir plitimas lėmė tik iš dalies. Miestai ir dvaro sodybos buvo vienos iš tų vietų, kurios buvo imliausios *kitos* kultūros įtakai. Remiantis archeologiniais duomenimis iš Vilniaus miesto, dekoratyvumo XVI–XVII a. namai įgavo dėl mūrinės architektūros įtakos, kuomet pradėtos stiklinti ir padidėjusios medinių namų langų angos (Vainilaitis, Valionienė 2004: 103). Prie vieno seniausių medinės architektūros puošybės elementų priskirtina XIII–XIV a. datuojama dailiai aptašyto prieangio stulpo liekana, kuri vėliau buvo panaudota kaip kaladė pamatams (Tautavičius 1964: 184). Manoma, kad puošybės paplitimą lėmė ir tam tikrų statybos įrankių atsiradimas – R. Bertašiūtės teigimu, iki XVII a. buvę puošti tik laisvųjų valstiečių ir dvarų pastatai, o, paplitus pjūklui ir gražtui, XVIII a. antroje pusėje puošyba išplito ir kaimo vietovėse (Bertašiūtė 2014a: 130). XV–XVI a. viduryje medinėje ponų namų puošyboje, anot D. Puodžiūkienės, naudoti savaip suvokiami stilinių formų apdailos elementai, daryti vietos meistrų – tekintos tvorelės, stulpais

atskirtos lodžijos³⁷, stogų smailės su vėjarodėmis, pagrindinių menių langai buvo puošti vitražais. Vėliau architektūrą pajavairino paplitę alkieriai³⁸, lodžijos, *rizalitai*³⁹, kurie XIX a. pirmoje pusėje išnyko įsigalėjus klasicizmo stilistikai (Puodžiūkienė 2014b: 377,378, 383). XVII a. antroje pusėje – XVIII a. buvo įrengiami uždaro tipo prieangiai, nuo XVIII a. vidurio tokio tipo prieangiai imitavo nedidelius portikus su poromis kolonų (Puodžiūkienė 2014b: 389).

Tradicinėje architektūroje tirti tokie dekoratyvūs elementai kaip antlangės, langinės, durys, frontono apkalimas, stogo medinė puošyba (karnizai, vėjalentės, lėkiai, arkliukai), pogeeginio rąsto galai, namo apkalimas lentomis, sienų sąsparų puošyba, kolonos, tvorelės, *gonkų* puošyba. Istoriografijoje dalis tyrėjų puošybą tapatino su *ornamentika* (Galaunė 1930: 22; Butkevičius 1958b: 170), t. y. prie puošybos daugiausiai buvo priskiriamos tos architektūrinės detalės, kurios buvo raižytos, pjaustytos, profiliuotos ir išpaišytos augaliniais, gyvuliniais ir geometriniais motyvais. Šie motyvai, būdingi ne tik etninei architektūrai, bet ir visai lietuvių etninei kultūrai, kurie mokslininkų darbuose ne kartą buvo plačiai analizuojami kaip simboliai (Dundulienė 1979, 2005, 2008; Gimbutienė 1994[1958]). Prie holistiškesnė puošybos sampratos buvo pereita gana anksti: nors daugiau dėmesio skyrė elementams, turintiems *pagražinimo pradą*, P. Galaunė savo darbe, skirtame *lietuvių liaudies menui*, užsiminė, kad gyvenamąjį namą taip pat puošia jo dydis ir proporcijos (Galaunė 1930: 58–59). I. Butkevičius puošybą laikė neatsiejama nuo namą supančios aplinkos (gėlių darželių, medžių bei mažosios

³⁷ Lodžija – į balkoną savo funkcija panašus architektūrinis elementas, nuo pastarojo besiskiriantis tuo, kad jo konstrukcijos namo fasade neišsikiša, yra tarsi įgilintos, dėl to, šonuose turi sienas, o viršuje stogą.

³⁸ Alkieriai – dvarų kultūroje aptinkami išsikišę, dažnai kampiniai dvaro rūmų priestatai, atlikdavę gyvenamų patalpų funkciją, laikomi gynybinių bokštų reliktais (Puodžiūkienė 2014b: 378). Tokia tradicija galimai iš čia buvo perimta etninėje architektūroje – alkieriais Žemaitijoje vadintos miegamųjų kambarių paskirtį turinčios patalpos, esančios namo kampuose (Bertašiūtė 2014a: 124).

³⁹ Rizalitas – tai pastato fasade išsikišęs, per visa sienos aukštį einantis uždaras architektūrinis elementas. Šio architektūrinio elemento sukuriamas plotas atspindi namo plane.

architektūros elementų; Butkevičius 1967: 91). Mokslininkas, pasirėmęs J. Baršausku, bendru lietuvių liaudies ornamento (puošybos) pobūdžiu laikė santūrumą, išlaikytas proporcijas ir glaudų ryšį su aplinka, architektūriniais, konstrukciniais pastato elementais (Butkevičius 1967: 91).

Gausiausiai buvo puošiamos geriausiai matomos namo dalys, pavyzdžiui, fasadai nuo gatvės pusės ir ties įėjimu į namą (Gimbutas 2004: 9). Aistė Andriušytė atkreipė dėmesį į puošybos funkcionalumą, nurodydama, kad, visų pirma, buvo puošiami konstrukcijų sandūros vietoje esantys elementai (Andriušytė 2012: 9). Tai dar kartą įrodo, jog vietinėje statyboje buvo svarbus visų elementų, netgi puošybos racionalus panaudojimas, tai ir lėmė lietuviškos statybos santūrųjį pobūdį. Puošybiniai savitumai tarp regionų skyrėsi priklausomai nuo konstrukcinių skirtumų, pavyzdžiui, pastogių pločio skirtumai lėmė tai, kad Aukštaitijoje, Suvalkijoje ir Dzūkijoje labiau buvo dekoruojami prieangiai, viršulangiai ir skydai, o Žemaitijoje – durys, lėkiai, sienų plokštumos (Bertašiūtė 2014a: 130). Namų puošyba neapsiribojo tik estetinėmis ir simbolinėmis prasmėmis, galima įžvelgti socialinės funkcijos svarbą – gausesnę puošybą Rytų ir Pietryčių Lietuvoje iš dalies lėmė tai, kad namai stovėjo arti vienas kito (kadangi, kitaip nei, pavyzdžiui, Žemaitijoje, gatviniai kaimai čia buvo labiau išplitę ir ilgiau išliko), taigi, artumas skatino konkurenciją tarp kaimynų (Bertašiūtė 2014a: 130). Gausesnę namų puošybą šiuose regionuose lėmė ir kitos priežastys: tobulėjo statybos įrankiai, čia anksčiau paplito dvišlaitė stogo konstrukcija, imtas puošti atsivėręs pastogės skydas, ornamentikoje pastebima rytinių kaimynų slavų įtaka (Butkevičius 1964b: 241).

Etninės architektūros puošybos nuosekli ir natūrali raida buvo nutraukta sovietmečiu, kuomet laikotarpio pradžioje tam tikri etninės architektūros, kultūros elementai buvo dirbtinai pritaikomi tipinės gyvenamųjų namų architektūros projektuose bei visuomeniniuose pastatuose. Modernizmo stilius (dar įvardijamu *funkcionalizmu, tarptautiniu stiliumi*), dažnai tapatinamas su bet kokios puošybos atsisakymu, architektūroje pabrėžiamas pastato funkcionalumas, geometrinė forma ir pačios konstrukcijos kuriama estetika. Modernizmo stilius, tiksliau tai, kaip jis buvo pateikiamas, tapo parankus sovietinės ideologijos įgyvendinimui. Lietuvoje tai

sutapo su 1955 m. priimtu SSKP CK ir SSRS Ministrų Tarybos nutarimu „Dėl projektavimo ir statybos nesaikingumų pašalinimo“ – puošybos atsisakymas turėjo mažinti statybos kaštus, todėl šio laikotarpio tipinės architektūros projektų fasadus pajavairino daugiausiai tik verandos tipo prieangiai ir pastogės karnizai formuoti iš silikatinių plytų (Butkevičius 1964a: 42). Sovietmečiui einant į pabaigą pradėta kurti postmodernioji architektūra, kuri tuo metu tarp architektų buvo savotiškos rezistencijos forma (Grunskis 2012: 22). Po Nepriklausomybės atkūrimo (atsivėrus sienoms) būdingu jos bruožu tapo ne tik įvairių stilių architektūros elementų, bet ir įvairių naujų atsiradusių ir pasiekiamų apdailos medžiagų panaudojimas (Mačiulis 2013: 156), kuris pastebimas ir individualių gyvenamųjų namų, statytų pirmąjį dešimtmetį po Nepriklausomybės atkūrimo, architektūroje.

2.16. Šiuolaikinį namą puošiantys elementai: tarp tradicionalizmo ir modernizmo

Puošybos elementų analizė, visų pirma, iliustruoja *emic* ir *etic* perspektyvų skirtumus, kuomet vienu ar kitu elementų pateikėjai nepriskirdavo prie puošybos. Pastebėta, kad nemažą įtaką tam turėjo fizinės kliūtys, pavyzdžiui, interviu metu pateikėjai nepasakoja apie tas dalis, kurių nesimatė sėdimoje vietoje. Puošybos samprata tarp pateikėjų skyrėsi, tačiau remiantis būtent skirtingomis nuostatomis, puošyba buvo suskirstyta į kelias stambias grupes. Pirmąją grupę sudarė 6 atvejai, kuomet pateikėjai prie savo namo puošybos priskyrė medinius elementus, būdingus etninei architektūrai (antlanges, langines, duris, profiliuotas kolonas). Vienu atveju puošybai priskirta etninei architektūrai būdinga stogo forma. Dar 4 atvejais namo puošyboje panaudoti etninės, kaimo kultūros elementai, 2 atvejais – baltiškos kultūros simboliai. 5 pateikėjai išsakė itin kritišką požiūrį į papildomus puošybos elementus namo architektūroje. Prie puošybos 12 atvejų buvo priskirtos fasadinės sienų medžiagos, 11 pateikėjų priskyrė namo spalvą. 7 atvejais, pateikėjų teigimu, namą puošė konstrukciniai elementai (balkonai, terasos, arkos). 5 pateikėjai prie

puošybos priskyre namo formą, dydį, proporcijas, 2 atvejais namą puošė jį supanti aplinka.

Pirmajai puošybos grupei priskirto namo Paliuliškėse (Vilniaus r.) savininkas pasakojo, kad medinių durų (15 pav.) pagal *tradicinės lietuvių statybos* leidinio iliustracijas ilgai prašęs pagaminti buvusių kolegų iš restauracinės firmos. Pateikėjas taip pat pasakojo apie planus namą papuošti kitais etninės architektūros elementais:

Galvojau langines daryt. Ir darysim virš langų karūnas. Pats galiu (antlanges pasidaryti – V. S. past.). <...> Kantelis paliktas (stogo – V. S. past.) puošybai. Dukra užsiėmė lėkį su žirgiukais padarė, galvojam kažkada prikabinti (g. 1976, b. B1).

15 pav. Namu Paliuliškėse (Vilniaus r.) lauko durys. V. Serbentienės nuotr. (2016 06 22).

Kalikstiškėse (Vilniaus r.) stovinčio rąstinio namo langus puošė baltos langinės (16 pav.), apie kurias pateikėjas papasakojo tiksliai paklausta:

Langinės yra, bet kita spalva tiesiog nudažytos, nėra jokių ten, kažkokių tai tautinių motyvų, aš galvojau, nupiešti kažkada tai, kad atitiktų, galvojau, nusipiešiu langines, kažką tokio padarysiu, <...> Užsakinėjom atskirai ir kad atitiktų stilių tą, mums parodė paveikslukus, kad taip gali būti ir kaip buvo, mes žinojom, bet mes dar užsisakėm biškį pamodernintas, bet viskas iš medžio pas mus, medinis namukas (g. 1970, b. B7).

16 pav. Namu Kalikštiškėse (Vilniaus r.) fragmentas. Pateikėjos nuotr. (gauta 2016 09 05)

Apie planus pasipuošti naujo statomo namo langus langinėmis ir raižiniais aplink juos pasakojo medinio namo savininkė Kairėnuose (Vilniaus m.):

Jau projektą turim naują, namo visi langai turės langines ir viršus langinių bus išraižytas, ir langines papuošim, nudažysim, nes dukra baigusi Čiurlionio gimnaziją. Pamąstysim kaip. Ir paskui kažkur išvykstant kad langines būtų galima uždaryti ir užrakinti. Bus langinės. Kitą vasarą (planuojame – V. S. past.). Ir viršus bus gražus <...> Dar galvojam, nuo lietaus kad būtų gerai (karnizas – V. S. past.). <...> Tai jau kitą vasarą bus medinis, dar papuoštas šitas ir nu išraižytos tokiom, nu aš įsivaizduoju tokiom, kaip jums pasakyti, tokiomis

paukščiukais galbūt nupiešta. Žali lapai, kadangi žalio yra name, geltonas paukštelis ir labai gražu (sutuoktinis g. 1949, b. B21).

Pateikėjos teigimu, noras papuošti būtent tokiais puošybos elementais kilo važinėjant po Šiaurės, Šiaurės rytų Lietuvą, pamačius taip papuoštus namus. Baltalaukyje (Vilniaus r.) medinį namą puošiančių langinių⁴⁰ pateikėjas prie puošybos pats nepriskyrė, tačiau nurodė, kad jas „darė teta etnografė, dažė kaip ir pagal, nežinau, etnografinius gal regionus, realiai ji taip mėgsta, tas gal raštas“ (g. 1991, b. B4).

Pateikėjai Purnuškėse (Vilniaus r.) prie savo namo puošybos priskyrė antlanges. Pateikėjas Pakalniškėse (Širvintų r.) apie namą puošiančias antlanges, kurias gamino kartu su draugu, šnekėjo taip: „Apvadai langų pakeitė vaizdą stipriai <...>. Čia daryta pagal kažkokią tai lietuviškų ornamentų knygą <...>, netiksliai atkartota, bet į tą pusę, dalinai tradiciniai“ (g. 1979, b. B14). Danilavoje (Vilniaus r.) stovinčio namo langus puošusios antlangės, buvusios nerenovuotame name, dar nebuvo uždėtos atgal, dėl nebaigtos antrosios namo renovacijos. Antlangės pasitaikė ir kituose namuose, kurių savininkai jų prie puošybos taip pat nepriskyrė. Jos dažnai buvo nudažytos kontrastuojančia su namu spalva, nors karūnų neturėjo, keliais atvejais dėl papildomos apsaugos nuo lietaus saugojo ir puošnumo lango viršuje suteikė nedideli karnizai. Antlangės būdingos visiems 5 rąstiniams namams ir 4 namams, kurių sienų apdaila buvo iš medžio, taip pat vienam namui, kurio sienos statytos iš šiaudų ir molio. Antlangėmis buvo apkalti langai antrame mūrinio namo Rūdiškėse (Trakų r.) aukšte (ertikyje), dengtame medžio lentelėmis. Antlangės buvusios ne tik ant lietuvių, bet ir 2 vietiniams gyventojams priskirtų lenkų tautybės pateikėjų namų.

Namo savininkė Senajame Tarpupyje (Trakų r.) iš pradžių teigė, kad, jos manymu, namo *kol kas niekas nepuošia*, tačiau vėliau prie puošybos priskyrė profiliuotas medines pastogės tipo prieangio kolonas, kurias sugalvojo ir padarė

⁴⁰ Padarius fachverko imitaciją antrame namo aukšte, jos buvo nuimtos ir nebegražintos atgal.

šeimos draugas. Panašių kolonų atitikmenys randami daugelyje tradicinei architektūrai skirtų darbų. Pateikėjai Baltalaukyje ir Sudervėje (Vilniaus r.) puošybai nepriskyrė ant namų ties stogo kraigu buvusių medinių kryžmų. Šis elementas sutinkamas medinėje miesto ir Mažosios Lietuvos tradicinėje architektūroje, kurios, kaip jau buvo aptarta anksčiau, darė įtaką šių dviejų namų stilistikai.

Dėl juntamos nostalgijos tėvų namui yra pasirenkami įvairūs etninės, kaimo kultūros, architektūros elementai. Pavyzdžiui, pateikėjai Paliuliškėse (Vilniaus r.) prie namo puošybos priskyrė tarp aplinkinių namų išsiskiriantį pusvalminį stogą, kurį pasirinko dėl to, kad toks stogas buvęs savininko tėvų namuose. Aptariamų elementų perkėlimas į šiuolaikinę statybą architektūros tyrėjų vertinamas kaip *pseudoliaudiškumas* (Minkevičius 2014: 214), *tautinis* arba *kaimiškas kičas* (Mačiulis 2008: 169–170), etnologijos ir antropologijos teorijoje tai sutampa su *išrastos tradicijos* koncepcija – tradicijos, kurios atrodo senos ar yra pristatomos kaip tokios, iš tiesų yra ganėtinai naujos arba kartais sukurtos (Hobsbawm 2000[1983]: 1). Lauko tyrimuose tokia išrasta tradicija galima įvardinti pateikėjo Skirgiškėse (Vilniaus r.) prie puošybos priskirtą medinį vežimo ratą, kuris buvo įkomponuotas į namo balkono tvorelę ir atspindi susiformavusią tendenciją kaimo žemdirbystės, amatų ir buities daiktais puošti sodybas ir kiemus (Martyněnaitė 2013: 192). Kitas pavyzdys – mūrinio namo Kairėnuose (Vilniaus m.) pastogėje suformuotas, skirtinga spalva išsiskiriantis saulės motyvas (17 pav.). Šį motyvą pateikėjos (mama ir dukra) įvardino kalbant apie namo stilistiką, nurodė šio simbolio sąsajas su namo savininko senelio statytu namu (g. 1974, 1994 b. B19). Namu Purnuškėse (Vilniaus r.) savininkai norėjo išlaikyti kaimišką stilių, kas derėtų su kaimo aplinka. Pateikėjų manymu, namą suderinti su aplinka padėjo ir pasirinktas plastikinių langų skaidymas į 4 dalis. Jau aptartas medines profiliuotas kolonas, kurias padarė namo savininkų draugas, taip pat galima vertinti kaip tradicijų interpretavimą, kadangi jos įkomponuotos mūro, ne medžio architektūroje, tas pats draugas prie namo statė ir pavėsinę iš medžio tašų be *jokio viniuko*. Galimai tokiu būdu mėginama mūrinį namą priartinti prie kaimo vietovės aplinkos. Tradicijos interpretacijomis laikytina ir Sudervėje (Vilniaus r.) stovinčio medinio namo,

apkalto medinėmis lentelėmis medžio puošyba. Pateikėja prie puošybos priskyrė ant pastogės karnizo užapvalintų lentų pakalimo pieštą ornamentą, kurį sugalvojo ir pagal trafaretą padarė pateikėjos sutuoktinis. Namui buvo būdingi ir daugiau medinėje, ne tik miesto, bet ir kaimo statyboje sutinkami puošybos elementai, kuriuos gamino namo savininkas, pateikėjos teigimu, *stalius-mėgėjas*, nors prie puošybos pati pateikėja jų neįvardino – tai medinės rombo pavidalo durys, mediniai profiliuotų lentų langų ir durų apvadai, balkono tvorelė su šiek tiek profiliuotais stulpais bei pastogės kryžmos, puoštos dantyto ornamento pakalimu. Puošybos elementai artimesni medinei miesto architektūrai, turi panašumų su Zakopinės stiliumi, nors pati namo forma ir proporcijos būdingos vietinei architektūrai.

17 pav. Namas Kairėnuose (Vilniaus m.). V. Serbentienės nuotr. (2016 10 14).

Tarp namų puošybos išsiskyrė dar viena grupė, kuriai būdinga baltiška ornamentika, ji pasitaikė dviem atvejais. Pakalniškėse (Širvintų r.) apvalaus stogo puošybą sudarė iš skirtingos spalvos molinių čerpių sudėliotas *žalčiukų* motyvas (18 pav.). Pateikėjas nurodė, kad iš pradžių buvo sugalvota, kad norisi kažkokio ornamento, o žmona jau tiksliai sugalvojusi, ką pavaizduoti (g. 1979 b. B14). Baltiški simboliai pasitaikė name Pilypiškėse (Elektrėnų sav.): virš įėjimo į namą, buvo išdažytas baltiškasis simbolis, kurio reikšmės pateikėjai nebeprisiminė, tačiau pabrėžė jo estetinę funkciją – *kaip gėlė, kuri puošia pagrindinį fasadą* (vyr., g.1977, b B24).

Šoniniame fasade buvo pasirinktas Pasaulio medis, o vidinio kiemo pusėje namą ties sienos viduriu puošė iš baltiškų ženklų sudėliotas apskritimo pavidalo simbolis su Aukščiausiojo dievo simboliu jo viduryje ir šeimos narių pirmomis vardo raidėmis jo išorėje.

18 pav. Namas Pakalniškėse (Širvintų r.). V. Serbentienės nuotr. (2016 08 03).

Individualių gyvenamųjų namų statyboje, tapatinant ją su vietinė architektūra, dėl polinkio į pragmatiskumą, papildomų puošybos elementų nėra daug, be to, pastebima modernizmo idėjų tąsa, kuomet sąmoningai atsisakoma bet kokios papildomos, nefunkcionalios puošybos. Gana neigiamas požiūris į dekoratyvius puošybos elementus buvo būdingas tarp pateikėjų, kurių namai stovėjo Vilniaus mieste – „nėra kaip pas kaimyną karniziukų“ (vyr., g. 1940, b. B13); „niekuo neraižom“ (mot., g. 1989, b. B15); „bandėm nepuošti“ (mot., g. 1959, b. B6). Pateikėjas Klišabalėje (Širvintų r.), paklaustas apie namą puošiančius elementus, išsakė kritišką požiūrį pasitaikančios puošybos atžvilgiu – juokavo, kad sugalvojama puošti ir puodais ant sienos. Namo puošnumo funkciją tokiais atvejais perima konstrukciniai elementai. Nemaža dalis pateikėjų čia prie puošybos priskyrė namo apdailą. Dalis šios grupės pateikėjų teigė, kad jų namą puošia medinės rąstinės

sienos ir (ar) medinė (ištisinė, dalinė ar fragmentiška) sienų apdaila. Rąstinių sienų kuriamą estetiką įvardino rąstinio namo Kalikstiškėse (Vilniaus r.) savininkė („tiktai rąstai sunerti ir labai jie man dailūs“ g. 1970, b. B7). Pateikėjai Glatkiškėse (Vilniaus r.) labiau akcentavo tokios namo apdailos natūralumą, kuris paplitęs Skandinavijos šalyse, bendrą estetiką (*kai nusibos – galėsim nudažyti*), nei medžio panaudojimo statybose tradicijas (*fasadinis sprendimas pakankamai ir senas ir modernus*). Medinė apdaila, anot pateikėjų, puošė namus Purnuškėse ir Skirgiškėse (Vilniaus r.; *apkalti plastikū nesinori*). Dalinė ar fragmentiška medžio apdaila puošė namus Rasose ir Naujaneriuose (Vilniaus m.). Dar vieno namo Naujaneriuose savininkai prie namą puošiančių elementų priskyrė dalinę medžio imitacijos apdailą (*kaip iš rąstų*).

Tarp tirtųjų namų išsiskyrė pateikėjo Ardiškėse (Širvintų r.) namas iš šiaudų ir molio, su išorėje matoma medžio šakų karkaso konstrukcija, kuri taip pat buvo įvardinta kaip namą puošiantis elementas. Pateikėjas pasakojo, kad tokia puošyba kilo iš asmeninio pajautimo:

Ažuolas, ažuolo šakos. Man ažuolas gyvenime jis tapo kaip simbolis, pradėjau sodinti ažuolus ir aš pradėjau tą medį kažkaip tai jausti. Pas mane visas išorinis karkasas, kuris visą konstrukciją laiko iš ažuolo šakų ir vat ažuolas puošia tą namą, tos šakos jos susipina, laiko visą konstrukciją ir tas papuošimas. Prie įėjimo šakos papuošia, jokios konstrukcijos nelaiko. Bet čia vyko viskas kažkaip savaime, nebuvo taip – vat aš darysiu iš ažuolo šakų, čia viskas įvyko savaime. Mes kada čia pradėjome viską daryti su draugu, pas mane draugas yra labai meistras stiprus. Mes pradėjome vaikščioti miške čia, aš turėjau traktoriuką ir mes tiesiai medieną imdavome iš miško. <...> Ne pigume reikalas, nes, iš tikrųjų, pigiau būtų iš kvadratinio pjauto medžio padaryti karkasą, nereikėtų visko taikyti, nes apvalus (rąstas, medžio šaka – V. S. past.), <...> po to prie jo reikia tuos šiaudus pjauti, kad pritaikyti, po to tas skyles uždaryti. Čia labai didelis darbas (g. 1971, b. B17).

Namo, stovinčio Vilniaus mieste, savininkas pateikė priešingą, kritišką požiūrį į statybą iš medžio rąstų, tokios statybos sureikšminimą, atkreipdamas

dėmesį į tai, kad buvusi didelė tokių namų pasiūla ir paklausa suponavo estetikos trūkumą:

Dabar yra labai perlenkta su šitom raštinėm trobom. Kai atsirado tos statybos raštinių trobų, jos buvo ant tiek populiarios ir tai buvo labai geras kainos-kokybės santykis. Medis yra visada labai šilta medžiaga, tai jų tiek pristatė visokių tokių, perspekuluota tema. Man, pavyzdžiui, labai patinka modern stiliaus namai su medine apdaila, tai vat tas man yra labai labai gražu, reiškia, kada yra modernus stilius iš principo, bet yra pasilikta medine apdaila, tai va tas labai gražu, bet tai jau turi būti tvarkinga, linijos gražios (g.1975, b. B12).

Namo sienas, remiantis pateikėjų žodžiais, puošia ne tik medžio, bet ir kitos apdailinės medžiagos ir technikos, kurios kuria ir spalvinį kontrastą: Kairėnuose (Vilniaus m.) namą, anot pateikėjų, puošia šoninių fasadų apdaila iš juodo akmens plokštelių, kurios, kartu su baltos spalvos medžio lentomis galiniuose fasaduose kuria spalvinį kontrastą. Pateikėjai taip siekė fasade išlaikyti minimalistinį stilių ir tokiu būdu išsiskiria tarp aplinkinių gyvenamųjų namų. Rūdiškėse (Trakų r.) pirmąjį namo aukštą labai pagyvino užklijuotas klinkeris („kaip paklijavo – visai kitaip“ mot., g. 1958, b. B28). Baltalaukyje (Vilniaus r.) stovintį namą puošė fachverko imitacija, jo pagalba taip pat buvo kuriamas spalvų kontrastas⁴¹. Kontrastuojančių spalvų derinį – pilką ir tamsiai raudoną tinkuoto namo fasado spalvas (dažytas protarpiais) kaip namo puošmeną įvardijo pateikėjai Kalveliuose (Vilniaus r.). Kodėl buvo pasirinktos būtent tokios spalvos, pateikėjai negalėjo tiksliai pasakyti: „Jinai kažkaip tai automatiškai. <...> Pas mus tos spalvos jos pašamonėje“, tik vėliau mėginta ieškoti kažkokių sąsajų (mot., g. 1980 b. B16). Įžvalgų spalvos klausimu pateikė namo Viktoriškėse savininkas, remiantis savo patirtimi, atkreipęs dėmesį į spalvinių sprendimų madas, jų trumpalaikiškumą:

⁴¹ Fachverką imituojantys medienos tašai buvo dažyti juodai, o tinkuotas sienų užpildas tarp jų dažytas gelsvomis spalvomis.

Nu man dar patikdavo seniau, tą sugalvojo žmona – spalvų, išdėliot tą dažymą tokį, dabar jau jisai outdated (pasenęs – V. S. past), <...> dabar gi visi juodai pilkai darosi, ruda išėjo iš mados, žmona graužiasi, sakau, gal kokį bandom klinkerį klijuot, kažką tai keisti? (g. 1974, b. B29).

Individualius gyvenamuosius namus puošė ne tik kontrastuojančios, bet ir, kaip pabrėžė patys pateikėjai, tarpusavyje derančios spalvos. Spalvų deriniui čia taip pat įtaką darė pasirenkamos statybinės medžiagos: raudona fasado spalva puošianti namą Naujaneriuose (Vilniaus m.) pasirinkta dėl to, kad dalis namo buvo statytas iš raudonų, o kita dalis – iš geltonų plytų, nors iš pradžių buvo svarstyta dažyti medžio apdailą geltonai, tačiau, anot pateikėjos, geltonos spalvos medžio apdaila nesižiūrėjo, o tam, kad namas būtų spalvingesnis, buvo pasirinkta raudonai nudažyti ir namo stogą (g. 1961, b. B9). Kryžiukuose (Vilniaus m.) namo pirmą aukštą puošė baltos spalvos skaldytų plytų apdaila, o antrąjį aukštą – žalios spalvos plastikinės lentelės. Šis spalvų derinys buvo nusižiūrėtas nuo kitų namų, be to, pateikėjo manymu, dera prie žalio šiferio. Skirgiškėse (Vilniaus r.) stovinčio namo savininkų manymų, labiausiai jų namą puošia suderintos fasado rudai raudonos ir geltonos spalvos, apie kurių pasirinkimą pateikėja kalbėjo: „Nežinau, kiek tikrai kas pasako, kad kažkaip suderinta. <...> Elementariausiai rinkomės spalvą, kad tos spalvos tokios yra, geltona kažkaip tai prie dūšios“ (g. 1976). Pateikėjos vyras papildė žmoną ir paaiškina tokį pasirinkimą – „tradicinė lietuviška geltona spalva“ (g. 1973, b. B5). Pateikėja akcentavo pasirinkimo pragmatinius ir estetinius momentus ir galimai tokį pasirinkimą lėmusią *kitos* (Klaipėdos) kultūros įtaką. Pateikėjų pora Naujaneriuose (Vilniaus m.) taip pat nurodė derinę spalvas, o spalvų pasirinkimą aiškino taip:

Žalias atspalvis – tai va pilkas, kad derėtų (mot.); Geltona, kaip mediena, kadangi ten imitacija – kaip iš rąstų padaryta. Galvojom, galvojom kokią, nu tiesa, va kaimynę turim dizainerę tai irgi ji visai kitą siūlė: du variantus, sako, pilkas arba žalsvas, samanų. Bet mes priėmėm pilką (vyr., g. 1940); Samanų būtų per tamsus (mot., b. B8).

Namą Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) puošė kelios *žemiškos* (rudos) spalvos, kurios derėjo su iš akmenų darytais pamatais, laiptais ir tvora. Pateikėjas nurodė, kad kelių spalvų įvairiomis kryptimis dažyto namo idėja kaip puošyba pirmiausiai buvo įgyvendinta šalia stovinčiame uošvių name, gautas rezultatas patenkino pateikėją, todėl nusprendė tokiu pačiu principu dažyti ir savo namą. Vieną namo sieną, be jau aptartų baltiškų ženklų, puošė iš skirtingos spalvos dažų padarytas voratinklis su prie namo sienos pritvirtintu iš akmens ir metalo pagamintu voru. Namų savininkas papasakojo, kad namas puoštas šeimoje pasidalinus namo pusėmis, pateikėjas nenorėjo visų sienų puošti tokiu pačiu ženklu, žmona sugalvojo, kad nori didelio voratinklio, vyras teigė tam neprieštaravęs, tačiau simbolinės prasmės ženklas neturėjo („ne, voratinklis čia nežinau, ką reiškia g. 1978, b. B24). Iš įvairių medžiagų gaminamų voratinklių namų fasaduose galima pastebėti Vilniaus mieste (pavyzdžiui, ant „Batoro“ restorano, esančio Stepono Batoro g. šoninio fasado, ant gyvenamųjų namų Kairėnuose ir šalia Gariūnų), priemiesčiuose ir kituose Lietuvos miesteliuose. Galimai šis ženklas kilęs iš plačiai žinomo posakio, kad „vorai neša laimę“. Visiškai priešingas atvejis formos ir turinio santykio prasme pasitaikė Balsiuose (Vilniaus m.), kur stovinčio namo savininko teigimu, namą puošė tinkuoto ir baltai dažyto namo spalva: „Balta spalva praktiška, pagal vietą tinka – balta kaip gulbė“ (g. 1940, b. B13). Aptariamas gyvenamasis namas stovi apylinkėse, kurias supa stambūs vandens telkiniai – Neris, vadinamieji *Žalieji ežerai* (Balsio ežeras) ir Gulbinų ežeras, kurie apipinti padavimais ir legendomis, taigi, gulbė čia tampa gamtinės aplinkos simboliu. Simbolika išvelgta susintetinus tyrėjo ir tiriamojo perspektyvas Pavilnyje (Vilniaus m.) iš šiaudų ir molio statytame name – ties įėjimu į namą esantį prieangį puošia stogelį remiančios masyvios kolonos, vaizduojančios įsišaknijusius medžius, o tai referuoja į pateikėjo pasirinkimą gyventi šioje vietoje, namą statyti savo rankomis ir tokiu būdu įsišaknyti („kad būtų jėga, kuri laikytų“ g. 1977, b. B26).

Pasirenkama viena fasadinių sienų spalva namo savininkams taip pat gali turėti estetinę reikšmę, tačiau tai keletas pateikėjų įvardino tik paklausus, ar, jų manymu, namo spalva puošia namą. Namų savininkė su dukra Kairėnuose (Vilniaus

m.) pasakojo, kad spalva patiko, ją rinkosi iš paletės, o nudažius namą pastebėjo, kad spalva, priklausomai nuo apšvietimo, kinta – varijuoja nuo geltonos iki žalsvos spalvos. Pateikėjai Paliuliškėse (Vilniaus r.) nurodė, kad spalva greičiausiai puošia namą, tačiau čia pat pridūrė, kad „spalva tai toks elementas, kur vieniems patinka, kitiems – ne“ (g. 1951, b. B18).

Prie namų puošiančių elementų buvo priskiriami ir konstrukciniai elementai: trijų namų savininkai įvardino terasas („visi terasa žavisi“ situoktinis g. 1940, b. B8;). Pateikėjų Paliuliškėse (Vilniaus r.) teigimu, jų namą puošia neįprastos (apvalios) formos terasa bei virš jos įrengtas balkonas su metaliniais turėklais. Balkoną, kaip namo puošybos elementą įvardijo pateikėjos Kairėnuose (Vilniaus m.), Danilavoje ir Viktoriškėse (Vilniaus r.). Pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.) kaip puošybos elementą paminėjo arką, kurios labai norėjo, tačiau šis atvejis susijęs su Nepriklausomybės atkūrimo pradžioje buvusia statyba, kuomet tokie elementai kaip arkos ir baliustrados buvo labai paplitę ir priskiriami prie postmoderniosios architektūros raiškos.

Pateikėjai 5 atvejais (4 atvejais namai stovėjo Vilniaus m.) namą puošiančiu elementu įvardino namo formą, dydį, proporcijas – „ne dekoratyvios priemonės, o dydis, proporcijos“ (g. 1975, b. B12), „nėra (puošybos – V. S. past.), tiesiog iš tam tikrų geometrinių formų“ (g. 1959, b. B6). Klišabalėje (Širvintų r.) prie savo namą puošiančių elementų namo savininkai priskyrė didelius langus, erdvės pojūtį, aplinką – tai iliustruodamas pateikėjas parodė telefonu nuo terasos į gamtos pusę darytas vis kitaip atrodančius gamtos vaizdus – „rytai vakarai. <...> Čia va tokia puošyba“ (vyr., g. 1955, b. B25). Namą puošiančią aplinką įvardino ir Naujaneriuose (Vilniaus m.), Glatkiškėse ir Danilavoje (Vilniaus r.) gyvenančios pateikėjos, kurios savo rankomis puoselėjo ir interviu metu akcentavo gėlynų ir mažosios architektūros svarbą. Pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.) namą puošiančiais elementais įvardino ne tik bendrą namo formą ir proporcijas, kurios, jo teigimu, sudaro 90 % puošnumo, bet ir vidaus ir lauko apšvietimą, augaliją, tekstilę (namo viduje), duris, langus, pastaruosius sugretinęs su žmogaus akimis (g. 1977, b. B26).

Tyrime pastebimos dvi skirtingos puošybos tendencijos: vienu atveju namą puošiančius elementus galima sieti su tradicionalizmu, jam artima *išrasta tradicija*, kuomet pasitelkiami etninės, tradicinės kaimo kultūros ir medinės architektūros elementai. Kitu atveju pasirenkamais ar prie puošybos priskiriamais elementais tęsiamos moderniosios, modernizmo architektūros idėjos, atsisakoma papildomos puošybos elementų, prie namo puošybos priskiriamas jo tūris, proporcijos, konstrukcijos, pavyzdžiui, pasirenkamos statybinės medžiagos, jų priduodama faktūra ir spalviškumas bei konkrečiai pasirenkamos fasado spalvos. Tyrime pasitaikė ir keli atvejai, kuomet namo puošyba buvo suprantama plačiau, apėmė ne tik namo materiją, bet ir namą supančią aplinką. Toks holistinis požiūris į puošybą atitinka puošybos sampratą etninės, tradicinės, vietos architektūros tyrimuose.

3. NAMAS KAIP ŽMOGŲ PRATĘSIANTIS OBJEKTAS

Žmogaus ir namo personifikacijų ištakomis laikomą C. Léwi-Strausso „namų visuomenių“ koncepciją J. Carsten ir S. Hugh-Jonesas panaudojo plėtodami „alternatyvios namo kalbos“ tyrimus, siekdami įgyvendinti holistiškesnius architektūros tyrimus antropologijoje. Mokslininkų teigimu, namas, kūnas ir protas nuolatos sąveikauja, namo kaip žmogų pratęsiانčio objekto vaizdinys parodo ne tik tai, kad namas yra ne vien fizinė struktūra, bet ir tai, kad pati namo materija nėra statiška (Carsten, Hugh-Jones 1995: 2, 37). Tokia *namo kaip žmogų pratęsiانčio objekto* samprata atsiskleidė ir materialios namo architektūros analizėje, kur, remiantis etnografiniais lauko tyrimais, pastebima, kaip kinta požiūris į namą, jo funkcijos priklausomai nuo metų laiko, pavyzdžiui, vasarą name praleidžiama mažai laiko, dauguma veiklų persikelia į lauką, taip pat namas matomas kaip nesibaigiantis projektas – pasistačius namą imamasi kitų su statybomis susijusių darbų, pavyzdžiui, terasų statymo, ilgainiui keičiama namo fasado apdaila, stogo danga.

Namo ir žmogaus kūno paralele pasinaudojusi R. Bertašiūtė iškėlė svarbią mintį, kad namas komunikuoja su aplinka per ženklus, simbolius ir kitus architektūrinius dalykus (žr. „MŪS NAMAI – gyvenimų zerkolas. Rasa Bertašiūtė || ČIULBA ULBA'21. 2021“ vaizdo įrašą). Etnologijoje, antropologijoje tokie ženklai nagrinėjami kaip kultūriniai simboliai, padedantys atskirti bendruomenės tarpusavyje, jų reikšmės yra nulemtos kultūrinės aplinkos (kalbos, tradicijos ir pan.), kurioje jie egzistuoja, tačiau tai dar nereiškia, kad simboliai yra vienareikšmiai ir nekintantys pačioje bendruomenėje (Cohen 2001[1985]: 14–17). Ne visi simboliai turi materiją ir yra gana nesudėtingai išvelgiami architektūroje – tam pagrįsti galima pasiremti Auksuolės Čepaitienės nagrinėta kultūrinio kraštovaizdžio samprata, kuri tarsi įsiterpia tarp žmogaus sukonstruotos ir gamtinės aplinkos. Mokslininkė pabrėžė, kad net ir, iš pirmo žvilgsnio, žmogaus nesukonstruota aplinka gali būti įkrauta žmogaus jai suteikiamomis prasmėmis, interpretacijomis, jos teigimu, „kultūrinis kraštovaizdis liudija žmogaus ir aplinkos santykį, apibūdina jį kūrusį žmogų ir bendruomenę“ (Čepaitienė 2013: 213).

Gyvenamojo namo tyrimuose nematerialią jo pusę, fizinio namo ir žmogaus kūno, jo proto sąveiką atskleidžia gana nemenkai tyrinėti su namo statyba ir apsigyvenimu susiję papročiai, simboliniai veiksmai (Čiubrinkas 1991, 2002; Vyšniauskaitė 1999; Klimka 2002, 2013), tačiau šiuose tyrimuose pasigendama lyginamųjų tyrimų platesnio regiono kontekste ir konceptualesnių teorijų taikymo. Šioje darbo dalyje nagrinėjami materialių ir nematerialių namo simbolių istoriografiniai duomenys ir atlikti etnografinių lauko tyrimai. Siekiama atskleisti, ar išsiskiria Vilniaus apskrities gyventojų individualus namas kaip *žmogaus tęsinys*.

3.1. Etniškumo simboliai namo architektūroje

Lietuvių kultūros simboliai etnologijoje buvo tyrinėjami kaip padedantys nustatyti žmonių etninę tapatybę (Merkienė 1994; Čepaitienė 1999; Savoniakaitė 2002). Simbolių tyrimų aspektus nagrinėjusi Inga Jankauskienė analizavo skirtumus tarp vartojamų terminų „simbolis“ ir „ženklas“, pasirėmė Arūno Sverdiolo apibrėžtomis sampratomis – ženklas įvardijamas kaip turintis vieną fiksuotą prasmę, o simbolis – kelias įvairias prasmes (Jankauskienė 2002: 343). Remiantis šiuo požiūriu, *simbolis* suprantamas kaip platesnė sąvoka nei *ženklas*. Simboliai padeda braižyti ribas tarp bendruomenių (Cohen 2001[1985]: 12–15), atskirti *savus* nuo *svetimų* (Merkienė 1994: 64; Savoniakaitė 2002: 39; Savoniakaitė 2014b: 12). Simboliai turi ir kitas funkcijas – remiantis architektūros tyrimais, jie buvo pasitelkiami tapatybės kūrimui ir stiprinimui.

XX a. pradžioje Rytų Prūsijos, kartu ir lietuvių, kuriuos laikė savarankiška tauta, nykstantį paveldą fiksavęs R. Detlefzenas, skatino pritaikyti jį kaip krašto tradicijas puoselėjant *senuose kūriniuose glūdinčios dvasios gyvastį*, tačiau ne kopijuojant, o pritaikant tam tikrus elementus (Detlefzenas 1995: 5). Kai kurie elementai tapo simboliais tarpukariu kuriamoje visuomeninėje architektūroje,

suvaidinusioje svarbų vaidmenį lietuviškos tautinės tapatybės kūrime⁴². Sovietmečiu bendra visai Sovietų Sąjungai *homo sovieticus* tapatybė buvo kuriama pasitelkus respublikinį lygmenį – socialistinio realizmo laikotarpio architektūros puošyboje buvo panaudoti simboliai paimti iš *liaudies* kultūros. Rasa Čepaitienė atkreipė dėmesį į šiame procese buvusią dekontekstualizacijos svarbą – buvo pasirenkami tik tie simboliai, kultūros elementai, kurie neturėjo gilios simbolinės reikšmės, nekurstė nacionalinių jausmų ir tarnavo sovietinei ideologijai (Čepaitienė: 2009: 99–102). Vienas dažniausiai pasitaikančių tokios puošybos pavyzdžių – javų motyvas pastato fasade, greičiausiai pasirinktas kaip vaizduojantis *darbo liaudį*, agrarinį ūkį. Nukopijuotų, pritaikytų ir (ar) dekontekstualizuotų simbolių puošyba tarpukario ir socialinio realizmo architektūroje susilaukė vienalaikės kritikos dėl to, kad tradicinės kultūros elementai mūrinės architektūros puošyboje buvo panaudojami išplėšiant juos iš konteksto (Petruolis 2008: 37; Drėmaitė 2012a: 62). Simbolių kaitą, tapimą *forma be turinio* lėmė ne tik politinės aplinkybės – V. Savoniakaitės teigimu, lokalsios kultūros simboliai kinta visuomenės modernizacijos procese, tačiau, nors prarandama simbolinė prasmė, stiprėja tradicinės kultūros kaip estetikos suvokimas (Savoniakaitė 2007a: 169–170). Tam tikrus šiandieninėje architektūroje panaudojamus etninės kultūros elementus galima palyginti su V. Savoniakaitės nagrinėtais lietuviškąją tapatybę XX a. pabaigoje liudijusiais simboliais – iš kaimo kultūros atsineštais tradiciniais dirbiniais, kuomet mieste apsigyvenę žmonės jais puošdavo savo interjerus, vėliau, nors kaimo ir miesto kultūros vis labiau maišėsi tarpusavyje, simboliai savo prasmės neprarado (Savoniakaitė 2002: 43–44).

Dauguma tyrime apklaustų namų savininkų teigė nemanantys, kad jų namų architektūroje yra matoma jų etninė priklausomybė ir negalėjo vienareikšmiškai atsakyti į šį klausimą („nieko išskirtinio nėra, jokio etno“ vyr., g. 1940, b. B13; „liaudiškumo nieko nėra“ mot., g. 1961, b. B9). Lietuvių tautybės pateikėja teigė,

⁴² Tarpukario laikotarpio (ypač pirmoje jo pusėje) architektūroje buvo pritaikyti etninės lietuvių kultūros elementai, gausiai naudoti valstybiniai simboliai, interpretatyviai panaudoti etninės architektūros elementai, pavyzdžiui, suprojektuotas pastato planas priminė kaimo namo planą su gonkelėmis, priemene ir dvejais namo galais (Petruolis 2008: 38; Varanauskaitė 2016).

kad etninę priklausomybę atspindi tai, kad namas dengtas ne plastikine apdaila, šio namo savininkai vengė ir su *kita* kultūra tapatinamų elementų („buvo vengta lenkų etninės kultūros“ vyr., g. 1987, b.B22; 19 pav.). Rusų tautybės pateikėjas savo namo architektūrą siejo ne su tautine, o kultūrine tapatybe. Savo namo architektūrą, remdamasis kaimynų reakcijomis, pateikėjas įvardino kaip *nestandartišką*, turinčia, Indonezijos bruožų, kurie aplinkinius ir domina ir „gąsdina, kad už to stovi kažkoks religinis ar sektantinis aspektas“ (g. 1977, b. B26).

19 pav. Namu Purnuškėse (Vilniaus r.) fasadas iš vidinio kiemo pusės. Pateikėjo nuotr. (gauta 2022 11 27).

Kito namo iš šiaudų ir molio savininkas taip pat buvo labiau linkęs pabrėžti savo kultūrinę tapatybę – „mano mentalitetas vietinis, aš Vilniuj pragyvenau“, prie vietos tapatybę atskleidžiančių simbolių, matomų namo architektūroje priskyre statyboje panaudotą ažuolo medieną (g. 1971, b. B17). Lietuvių tautybės pateikėjos manymu, jos tapatumą atskleidžia namo stilistika (priskirta kaimiškam stiliui), jo dydis, į ką, pateikėjos teigimu, dėmesį ne kartą yra atkreipė pro šalį keliaujantys žmonės, teiravęsi, ar savininkė šio namo neparduodanti. Lenkų tautybės pateikėja Senajame Tarpupyje (Trakų r.) pastebėtus skirtumus tarp senosios kaimo statybos ir naujai statomų namų tapatino su egzistuojančiais skirtumais tarp etninių grupių – „matau, kad čia jau ne lenkas, ne mūsų. <...> Vat ta pusė jau matosi ten prie ežero –

ne mūsų: tvoros aukštos, didelės <...> ir namai kitokie – tai kvadratiniai tokie, nu ne toks kaimiškas namas. Iš konteinerių dabar naujovė, yra irgi pas mus jau daug“ (g. 1977). Namų savininkas pridūrė, kad apylinkėje pradėjo kurtis daug naujų, iš visos Lietuvos suvažiavusių, žmonių, ką, pateikėjo teigimu, rodo prie namų kabančios žemaičių vėliavos (g. 1975, b. B27).

Atokiau nuo Vilniaus nutolusiame Rūdiškių (Trakų r.) miestelyje gyvenančios pateikėjos lietuvišką tapatybę rodė kabanti vėliava, tačiau namų savininkė akcentavo ir tai, kad vietiniai gyventojai vieni kitus dar pakankamai gerai pažįsta („kas žino, kas gyvena Rūdiškėse žino“ g. 1958, b. B26). Vėliavą kaip tapatybę rodantį ženklą įvardino pateikėjas Skirgiškėse (Vilniaus r.), teigęs, kad tais metais jos dar nespėta pakabinti (g. 1973, b. B5), kaip tapatybę rodantį simbolį per šventes iškeliamas vėliavas priskyrė dar 2 namų Vilniaus rajone savininkai, viena jų nurodė, kad buvo kabinama ir nelietuvių kilmės sutuoktinio valstybinė vėliava.

Du pateikėjai prie tapatybę rodančių simbolių priskyrė Mažajai Lietuvai būdingą fachverką. Tokią konstrukciją imituojanti apdaila buvo name Baltalaukyje (Vilniaus r.), nors to su etnine tapatybe pateikėjas nesiejo, nurodė, kad fachverko imitacijos pasirinkimui įtakos galėjo turėti mamos kultūrinė tapatybė – „gal mama, jinai labiau nuo Ariogalos kažkur tai, seniau Klaipėdoj daug buvo, gal dėl to, gal nuo vaikystės ten tie prisiminimai, gal ir norėjo padaryt“ (g. 1991, b. B4; 20 pav.). Rąstinio namų savininkė Kalikštiškėse (Vilniaus r.) pabrėžė, kad jos etninę tapatybę namų architektūra parodo tiems, kurie tokius dalykus atpažįsta:

Jeigu jie, žmonės, atskiria, dažniausiai aš pasakau visiems, kad tai aukštaičių troba, pagal aukštaičių tipą pastatyta, troba tokia, pamoderninta. Bet pro mano namelį kai eina, visi sustoja pažiūrėti, nes aplink plytiniai mūriniai, blokiniai kažkokie, gražūs mūsų aplink namai, bet prie mano visą laiką stovi.

20 pav. Namas Baltalaukyje (Vilniaus r.). V. Serbentienės nuotr. (2016 10 31).

Pateikėja išvardino ir svarbiausius, etniškumą name parodančius elementus – *gonkas* (galerijos tipo prieangį), langines, medžio žaliavą, tačiau teigė tokį namą pasirinkusi, visų pirma, dėl estetinių priežasčių, ne dėl sąsajų su aukštaitiškumu (g. 1970, b. B7). Šiuo atveju estetikos svarbą pagrindžia ir tai, kad pateikėja vartojo, greičiausiai iš pardavėjų perimtą, klaidingą trobos terminą. Tyrime tradicionalizmui, *išrastai tradicijai* (Hobsbawm 2000[1983]: 1) priskirtų puošybos elementų (pavyzdžiui, langinių, antlangių) pateikėjai nebuvo linkę priskirti prie tapatumą parodančių simbolių, nors įvardino jų kilmę kaip paimtų iš lietuvių etninės kultūros („paimtos iš tradicinės lietuvių statybos“ vyr., g. 1976, b. B1; „pagal etnografinius regionus“ vyr., g. 1991, b. B4; „pagal lietuviškų ornamentų knygą“ vyr., g. 1979, b. B14).

2 pateikėjai nurodė keletą namo elementų perimtų iš tėvų, senelių namų architektūros, tačiau, nors buvę būdingi etninei, vietinei architektūrai, jie nebuvo priskirti prie tapatybę rodančių simbolių. Paliuliškėse (Vilniaus r.) iš tėvų namo, stovėjusio buvusioje kaimo vietovėje, dabartiniame Vilniaus miesto Justiniškių rajone, perimta pusvalminė stogo forma, o Kairėnuose (Vilniaus m.) ant mūrinio namo fasado prie stogo kraigo buvęs padarytas saulės motyvas – iš namo savininko senelio, medinės statybos perimtas motyvas („vyras Baltarusijoje ten su seneliu statė namą ir senelis kažkada tai irgi ten iš medžio darė. Nu ir jisai ten buvo mažas ir sakė,

kada užaugsiu – tai tokį irgi kada nors padarysiu“ g. 1974 b. B19). Saulės motyvą galima priskirti prie vietinių tapatumą rodančių simbolių, kadangi jo atitikmenų galima rasti vietinėje medinėje architektūroje⁴³. Nostalgiją mediniam tėvų, senelių namui jautė 2 pateikėjos, gyvenusios rąstiniuose namuose.

Namo architektūroje, puošyboje tapatybę deklaruoja pasirinktos ne tik lietuviškos, bet ir baltiškos kultūros interpretacijos. Pakalniškėse (Širvintų r.) ant namo stogo iš čerpių buvo sudėliotas žalčio motyvas – tradicinėje lietuvių kaimo architektūros ornamentikoje, lietuvių mitologijoje žinomas simbolis, simbolizuojantis protėvių dvasias, gerovę ir apsaugą nuo įvairių negandų (Dundulienė 2008: 142), tačiau patys namo savininkai ornamento reikšmės neįvardino. Paklausus namo savininkės, ar namo architektūroje matoma jų etninė tapatybė, nurodė, kad galimai šis ornamentas tai parodo, nors priduria, kad „meilę gal rodo tam <...>Aš tai tikrai nenorėjau nei čia Lietuvoje pasirodyti“. Abu pateikėjai sutarė, kad šis aspektas buvo svarbesnis namo savininkui, namo savininkei buvo artimesni kaimiškos kultūros elementai. Pateikėja mąstė, kad meilę tam suformavo skaitytos Ievos Simonaitytės knygos, kuriose pavaizduotas romantiškas kaimo vaizdas – „aš tai labai myliu tiesiog tą, nu kaip sakau, nu tai aš moteriškai myliu, tas visas lietuviškas lėkštes, nu man taip gražu <...> aš va svajojau apie tą aslą visą laiką. <...> Čia gal iš knygų man tas atėjo“ (g. 1982, b. B14). Dar daugiau reikšmėmis pripildytų namo puošybos simbolių buvo ant Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) stovinčio namo, kurio savininkui buvo svarbu namo išorėje parodyti savo daugiasluoksnę etninę ir kultūrinę tapatybę:

Esmė yra kad, iš vienos pusės dėl to, kas ir kaip, tai pats esu latvis ir atvažiavęs iš Latvijos išmokti protėvių kalbą. Tai dėl to išmokau ir likau Lietuvoj. <...> Mano močiutė (kilusi iš Lietuvos – V. S. past.) <...> labai norėjo nors vienas anūkas išmokytų lietuvių kalbą. (g. 1977, b. B24).

⁴³ Varėnos rajone ant namo frontono buvusį saulės motyvą 1973 m. užfiksavo I. Butkevičius (Gimbutas 2002: 20), Vilniuje, Paupio gatvėje išlikęs tokiu ornamentu puoštas medinio namo dviejų kolonų portikas .

Žmona paantrino, kad vyrui yra labai svarbios baltiškos tradicijos, tačiau pačiai pateikėjai buvo artimesnė estetinė šio simbolio funkcija – „bet tai dabar šito konkrečiai nepasakysiu, ką dabar reiškia, <...> daugiau ėmėm grožį, <...> daug yra reikšmių“ (g. 1978, b. B24). Namą puošė ir daugiau baltiškų simbolių, namo savininkas pasakojo apie užtrukusį puošybos procesą: viena namo siena be puošybos buvo pusę metų, iki kol nebuvo sugalvota, ką joje pavaizduoti. Pateikėjo pasakojimu, į rankas pakliuvusi Latvijos baltų ženklų knyga ir ten buvęs pavaizduotas Pasaulio medis, kurį pateikėjas pasirinko dėl to, kad simbolio aprašymas atitiko jo vidines nuostatas – „paskaičiau, kad tenais ryšys su gamta su visais tais dalykais, <...> labai atitiko viską <...> ir man tai labai surezonavo ir aš supratau – va, šitą dalyką aš ant namo ir paliksiu“. Intymiausią namo fasadą, esantį vidinio kiemo pusėje, puošė šeimos simbolis, buvęs šiek tiek panašus į šeimos herbą (21 pav.). Pateikėjai atskleidė, kad jiems yra artima ir vedų kultūra, kuri priskiriama prie indoeuropietiškos tradicijos, vedinės kultūros ženklais (pavyzdžiui, *OM* ženklu) buvo puoštas namo vidus. Palyginus šiuos du aptartus puošybos atvejus, matyti, kad pateikėjų poros tarpusavyje šiek tiek skirtingai vertina tokią puošybą kaip tapatybę rodančius simbolius, abiem atvejais tai buvo svarbiau namo savininkams vyrams. Abu atvejus vienija ir tai, kad aptariama namų puošyba buvo sukurta sintezės būdu – remiantis ornamentais, paimtais iš su mitologija siejamos literatūros ir pasitelkus kūrybiškumą, kuomet motyvai pavirto namą puošiančiu elementu, tokia sintezė taip pat atitinka *išrastos tradicijos* (Hobsbawm 2000[1983]: 1) sampratą.

21 pav. Namų Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) fragmentas. V. Serbentienės nuotr.
(2022 08 15).

Prie etninę tapatybę rodančių ženklų pateikėjai tyrimuose priskyrė namo spalvą, kalbėdami ne tik apie savo namui, lietuviams būdingas spalvas, bet ir padėjo atskleisti *kitą, svetimą* namų architektūroje (plačiau – skyriuje „Spalva kaip etninės ir kultūrinės tapatybės simbolis“). Tyrimų metu *savos* ir *kitos* kultūros skirtis individualių gyvenamųjų namų architektūroje akcentavo kalbinti architektai: K. Radiūnas, kilęs iš Kauno, atkreipė dėmesį į savitą *Vilniaus krašto* architektūrą, kurioje daug slaviškos kultūros, kai kuriuos lenkiškos, slaviškos kultūros pastatus Vilniaus vietovėse siejo su *beskonybe, disproporcija, antispalviškumu, perdėtu puošnumu*, nors pažymėjo, kad to paties galima rasti ir Lietuvos kaimuose (g. 1985, b. A13). Architektas A. Matulaitis lenkų ir rusų užsakovus siejo su panašiais stereotipais, tačiau pabrėžė, kad „jie šiaip geri užsakovai, tik labai nereiklūs, nereiklūs ta prasme jokiai kokybei nei estetikai“. Vietinių lenkų statybinę praktiką apibūdino lenkų katalogais *Archipelag*, kuriuose gausu gyvenamųjų namų pavyzdžių su keturšlaičiais čerpių stogais, daug bokštelių, kolonų namo pagrindiniame fasade. Susidūrus su tokiu užsakovu, anot architekto,

tokius ir darai, aišku, aš nuraškau ten tas visas „razinas“, šituos grožius, man jie, natūraliai aš jų nemoku padaryt, kitas dalykas, kad namo proporcijos tokios, kad imituoja klasikinį kažkokį pastatą, žodžiu, daiktas, imituojantis prabangą, atvirai kalbant, tai natūraliai man nunyksta, nes aš net nemoku tokios kolonos taip padaryt, nes aš matau, kad ji ne vietoj, kreiva, per stora, jinaį trukdo praėjimui ir t.t. ir jos nereikia ir aš jos stengiuosi nedaryt, kompensuoju (g. 1976, b. A17).

Toks požiūris daugeliu aspektų sutapo su tyrimų metu surinktais duomenimis, kurie parodė, kad lenkų tautybės pateikėjų namams buvo labiau būdingi profesionaliosios, stilinės, mūrinės ir labiau miestui priskiriamos architektūros elementai: mediniai namai Skirgiškėse ir Sudervėje (Vilniaus r.) turėjo mezoninus, daugeliu atvejų lenkų pateikėjų namus puošė kolonos – keturios apvalaus skerspjūvio kolonos rėmė balkoną Paliuliškėse (Vilniaus r.), dvi kvadratinio skerspjūvio kolonos (jas fasade atkartoję ir piliastrai), dailintos skaldytomis silikatinėmis plytomis, rėmė balkoną Skirgiškėse (Vilniaus r.). Abiejų namų savininkai pabrėžė, kad statantis namą kolonos buvo vienos svarbiausių elementų. Šiame kontekste šiek tiek išsiskyrė pateikėjų Senajame Tarpupyje (Trakų r.) medinės kolonos, rėmusios pastogės tipo prieangį, kurių atitikmenų yra etninėje kaimo architektūroje. Visiems lenkų pateikėjų namams buvo būdingi balkonai. Pateikėja Sudervėje, name įsirengusi net du balkonus, juos priskyrė prie vieno svarbiausių, „namo idėją“ atspindinčių elementų. Lenkų pateikėjų namų balkonai pasižymėjo gausesne ir įvairesne puošyba, lietuvių pateikėjų balkonai pasižymėjo santūresne architektūrine raiška, tarp lietuvių pateikėjų daug dažniau pasitaikė nebaigtų rengti balkonų. Lenko ir baltarusės pateikėjų šeimos name Kairėnuose (Vilniaus m.) balkoną puošė arkos, kurių pateikėja teigė labai norėjusi. Kritišką požiūrį į tokio pobūdžio architektūrinius, puošybos elementus, juos siedamas su *kitu* išsakė lietuvių tautybės pateikėjas: „Nepastatytas kažkoks soboras su kolonom ar ten kažkokia bokšteliais, buvo vengta kažkokių pernelyg didelių išsišokimų“ (vyr., g. 1987, b. B22). Kitas lietuvių tautybės pateikėjas tokių elementų kaip kolonos ir bokšteliai netapatino su *kitomis* etninėmis grupėmis, juos vertino kaip prastos

architektūros pavyzdžius, kuriuos lėmė tipinių projektų, paimtų iš lenkiškos architektūros žurnalų panaudojimas (vyr., g. 1975, b. B12).

Etninę ir kultūrinę diferenciaciją architektūroje architektai įžvelgė ir pasirenkamose namo stogo konstrukcijose. Regioninius skirtumus ir etninės kultūros tradicijų tęstinumą, remiantis savo projektavimo praktika, nurodė architektas Albinas Mocevičius:

Žemaitija – valminiai stogai, o Dzūkijoje paprastesni, dvišlaičiai. Nuolydis stogo <...> – Žemaitijoje lėkštesni populiariesni, galbūt žmonės pripratę prie jų, o Dzūkijoje, Aukštaitijoje tai statesni, bet čia viskas irgi atėję nuo gamtinės situacijos. <...> Tie tokie techniniai sprendimai su meniniais susiję sprendimais (g. 1978, b. A9).

Dvišlaičius stogus kaip tradicinės architektūros elementus įvardino viena architektė, dar vienas architektas įvardino tendenciją, kad žmonės mėgsta šlaitinius stogus, nes, greičiausiai, tokius turėję užsakovų seneliai. Architektų teigimu, šios tendencijos nereiškia, kad tokia stogo forma yra pati geriausia ir ne visi sutiko, kad dvišlaitį stogą reikėtų tapatinti su vietinės architektūros tradicijomis: „Mes gal biškį idealizuojame, pavyzdžiui, dvišlaitis stogas – o kokį dar stogą daryti? Lengviau pasidaro, iš plano išplaukia“ (A. Matulaitis, g. 1976, b. A17). Architektų pastebėjimu, dvišlaičius namų stogus žmonės daugiau linkę statyti kaimo vietovėse, o miestuose žmonės linksta į modernumą (mot., g. 1976, b. A13). Taupiuosius, tipinius namus projektuojanti architektė nurodė kiek priešingą tendenciją, su kuria jai teko susidurti – dėl pigumo gana dažnai statomi vienašlaičiai namų stogai, žmonės taip siekia ir individualumo, o ne derintis prie kaimynų (G. Kuliešienė, g. 1985, b. A11). Architektas A. Matulaitis vienašlaičius stogus tapatino su tam tikromis etninėmis ir socialinėmis grupėmis:

Čia kadangi Vilniaus rajonas, tai pas mus tos lenkų teritorijos, tai jie modernumą taip įsivaizduoja – tai buikai tokios klišės yra: jeigu vienšlaitis – tai modernu, jeigu dvišlaitis – tai tradicinis. Jeigu, pavyzdžiui, nori žmogus, kad būti šiuolaikiškesnis, jaunesnis užsakovas, bet vėlgi iš šitų teritorijų, tai jis įsivaizduoja, kad dvišlaitis tai jau bus čia kaimo

troba. Va, miestiečiai lankstesni, tie, kurie daugiau keliauja, tie, kurie moka kalbų daugiau (g. 1976, b. A17).

Namų stogų formų variacijų, susijusių su etnografinių regionų diferenciacija, tyrimuose nepastebėta – dvišlaičius namo stogus statėsi pateikėjai kilę iš visos Lietuvos, ne dvišlaičių stogų grupėje jokių etninių, tautinių tendencijų taip pat nepastebėta. Su tradicine architektūra dvišlaičius stogus susiejo tik 2 pateikėjai vyrai, kilę iš Panevėžio ir Mažeikių rajono.

Tapatybės problemą šiuolaikinėje architektūroje nagrinėjusi J. Rėklaitė pabrėžė, kad galimos dvi skirtingos tautinio tapatumo raiškos pozicijos – ne tik retrospektyvi (pavyzdžiui, istorinių, tautinių, tradicinių motyvų kopijavimas ir interpretacija), bet ir perspektyvi (siekis sukurti kažką naujo, originalaus; Rėklaitė 2010: 54). Prie pastarųjų pavyzdžių vienas kalbintas architektas priskyrė jau paminėtą „Rasų namų“ (Vilniaus m.) projektą:

Ten ir buvo mintis kažkiek tai prisirišti prie lietuviško kaimo įvaizdžio, tai kiek man teko domėtis ten vienbučių namų gyvenamųjų statyba, man pasirodė, kad iš tikrųjų tas pirmas toks paukštis, kuris prie tos lietuviškos tokios architektūros pajautimo, gal vienas arčiausiai priartėjusių objektų. Ir ten, aišku, paimt ten lankstinukus ir visą kitą, tai ten skandinaviškas, čia toks minimalizmas. Tai čia toks labiau gal prekinis, kur pirkėjui patraukiau, jisai gaus va čia kažką tai skandinavišką, tai skandinaviška gal čia yra vis tiek vertingiau negu čia kažkas tai mūsų, bet, aš manau, kad čia yra <...> vadyba ir reklama, o realiai už to aš įžiūriu gal toks savitas vis tiktais (vyr., g. 1977, b. A18).

Perspektyvi tapatybės raiškos pozicija nebūtų įmanoma be architekto sąveikos su užsakovu, t. y. architekto kuriama architektūra turi atitikti, neprieštarauti kultūrinei žmogaus orientacijai. Sąlygos Lietuvoje paplisti skandinaviškai kultūrai, architektūrai suponavo panašus klimatas, lėmęs tai, kad tiek Lietuvos, tiek Skandinavijos vietinė architektūra turi nemažai bendrumų (statyba iš medžio, dvišlaičiai stogai). R. Bertašiūtė, remdamasi savo tyrimo duomenimis nurodė, kad Rytų Lietuvoje susiformavusios konstrukcijos formos rodo sąsajas ne tik su kaimynų

iš Rytų (rusų, baltarusių, rytų latvių), bet ir estų, suomių, šiaurinių švedų ir norvegų statyba (Bertašiuė 2002: 117, 129). Lietuvos charakteriui ir etninei architektūrai artimas ir skandinaviškas santūrumas, pastebimas architektūros fasaduose, būdingas ir nagrinėtiems namams, kuriuos jų savininkai Kairėnuose (Vilniaus m.) ir Klišabalėje (Širvintų r.) priskyrė prie skandinaviško stiliaus. Skandinavišką stilių, architektūrą kaip geros, patinkančios architektūros pavyzdžius minėjo pateikėjai Glatkiškėse, Viktoriškėse (Vilniaus r.), pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus m.) įvardino ir konkrečius patinkančius tokios architektūros elementus – dekorą, namo formą ir spalvas.

3. 2. Spalva kaip etninės ir kultūrinės tapatybės simbolis

Gyvenamojo namo spalvos santykio su jame gyvenančių žmonių etnine tapatybe tyrimai Lietuvoje nėra nauji. V. Savoniakaitė išvalgose apie geltonus namus, paplitusius tradicinėje kaimo statyboje tarp aukštaičių, nurodo tai, kad geltona spalva aukštaičių namuose kaip tapatybės ženklas susijusi ne tik su lokalia bendruomenės požiūriu į kultūrą, bet ir su ekonominėmis sąlygomis – tokios spalvos dažų buvo lengviausia gauti, jie pigesni, mažiau blunka (Savoniakaitė 2003: 22–24). Tyrimų metu kalbinti architektai taip pat aiškino, kad šviesesnės spalvos susijusios su pragmatiškumu: šviesios spalvos blunka ne taip greitai kaip tamsios. Architekto A. Imbraso teigimu, Lietuvai būdingi gelsvi tonai, kadangi klimatas reikalauja šilumo (g. 1964, b. A16). 1967 m. duomenis apie tai, kokios spalvos vyrauja ir kaip skiriasi gyvenamųjų namų eksterjero koloritas tarp skirtingų Lietuvos etnografinių regionų, pateikė Vytautas Kazimieras Vaitkus: nurodyta, kad Pietų Lietuvoje buvo būdingos šviesios spalvos, geltoni tonai, Vilniaus krašte (iki Giedraičių) vyravo rusva spalva, kuri derinta su baltais, žaliais tonais, *Vilniaus areale* (nuo Trakų iki Strėvos) vyravo ruda ir raudonai ruda spalvos, Vidurio Lietuvoje populiareesnė buvusi žalia spalva, tuo tarpu Aukštaitijos koloritas, mokslininko teigimu, itin sudėtingas (Vaitkus 1988: 11–13). Remdamasis 1983–1984 m. ekspedicijų Dzūkijoje (Alytaus, Lazdijų Prienų, Trakų ir Varėnos r.) duomenimis, kurių metu

rinkta informacija apie tuometines (mokslininko įvardintas kaip *šiuolaikines*) kaimo gyvenvietes, S. Gutautas nurodė, kad čia, kaip ir Aukštaitijoje, labiausiai būdingos trys spalvos – geltona, ruda ir žalia, tačiau pasitaikė ir mėlyna, oranžinė ir bordo spalva dažytų namų (Gutautas 1985: 44). V. Savoniakaitė pabrėžė, kad lokali tradicija nėra nekintanti ir keičiasi kartu su naujais poreikiais, technologijomis, gerėjant pragyvenimo lygiui, keičiantis pačiai rinkai (Savoniakaitė 2003: 26), taigi, remiantis tradicinės, vietinės architektūros tyrimais spalvos atžvilgiu taip pat galima palyginti, kaip kito visuomenė, atskleisti skirtingas žmonių preferencijas, kurias lemia kultūrinė ir etninė tapatybė.

Architektė G. Kuliešienė tradicinei architektūrai priskyrė šviesias spalvas – geltoną, gelsvą, rusvą, kreminę (g. 1985, b. A11), tyrimų metu kalbinti architektai, kaip gyvenamųjų namų architektūroje vis dar dažnai lietuvių pasirenkamas ir suprantamas kaip tradicines, įvardino ne tik geltoną, bet ir kitas *žemės spalvas*:

Tose zonose (saugomose teritorijose – V. S. past.) tai jau reglamentuotos būna, maždaug tos žemės spalvos – tos nuo rudo, žalio iki geltono, tai vat šitos yra pagrindinės su atspalviais neryškiais, pasteliniiais tai vat šitas ir bus panaudojama visą laiką. Būdinga mūsų kraštui, čia iš principo gali suvesti net su tautiniais drabužiais. Iš čia ateina mūsų toks spalvinis, užtai ir skiriasi nuo kitų tautų. Ruda (spalva šiuolaikinėje statyboje – V. S. past.) vyrauja, žalia su atspalviais, tai va šitos dažniausiai. (Intensyvesnes spalvas renkasi – V. S. past.) retas kuris, jeigu kalbant apie tą tradicinę arba tokią artimą tradicinę, nes jeigu kažkur tai modernus pastatas – tai taip, jis nori išsiskirti, galbūt kažkokie akcentai gali būti panaudojami ryškesni (A. Mocevičius, g.1978, b. A9).

Polinkį rinktis su gamta asocijuojančias spalvas nurodė architektas K. Radiūnas: „Einama ties žemiškomis spalvom, visiem reikia medžio, visiem reikia lapo žalios, visiem reikia vandens mėlynos, daugiau yra tų natūralių medžiagų spalvų“ (g. 1985, b. A12).

Viena spalva dažytų namų tyrimuose pasitaikė vos keletas. Geltona spalva dažyti fasadai dažniausiai buvo derinti su kitomis spalvomis (5 atvejai): Baltalaukyje gelsva spalva buvo dažytas fachverko konstrukciją primenančių sienų tinkas,

medinės dalys dažytos juodai, Skirgiškėse (Vilniaus r.) geltona klinkerio spalva namo fasade derinta su ertikio medine, tamsiai raudonos spalvos apdaila. Panašus derinys pasitaikė Naujaneriuose (Vilniaus m.), kur prie dalies namo iš geltonų plytų derinta tamsiai raudonos spalvos medinė sienų apdaila, kitame toje pačioje vietovėje stovinčiame name geltonos spalvos medį imituojanti apdaila (verandos, pastogės skliautuose, tūriniuose stoglangiuose ir priestato antrame aukšte (mezonine), derinta prie tinkuotų ir pilka spalva dažytų sienų ir žalio stogo. Vienintelis vien geltonai dažytas namas buvo Kairėnuose (Vilniaus m.) – pateikėjų teigimu, priklausomai nuo apšvietimo, namas varijavo nuo geltonos iki žalsvos spalvos. Geltona spalva nebuvo būdinga tyrime nagrinėjamiems rąstiniam namams. Rentiniai, mūro ir karkasinės konstrukcijos namai, kurių medinė apdaila sudarė daugiau kaip pusę namo fasado, buvo dažyti įvairiai: juoda, tamsiai raudona ir šių dviejų spalvų deriniu, skirtingų atspalvių žalsva, oranžiniai geltona, melsva spalvomis. 4 atvejais buvo pasirinkta ir įvairaus atspalvio ruda (nuo natūralaus medžio iki tamsios) spalva. Tinkuotuose fasaduose vyravo šviesios, pastelinės spalvos (balta, melsva, rusva, smėlinė, pilka; 6 atvejai).

Kalbėdami apie tradicinę lietuvių statybą, geltoną spalvą pateikėjai įvardino kaip *tradicinę; prie dūšios* (vyr., g. 1973, mot., g. 1976, b. B5), tai spalva, kuria *kaimynai kaimė dažė* (mot., g. 1971, b. B11), priminė senelių buvusį ryškiai geltoną namą (vyr., g. 1987, b. B22). Paplitusias, lietuvių tradicines spalvas šiek tiek ironiškai įvardijo pateikėjas Kalveliuose (Vilniaus r.) – „nu lietuviškos spalvos – ruda, geltona“ (g.1975, b. B16). Rusų tautybės pateikėja geltoną spalvą tapatino su vietine, Aukštaitijai būdinga statyba („Aukštaitijoje visi namai geltonai dažyti“ g. 1959, b. B6). Geltona spalva buvo panaudota ne tik lietuvių, bet ir rusų tautybės pateikėjų namų fasaduose (3 atvejais Vilniaus mieste). Latvių tautybės pateikėjas namo fasadui pasirinko kelias kontrastingas rudas spalvas, jas priskyrė prie *žemiškų* spalvų (vyr., g. 1977, b. B24).

Architektai individualių gyvenamųjų namų srityje pastebi ir naujas tendencijas – dėl globalių madų, pasiūlymų įvairovės, vis drąsiau renkamosi ir ryškesnes spalvas, kurios, architektų teigimu, susijusios ir su modernia architektūra,

inovacijomis, nekonservatyvumu (K. Radiūnas, g. 1985, b. A12; R. Mažuolienė, g. 1949, b. A15). G. Kuliešienė nurodė, kad jai labiau imponuoja gelsvos, žalsvos – pastelinės spalvos (g. 1985, b. A11), dažnai prie patinkančių spalvų architektai priskirdavo pilką spalvą. Architektai, kalbėdami apie paplitusias tendencijas, įvardino ir spalvas, kurių pasirinkimo negalėjo suprasti: architektas M. Puodžiukynas gelsvas, oranžines, vėžines spalvas tapatino su prastu skoniu (g. 1983, b. A19), o Karolina Gunia dažnai pasirenkamas geltonas ir rudas spalvas įvardino kaip *keistas* (g. 1991, b. A3). Vilniaus apskrities architektūrai būdingus spalvinius savitumus dėl čia esančios slavų kultūros pabrėžė K. Radiūnas, spalvos, kaip *savą* ir *svetimą* žyminčių simbolių, reikšmę vaizdžiai įvardino Vincentas Štaudė:

Lietuvis nori paprastai, o lenkas arba koks kitas tarp visų raudonų plytų namų išlys koks žalias – ten tikrai ne lietuvis. Čia kažkaip, čia toks skraidantis juokas tarp mūsų visą laiką būna, bet labai pasitvirtina. Bet čia nieko bloga, čia tiesiog taip yra, žmogus taip nori, jam taip patinka. <...> Kas tikrai išlieka – lietuvis nenori ryškaus namo, jam bus gamtos, žemės spalvų artimesnis negu žaliu stogu. Žemės spalvos, ruda, rusva, kaip smėlis, bet jis nedažys rūžavai, kokių būna, neaišku kodėl, bet yra (g. 1990, b. A6).

Individualių gyvenamųjų namų srityje egzistuojančius spalvinius skirtumus tarp etninių grupių, skirstymą į *savus* ir *kitus* (*svetimus*), remiantis namo spalva, akcentavo lietuvių tautybės namų savininkai (7 atvejai). Vilniaus miesto, apskrities architektūrinius savitumus apibendrina pateikėjo, kilusio iš Skuodo rajono, į Vilniaus apskrities architektūrą žvelgusio lyg iš šalies, pasisakymas:

Vilniuje yra daugmaž tokia multikultūra ir daug lenkų, pavyzdžiui, nu ir pažiūri, lenkai mėgsta spalvingus fasadus, labai, ten įvairiausi nuo salotinės iki geltonos ir ne tik viena spalva, bet bus ir primargintas tas namas, o lietuvių skonis yra santūresnis, jie mėgsta daugiau tokius, ta prasme vienspalviai arba labai ten kažko neprimarginsi arba kontrastai kažkokie ten padaryti, vat kaip Klaipėdoj – raudoni stogai ir ten kažkokie tai fasadai. Nu gražu yra. Ir mėgsta suvienodint kažkaip kraštą, o pas lenkus, jie kiekvienas nori pastatyt kuo margesnį namą, kad būtų kuo įdomesnis, tai namų vienodų pas juos nebūna. <...> Lenkai ryškias

spalvas mėgsta, vienareikšmiškai. Ten fasadai turi būti būtinai iš kokių 3–4 spalvų ir visos jos turi būti ryškios, kad nustelbt kaimyną (g. 1987, b. B15).

Pateikėjas Viktoriškėse (Vilniaus r.) atskyrė ryškias spalvas į *gražias* ir *šlykščias*, savo pasisakyme aiškiai perteikė ir emocijas, kokias šios dvi spalvų grupės jam kėlė:

Aš tikrai vieno, ko nekenčiu – tai yra žmonių, kurie kokias nors šlykščias ryškias spalvas naudoja, ryškiai salotine, yra gražios ganėtinai ryškios, kad ir tamsiai mėlyna, tarkim prie to skandinaviško stiliaus, kažko norvegiško, tarkim karkasiniai mediniai namai, jie gal ir ryškūs, bet jie kažkaip gražiai, bet tie tokie šlykštūs salotiniai arba čia paėjus koks šlykštus geltonas inkilas ten stovi...

Pateikėjas pasakojo, kad savo namo spalvas rinkosi su žmona važinėdami po apylinkes ir bandė atkartoti matytą ir patikusį baltos ir rudos spalvų derinį. Remiantis pateikėjo pasisakymais, įvardintas gražiomis spalvas reikia vertinti kaip namo savininkui kultūrine prasme artimas, taigi, ir *savas*, tuo tarpu akivaizdžiai neigiamas emocijas kėlusios spalvos – tai *kitos*, *svetimos* kultūros simboliai. Namo savininkas nesutiko, kad toks spalvos pasirinkimas yra susijęs su lenkų etnine kultūra, gretindamas ją su Lenkijoje, o ne Lietuvoje gyvenančiais vietiniais lenkais – „jūs pavažiukit po Lenkiją, jinai nuostabiai atrodo, ten tokių nesąmonių retai kur pamatysi“. Pateikėjas negalėjo atsakyti, kokia yra aptariamų spalvų pasirinkimo kilmė, svarstė, kad galimai tokie spalviniai sprendimai atėję iš Baltarusijos. Kaip tokios architektūros pavyzdį nurodė kaimynystėje stovintį namą:

Nu va čia – pažiūrėkit, kokios spalvos pakalimas pas žmogų va ten vat virš balkono antram aukšte, pažiūrėkit, va kokios spalvos pas jį pakalimas (ryškiai žalias – V. S. past.), kaip tu gali va taip išsidažyt? Man tai peilis tiesiog būtų, aš eičiau ir persidažyčiau, ta prasme tamsyn ar kažką tai... (g. 1974, b. B29).

Tyrimų metu kalbinti namų savininkai atskleidė ne tik tai, kad spalva yra simbolis, parodantis žmogaus etninę, kultūrinę tapatybę, tačiau ir tai, kad tam tikros

spalvos nepasirinkimas parodo, su kokia bendruomene ar kultūra yra nesitapatinama, t. y. spalvos parodo *kas aš nesu*. Viena pateikėja teigė, kad „jei mėlynas namas – ne lietuviai gyvena“ (g. 1961 b. B9), o kitas pateikėjas, paklausus, ar jo gyvenamajame name matoma jo etninė priklausomybė, atsakė, kad „spalva bent ne mėlyna“, sutuoktinė šią spalvą tapatino su žydais (vyr., g. 1968, mot., g. 1971, b. B11). Dar vieniems lietuvių tautybės pateikėjams žydra ar mėlyna spalvos asocijavosi su karaimais (g. 1976, b. B5). Pateikėjų Kairėnuose (Vilniaus m.) teigimu, jų gyvenamajame name matosi, „kad ne lenkai tai tikrai, spalvų nėra“ (mot., g. 1989, b. B15), su lenkų etnine grupe nesitapatinti buvo svarbu ir pateikėjams Purnuškėse (Vilniaus r.), kurie siekė „išvengti lenkiško stiliaus, ryškių spalvų“ (vyr., g. 1987, b. B22).

Slavų kultūrai namų savininkų priskiriamos ryškios spalvos pasirinkimas buvo užfiksuotas keletu atveju tarp slavų kilmės pateikėjų – jų namų fasadai buvo patys ryškiausi tarp visų tirtų namų. Namas Kairėnuose (Vilniaus m.) buvo dažytas gana ryškia geltonai-žalia (priklausomai nuo apšvietimo) spalva. Rusų tautybės pateikėjos (mama ir dukra), teigė, kad tokia spalva buvo pasirinkta būtent dėl to, kad norėjosi ryškaus namo. Ryškiai dažytas buvo ir lenkų tautybės pateikėjos Sudervėje (Vilniaus r.) namas. Namo savininkės paklausus, kodėl pasirinko geltonai oranžinę namo spalvą⁴⁴, atsakė – „ai nežinau, man nepatinka tie skandinaviški, pilki tokie, man norisi, ypač žiemą gražus, kaip apelsinas“ (g. 1965, b. B23). Tai, kad lietuviui ryškus namas nėra artimas atskleidžia ir stebėjimo, netnografijos būdu surinkti duomenys: ryškiai žalios spalvos namai pastebėti važinėjant po Vilniaus miesto ir dabartines priemiesčių teritorijas, buvusių kolektyvinių sodų vietas. 2016 m. atliekant lauko tyrimus, pastebėjus tokį namą Skirgiškėse (Vilniaus m.), buvo pakalbintas kaimynystėje sodo namelį turintis pensijinio amžiaus vyras, kurio buvo pasiteirauta, kokia yra kaimynų, žalio namo savininkų tautybė. Pateikėjas nurodė, kad čia gyvena lietuviai, tačiau pabrėžė, kad tinkuoto fasado ryškiai žalia spalva savininkas buvo labai nusivylęs, jo teigimu, kaimynai nevengė savininko dėl to

⁴⁴ Pateikėja taip pat nurodė, kad prieš 6 m. dažytas namas jau buvo spėjęs išblukti.

pašiepti. Panašus naratyvas pastebėtas namo statybos ir įrengimo klausimams skirtoje Facebook'o grupėje „NAMINUKAS – TARNAS.LT“ (dabar grupė vadinasi „DIDYSIS NAMINUKAS“), kur vienas iš vartotojų įkėlė ryškiai žaliai dažyto tinkuoto namo fasado nuotrauką, klausdamas praktiškų patarimų, „ar yra kažkokia galimybė pakeisti namo spalvą?“, savo įrašė pridūręs – „dėl spalvos nesmerkit“. Komentaruose į šį įrašą, dažnu atveju, buvo reaguojama pasakymu, kad namas labai išsiskiria, ką vieni priskyrė prie jo privalumų (namą lengviau rasti tarp visų pilku namų, kadangi šis – išskirtinis), kiti nesuprato, kaip įmanoma pasirinkti tokią spalvą, teigė, kad patys nedrįstų taip dažyti savo namo.

Šiuolaikinėje individualioje gyvenamųjų namų statyboje tarp lietuvių tautybės pateikėjų pastebima skandinaviškos kultūros įtaka namo spalvai: dviejų spalvų – baltos ir juodos kontrastas, anot pateikėjų Kairėnuose (Vilniaus m.), kūrė skandinavišką minimalistinį stilių, kurio pasirinkimui didelę įtaką turėjo pateikėjo darbinė patirtis:

Kuo skiriasi, kuo man būdavo įdomiausia, kai aš pavyzdžiui, gyvenęs Norveguose, Lietuvoj, tai pas norvegus buvo visiškai atvirkščiai – jeigu tu paklausdavai, kokia spalva nudažyti fasadą, tai jis pasakydavo – kaip pas kaimyną. Pas juos ir būdavo visam mieste trys spalvos: balta, pilka ir geltona. Viskas, daugiau spalvų nebuvo fasade. Ir čerpės būdavo juodos, viskas, o užmiesty raudonos. <...> Dėl to ir yra vadinamas tas stilius skandinaviškas minimalizmas – dėl to, kad pas juos viskas balta, elementaru ir paprasta ir nu pas juos nėra kažkokių išsišokimų, tokių visiškų kontrastų, ko pas mus Lietuvoj yra labai daug tų kontrastingų (g. 1987, b. B15).

Skandinavijoje būdingas spalvas (pastelines, labai šviesias mėlvas ir pilkas) buvo pasirinkę skandinavišku stiliumi savo namą įvardinę pateikėjai Klišabalėje (Širvintų r.). Prie patikusių spalvų kiti lietuvių tautybės pateikėjai priskyrė ir su Skandinavija tapatino sodrias spalvas: namo Paliuliškėse (Vilniaus r.) savininkas teigė norėjęs namą dažytis raudona spalva („tradicinė švedų spalva“), pasirinko, kaip pats įvardino, *purvinas* spalvas (juodą, rudą; g. 1976, b. B1), sodrias spalvas kaip patinkančias įvardino pateikėjas Viktoriškėse (Vilniaus r.), jas taip pats

tapatinę su norvegiška architektūra. Dviejų pateikėjų pasisakymuose išvelgiama skandinaviškos architektūros, jai būdingų spalvų supriešinimas su slaviškai kultūrai priskiriamais ryškiais namais, egzistuojančią priešpriešą tarp skandinaviškos ir slaviškos kultūros rodė ir atvejis Sudervėje (Vilniaus r.), kur lenkų kilmės pateikėja, dažiusi savo namą ryškia spalva, teigė nemėgstanti skandinaviškų spalvų.

Tyrimuose pastebėta Mažosios Lietuvos architektūros įtaka pasirenkant spalvas, tai lėmė ir pasirenkamos medžiagos. Pateikėja Skirgiškėse (Vilniaus r.) kaip Klaipėdos architektūrai būdingą bruožą priskyre raudonas plytas, o savo namo sienų apdailai pasirinko gelsvas klinkerio plytas ir raudonai dažytas medines apdailines lentas namo ertikiui. Namu savininkė teigė, kad buvo ieškoma praktiškų sprendimų, tačiau kartu pabrėžė, kad fasado apdailai įtakos turėjo ir Mažosios Lietuvos architektūra:

Apdaila lauko daugiau duoda, daug kam patinka, bet kad jau iš anksto būtume sugalvoję... Iš praktiškos pusės žiūrėjom, kad nereiktų nei dažyti, nei paprastos plytos. Ir gal labiau žiūrėjom nuo Klaipėdos krašto šitokį variantą, nes Klaipėdoje labai daug jų, gal kažkiek nuo tenai, nes čia kiek aplinkui tai daugiausiai daro apšiltinimą, tą fasadą namų tinkuoja <...>, o su klinkeriu daugiau Klaipėdoje – mes turim giminaičių ten, nuvažiuodavom, iš ten man gal krito į akį (g. 1976, b. 5).

Mažosios Lietuvos kultūros, architektūros įtaka pastebima ir tarp pateikėjų kilusių ir (ar) vaikystėje gyvenusių šiame etnografiniame regione (ir netoli nuo jo): Naujaneriuose (Vilniaus m.) namas buvo dengtas sodriai raudona spalva dažytais medinėmis lentelėmis, kurios derintos su dalies namo geltonomis plytomis, o Danilavoje (Vilniaus r.) namo apdailą sudarė sodria raudona (rudai raudona) ir juoda spalvomis dažytos medžio lentos.

Namu spalva šiuose tyrimuose tapo vienu išsamiausiai etninę diferenciaciją, kultūrinę orientaciją atskleidžiančiu namo elementu. Vilniaus apskrities ribose namų statyboje žmonės renkasi spalvas, kurios yra artimiausios jų kultūrai. Išskiriamus bruožus galima apibendrinti kaip susiformavusią slaviškos vietinės kultūros savitumą, kuomet fasaduose naudojamos ryškios, aplinkoje

išsiskiriančios spalvos, antrasis bruožas – vietinėje, etninėje architektūroje paplitusias geltoną ir rudą spalvas, pateikėjai linkę priskirti prie tradicinių, šios spalvos šiuolaikinėje statyboje dar pakankamai dažnai pasirenkamos, tačiau namo apdailoje daugiausiai derintos su kitomis spalvomis. Trečias bruožas, tendencija – tarp lietuvių tautybės pateikėjų didelę įtaką šiuolaikinėje statyboje spalvų pasirinkimui daro skandinaviška kultūra, architektūra, čia jaučiama ir su Mažąja Lietuva tapatinamos architektūros įtaka. Etninė diferenciacija ir kultūrinė orientacija lėmė pastebimą skandinaviškos architektūros namų, jai priskiriamų šviesių arba sodrių spalvų ir ryškių, slaviškai kultūrai priskiriamų namų priešinimą tarp pateikėjų.

3. 3. Simboliniai veiksmai tradicinėje namų statyboje

Ryški namo, žmogaus kūno ir proto sąveika pastebima ir apeiginiuose papročiuose arba simboliniuose veiksmuose. Dėl aktyvių migracijos procesų ir nehomogeniškos kultūros Vilniaus apskrityje, simbolinius veiksmus, kaip ir namo architektūrinę pusę, tenka analizuoti platesniame Lietuvos kontekste. Tradicinę statybą iki XX a. pradžios nagrinėjęs V. Čiubrinskas apibūdino kaip *apeigomis ir papročiais papildytą tvarką*, išskyrė *popularius skirtingą apeigiškumo laipsnį išlaikiusius statybos papročius* (Čiubrinskas 1991: 59–60). Tokius papročius, tyrinėdama namų laimės sampratą tradicinėje kultūroje, Daiva Vaitkevičienė pavadino *apeigine raiška* (Vaitkevičienė 2002), o Libertas Klimka *mitine atodaira* (Klimka 2013: 129). Mokslininkas su šiais veiksmais susijusius konkrečius namo elementus, pavyzdžiui, krosnį, slenkstį, duris ir namo langus⁴⁵ įvardino *mitologemomis*, kurias laikė istorinės atminties apie senosios baltų religijos namų dvasių ir mitinių būtybių manifestacijų vietų reliktais (Klimka 2011: 721). Dainius Razauskas-Daukintas krosnį įvardino namo *metonimu*, remiantis folkloriniais

⁴⁵ L. Klimka ir A. Vyšniauskaitė (1999) savo darbuose pateikė namo lango kaip žmogaus akių personifikaciją, kuri šiame tyrime atitinka namo kaip žmogaus tęsinio koncepciją.

duomenimis, pateikė su krosnimi, namo statybomis bei apsigyvenimo etapais susijusius papročius (Razauskas-Daukintas 2011).

Simboliniai veiksmai tradicinėje XIX a. pabaigos – XX a. pradžios laikotarpio visuomenėje turėjo aiškia funkciją – tikėta, kad tai padeda apsisaugoti nuo *lemtingo atsitiktinumo* (pavyzdžiui, gaisro, iki tol, kol dar nebuvo paplitę žaibolaidžiai; Čiubrinskas 1991: 59). L. Klimkos teigimu, tokia *sudvasinta pasaulėjauta* padėjo įveikti nelengvą buities kasdienybės monotonią (Klimka 2011: 744).

Vienos pirmųjų žinių apie tokius simbolinius veiksmus mus pasiekia iš XVII a. pabaigos M. Pretorijaus pateikiamų žinių: kalbėdamas apie gyvenamųjų namų statybos eigą, pateikė žinias apie monetų dėjimą tarp pirmojo ir antrojo vainiko ir per įkurtuves į namą įleidžiamus gyvūnus – vištą ir gaidį, kurie simbolizavo name gyvensiančių žmonių sveikatą, aprašė kasmetinį aukos-padėkos simbolinį veiksma, atliekamą namų šeimininkų, kuriuo buvo siekiama padėkoti Žemėpačiui (Pretorijus 2006: 551, 553, 555). Gausiausius etnografinius duomenys apie simbolinius veiksmus savo anketose sovietmečiu fiksavo I. Butkevičius, vėliau šia tema duomenis rinko V. Čiubrinskas, tačiau dauguma duomenų buvo publikuoti jau po Nepriklausomybės atkūrimo, buvo išleista nemažai visuomenei, mokslo populiarinimui ir tradicijų išsaugojimui skirtų darbų (Minkevičius 2002; Vyšniauskaitė 1999; Klimka 2013).

Etnografinėje medžiagoje randama nemažai duomenų apie M. Pretorijaus aprašytą paprotį dėti įvairius objektus tarp pirmojo ir antrojo rąstų vainikų. Pirmojo rentinio sunėrimas simbolizavo statybų pradžią, pirmasis rentinys dažnai atstodavo ir pamatus, kurie suteikdavo namui tvirtumo, būtent dėl to šį statybų etapą lydėdavo apeigos ir vaišės⁴⁶ (Čiubrinskas 1990: 124). Skirtingi į apatinį vainiką iškirto kryžiuko vietoje dedami daiktai turėjo skirtingas reikšmes, pavyzdžiui, graudulinė (grabnyčių) žvakė turėjo saugoti nuo gaisro, sidabriniai pinigai – saugoti nuo „blogos

⁴⁶ Ši šventė arba vaišės skirtingose Lietuvos vietovėse vadinta skirtingai: žemaičiai vadino *pamatinėmis* arba *pundamentinėmis*, suvalkiečiai – *švelinėmis*, dzūkai ir rytų aukštaičiai – *zakladinomis*, o vakarų aukštaičiai – *pragertuvėmis* (Čiubrinskas 1990: 126).

akies“ ar užtikrinti ekonominę namo gyventojų gerovę (Klimka 2013: 129; LII RS f. 73 b. 122 (21): 60; LII RS f. 73 b. 1231 (1): 1). Dažnai buvo dedamas ne tik iš graudulinės žvakės pagamintas kryželis, bet ir šv. Agotos duonos gabalėlis, kuris taip pat turėjo saugoti namą nuo gaisro⁴⁷. Tikėta, kad nuo nesėkmių apsaugos tam tikros veiklos apribojimas ar jos vengimas, pavyzdžiui, vengta statyti namus gaisravietėse, kadangi buvo tikima, kad tai gali prišaukti nelaimės pasikartojimą, taip pat tikėta, kad nukirtus medį ne žiemos metu, jame įsiveis kinivarpos (Klimka 2013: 128).

Etnografinėje medžiagoje yra žinių apie į namo pamatus dedamus butelius su pastatą stačiusių meistrų vardais, statybos metais ir kita informacija (LII RS f. 73 b. 1160: 4; LII RS f. 73 b. 1231 (21): 33). Panašūs veiksmai buvo atliekami dvaro rūmų, pastatų iš molio ir šiaudų statyboje (LII RS f. 73, b. 904: 28; LII RS f. 73. b. 208 (232): 951). Visi šie atvejai parodo mūrinės architektūros įtaką kaimo statyboje ir papročių sekuliarizacijos procesus, kuomet statant pamatus buvo dedami nebe su tikėjimais susiję objektai.

Etnografinėje medžiagoje randama duomenų, kad šeimnininkai vaišindavo meistrus atlikus su pamatais ir pirmojo vainiko sunėrimu susijusius simbolinius veiksmus (LII RS f. 73 b. 122 (21): 60; b. 1090 (17) p. 114; b. 1231 (5) p. 8), tačiau dažnesne ir didesne švente tapdavo namo pabaigtuvių šventė, kurios pretekstu ir simboliu laikomas virš namo iškeliamas vainikas. V. Čiubrinskas atkreipė dėmesį, kad pabaigtuvių momentui skiriamas ypatingai didelis dėmesys, būdingas ritualinis išskirtinumas, tačiau tai būdinga ne tik lietuvių tradicinei kultūrai (Čiubrinskas 1991: 60). Vainiko sakralumą, rato simboliką Pranė Dundulienė kildino iš senovės žmonių apskrito pasaulio supratimo vaizdinio (Dundulienė 2008: 142). Mitologijoje apskritimas, ratas, vainikas tapatinamas su saule, šviesa, dieviškumu (Gimbutienė 1994[1958]: 15; Dundulienė 2008: 142; Beresnevičius

⁴⁷ Graudulinės žvakės, šv. Agotos duonos dėjimo paprotys rodo egzistavusį religinį sinkretizmą – Grabnyčių (graudulinių žvakių) šventė (vasario 2 d.) tapatinama su Perkūno diena, kurią nuo seno šventė lietuviai, graudulinė žvakė taip pat būdavo uždegama perkūnijos metu, kad Perkūnas netrenktų į namą.

2019: 301–302), taigi, pabaigtuvių vainiką simboline prasme galima laikyti laiminančiu simboliu. Etnografinius duomenis apie tradicinę medinę statybą Šilalės rajone 1986 m. aprašęs V. Statkevičius nurodo, kad vyresniosios kartos atstovai vainiko pakabinimą virš suręsto namo aiškino kaip „didelio darbo apvainikavimą“ (LII RS f. 73, b. 1160: 5). Priklausomai nuo etnografinio regiono, vainiko iškėlimo paprotys varijavo – pavyzdžiui, Klaipėdos krašte, Mažojoje Lietuvoje jis vadintas *bėringiu*, čia vainikas buvo keliamas gulsčias (paguldytas ant kryžmai sukaltų lentų pagrindo), Biržų apylinkėse toks vainikas vadintas *kruoniu*. Mažojoje Lietuvoje kartais į tokį vainiką buvo dedamos dovanos meistrui, o Užnemunėje ir Dzūkijoje pasitaikydavo iškeliamų medinių meistro įrankių ženklų (pavyzdžiui, pjūklo, kirvio, replių; Klimka 2011: 728). Sunėrus stogo gegnes vainiką keldavo meistrai, statybininkai, nors etnografinėje medžiagoje randami pavieniai duomenys, kad vainiką turi kelti namo savininkai (LII RS f. 73, b. 1090: 114; LII RS f. 73, b. 1160: 5). Iškeltas vainikas tapdavo ženklų statomo namo savininkams – statybos artėja prie pabaigos ir šie turi pavaišinti darbininkus. Skirtinguose etnografiniuose regionuose skirtingai vadintos ir su stogo vainiku susijusios vaišės⁴⁸. Nėra žinoma, ar pabaigtuvių vainikas buvo keliamas kaimo statybose ant kitos paskirties pastatų, tačiau mieste vainikas buvo keliamas virš visuomeninių pastatų, pavyzdžiui, 1927 m. vainikas užfiksuotas virš Vilkaviškyje statomos ligoninės (Vilkaviškyje statoma...). Socializmo įtaka ir vykdoma politika sovietmečiu neaplenkė pabaigtuvių vainiko simbolio – tai liudija I. Butkevičiaus 1953 m. Dotnuvos rajone darytos nuotraukos: vienoje jų, virš statomo mūrinio kolūkio tipinio gyvenamojo namo buvo pakabintas vainikas-žvaigždė, kitoje nuotraukoje virš statomo medinio pastato matyti pakabintas pjautuvą (pusmenulį) primenantis vainikas (LII RS f. 73, b. 48).

Etnografinėje medžiagoje gana dažnai minimos simbolinės apeigos, skirtos piktoms dvasioms išvaikyti, atgrasyti. V. Čiubrinskas šias apeigas priskyrė prie įkurtuvių papročių (Čiubrinskas 1991: 62). Blogas dvasias turėjo išvaikyti į

⁴⁸ Aukštaitijoje pabaigtuvių vainiko šventė vadinta *šelmėnų baliumi*, Šiaurės vakaruose *kruonio nugėrimu*, Mažojoje Lietuvoje *bėringėmis*, Žemaitijoje *kazilinėmis*, o Užnemunėje *sparinėmis* (Klimka 2013: 302).

namus įleidžiami ir paliekami gyvūnai (Čiubrinskas 1991: 62, 63; Dundulienė 2008: 151; Klimka 2013: 303), tam, kad piktos dvasios nepatektų į namo vidų, prie slenkščio buvo pakasamas medinis kryželis, piktos dvasios buvo vaikosomos namų kertėse smilkant šventintas žoleles, verbas, šlakstant šventintu vandeniu (Čiubrinskas 1991: 64, 65). Šiuose simboliniuose veiksmuose svarbią vietą užima medis, kurios, kaip ir girios, lietuvių mitologijoje laikomas šventu. Medis atlieka Pasaulio medžio vaidmenį (Beresnevičius 2019: 345), tampa pasaulėdaros ašimi, jis vaizduojamas kaip ąžuolas, uosis, obelis, eglė ir kiti augalai (Vėlius 1983: 117). P. Dundulienės teigimu, Gyvybės ir Pasaulio medžiai galėjo nukreipti blogį, blogis bijantis šermukšnio, obels, liepos, rožės, kadagio, eglės, alyvos, uosio, lazdyno, klevo ir kt. medžių (Dundulienė 2008: 162). Etnografinėje medžiagoje kaip apsauga nuo piktų dvasių dažniausiai įvardinamas šermukšnio medis, kuris buvo sodinamas prie namo, iš šio medžio buvo gaminamas kryželis, kuris būdavo pakabinamas prie įėjimo į namą, namuose buvo laikoma šermukšninė lazda (LII RS f. 73 b. 1231 (3, 20). Medžius, pavyzdžiui, liepas, ąžuolus, klevus, beržus, obelis sodindavo statybos metams atminti (LII RS f. 73 b. 1231 (4); b. 257 (27, 51), tikėta, kad pasodinus ąžuolą, pastatytas namas bus tvirtas kaip šis medis (LII RS f. 73 b. 1160: 3). Medžiai šalia namo sodinti ir dėl pragmatinių priežasčių – yra žinoma, kad pasodinti aukšti medžiai, pavyzdžiui, topoliai, gali apsaugoti namus nuo gaisro (žaibas trenks į aukštesnį medį, o ne į namą; LII RS f. 73 b. 1231 (15): 25).

Namo šventinimo papročių genezę tyręs V. Čiubrinskas nurodo, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje baigė nunykti paprotys šventinti namus apeinant pastatą su šv. Agotos duona ir druska patiems šeimininkams, XX a. pradžioje populiarėjo liturginis bažnytinis pašventinimas, o XX a. 3–4 dešimtmečiais nebažnytinis pašventinimas jau imtas laikyti prietarų (Čiubrinskas 1991: 64). Prie namų, kuriuose vaidenasi, kuriame yra piktųjų dvasių naratyvo ir praktikų, kuriomis siekiama atbaidyti piktąsias dvasias, gausos, galėjo prisidėti tarp meistrų praktikuoti būdai atkeršyti namo šeimininkams, kuomet, pavyzdžiui, namo sienoje būdavo įtaisomas butelis, kuris vėjui papūtus „švilpdavo“. Meistro iš Šeštokų (Lazdijų r.) teigimu, tokius *šposus* meistrai krėsdavo tuomet, kai neįtikdavo šeimininkų

ruošiamas valgis arba šeimnininkai sąžiningai neatsiskaitydavo su meistrais (LII RS f. 73 b. 1090 (8)).

Naujuose namuose apsigyvensiančių žmonių gerovė priklausė ir nuo simbolių papročių, nukreiptų į namo, slenksčio peržengimo momentą, buvo pasirenkamas tam tikras persikraustymo laikas, kuris maksimaliai užtikrintų gyvenimo naujame name sėkmę (pavyzdžiui, per mėnulio pilnatį; Čiubrinskas 1991: 65, 66). Svarbi vieta įrengus namą buvo skiriama krosniai, kuri, anot D. Razausko-Daukinto, buvo *pasaulio viduryje* ar netgi buvo *pasaulio vidurys* (Razauskas-Daukintas 2011: 11). Simboliniai veiksmai, į kuriuos įtraukiama krosnis, buvo atliekami su kitais įsikėlimo į namus papročiais (Čiubrinskas 1991: 67, 68). Apeigos su krosnimi apėmė ir simbolinius veiksmus, atliekamus svečiams pirmą kartą aplankius naujus namus (Klimka 2013: 303; Čiubrinskas 1991: 69).

Prie įkurtuvių priskiriamas nekviestų kaimynų aplankymas turėjo socialinę reikšmę – naujo namo, namų ūkio pripažinimą bendruomenėje (įkurtuves M. Pretorijus vadino „viešu įšventinimu; Pretorijus 2006: 555), bet būta ir pragmatinio aspekto – svečiai naujakuriams dovanodavo pinigų, reikalingų buities daiktų, ateidavo su vaisėmis (Čiubrinskas 1991: 77, 78; Klimka 2013: 303). Meistro iš Sodeliškių (Anykščių r.) teigimu, tarpukario laikotarpiu žmonės retai rengdavo įkurtuves, buvo kviečiami kaimynai, giminės, meistrai, sovietmečiu įkurtuvės jau buvo švenčiamos dažniau (LII RS f. 73 b. 122). V. Čiubrinsko teigimu, XX a. pradžioje, dėl intensyvaus kaimų skirstymosi į vienkiemius (išskyrus Vilniaus kraštą ir Suvalkiją), pasisvečiavimo pas naujakurius ritualinė reikšmė ėmė nykti, įkurtuvės įgijo pasilinksminimo reikšmę, tapo kviestine švente (Čiubrinskas 1991: 69).

Etnografinės žinios apie kitų etninių grupių statybos papročius Lietuvoje nebuvo renkamos, nors tradicinės kaimo statybos tyrimų metu buvo apklausiami ir etninių mažumų atstovai: Dzūkijos teritorijoje duomenis apie lietuvių liaudies architektūrą rinko I. Butkevičius, tarp pateikėjų buvo apklausiami ir lenkų tautybės ar sulenkėjusių lietuvių pateikėjai (LII RS f. 73, b. 68 (4, 18), Gardino ir Molodečeno srityse (Baltarusija) apklausti mišrių šeimų – lietuvių ir baltarusių ir subaltarusėję pateikėjai, Šalčininkų r. pagal V. Čiubrinsko anketas, klausinėti ir lenkų tautybės

asmenys, sulenkėję lietuviai (LII RS f. 1090), tačiau kitų etninių grupių simbolinių su namo statybomis susijusių veiksmų savitumai neatsiskleidė.

Aptartuose simboliniuose veiksmuose atsiskleidžia dvasinio žmogaus gyvenimo pusė, tačiau daugumoje tokių veiksmų išvelgiamas pragmatiškasis pradasis – tikėta, kad atlikus simbolinius veiksmus gyvenimas name taps laimingesnis, statyba bus patvaresnė, apibendrintai tai galima įvardinti kaip patogesnio gyvenimo siekį. Atsakyti į klausimą, ar simboliniai veiksmai šiandien jau yra visiškai praradę šią savo prasmę, kuomet gyvenimo patogumą padeda užtikrinti naujos technologijos, padeda surinkti etnografinių tyrimų duomenis apie namo statybos metu praktikuotas žinomas ir naujas tradicijas.

3. 4. Simbolinių veiksmų taikymas šiuolaikinėje gyvenamųjų namų sferoje

Tyrimų metu namo savininkų buvo klausta, ar namo statybos, įsikūrimo jame metu buvo praktikuotos kokios nors jiems žinomos tradicijos, papročiai. Dažnu atveju pateikėjai negalėjo atsakyti į atviro tipo klausimą, todėl būdavo pateikiami dažniausiai tradicinėje kultūroje praktikuotų su statybą susijusių švenčių papročių, kuriuos išskyrė V. Čiubrinskas, pavyzdžiai – monetų ar kitų daiktų dėjimas į pamatus, sienas, vainiko kėlimas ir įkurtuvių šventė (Čiubrinskas 1991: 60). Dažniausiai namo statybos metu pasitaikęs simbolinis veiksmas – tai vainiko kėlimas, kurį buvus iškeltą prisiminė 18 namų savininkai, 7 atvejais pateikėjai nurodė į pamatus dėtis monetas, 5 atvejais prie tradicijų priskirtas vykęs namo šventinimas, 2 atvejais namo apsaugai nuo blogio buvo pasitelkti kiti etninėje kultūroje žinomi simboliniai veiksmai. Buvusią įkurtuvių šventę, kaip žymincią namo statybos pabaigą ir įsikėlimą gyventi, įvardino 2 namų savininkai, 7 namų savininkai prie įkurtuvių priskyrė daug smulkesnių su namo ar jo dalies statybų pabaiga susijusių švenčių, kuriose dalyvavo svečiai.

Viena iš tradicijas skatinusių tyrinėti priežasčių Lietuvoje buvo jų nykimas – V. Čiubrinsko manymu, XIX a. antroje pusėje – XX a. pirmoje pusėje vykę etnosocialiniai procesai Lietuvoje mažino materialiosios kultūros etniškumą ir

siaurino jos kaip etnologijos objekto rėmus (Čiubrinskas 1993: 2). Vėliau etnologai ir folkloristai buvo kritikuoti dėl savo darbų, orientuotų į baigiančių nunykti praktikų dokumentavimą (Oring 2021: 1). V. Savoniakaitės teigimu, dėl detradicionalizacijos procesų, etniškumo simboliai stipriai „tuštėja“ – praranda tradicinėje bendruomenėje turėtas reikšmes, informacijos šrautai skleidžia vis naujus tradicinės kultūros „atvaizdus“, supintus su įvairaus laiko modernizacijos elementais ir aktualijomis (Savoniakaitė 2007a: 169, 185). Detradicionalizacijos procesas Lietuvoje galėjo prisidėti prie etnologijos mokslo posūkio į socialinių, ekonominių reiškinių tyrimus, šiuolaikinėje etnologijoje ir antropologijoje pasikeitė požiūris į tradicijas, kurias P. Oliveris apibrėžė kaip „kompleksišką tęstinumą to, kas buvo perimta iš praeities, pergyventa dabartyje ir išlaikoma ateičiai“ (Oliver 2006: 384). Pastebėtos atsiradusios naujos, sukonstruotos ir įtvirtintos, ar tokios, kurių kilmę yra sunkiau atsekti, palyginti neseniai atsiradusios ir greitai plintančios tradicijos, Erico Hobsbawmo įvardintomis *išrastomis* (Hobsbawm 2000[1983]: 1). Folkloristas Elliotas Oringas, pasiremdamas Kalevalos mito pavyzdžiu, akcentavo kaitos kaip gyvybingo ir reikšmingo proceso svarbą tradicijų atžvilgiu: „pasikeitimai, įsitvirtinę žodinio perdavimo procese, labiau nei laikomi naikinančiais senovės poezijos vientisumą, gali būti įsivaizduojami kaip tai, kas iš tikro persmelkia poeziją tautos charakteriu ir dvasia“ (Oring 2021: 4). Tokia tautos, tyrimo atveju, visų Vilniaus apskrityje gyvenusių etninių grupių dvasia pripildyta ir vietos architektūra, kurios formavimosi kelyje, remiantis E. Oringo įvardintais kaitos indikatoriais, vieni elementai (ar architektūros reikšmės) nunyko, kiti evoliucionavo, nauji prisitaikė ar buvo tiesiogiai įterpti.

Etnografiniuose lauko tyrimuose buvo mėginama išsiaiškinti ne tik kokie tradicinėje, etninėje kultūroje žinomi papročiai, simboliniai veiksmai yra vis dar praktikuojami gyvenamojo namo statybos sferoje, bet ir kaip jie pakito lyginant su tradicinėmis bendruomenėmis, ar simboliniai veiksmai yra išlaikę bent iš dalies savo turinį, ar senieji papročiai jau yra pakeisti *išrastomis tradicijomis*, o galbūt, dėl globalizacijos, modernizacijos įtakos ir jų pasekmėmis laikomų detradicionalizmo, deteritorizacijos susikūrė visiškai nauji papročiai. Simboliniai veiksmai, tradicija,

papročiai šioje dalyje suprantami ne tik kaip su tradicionalizmu siejamos kultūros praktikos, tyrime svarbiu veiksmu tampa tęstinumas, pasiremiamas E. Oringo nuostata, kuomet tradicija suprantama kaip tarp skirtingų kartų atgaminamos idėjos ir praktikos (Oring 2021: 2).

Labiausiai paplitusio simbolinio veiksmo – vainiko kabavimo dalis pateikėjų jau nebeprisiminė, kiti, nors ir žinojo šį paprotį, sąmoningai patys jo nekėlė, nes žinojo vainiko kėlimo reikšmę – vainiką keldavo meistrai, darbininkai, talkininkai, tai buvo ženklas, kad statybos eina link pabaigos ir parodo šeimininkams, kad atėjo laikas už atliktą darbą juos pavaišinti (mot., sutuoktinis g. 1940, b. B8). Pateikėjas Paliuliškėse (Vilniaus r.) teigė, kad 95 % namo statybos darbų atliko pats, todėl vainiko nekėlė – „vainiką kelia, kai kiti stato“ (g. 1976, b. B1). Vainiko nekėlė ir kitas namą pats statęs pateikėjas, kuris tokią tradiciją įvardino kaip „cirkeliai, kad darbininkui „pastatyti“ (g. 1940, b. B13), vainiko nebuvo ant Klišabalėje (Širvintų r.) statomo namo, tačiau pateikėjas nurodė, kad buvo nupirkęs statybininkams dėžę konjako. Pateikėja, kurios namus statė jos sūnūs, dirbantys statybų sferoje, teigė, kad vainikas buvo iškeltas, tačiau tikslios jo reikšmės negalėjo pasakyti (g. 1958, b. B28). Patys vainikus ant namo kėlė 2 pateikėjai, dirbę statybų sferoje ir patys, padedami namiškių, artimų giminaičių, statė savo namus. Prie jaunesnių pateikėjų priskirtas namo savininkas vainiko nekėlė, nes, kaip pats teigė, jam vainikas asocijuojasi su laidotuvėmis. Pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.) nurodė – „nepuoselėju (tradicijų – V. S. past.), man kaip toks gražus žaidimas“, neprisiminė, ar ant namo kabėjo vainikas ir net teigė, nežinantis, kad juos šiais laikais kabina, tačiau papasakojo istoriją, kuomet iš šiaudų ir molio statė mokyklą, pasiekus *aukščiausią tašką*, kreipėsi į savininką, tačiau šis vainiko kelti nenorėjo. Kaip to pasekmė, pateikėjo tvirtinimu, po kelių dienų įvyko gaisras, tik tada jau buvo pagamintas ir su dainomis iškeltas pabaigtuvių vainikas (g. 1977, b. B26).

Vainikas buvo keliamas ne tik ant lietuvių kilmės pateikėjų namų. Stogo šventė (latv. *spāru svētki*) ir vainikas žinomas tradicinėje latvių statyboje (Kursīte 2014), tačiau latvių tautybės pateikėjas, pats dirbantis statybų sferoje, nebuvo tikras,

ar kėlė vainiką, pačiam buvo šiek tiek juokinga, kad pats ir inžinierius, ir statybininkas buvo savo statomam namui, taigi, tiksliai žinojo, kad vainiką kelia statybininkai. Šiuo metu pateikėjas tvirtino statybos darbus atsirenkantis sąmoningai „be visų šitų bajerių „g. 1977, b. B24). Pateikėjas, save įvardinęs vietiniu lenku, *beveik lietuviu*, apie vainiko kėlimo tradiciją pasakojo taip: „Va šita tradicija tai jo, vat dėl šito tai stengėsi visi, jeigu meistras vainiko (nekels – V. S. past.) – tai ir šeimnininkas neįpils. Nu tai čia daugiau tradicija negu ta čierka“ (g. 1971, b. B3). Dvi lenkų tautybės pateikėjos nurodė, kad meistrų pakabintas vainikas simbolizavo statybų pabaigą, kiti lenkų tautybės pateikėjai pasakojo, kad statybininkai (lenkų ir ukrainiečių kilmės) klausė, ar kelti vainiką, „mes sakome, kaip jūs norite, galite ir pakabinti, ai nieko nekabinsim, bet vis tiek butelis buvo išgertas už vainiką, lyg tai čia turi taip būti, tokia tradicija“ (mot., g. 1955, b. B18). Save lietuviu įvardinęs pateikėjas, kalbantis su rusišku akcentu, nurodė, kad statant namą buvo keliamas vainikas, tačiau šio papročio tikrosios reikšmės negalėjo įvardinti: „Čia yra tradicija, man atrodo, ne tik Lietuvoje, ir Norvegijoje yra, kada padarai stogą, kabinamas vainikas tam, kad stogo nesulaužytų sniegas, aš taip interpretuoju, kažkokia prasmė yra, tikriausiai, nesidomėjau“ (g. 1971, b. B17). Rusu save įvardinęs pateikėjas Pavilnyje (Vilniaus m.), nesiejo pabaigtuvių vainiko su statybininkų prerogatyva, o kitos, rusėmis save įvardinusios pateikėjos kabinamą vainiką tapatino su artėjančia statybų pabaiga (g. 1974, 1994 b. B19). Panašią vainiko reikšmę aiškino ir baltarusių tautybės pateikėja (g. 1958), jai paantrino lenkų tautybės, statybose dirbantis vyras:

Vainikas buvo, aišku, nu kaip be vainiko, statybininkai gi, kas daro, tai visą laiką vainiką užkelia, nors daugiau mes čia savo rankas pridėję su šeima. <...> (Simbolizuoja – V. S. past.) statybos, namo pabaigą, tiktai be visos apdailos dar (g. 1955, b. B20).

Palyginus lietuvių pateikėjų nurodytus duomenis apie stogo vainiką su kitų etninių grupių atstovų duomenimis, jokių koreliacijų nepastebėta – tai, kad vainiką keldavo ne namo savininkai, o tie, kas prisidėdavo prie statybų (meistrai, statybininkai, talkininkai), o šeimnininkai turėdavo pavaišinti, dar gana gerai žino (nors ir ne visi) ne tik lietuvių, bet ir rusų, lenkų, baltarusių ir latvių tautybių

pateikėjai. Tyrimų metu namų savininkai vainiką daugiausiai laikė simboliu žyminčiu (greitą) statybų pabaigą, dažnu atveju vainiko reikšmės pateikėjai nesugebėjo įvardinti, tik dviem atvejais pateikėjų nurodytas simbolio reikšmės galima sieti su namo laiminimo atvejais. Tokia kaitos trajektorija parodo šiuolaikinėje visuomenėje vis dar vykstantį simbolių reikšmių tuštėjimo procesą (Savoniakaitė 2007a: 169, 185).

Skirtingai nuo stogo vainikui priskiriamų reikšmių, šiuolaikinėje statyboje pastebimas išaugęs šio simbolio kabinimo mastas. Raštinio namo Vilniaus mieste savininkė teigė be vainiko neįsivaizduoja nė vieno statomo pastato:

Taip, būtinai, net kalbos negali būti, ir dabar net ant ano netgi mūrinio (naujai statomo kitoje vietoje – V. S. past.) pakabintas. <...> Jau namas stovi. Čia yra, man atrodo, pati pradžių pradžia. Jau vainikas kaip sužadėtuovės. Net vainiką ant pirties, ant to ūkinio irgi dėjom, būtinai. Tiktai gražų, būtent ažuolų, netgi ne bet kokį (sutuoktinis g. 1949, b. B21).

Apie paprotį vainiką kabinti ne tik ant gyvenamųjų namų kalbėjo ir pateikėjas Vilniaus rajone: „Čia bet ką statant. Ar garažą kokį statant ar ką, vainiką tai būtinai“ (g. 1971, b. B3). Remiantis stebėjimo duomenimis, vainikas keliamas ne tik ant garažų, bet ir pavėsinių, vainikas keletu atvejų pastebėtas iškeltas ant rekonstruojamų medinių pastatų (Vievio, Pabradės miesteliuose). Išaugęs pabaigtuvių vainiko kabinimo mastas pastebimas pastaraisiais metais suintensyvėjusioje daugiaaukštėje statyboje Vilniaus mieste: vainikai kabinami ant statomų daugiabučių, visuomeninės paskirties pastatų. Vainiko kėlimo tradicija ir pavyzdžiais šiuolaikinėje statyboje internete dalinasi statytojai taip tarsi norėdami pridėti statomiems pastatams papildomų (komercinių) verčių. Siekiant išsiaiškinti, ar šis simbolis yra „ištuštėjęs“, pavirtęs tik komercializacijos objektu, 2022 m. buvo atlikti 2 interviu, kurių metų apie statybų pabaigtuvių vainiką buvo apklausiami 4 pateikėjai – statybininkai, dirbę prie naujai statomų daugiabučių pastatų, ant kurių buvo užfiksuoti pakabinti vainikai nauju laikomame Paupio rajone Vilniuje (22 pav.). Pirmojo pastato statybininkų teigimu, *stogo šventė* rodo, kad namas

pasiekia aukščiausią tašką ir toliau nebedidės. Vainiko simbolinę reikšmę šio pastato statytojai aiškino kaip atlikto didelio darbo ženklą:

Tai yra šventės simbolis, tai yra šventė, nu kaip, vainikas, sportininkai grįžta iš varžybų, deda vainikus, ant kaklo kabina, šlovės simbolis (vyr., 63 m.); Pastatą pastatyti – tai didelis darbas (vyr., 56 m., b. C2).

22 pav. Pabaigtuvių vainikas ant statomo daugiabučio Paupio g. (Vilniaus m.).

V. Serbentienės nuotr. (2021 12 09).

Pirmojo statomo daugiabučio darbų vadovo teigimu, pakabinus vainiką, pirmieji turi ateiti pasveikinti tos statybos įmonės vadovai, direktoriai – „jie turėtų ateiti pasveikinti. Kaip gerais laikais, po darbo, tortą ten, dovanėles kažkokias, sveikinti, ačiū“ (vyr., 63 m., b. C2). Prie šio namo dirbę statybininkai pasakojo, kad vainikas gali kabėti nuo vienos dienos iki savaitės, jei per tą laiką užsakovai nepavaišina statybininkų – vietoje vainiko pakabinama iš statybinių žaliavų išpjauta kiaušė, tokia pati praktika, pateikėjų tvirtinimu, taikoma ir statant gyvenamuosius namus. Antrojo statomo daugiabučio statybininko teigimu, po vainiko iškėlimo ant šio objekto, vaišių nebuvo dėl pandemijos, nors, jo teigimu, vainiką kabina statybininkai sunėrus gegnes, vainikas simbolizuoja, kad statyba artėja prie

pabaigos, pabrėžė, kad toks paprotys praktikuojamas nuo senovės. Pateikėjas taip pat patikino, kad užsakovai pavaišina, tačiau ne visada (vyr., 50 m., b. C3). Pirmojo daugiabučio statytojai pateikė daugiau detalių apie pabaigtuvių vainiko šventę ir jos variacijas:

 Buvo geri, normalūs laikai, tikrai, aš dirbau rimtuose (objektuose – V. S. past.), būdavo net sąmatose eilutė, kur yra „representacinės išlaidos“, pinigai būdavo ten ir už tuos pinigus pasamdydavom renginių kokį nors, jeigu didelis objektas, suorganizuodavo tą šventę. <...> Kažkoks mažytis – sveikina, vaišina va kaip, atvažiuoja ten sumuštinių, alaus, bet jau čia, sakykim, baigėsi darbas, viskas, ne taip, kad... Nes būdavo visokių atvejų, kad ten chebra per daug švėsdavo, bet dabar jau tas išgyventa, visi labai protingai žiūri (vyr., 63 m.); Paskutinis vainikas pas mus kai buvo tai bealkoholinis alus, ten atvažiavo, šiltą maistą gamina, sumuštinius visokius (vyr., 56 m.); Anksčiau tai alkoholio daug buvo, dabar jau ne (vyr., 58 m., b. C2).

 Ši tyrimo dali parodė, kad pabaigtuvių vainikas nėra tik komercializacijos simbolis šiuolaikinėje statyboje, tarp statybininkų ši tradicija dar yra dažnai puoselėjama, tačiau papildyta šiuolaikinio gyvenimo aspektais – dėl globalumo, mobilumo, paplitusios tai vietai iki tol nebūdingi tradicijos elementai (vietoje pabaigtuvių vainiko, tais atvejais, kai užsakovai, šeimnininkai nepavaišindavo statybininkų, iškeliamos kiaulės simbolio atvejų pasitaikydavo Žemaitijoje; Klimka 2013: 302; LII RS f. 73 b. 1231 (1). Tiesioginis ryšys tarp statybininkų ir savininkų (užsakovų) pabaigtuvių šventės atžvilgiu taip pat nėra laikomas būtinu – „jie turi sureaguoti ir ateiti pasveikinti, ten nebūtinai tiesiogiai, ten per vadus, per rangovus“ (vyr., 63 m., b. C2). Kaip matyti iš statybininkų pasakojimų, mažėja alkoholio svarba pabaigtuvių vainiko vaišių metu. Namo savininkė Rūdiškėse (Trakų r.), pasakojo, kad vyresnis sūnus neseniai buvo sakęs, kad „jau bus (greitai – V. S. past.) vainikas“, pateikėjos teigimu, statybose dirbantis sūnus po šios šventės parsiveža namo dovanų – „nuo šeimnininko už tą vainiką, kiekvienam darbuotojui dovanėlę, nes dabar visi vairuoja, <...> tai kur ten baliavosi“ (g. 1958, b. B28). Tokiam pokyčiui įtakos galėjo turėti ne tik faktas, kad nemažai statybininkų vairuoja savo automobilius, bet ir kiti

veiksniai, pavyzdžiui, geresnė ekonominė situacija, įgyvendinama sveikatos politika, alkoholio prevencijos programos. Pačios vaišės, remiantis statybininkų pasakojimais, dideliuose objektuose būna gerai organizuoti, pramoginių elementų turintys renginiai ir (ar) banketai, kas neabejotinai yra Vakarų, globalios kultūros įtakos požymis.

Šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų statyboje vis dar praktikuojamas ir paprotys įmūryti į pamatus, mūrines sienas simbolinius daiktus, toks simbolinis veiksmas – medinės statybos tradicijų, kuomet tarp pirmojo ir antrojo vainiko dėti iš graudulinės žvakės pagamintas kryželis, monetos, šventintos žoles ir t. t., taša. Pateikėjai monetų dėjimo į pamato simbolinį veiksma siejo su finansine gerove. Namo savininkas Pilypiškėse (Elektrėnų sen.), statęs namą pats, nurodė, kad dėjo litus ir latus – šis simbolinis veiksmas parodo ir savininkų tapatybę – vyras latvis, turintis lietuviškų šaknų, o žmona lietuvė. Pateikėjo teigimu, pinigų dėjimas į pastato kampus simbolizuoja namo tvirtumą („kad tvirtai laikytų“), tačiau šis simbolinis veiksmas kartu prilygintas ir prietarui (g. 1977, b. B24). Pateikėja Naujaneriuose nurodė, kad „į pamatą kažką įmūrijo“ (g. 1961, b. B9), o pateikėja Balsiuose (Vilniaus m.) teigė, kad statybininkai statybų metu minėjo šv. Agotos duoną, bet ar dėjo – nežino (g. 1971, b. B11). Pateikėjai, pasakodami apie šį paprotį, nedemonstravo didelio susidomėjimo, nebuvo linkę teikti jam didelės reikšmės. Iš pasakojimų matyti, kad šio papročio iniciatoriais daugiau buvę statybininkai. Šį teiginį patvirtino ir kalbinti daugiabučių Vilniaus mieste statę statybininkai: pasakodami apie pabaigtuvių vainiką ir jo funkcijas, pabrėžė tradicijos tęstinumą („nuo senų laikų <...> čia dar diedukai pastatydavo“ vyr., 63 m., b. C2), taip pat prisiminė ir plačiau papasakojo apie tradiciją statybų metu dėti monetas. Pinigai, anot pašnekovų, dedami po pirmuoju rąstu arba pradėjus mūryti pirmame (nuo tos vietos, kurioje pradedamos statyti sienos) namo kampe. Abu statomo daugiabučio statybininkai prisiminė ir patys dėję monetas statant, rekonstruojant savo gyvenamąjį namą (vyr., 56 m.) ir sodybą (vyr., 58 m.). Vienam pateikėjui teko dirbti statybose Švedijoje, ir čia, anot pašnekovo, švedai taip pat žinojo tradiciją dėti smulkias monetas pirmame namo kampe (vyr., 58 m.). Tokios tradicijos simbolinę reikšmę

pateikėjai aiškino įvairiai: „kad laimingas namas bus, kad pavyks statyba“ (vyr., 63 m.), „kad turtai neišeitų“ (vyr., 58 m. b. C2), simbolizuoja greitai ateisiančią statybos darbų pabaigą (vyr., 50 m., b. C3).

Dėl sekuliarizacijos ir naujų technologijų, jų globalaus masto, atsirado daugybė būdų, kaip sumažinti, V. Čiubrinsko žodžiais tariant, *lemtingo atsitiktinumo* rizikas, taigi savo reikšmę šiuolaikinėje visuomenėje praranda pastato šventinimas, tai pagrindžia tyrimų metu surinkti duomenys. Rusų kilmės namo savininkai namo pašventinimui kvietėsi šventiką, lietuvės ir jos vyro belgo namą šventino kunigas. Lenkų kilmės pateikėja nurodė, kad atskirai kunigas jų namo nešventino, tik Kalėdojimo metu. Dar vienu atveju namas buvo šventintas aliejumi aptepant aplink langus („aliejus buvo užkalbėtas <...> kunigų egzorcistų“ mot., g. 1955, b. B18), apeinant namus kartu su kryželiu. Lenkų tautybės pateikėjos teigimu, šventinimas aliejumi yra „sena tradicija“ (g. 1955, b. B18), tačiau daugiau panašaus šventinimo papročių tyrimuose nepasitaikė, tokio simbolinio veiksmo nepavyko rasti ir tarp kitų etnografinių duomenų, nors paties aliejaus šventinimas yra gerai žinoma katalikų bažnytinė apeiga⁴⁹. Pateikėjas Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) pasakojo, kad namą pašventino dėl močiutės daromos įtakos, tačiau patiems savininkams buvo artimesnė ne krikščioniška, o vedinės kultūros tradicija, todėl kalbėdamas apie naujas namo aplinkoje susikūrusias tradicijas, prie šventinimo priskyrė simbolinį veiksma „su šventais smilkalais <...> kiekvieną kampą einant <...> išvalyti energetiškai“ (g. 1977, b. B24). Dar vienas nekonfesinis namo šventinimo, laiminimo atvejis pasitaikė Pavilnyje (Vilniaus m.): savininkas nurodė, kad vienas šamanas atsiuntė jam maišelį su įvairiais akmenukais, kurie buvo įdėti į iš molio ir šiaudų statomo namo stogo kupolą, nors pats pateikėjas pabrėžė, kad jam svarbesnis yra jo santykis su statybos procesu, to proceso kūriniu (g. 1977, b. B26).

Apsaugai nuo blogio, namo laiminimui tradicinėje kaimo kultūroje buvo pasitelkiami ne tik su bažnytinėmis apeigomis siejami papročiai, su jais sąsajų turėjo ir keletas kitų pateikėjų nurodytų simbolinių veiksmy. Su bažnyčia nesiejama

⁴⁹ Bažnyčioje aliejus šventinamas Didžiojo ketvirtadienio mišiose.

lietuvių paprotį apsaugai nuo blogio, kalbėdama apie namo statybos tradicijas, prisiminė viena prie vyriausių pateikėjų grupės priskirta namo savininkė Kairėnuose (Vilniaus m.): „Ir dar kas – prie namo, kad pasodinom kaštoną, kas labai svarbu. Ir šermukšni. Mes žinom iš senovės. <...> Jie saugojo namus ir žmones nuo blogų akių. <...> Kadagiai irgi ir orą valo“ (sutuoktinis g. 1949, b. B21).

Su archajiškuoju tikėjimu susijęs paprotys bučiuoti pečių, apie kurį tik paklausta papasakojo pateikėja Rūdiškėse (Trakų r.). Šis simbolinis veiksmas, anot pateikėjos, nebuvo praktikuojamas, tačiau išliko kaip folkloras – „ir dabar sako, jeigu pirmą kartą – reikia pečių bučiuoti. <...> Kas ateina pirmą kartą, sako – kur pečius, <...> kur per 10 metų pirmą kartą užaina“ (g. 1958, b. B28), apie tokį paprotį kaip juoko forma išlikusį pasakymą savo tyrimuose dar 1991 m. užsiminė V. Čiubrinskas (Čiubrinskas 1991: 79).

Dar vieną archaišką simbolinį veiksma įvardino pateikėjas Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) pasakojęs, kad įsikeldami į namą slenkstį kirto versdamiesi kūlversčiu, kas, pateikėjo teigimu, simbolizuoja „viskas tvarkoj ar viskas gerai, kad dabar va su kūlversčiu, ne šiaip įvėjai, bet nu uch, jau čia kūlverstį įmetei į tą namą“ (g. 1977, b. B24). Namų slenkščio kirtimas kūlversčiu per įkurtuves buvo užfiksuotas ir Šilalės, Šilutės rajonų etnografinėje, folklorinėje medžiagoje, ši simbolinį veiksma D. Vaitkevičienė laiko Laimės raiškos forma. Ritinėjanti Laima yra dažnas motyvas latvių dainose (Vaitkevičienė 2002: 10), todėl ir latvių tautybės pateikėjo įvardintas kūlverstis greičiausiai rodo latviškos kultūros įtaka, nors pats pateikėjas negalėjo įvardinti šio papročio kilmės.

Etnografinių tyrimų metu pavyko užfiksuoti ir statybininkų krečiamų pokštų atvejus, kurie jau buvo aptarti anksčiau kaip galimai koreliavę su tradicinėje kaimo kultūroje paplitusiais apsaugos nuo blogio papročiais. Prie statybos tradicijų tokius piktus pokštus pateikėja Danilavoje (Vilniaus r.) priskyrė pati, papasakojusi apie namo statybos metu statybininkų į nutekamuosius vamzdžius prikištą šiltinimo vatą ir į sieną įmūrytus butelius:

Čia šiaip jeigu kaip pokštas, nes su jais nesipykom, tiesiog plokštes kai perdėjom, ir sėdim namie – švilpia ir švilpia, ir tą butelį, kakliukas į lauką, o kadangi ta plokštė yra su

tokiom skylėm, vėjas kai papučia – nu tiesiog neįmanoma, net ausyse spengia (g. 1965, b. B10).

Nors pastarojo atvejo namo savininkė nepriskyrė prie statybininkų keršto, tokie atvejai etnografinėje medžiagoje priskiriami prie būdų atkeršyti savininkams, kaip jau minėta, pastariesiems nepakankamai sumokėjus už atliktą darbą ar kaip nors kitaip neįtikus.

Namo statybos pabaigą simbolizuojančios įkurtuvės šiuolaikinėje individualių namų statyboje išskaidomos į „daug mažų įkurtuvių“ (vyr., g. 1987, b. B15). Vieno kvietinio baliaus virtimą į daugybę mažų įkurtuvių galėjo lemti mobilumo kaita – galimybė svečiams atvažiuoti iš toliau, atitinkamai dėl to menko ir kaimynų vaidmuo įkurtuvių metu. Gyvenimo būdas, pavyzdžiui, lankstesnis darbo laiko organizavimas, gali lemti ir sunkumus surinkti visus svečius vienu metu. Užsitęsusias įkurtuves pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.) siejo su užsitėsusiomis statybomis – „tos įkurtuvės labiau atsispindi pas žmones, kurie samdos kažką ar perka pastatytą visiškai iki galo. <...> O kai tu gyveni ten du metai tose statybose pastoviai – tai įsidedi duris ir šventė namuose“ (g. 1988 b. B15). Švęstą kiekvieną statybų etapo pabaigą su svečiais įvardino dar 3 namų savininkai. Namo savininkai Senajame Tarpupyje (Trakų r.) namo įkurtuves šventė kartu su vaikų Komunija, o pateikėjai Kalveliuose (Vilniaus r.) nurodė, kad nepaisant buvusių įkurtuvių, kurių metu pasikvietė daug žmonių, dar pusę metų giminės ir draugai intensyviai atvažiuodavo apsižiūrėti. Pateikėjų Klišabalėje (Širvintų r.) namas statybos metu ir po jo pastatymo susilaukė didelio susidomėjimo ne tik tarp draugų, bet ir vietos gyventojų:

Pirmi metai buvo tai pagal grafiką (vyr., g.); Ten jau grynai smalsumas buvo. <...> Visi apžiūrėjo ir dabar jau ramu. Dabar jau savaitgaliai yra mūsų (mot.); Ir ne tik draugai, kai mes iš čia išvažiuodavom namo, tai čia prasidėdavo vizitacijos (vyr.); Nes visiems buvo labai smalsu, kaip gali per savaitę namas atsirasti (mot., g. 1955); Be stogo dangos tai šešios dienos (vyr., g. 1955, b. B25).

Nors simboliniai veiksmai per įkurtuves buvo labai retai atliekami, tačiau įkurtuvių kaip socialinio pripažinimo reikšmė, nors ir pakeitusi savo formą, nesumažėjo – susibūrimus keletas pateikėjų įvardino kaip naujas susikūrusias tradicijas, susijusias su jų gyvenamuoju namu, jo erdvėmis: pateikėjai Kairėnuose (Vilniaus m.) nurodė, kad svarbia vieta tapo terasa, kur, ypač vasarą dažnai susirenka draugai, apie terasos pagalba kuriamas naujas tradicijas pasakojo ir namo savininkas Viktoriškėse (Vilniaus r.) – „kai geras oras – terasoje valgoma“ (g. 1974, b. B29). Pateikėja Rasose (Vilniaus m.) teigė, kad pas juos dažnai vyksta šventės (g. 1959, b. B6), per kiekvienas šventes ir savaitgaliais svečiai atvažiuoja pas pateikėjus Senajame Tarpupyje (Trakų r.), o pateikėjų Klišabalėje (Širvintų r.) teigimu, „per Jonines tai net neklausia <...> visi susirenka draugai“ (vyr., g. 1955), „nes visi miestiečiai, o čia vietos pilna, tai vat Joninės jau tradicija tapo“ (mot., g. 1955, b. B25). Pasistačius namą Viktoriškėse (Vilniaus r.), visos šeimos šventės, Kalėdos, Velykos imtos taip pat švęsti pateikėjų namuose, giminaičiai atvažiuoja dėl čia esančios didesnės erdvės (g. 1974, b. B29).

Kai kurie pateikėjai tyrime stengėsi pateisinti simbolių veiksmų nebuvimą: vienas pateikėjas teisinosi, kad „statė vienas, tai ką čia „patradicijuosi“ (g. 1976, b. B1), o kitas pabrėžė skirtumą tarp dabarties ir ankstesnių laikų („čia ne kaip anksčiau, (kai – V. S. past.) visas kaimas sueina“ g. 1971, b. B3). Toks požiūris rodo, kad pateikėjai linkę sieti praktikuojamas tradicijas, papročius ir su bendruomene. Tarp pateikėjų pasitaikė tradicijų (senų ir naujų), tikėjimų vertinimo kaip fantazijų atvejų: pateikėjos Kryžiokuose (Vilniaus m.) teigimu, „su tradicijomis pas mus sunkiai <...> Man tai tie visi dalykai yra labai tolimi ir svetimi <...> tie visi fengšui ir visi prietarai, tradicijos“ (g. 1971, b. B11), pateikėja Skirgiškėse teigė, kad statėsi namą „be jokių emocijų, kad fantazuotų“ (g. 1976, b. B5). 3 namų savininkai teigė, kad tokios tradicijos jiems asocijuojasi su prietarais („nespjaudėm, druska nebarstėm“ mot., g. 1989, b. B22; „kiekvieno reikalas, lygiai taip pat kaip juodas katinas perbėga per gatvę“ vyr., g. 1977, b. B24), *žaidimu* (vyr., g. 1977, b. B26). Naujaneriuose (Vilniaus m.) stovinčio namo savininkė prie naujų namo tradicijų priskyrė iš draugės išgirstą *sufantazuotą* praktiką mėtyti namuose po kilimėliais

monetas (g. 1961, b. B9). Panašų sufantazuotos tradicijos pavyzdį įvardino pateikėja Kalveliuose (Vilniaus r.), kur namus nuo piktų žmonių saugojo draugų padovanota ragana (g. 1980, b. B16). Akivaizdu, kad pastarosios dvi praktikos turi sąsają su senosiomis statybų tradicijomis – simboliniais veiksmais, kuriais buvo siekiama finansinės gerovės užtikrinimo ir apsaugos nuo piktų dvasių. Tradicinės kaimo kultūros tyrimuose užfiksuotos tradicijos namuose „po balkiu“ laikyti šventintas žoles, kurios saugodavo nuo piktų dvasių ir būdavo smilkomos perkūnijos metu (LII RS f. 73 b. 1231 (12), 1090 (5), tęstinumui priskirtina pateikėjo Balsiuose (Vilniaus m.) tradicija įvardintas simbolinis veiksmas kasmet sukūrenti verbą (g. 1968, b. B11).

Naujos, atitikmenų etninėje kultūroje neturinčios tradicijos formuojasi plintančioje statyboje iš natūralių žaliavų. Molio, šiaudų statybos specialistas A. Rožėnas, paklausus apie šiame statybos sektoriuje praktikuojamas tradicijas nurodė, kad ~90 % tokių namų yra padaromas „teisybės langas“ – namo vidaus sienoje, dažniausiai akių lygmenyje yra stiklu dėl sandarumo uždengiamas netinkuotas sienos plotas, kuriame matoma vyraujanti sienų konstrukcijos medžiaga (šiaudai). Toks langas primena paveikslą (23 pav.), kadangi kartais būna įreminamas, jam įrengiamas apšvietimas (g. 1988, C1). Tokio lango paskirtis – parodyti, kad namas tikrai pastatytas iš natūralių medžiagų, ši tradicija yra išskirtinai susijusi su statyba iš šiaudų kitkų ir molio, ir yra praktikuojama visame pasaulyje (Roberts 2003: 156). *Teisybės langas*, kaip ir visi šiame skyriuje aptarti šiuolaikinėje visuomenėje, individualių gyvenamųjų namų statyboje Vilniaus apskrityje praktikuojami simboliniai veiksmai išryškina visuomenėje vis dar tebesitęsiantį detradicionalizmo procesą, globalios kultūros, migracijos daroma įtaką.

23 pav. „Teisybės langas“. Facebook grupės „Kardokų bendruomenė – Šiaudinių namų sostinė“ nuotr. (žiūrėta 2023 02 27).

3.5. Ekologijos aspektas individualių gyvenamųjų namų statyboje

Gyvenamųjų namų, žmogaus ir ekologijos ryšį atskleidžia termino „ekologija“ etimologija: tarptautinių žodžių žodyne nurodoma, jog terminą sudarantys du dėmenys yra kildinami iš graikų kalbos žodžių „oikos“ (οἶκος), reiškiančio namą, būstą, ir „logos“, reiškiančio mokslą (Bendorienė ir kt. 2001: 192). Ekologija yra mokslas, tiriantis artimiausią mus supančią gyvenamąją aplinką, o pažodinis „oikos“ vertimas rodo, kad artimiausia mus supanti aplinka ir yra gyvenamasis būstas. Atitinkamai, suvokiant namą kaip žmogaus personifikaciją ar žmogaus kūno tęsinį, namo ekologiniai aspektai yra neatsiejami nuo žmogaus sveikatos, o kartu ir nuo jį supančios aplinkos sveikumo.

Tyrimo svarbą atskleidžia ir faktinės ekologiškumo poreikio priežastys. Individualių gyvenamųjų namų sektorius aplinkosaugos, ekologijos atžvilgiu yra aktualus dėl kelių priežasčių: pastaruoju metu Lietuvoje išaugo individualių gyvenamųjų namų paklausa (Registru centras... 2021), augant šiam sektoriui

atitinkamai daugėja ir aplinkosauginių problemų – didėja transporto priemonių srautai, daugėja statybos ir griovimo atliekų (Šostak 2011: 39; Lietuvos statybos sektoriaus... 2018: 21), visą tai apjungia išgyvenama klimato krizė. Gyvenamieji namai aplinkos taršą generuoja netiesiogiai – per elektros ir šilumos (jų gamyba sugeneruoja ¼ visų šiltnamio efektą sudarančių dujų (ŠESD) kiekį atmosferoje) vartojimą (Bukantis, Kažys, Rimkus, Žalakevičius 2017: 73).

Teoriniu požiūriu ši tyrimo dalis paremtas idėja, kad taikomasis antropologijos aspektas gali būti reikšmingai panaudojamas siekiant išvengti ekologinių krizių, padėti visuomenei pereiti prie ekologiškesnių praktikų: Eugene'as N. Andersonas gana anksti perspėjo apie augančias socialines, ekonomines ir aplinkosaugines krizes, kylančias dėl žmogaus veiklos, resursų išsekimo, kvietė antropologus prisidėti savo tyrimais ir praktika „restruktūrizuojant pasaulį į „ekotopiją“ (Anderson 1972: 267, 275). Aplinkosaugos antropologų Joshua Lockyerio ir Jameso Veteto įsitikinimu, antropologija visuomet ir buvo tas desantas, kuris iš tiesų ieškojo realių galimybių tam, kad pasaulis būtų teisingesnis ir darnesnis. Mokslininkai siekė ne tiek išryškinti esamas problemas, kiek ieškoti jų sprendimo būdų, suteikti daugiau aiškumo pagrindiniams aplinkosauginės antropologijos klausimams: kaip atrodo XXI a. darni bendruomenė?; kaip mums pereiti prie socialiai teisingo darnių bendruomenių pasaulio? (Lockyer, Veteto 2013: 3, 5). Visuomenės didesnio ekologinio sąmoningumo trajektorija šioje darbo dalyje grindžiama remiantis *giliosios ekologijos* teorine prieiga (Naess 2005), o ekologinės sampratos visuomenėje atskleidžiamos remiantis *emic* perspektyva, t. y. žmonių nuomonėmis.

3. 5. 1. Ekologija: praktikų ištakos, tyrimai ir reikšmė šiuolaikinėje visuomenėje

Ekologijos terminas atsirado XIX a. pabaigoje biologijos srityje, o jo paplitimas susijęs su aplinkosauginių judėjimų išplitimu. Įtakos tam laikoma turėjusi biologė Rachel Carlson, kuri 1962 m. išleistoje knygoje kritikavo nereglamentuotą

pesticidų naudojimą žemės ūkyje, dėl kurio yra daroma žala gamtai, pateikė gąsdinančią ateities prognozę to, kas laukia nesiėmus reikiamų veiksmų (cituota iš: Naess 2005: 89). XX a. 7–8 dešimtmetyje ėmė formuotis ekosofija – filosofijos kryptis, analizuojanti aplinkosaugos klausimus. Kone daugiausia dėmesio sulaukė ir šiandien aktuali išlieka norvegų filosofo Arne'ės Naesso plėtotą ekosofija. Jis išskyrė *giliają* (angl. *deep*) ir *sekliąją*, arba *paviršutinišką* (angl. *shallow*) ekologiją. *Giliosios ekologijos* judėjimas, anot A. Naesso, yra platus socialinis fenomenas, mokslininkas jautė pareigą prisidėti prie R. Carlson indėlio į šį judėjimą, kuris apėmė tris veiklos aspektus: 1) perspėjimą dėl žmogaus veiklos (ypač dėl ūkinės ir pramoninės) keliamų ekologinių nelaimių, 2) pastangas įgyvendinti naują politiką ir asmeninį aktyvumą, 3) filosofinio ir religinio požiūrio į gyvenimą, kas padaro jį prasmingą, pabrėžimą, o tai tapo pagrindu plėtotis aplinkai tausojančiai etikai (Naess 2005: 89–90).

Aplinkosauginių judėjimų ir ekologijos sąvokos yra labai artinamos, tačiau dažnai klaidingai tapatinamos. Į tai dėmesį atkreipė sociologas Manuelis Castellsas, apibrėžęs sąvokų skirtumus: aplinkosauginis judėjimas (angl. *environmental movement*), jo nuomone, – tai visos kolektyvinio elgesio formos, kurių diskursas bei praktika yra nukreipta į destruktivių žmogaus veiklos ir natūralios aplinkos ryšio formų koregavimą, priešinantis vyraujančiai struktūrinei bei institucinei logikai, o ekologija – visuma požiūrių, teorijų bei projektų, kuriuose žmonija laikoma platesnės ekosistemos dalimi ir siekiama išsaugoti šios sistemos pusiausvyrą dinaminėje, evoliucinėje perspektyvoje. Aplinkosauginis judėjimas, anot M. Castellso, yra ekologijos praktika, o ekologija yra aplinkosauginio judėjimo teorija (Castells 2006: 172).

Besikeičiantis ryšys su aplinka, ekologinių krizių grėsmė nebuvo vienintelės priežastys plėtotis aplinkosauginiams judėjimams ir ekologijos teorijoms. Patiriamų socialinių, politinių grėsmių aspektus atskleidžia M. Castellso aplinkosauginių judėjimų tipologija – *gamtos apsauga*, *savos erdvės gynimas*, *kontrkultūra*, *gelbėjime planeta* ir *žaliųjų politika*. Kaip pagrindinį *kontrkultūrinio aplinkosauginio judėjimo*, kurio svarbiausias priešas – *industrializmas*,

technokratija ir *patriarchalizmas*, tikslą J. Lockyeris ir J. Veteto, kaip ir M. Castellsas, įvardijo *ekotopijos* idėjos įgyvendinimą (Castells 2006: 173). Šių autorių teigimu,

(m)es gyvename utopijos laikotarpiu. Didžioji dalis žmonių yra neigiamai paveikti gausybės kompleksiškų socialinių ir aplinkosauginių krizių, kurias daugiausia kuria dominuojančios teorijos ir praktikos, kurios ontologiškai atskiria žmones nuo gamtos <...> ir sprendimus mato tik remiantis tomis pačiomis praktikomis, kurios, visų pirma, pačios ir sukėlė tas problemas (Lockyer, Veteto 2013: 1).

Antropologijoje į šias problemas dėmesys buvo nukreiptas jau seniai ir jas bandyta spręsti keliais būdais: pradžių kultūrinei ekologijai davė Julianas H. Stewardas, žmogaus ir gamtos ryšio tyrimus per materialinę kultūrą XX a. 7–8 dešimtmečiuose išplėtojo Roy'us Rappaportas, Eugene'as N. Andersonas (Steward 1937; Rappaport 1968; Rappaport 1979; Anderson 1972). A. Naesso teigimu, kultūrinės antropologijos tyrimai prisidėjo prie tikėjimo, kad kultūrinių skirtumų ir žmogaus kultūrinio potencialo gausa gali būti suderinama su visų gyvybės formų įvairove ir gausa, bei parodė, kad fundamentaliems žmogaus poreikiams patenkinti didelis administracinis aparatas, gyventojų skaičius ir techniniai įrenginiai nėra būtini (Naess 2005: 92). Nuo XX a. antros pusės antropologijoje vis dažniau tirtas žmogaus santykis su aplinka – žmonių kultūrų prisitaikymas prie aplinkos, žmogaus santykiai su gyvūnais. Gyvūnų vaizdinių tyrimus vykdžiusi Elizabeth Atwood Lawrence antropologijoje pritaikė *biofilijos* terminą⁵⁰ (Lawrence 1993). Aplinkosauginių judėjimų augimo kontekste iš kultūrinės ekologijos išsivystė aplinkosauginė antropologija, kuri tiria žmogaus ir aplinkos tarpusavio santykį ir tai, kokią įtaką šis santykis daro socialinei, ekonominei ir kultūrinei sferoms. Šiandienėje antropologijoje keliami antropologijos ir antropoceno ryšio klausimai,

⁵⁰ Terminas kilęs iš biologijos mokslo šakos, jį 1984 m. išpopuliarino Edwardas O. Wilsonas. Biofilija skelbia žmonių priklausomybę nuo gamtos, jo samprata apima daug daugiau nei materialinį ir fizinį apsirūpinimą – pabrėžiama gamtos estetinio, intelektualinio, kognityvinio ir netgi dvasinio pasitenkinimo reikšmė žmogui (Kellert 1993: 27).

tiriami su klimato kaita susiję reiškiniai (Crate, Nutall 2009: 9), susiformavo katastrofų antropologijos kryptis, kuri nagrinėja ekologinių krizių padarinius (Oliver-Smith, Hoffman 2020). Ekologijos aspektai atskleidžiami ir lokalių bendruomenių, pavyzdžiui, ekogynvenviečių, tyrimuose (Lockyer, Veteto 2013; Pranskevičiūtė-Amoson 2018; Andreeva 2021; Bakó, Hubbes, Tamás 2021). Šiandien, kaip ir anksčiau, aplinkosauginius klausimus nagrinėjantys antropologai linkę pabrėžti asmeninę atsakomybę ir savo tyrimų indėlį kovoje su ekologine, klimato krize (Anderson 1972: 275; Crate, Nutall 2009: 12; Lockyer, Veteto 2013: 2; Latour 2014: 4).

Antropologai, gana anksti suvokę savo disciplinos misiją ekologijos kontekste, savo tyrimais siekė mažinti susikūrusią žmogaus ir gamtos dichotomiją (Naess 2005: 92; Lockyer, Veteto 2013: 3). Lietuvoje į šią su ekologija susijusią dichotomiją dėmesį atkreipė Irena Čepienė. Jos įsitikinimu, siekdami atkurti prarastą pusiausvyrą tarp žmogaus ir gamtos, turime ypatingą dėmesį skirti naujosios kartos mokymui apie ekologiją (Čepienė 1997: 5). Mokslininkės darbuose atsispindi ne tik taikomosios, bet ir aplinkosauginės antropologijos idėjos – aplinkosaugą suvokė kaip pagrįstą „žmogiškomis ir tautos dorovinėmis vertybėmis, nes dorovė, kaip žmogaus dvasinio gyvenimo išraiška, nužymi ir jos santykius su gamta“. I. Čepienė analizavo šiuolaikinio žmogaus santykio su gamta virsmą, kuomet pasikeitė senasis pasaulėvaizdis, kuriame žmogus neišskyrė savęs iš gamtos (Čepienė 1997: 14). V. Daujotytė-Pakerienė besikeičiantį žmogaus ir gamtos ryšį analizavo vartodama *gamtojautos*, *gamtonaudos* terminus:

Žmogaus ta gamtinė veikla, kur kalbame apie gamtonaudą, ten ji yra daugiau ar mažiau racionali, visada sutelkta į greitesnį naudos gavimą, bet paradoksas, kuris ne kartą mus verčia suklusti, kad tai, kas yra labiausiai racionali arba sutelkta į naudą greitą, į kapitalo apyvartą, galiausiai, bet ten, kur mes dar gal ir negalime pasiekti, tolimesnėje ateityje, pasirodo kaip labiausiai neracionalus veiksmas: ten, kur išnaikinama, ten, kur išnaikinama pelkė, kur labai svarbi ekosistemos dalis, ten, kur iškertami miškai, kur erozija. <...> Ir kas tada yra tie stabdžiai, kas yra tie žmogaus argumentai, kurie stabdo, kurie perdėm racionalią veiklą stabdo prie ribos? Niekas kitas kaip gamtojauta, kaip gamtos jautimas savyje, savęs

jautimas gamtoje (žr. „Viktorija DAUJOTYTĖ. Gamtojauta, gamtonauda, gamtosauga (PKS 15). I dalis“ vaizdo įrašą).

Gamtojautos ir *giliosios ekologijos* idėjos, tokios kaip bioįvairovės savo gyvenamoje erdvėje (kuri apima ne tik namą, sklypą, bet ir visą gyvenvietę) skatinimas, gamtos tausojimo motyvas – poreikių, vartojimo mažinimas, gyvenimo kokybės, geresnio gyvenimo siekis, kuris nėra tapatus geresnio gyvenimo standartams (Naess 2005: 18–19), pastebimos ir ekog gyvenviečių judėjimuose Lietuvoje (Serbentienė 2022: 64–67). Ekog gyvenviečių praktikas galima vertinti kaip gana radikalius veiksmus, kita vertus, ekog gyvenvietes antropologai vadina savotiškomis laboratorijomis, kuriose yra eksperimentuojama siekiant surasti aplinkai draugiškesnius sprendimus, kuriuos būtų galima pritaikyti visuomenėje (Burke, Arjona 2013; Lockyer, Veteto 2013). Veiksmai, susiję su prisiimama atsakomybe už daromą žalą gamtai, kartu ir žmogui joje, kyla iš dviejų perspektyvų – ne tik „iš apačios“ kylančio ir didėjančio žmonių sąmoningumo, bet ir „iš viršaus“. Panaši dispozicija iškyla Manto Antano Davidavičiaus tyrime, kur Belovežo girios pavyzdžiu nagrinėjamas ekoideologijos ir ekosofijos konfliktas. Darbe autorius palygino ekosofijos pradininkų A. Naesso ir Felixo Guattari plėtotas mintis ir apibendrino jų ekosofiją kaip „kylantį iš apačios“ reiškinį. Pats M. A. Davidavičius į ekosofiją žvelgė plačiau, laikydamas ją svarbiu ekopolitikos įrankiu (Davidavičius 2020: 29). Remiantis tokiu požiūriu, šias dvi perspektyvas, kurias detaliau analizuosime, galima laikyti papildančiomis viena kitą, jos tarpusavyje susijusios priešasties–pasekmės ryšiu.

3. 5. 2. Ekopolitika kaip „iš viršaus“ nuleidžiama ekologija individualių gyvenamųjų namų sferoje

Ekopolitika suprantama kaip visi tarptautiniu ir valstybiniu lygmeniu pasirašyti strateginiai susitarimai, priimti įstatymai, kuriais siekiama visuotinai įgyvendinti ekologijos principus ir kurie paliečia statybos, individualių gyvenamųjų

namų sritį, tokia politika įpareigoja žmones įgyvendinti ekologiškumo principus. Valstybės politikos formavimo ir įgyvendinimo dokumentuose dažnai vartojamos *darnumo* (tvarumo; angl. *sustainability*), *darnios raidos* (plėtros, vystymosi; angl. *sustainable development*) sąvokos. Nors paplitusią darnios raidos sąvoką mokslininkai aiškina skirtingai, ji apima *socialinio teisingumo*, *aplinkos apsaugos* ir *ekonominio vystymosi* principus (Venckauskaitė 2011: 34), kurie buvo suformuluoti pasaulio viršūnių susitikime Rio de Žaneire 1992 m., įtvirtinti 2003 m. Nacionalinėje darnaus vystymosi strategijoje Lietuvoje (LR Vyriausybės nutarimas... 2011[2003]). Pagrindiniai strategijos uždaviniai Lietuvoje buvo pagal ekonominio ir socialinio vystymosi, išteklių naudojimo efektyvumo rodiklius iki 2020 m. pasiekti 2003 m. ES valstybių narių vidurkį, pagal aplinkos taršos rodiklius – neviršyti ES leistinių normų, laikytis tarptautinių konvencijų, ribojančių aplinkos taršą ir poveikį pasaulio klimatui (Nacionalinė darnaus vystymosi... 2020). 2015 m. buvo priimta šalims teisiškai neprivaloma Ženevos chartija dėl darnių būstų (*Geneva UN Charter on Sustainable Housing*), tačiau greičiausiai dėl to, kad joje praktiškai yra atkartojami darnios raidos principai (Geneva UN Charter... 2022), Lietuvoje atgarsio nesulaukė.

Prioritetinis tikslas siekiant ne tik darnios visuomenės raidos, bet ir mūsų planetos išsaugojimo – tai žemės temperatūros kilimo stabdymas mažinant ŠESD kiekį atmosferoje. CO₂ koncentracijos kiekis atmosferoje daugiausia (87 %) susidaro dėl iškastinio kuro deginimo (Bukantis, Kažys, Rimkus, Žalakevičius 2017: 72–73), taigi, tokios koncentracijos pokytį ir vykdomos politikos efektyvumą šioje srityje yra nesunku pamatuoti. Susitarimas siekti mažinti šių dujų kiekį atmosferoje buvo priimtas Jungtinių tautų (toliau – JT) 1997 m. Kiote (Japonija), išsivysčiusios šalys įpareigojo 2008–2012 m. laikotarpiu sumažinti ŠESD išmetimą (2008 m. šis susitarimas pratęstas dar iki 2020 m.; JT derybos dėl... 2016). JT 2015 m. organizuotoje Paryžiaus klimato kaitos konferencijoje priimtas susitarimas sumažinti ŠESD kiekį, kurį pasirašė 174 pasaulio šalys (Paryžiaus susitarimo tikslas 2020).

Kovos su klimato šiltėjimu iniciatyvos ėmėsi tarptautinės institucijos ir aukšti jų pareigūnai: JT generalinis sekretorius Antonio Guterresas oficialiame

pareiškime nurodė, kad Tarpyvyriausybines klimato kaitos ataskaita *privalo tapti mirties nuosprendžiu* anglies ir iškastinio kuro naudojimui ir jos pramonei, kad šalys turi pereiti nuo iškastinio kuro prie atsinaujinančios energijos šaltinių (Secretary-General's Statement... 2021); ET dar 2019 m. pabaigoje paskelbė ambicingą planą – komunikatą dėl Europos žaliojo kurso – naują ES augimo strategiją, kuria siekiama paversti bendriją neutralaus poveikio klimatui erdve (Komisijos komunikatas... 2019); 2021 m. lapkričio mėn. Glazge (Jungtinė Karalystė) įvyko JT klimato kaitos konferencija, kurioje šalys pasirašė susitarimus toliau mažinti anglies dvideginio (CO₂), metano dujų išmetimą, mažinti anglies vartojimą ir stabdyti miškų kirtimą (COP26... 2021). Ypač svarbus šiame kontekste tapo daugialypis mokslininkų vaidmuo – daromos žalos fiksavimas, visuomenės dėmesio atkreipimas į problemas ir jų sprendimo būdų pateikimas: JT dirbančio ir darnaus vystymosi tikslus drauge su kitais pasaulio mokslininkais parengusio mokslininko Jurgio Kazimiero Staniškio teigimu, turime suprasti, jog šis dokumentas yra žmonijos išlikimo strategija ir mes siekiame ne tvarumo ar darnos, bet žmonių kaip rūšies išlikimo. Mokslininkas perspėjo, kad iki negrįžtamų globalinių pokyčių pradžios turime iki dešimties metų, todėl iškeltus uždavinius reikia pradėti įgyvendinti jau dabar (Augustaitytė 2021).

Aptarta ekopolitika statybos, individualių gyvenamųjų namų sferoje yra įgyvendinama pereinant prie *pasyvių namų*⁵¹ – nuo 2021 m. įsigaliojo reikalavimas, kad beveik visi naujai projektuojami ir statomi pastatai atitiktų šią kategoriją (Naujai statomų namų... 2020). Valstybė remia ir jau esamų pastatų modernizavimą (daugiabučių ir individualių namų), kadangi statybos darbų visuma prisideda prie pakilusios pastato energetinio efektyvumo klasės (Jau netrukus... 2019), pereiti prie *žaliosios energijos* skatina ES teikiama parama saulės elektrinėms įsirengti (Saulės elektrinių įrengimas... 2022).

Ekologiškumą Lietuvoje padeda įgyvendinti ir LR Statybos įstatymas, Statybos techniniai reglamentai. Šiuose dokumentuose reglamentuojamų principų visuma atsispindi statybų sektoriaus specialistų *tvarumo* mokymo gairėse – tai

⁵¹ Pasyvus namas – tai pastatas, kuris atitinka A++ energetinio efektyvumo kategoriją, kas reiškia, kad pastatas beveik nenaudoja šiluminės energijos.

pastatų energetinio efektyvumo užtikrinimas, pasyvaus namo, *žaliojo pastato*⁵² koncepcijos ir kitos statinių ekologiškumo vertinimo sistemos, standartai, akcentuojamas visas pastato gyvavimo ciklas (pradedant išteklių gavyba ir baigiant pastato griovimu ir jo atliekų utilizavimu ar perdirbimu), energijos taupymas visuose cikluose, statinių patvarumas, skatinamas ekologinis projektavimas, žiedinė ekonomika, ES ekologiniu ženklu (CE) pažymėtų prekių ir paslaugų naudojimas (Statybos sektoriaus specialistų... 2020).

A. Naessas kritikavo *sekliosios*, arba *paviršutiniškos*, *ekologijos* sekėjus, kurie siekė pakeisti žmogaus ir gamtos ryšį pasitelkę technokratinį aparatą taršai mažinti. Anot A. Naesso, buvo tikima, kad tikslas bus įgyvendintas skyrus daugiau pinigų su aplinkosaugos įgyvendinimu ir tyrimais susijusioms institucijoms (Naess 2005: 16). Darnios raidos politika šiuolaikinėje visuomenėje apima holistiškesnį požiūrį į ekologijos įgyvendinimą, nors darnumo siekis, kaip ir *gilioji ekologija*, kartais atrodo kaip gana utopiška vizija (Lockyer, Veteto 2013: 1), kadangi ne visus tokios strategijos uždavinius galima vienodai įgyvendinti, o rezultatus pamatuoti.

3. 5. 3. Ekologija ir individualūs gyvenamieji pastatai: savininkų *emic* požiūris

Sociopolitinės (dėl „iš viršaus“ ir „iš apačios“ kylančios ekologijos sąveikos) sąlygos plėtosis ekologijos idėjoms Lietuvoje susidarė po Nepriklausomybės atkūrimo, nors gyvenamųjų namų statyboje dar kurį laiką tokios idėjos nebuvo įgyvendinamos, kadangi šioje sferoje esminiai pokyčiai buvo nulemti ekonominės sistemos pasikeitimo – dėl perėjimo prie rinkos ekonomikos atsirado privati nuosavybė, atsivėrus sienoms dėl globalios kultūros teikiamų galimybių padidėjo statybinių medžiagų įvairovė, žmonės pradėjo statyti nuosavus gyvenamuosius namus pagal savo geresnio gyvenimo išivaizdavimą – statyti didelės

⁵² Žalioji architektūra siaurąja prasme suvokiama kaip apželdinta architektūra, tačiau žalieji pastatai dažniausiai yra nuoroda į urbanizuotose teritorijose projektuojamus daugiaaukščius pastatus ar jų kompleksus, statomus pasitelkus naujausias technologijas bei darnios politikos gaires (Natys 2014).

kvadratūros namai, kuriuose, kaip manė juos statantys žmonės, kartu gyvens kelios šeimos kartos. Nemažai to meto pradėtų projektų nesugebėta pabaigti dėl per didelių užmojų ir nestabilios to meto ekonominės padėties. Nuo 1996 m. fiksuoti pirmieji bandymai ieškoti statybos alternatyvų – eksperimentus su natūraliomis žaliavomis (moliu, medžiu, šiaudais) vykdė architektas Petras Devižis (Milutienė 2009: 181), jo idėjas, praėjus dar beveik dešimtmečiui, plėtojo tokios statybos entuziastu ir konsultantu tapęs Jonas Kačerauskas (Petrošiūtė 2009), toliau ši statyba plito tarp pavienių asmenų (Varanauskaitė 2014b: 52).

Pasirėmus *emic* perspektyva, etnografiniais lauko tyrimais siekta atskleisti dar vieną namo kaip žmogaus tęsinio aspektą, išsiaiškinti ne tik vyraujančias ekologijos sampratas ir praktikas tarp šiuolaikinių individualių gyvenamųjų namų savininkų, bet ir atskleisti ekologijos poziciją, kuriai įtakos turi įgyvendinama ekopolitika, aplinkosauginiai judėjimai ir mokslininkų tyrimai. Etnografinių lauko tyrimų metu namo savininkų buvo klausama, ar jie mano, kad jų namas yra ekologiškas. Kalbinti namų savininkai šiek tiek vengė savo namus įvardyti kaip visiškai neekologiškus: 11 namų savininkai negalėjo vienareikšmiškai atsakyti arba tuo abejojo, kategoriškai neigiamai atsakė keturių namų savininkai. 2008 m. namą stačiausio pateikėjo teigimu, , tuo metu, kai statėsi namą, net minčių nebuvo apie ekologiją (g. 1975, b. B16), kitas pateikėjas savo namo nelaikė ekologišku dėl to, kad šis buvo šildomas *pečiumi*, o kito namo savininkai, statybai pasirinkę natūralias medžiagas, kvestionavo ekologiškumo sąvoką, akcentavo namo, kuriame gyvenama, sveikumą žmogui:

Mes jau kažkada esam apsibrėžę, kad mūsų gal yra kaip ir sveikas. <...> Nes patys mes ir gyvenam (mot., g. 1982); Mes čia nevadinam (ekologišku – V. S. past.), savaip pasistatėm, kuo sveikesnes medžiagas susidėję ir tiek. <...> Ekologija išplauta sąvoka. Ekologija gali būti, kad čerpes vešiesi iš Naujosios Zelandijos. <...> Sveikumas, tai, manau, natūralesnė sąvoka (vyr., g. 1979, b. B14).

Vienų pateikėjų nuomonė šiuo klausimu išsiskyrė – namo savininkė atsakė kategoriškai neigiamai, kadangi namas buvęs ne medinis, o mūrinis, o savininkas

buvo linkęs ieškoti ekologiškų namo aspektų ir savo namo architektūrą, šiuo atžvilgiu, lygino su visa šiandien statoma architektūra (vyr., g. 1977; mot., 1978, b. B24). Besąlygiškai savo namus kaip atitinkančius ekologijos sąlygas, įvardijo 12 namų savininkai, daugiausia ekologiškais savo namus laikė dar 4 namų savininkai. Tyrimų metu pasitaikė 5 rentinės sienų konstrukcijos namai iš medžio, 4 atvejais jų savininkai savo namus įvardijo kaip neabejotinai *ekologiškus*. Tai iliustruoja, kad ekologiškos ir natūralios medžiagos yra dažnai tapatinamos („viskas iš gamtos“ vyr., g. 1976, b. B1; „natūralios medžiagos panaudojimas – kas iš gamtos“ mot., g. 1961, b. B9), ekologiškumą architektūroje su jomis siejo net 18 pastatų savininkai. Ekologijos samprata apėmė žmogaus sveikatą palankiai veikiančius pasirinkimus, pavyzdžiui, natūralios statybinės medžiagos buvo pasirinktos kaip prisidedančios prie gero vidaus mikroklimato – *kvėpuojančio namo, kvėpuojančio medžio* motyvą nurodė 10 pateikėjų. Medinio namo savininkės teigimu, „kas atvažiuoja, sako, kad (namas – V. S. past.) šiltas emociškai prasme“ (sutuoktinis g. 1949, b. B21). Tarp apklaustų pateikėjų pasitaikė keletas atvejų, kai ekologija suprantama kaip kurianti sveikesnę būvį ne tik žmogui, bet ir gamtai, ekologijai priskiriamos tos praktikos, kurios jai nekenkia (įvardijo 6 namų savininkai). Namo savininkė Rasose (Vilniaus m.) nurodė, kad ekologiškumo samprata apima ir prisitaikymo prie reljefo kriterijų (g. 1959, b. B6).

Apklaustieji namų savininkai kartu su ekologiškumu siejo atsinaujinančių elektros energijos šaltinių naudojimą (įvardijo 6 namų savininkai), lengvą pasirinktų medžiagų perdirbimą ir (ar) utilizavimą (5 namų savininkai). Namo savininkas savo namą pasistatęs ant pamatų iš padangų, tokį sprendimą taip pat laiko ekologišku ir tai pagrįsti pasitelkia įvairesnius ekologijos aspektus:

Galbūt kažkas gali pasakyti, kad čia neekologiška, kažkas tokio, bet čia labai, kaip sakant, gera utilizacija, vienas dalykas – utilizacija – čia jau iškart ekologija: jei tu nepanaudoji, ten dūmus tuos į atmosferą neįmeti, į sąvartynus... Šita utilizacija, šitų padangų – čia yra 100 % ekologiška. Bet kaip sveikatai? Nu tai aš gyvenu ant ratų. Aš gyvenu mašinoje, tai jei aplink padangos, kur užmūrytos molyje, kuris nepraleidžia, tai šitas namas yra ekologiškas (g. 1971, b. B17).

Pateikėjas ne tik akcentavo pakartotinį medžiagų panaudojimą kaip vieną geriausių utilizavimo galimybių, bet ir palygino savo namo ekologiškumą su mediniu namu, kuriam pastatyti naudotas cementas, kuris negali būti priskiriamas prie ekologiškų medžiagų, kadangi gamyklos jį gamindamos teršia aplinką (g. 1971, b. B17). Utilizacijos aspektas persipina su ekonomiškumu, šias dvi sampratas kaip neatskiriamas viena nuo kitos laikė kitas pateikėjas, remdamasis savo statyto požeminio namelio pavyzdžiu, kur dalis pastato buvo įkasta po žeme, todėl namelyje „visada bus +8 (laipsniai – V. S. past.) žiemą“. Pateikėjas akcentavo, kad ekologijos samprata čia apima ne tik architektūrinius sprendimus – „ir aplamai ekologiškas būtų, aš taip sakyčiau, žiūrėti ne į sprendimą architektūrinį, o į pačio vartojimo poreikių (mažinimą – V. S. past.)“ (g. 1977, b. B26). Namu savininkas Pakalniškėse (Širvintų r.) nurodė, kad ekologijos samprata apima ir namo dydžio klausimą. Namu šilumos taupymas taip pat yra vienas iš būdų, kaip taupyti išteklius, ši nuostata sutampa su pasyvaus namo koncepcija. Šilumos taupymą prie ekologiškų sprendimų priskyrė 5 namų savininkai.

2 pateikėjai išsakė kritišką požiūrį į energetinio efektyvumo reikalavimams įgyvendinti naudojamas šiltinimo medžiagas – rinkoje siūlomos šiltinimo medžiagos (ypač putplastis) nėra natūralios, pabrėžiama jų panaudojimo statybose gausa. Pateikėjas Pakalniškėse (Širvintų r.) pasyvaus namo ekologišku nelaikė ne tik dėl šiltinimo medžiagų, bet ir dėl to, kad pastato energetinio efektyvumo vertinimą siejo su perdėta biurokratija, kadangi viskas gali būti suderinama telefonu, nurodžius tam tikrus parametrus, pavyzdžiui, sienų storį (vyr., g. 1979, b. B14). Tarp pateikėjų pasitaikė ir daugiau ganėtinai kritiško požiūrio į ekologiją atvejų, kuriuos galima sugretinti su konkrečiomis „iš viršaus“ nuleidžiamomis ekologijos, darnios visuomenės politikos įgyvendinimo praktikomis. Tame pačiame rajone gyvenantis kitas pateikėjas teigė nesuprantantis, ką reiškia ekologija, pasirėmė savo automobilio pavyzdžiu, kuris, remiantis įgyvendinama politika, yra priskiriamas prie taršių, nors, pateikėjo tvirtinimu, automobilis yra techniškai tvarkingas, bus dar ilgą laiką

eksploatuojamas, o juo per metus yra nuvažiuojamas nedidelis atstumas. Neteisybę, kylančią iš įstatyminės bazės, nurodė dar vienas pateikėjas:

Dabar jau tiek tų sprendimų, kad ir nežinai, ką... Jau ir pats susipainiojau, ar ekologiška ar neekologiška. Šiferis neekologiškas... Tai žmonės tiek metų pragyveno su šitais, dabar padarė, kad jis neekologiškas, <...> kai reikia vežti į Alytų priduo, Alytų duobę iškasęs, laukuose ir užkasinėja. Ir dar turi už tai pinigų sumokėti. Nu tai aš čia duobę iškasiu ir užkasiu. Jei jis būtų toks jau neekologiškas – nu tai jūs padarykit kažkokį kitokį, tvarkykit, ane? O tai atvežiau – ai čia išpilk gražiai, paskui traktorius užkas. Tai kur čia ekologija, kur čia neekologija? (g. 1975, b. B27).

2 pateikėjai paminėjo dar vieną ekologiškumo aspektą – vietinių statybinių medžiagų naudojimą. Namo iš molio ir šiaudų savininkai statėsi ir iš jų žemėse esančio molio, rinkosi vietines (lietuviškas) natūralias žaliavas – medį, šiaudus, tik čerpes vežėsi iš Lenkijos, kadangi, pateikėjo manymu, Lietuvoje kokybiškų čerpių nėra gaminama (g. 1979, b. B14). Kitų pateikėjų teigimu, geriau būtų, jei „medis nebūtų vežtas iš Norvegijos, <...> nes visas transportavimas nėra ekologiškas“ (mot., g. 1989, b. B15), tačiau to paties namo savininkai šiuo atžvilgiu nebuvo nuoseklūs: prie ekologiškų pasirinkimų priskyrė namo fasado apdailai naudotą akmenį, kurį vežėsi iš Ispanijos. Pateikėjo teigimu, Lietuvoje nėra tokių akmenų, kuriuos galima taip suskaldyti, tačiau akcentavo, kad šis akmuo – rankų darbo produktas („rankomis skaldytas“ vyr., g. 1987, b. B15), taigi, pateikėjais paliečia dar vieną ekologijos suvokimo aspektą – įkūnytos energijos kiekį statybinėse medžiagose⁵³. Keletu atveju, kalbėdami apie ekologiškus sprendimus taikomus architektūroje, pateikėjai įvardindavo ir neekologiškus kraštutinius – pavyzdžiui, prie ekologiškų sprendimų priskiriamas namo apšildymas „ne padangomis, briketais“ (vyr., g. 1991, b. B4) ir „dujomis, ne mazutu“ (vyr., g. 1968, b. B11). Pateikėjai

⁵³ Įkūnyta energija rodo, kiek energijos reikia sunaudoti tam, kad būtų pagamintos statybinės medžiagos, pavyzdžiui, plytos.

nurodė kaimynystėje gyvenančių žmonių abejingumą šiuo klausimu, kuomet deginamos, jų manymu, taršios medžiagos.

Itin kritiškai apie ekologiją kalbėjo, jos sampratą kvestionavo ir į klausimus apie ekologiją atsakinėjo, patys retoriškai klausdami kas ta ekologija, 7 pateikėjai. Ekologijos sąvokos problematiką ir daugiareikšmiškumą buvo linkę atskleisti pateikėjai, kurių poziciją galima gretinti su *giliaja* ekologija, dalis pateikėjų turėjo artimą santykį su šiuo mokslu, pavyzdžiui, pateikėja Širvintų rajone nurodė, kad viena sesuo yra *ekologijos sargas*, kita sesuo dirbo Aplinkos ministerijoje, o Vilniaus mieste gyvenanti pateikėja dirba dėstytoja, taigi, jos teigimu, privalo domėtis šia tema ir dėl studentų, jų rašomų mokslo darbų ekologijos tema. Kalbėdama apie medžio žaliavos ekologiškumo ambivalentiškumą, namo savininkė pateikė pavyzdį iš savo srities – lino medžiaga yra laikoma ekologiška, bet jai pagaminti reikia labai daug išteklių. Mediena, anot pateikėjos, taip pat laikoma ekologiška, tačiau ją dar papildomai reikia impregnuoti, lakuoti: „reikia labai gerai išstudijuoti viską, kad galėtum tikrai remtis ir sakyti – taip, čia ekologiška“ (g. 1959, b. B6). *Giliosios ekologijos* idėjas ir ekologijos sampratos daugiareikšmiškumą apibendrina pateikėjo iš Viktoriškių (Vilniaus r.) pasisakymas:

Tu statai rąstinį namą, ta prasme, aišku, tu mišką niokoji, bet nu tą mišką gal, anksčiau ar vėliau, reikia kirsti, jie gi augina, kad kirsti. Tai bet aš tada sakýčiau, labiausiai ekologiški yra, va, šitie karkasiniai namai, kurie efektyvūs, <...> stogas vis tiek kažkoks ten iš chemijos. Kas tas ekologiškas? Šiaudinis stogas, atrodytų, ekologiška. Nu tai viskas, kas ekologiška arba yra tau, žmogui, friendly (draugiška – V. S. past.), yra medis iš esmės. Medis, nendrės, <...> bet tu kai suvedi visus galus, žinai, nu tai tu ten paėmei – ten kažkas nukenčia, tu ten iškirtai kažkur nendres – milijardas vabaliukų numirė ten kažkokių. <... > Ką žinau, kaip tą įvertinti? Tai dabar sako – ką reiškia ekologiška – kad kuo mažiau sąnaudų, energijos tas namas suėda. Nu tai tada jis vėl – putplasčio belekiek prigrūsta, kuris yra visiška chemija, <...> bet tada tu efektyvus, tu neeikvoji žemės išteklių, kad pats išsilaikytum, nu tai vat irgi ekologiška. Tai čia reikia, nežinau, kokia čia geriausia formulė... <...> Čia, žinai, tiek tų dedamųjų... (g. 1974, b. B29).

Dalies pateikėjų deklaruota ekologijos samprata sutapo su konkrečiais sprendimais, praktikomis, kurios buvo panaudotos jų namo statybos metu. Pateikėjai prie ekologiškų sprendimų savo namuose dažniausiai priskyrė natūralių (medis, molis, šiaudai, akmuo) ir ekologiškų apdailos medžiagų (molio plytos, keramzitiniai blokeliai, vandens pagrindo, akriliniai dažai) naudojimą ne tik eksterjere, bet ir interjere. 3 molinių namų viduje buvo įrengta molio asla, moliu tinkuotos karkasinės, šiaudais kimštos namo sienos. Molio su šiaudais mišiniu mūrinio namo vidaus sienas tinkavo pateikėjas Paliuliškėse (Vilniaus r.), molis panaudotas ir name esančio *pečiaus* statybai, kuri pateikėjas taip pat priskyrė prie ekologiškų sprendimų (g. 1976, b. B1). Net dvi krosnis savo name įsirengusi pateikėja Kairėnuose (Vilniaus m.) šiuos elementus taip pat laikė ekologiškais, prie ekologiškų sprendimų priskyrė name stovinčius odinius, medinius baldus, dažymui naudotus itin natūralius dažus iš ažuolo žievės (sutuoktinis g. 1949, b. B21).

Skirtis ekologijos atžvilgiu tarp namo išorės ir vidaus atskleidė pateikėjai Kairėnuose (Vilniaus m.): jų teigimu, sienų ir stogo konstrukcijos ir išorės apdailoje panaudotos natūralios, ekologiškos medžiagos (akmens vata, gipsas, mediena ir skaldytas dekoratyvinis akmuo, metalas), beveik visiškai nenaudota cheminių medžiagų („jokių tinkų, nieko“), skirtingai nei namo interjere – „viduj nėra visiškai ekologiškai. <...> Bet pagrindas, pats namas yra ekologiškas“ (vyr., g. 1987, b. B15). Kai kurios ekologijos idėjos yra įgyvendinamos ne tik namo architektūroje, bet ir namo santykiyje su aplinka: namo savininkė Rasose (Vilniaus m.) ekologiškumo kriterijumi įvardijo prisitaikymą prie esamo reljefo⁵⁴, jos teigimu, tokį sprendimą įgyvendino galvodama apie *darną su gamta* (g. 1959, b. B6). Namą supančios aplinkos svarbą kaip vieną iš ekologijos elementų, įvardino namo Kalikstiškėse (Vilniaus r.) savininkė ir pateikėjas Pilypiškėse (Elektrėnų sav.) nurodęs *gamtojautos* motyvą: „Tas vadinamas kiemas, vat biškį žemės, kad žmogus, kaip aš sakau, išeitum ir biškį pajautum dar ir tą žemę. <...> Skaitau, kad prie namo turi būt dar toks daržas, <...> kad įkišti rankas į žemę pajauti ją“ (g. 1977, b. B24).

⁵⁴ Namas yra aukštėjantis – prie įėjimo pamatai yra žemiau, į kiemo pusę namas aukštėja, sodas taip pat buvo įrengtas terasomis į šlaitą.

6 namų savininkai įgyvendintus ekologiškus elementus, sprendimus įvardino pasiremdami opozicija: „Nėra tokių neekologiškų (sprendimų – V. S. past.)“ (vyr., g. 1940, b. B13), namas nedengtas šiferiu, „langai tik plastikiniai“ (g. 1976, b. B5). Pateikėjai stengėsi „kad būtų mažai chemijos“ (vyr., g. 1974, b. B29), „nenaudoti išorėje plastiko“ (vyr., g. 1987, b. B22; vyr., g. 1951, b. B18). Ekologijos atžvilgiu pasitaikė ir prieštaringų kai kurių statybinių medžiagų vertinimo atvejų: vieni pateikėjai silikatinės plytas, plyteles, tinką ir rinkoje siūlomas apšiltinimo medžiagas priskyrė prie ekologiškų, kiti šių medžiagų naudojimą statybose laikė neekologiškomis praktikomis. Remiantis pateikėjo Pakalniškėse (Širvintų r.) nuomone, nors kai kurios statybinės medžiagos priskiriamos prie ekologiškų, tačiau jų gamybos procese yra pridėdama medžiagų, kurios dėl tam tikrų sąlygų gali būti pavojingos žmogaus sveikatai ir aplinkai: šiltinimo vatos iš celiuliozės sudėtyje yra boro rūgšties ir borakso, kurie gali būti pavojingi žmogui netinkamai naudojant šią statybinę medžiagą, o pasirinkus akmens vatą – „būtų pusė tonos formaldehido dervos. <...> Lyg tai viskas gerai, jeigu nedega“ (vyr., g. 1979, b. B14). Iš natūralių medžiagų gaminamos statybinės medžiagos praranda savo ekologiškumo aspektą ir dėl jų gamybos procese generuojamos taršos. To pavyzdys – pateikėjų Kairėnuose (Vilniaus m.) prie ekologiškų priskirta akmens vata, kuri gaminama iš vulkaninių uolienu, kurios ištekčiai, pardavėjų teigimu, yra neišsenkantys, medžiaga lengvai perdirbama, panaudojama pakartotinai, tačiau šiai statybinei medžiagai pagaminti reikia didelių ikūnytos energijos kiekių (PAROC akmens vata...). Šie prieštaravimai puikiai iliustruoja skirtumus tarp statybinių medžiagų, gaminamų iš natūralių medžiagų ir *giliosios* ekologijos idėjas atitinkančių medžiagų, kartu, parodo ir skirtumus tarp *giliosios* ir *paviršutiniškosios* ekologijos nuostatų. Pastaroji nuostata būdinga namo, kurio sienos statytos iš dujų silikato blokelių, šiltintos polistireno putplasčiu ir tinkuotos, savininkui, nurodžiusiam, kad jo name „viskas ekologiška: ir putplastis, popierius įvairus“ (g. 1940, b. B13). Požiūrį kad visos pasirinktos ar rinkoje esamos prekės yra ekologiškos, greičiausiai, suponuoja ES prekių sertifikavimo sistema.

Dalis pateikėjų sąmoningai atsirinkinėjo rinkoje siūlomas medžiagas, ieškojo sveikatai palankesnių medžiagų, pavyzdžiui, namo viduje siekė panaudoti daugiau medžio, todėl pasirinko parketą, vidaus patalpoms naudotus dažus atidžiai rinkosi dėl vaikų (vyr., g. 1974, b. B29). Pateikėjai Skirgiškėse (Vilniaus r.) namo apšiltinimui pasirinko putas, kurios sertifikuojamas kaip ekologiškos, kadangi, pateikėjų teigimu, putplastis *nekvėpuoja*. Medis, kuris dažnai įvardijamas kaip kvėpuojantis, sudarantis puikias mikroklimato sąlygas, kaip ir kitos natūralios medžiagos dažnai pasirenkamos ir nesąmoningai – į tai dėmesį atkreipė namo savininkė, kuri namo konstrukcijoje ir apdailoje buvo pasirinkusi medieną, akrilinius, o ne acetoninius dažus: „Savaime, man atrodo, gaunasi, nu vis tiek kažkaip galvoji, <...> galbūt tiesiog nesuvoki, kad tai yra ekologiška, bet, tiesiog, gyveni, o pasirodo, kai klausinėja...“ (g. 1965, b. B10). Tam tikrus sprendimus bekalbėdamas prisiminė ir pateikėjas Purnuškėse (Vilniaus r.), teigęs, kad jo namas nėra ekologiškas: „taip pas mus, susimąščius, yra ir normalių medžiagų, kurios tikrai nekenkia gamtai, tačiau tai specialiai nebuvo daroma. Nes nu sakykim, akmens plytelės, jos tikrai negali būti kenksmingos gamtai“ (vyr., g. 1987, b. B22). Namo, kurio sienos statytos iš molio, šiaudų ir ažuolų sausuolių šakų, pastatyto ant panaudotų padangų pamato, savininko teigimu, ekologiškumo taip pat nebuvo siekiama sąmoningai – namo savininką sužavėjo antrinio žaliavų panaudojimo, utilizacijos idėjos, tai, jog dauguma statybinių medžiagų yra vietinės (gautos netoliese), prie ekologijos priskyrė tai, kaip namas veikia žmogaus sveikatą ir net emocinę būseną („viskas čia yra ekologija – nuo pamatų iki buvimo čia“ g. 1971, b. B17).

Pastatų ir statybinių medžiagų lengvą utilizavimą, lėmusį statybinių medžiagų pasirinkimą įvardino 3 namų iš šiaudų ir molio savininkai. Namo Pavilnyje (Vilniaus m.) savininkas, akcentavęs ekologijos ir ekonomiškumo sąsajas, lengvą statybinių medžiagų utilizavimą siejo su statyboje panaudotomis natūraliomis medžiagomis – moliu, šiaudais („kurie, jeigu aš nepaimčiau, tai supūtų, tai gaunasi, kad aš (suteikiu – V. S. past.) jiems antrą gyvenimą“). Savininko teigimu, nusprendus palikti šį namą, jo nereikėtų utilizuoti, ilgainiui, skirtingai nei kiti namai,

jo namas „sugrius, supus“ (g. 1977, b. B26). Antrinio panaudojimo, išteklių taupymo idėjos buvo įgyvendintos ir name Pakalniškėse (Širvintų r.), kur vonioje vietoje plytelių buvo panaudoti stogo čerpių likučiai. Pateikėjų pasakojimai atskleidžia, kad statybose panaudojamos net ir neekologiškos, sunkiai utilizuojamos medžiagos gali turėti ekologiškų aspektų – prie ekologiškų sprendimų priskirtos Ardiškėse (Širvintų r.) vietoje cemento pamatams panaudotos senos padangos ir Pavilnyje namo statybose panaudotos kaimynės atiduotos silikatinės plytos. Ekologijos ir ekonomiško sąsaja galima įžvelgti 6 pateikėjų pasisakymuose, kur ekologiškais sprendimais įvardindamas šilumos, energijos taupymas, kuris ypatingai akcentuojamas pasyviuose namuose. Energiją taupančiu sprendimu vienas iš tyrime apklaustų pateikėjų įvardino namo orientaciją pasaulio šalių atžvilgiu, tokiu būdu namas neperkaista, taigi, nereikia jo papildomai vėsinti (g. 1987, b. B15).

Nemaža dalis pateikėjų ekologiją suvokė kaip atvirkščiai proporcingą ekonomiškumui. Pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.) pabrėžė itin didelius finansinius išteklius, kai yra statomas pasyvus namas, ekologiškų ar aplinkai draugiškesnių medžiagų ir kitų ekologiškų sprendimų brangumą. Pateikėjas Paliuliškėse (Vilniaus r.) prisipažino: „ekologijos nelabai žiūrim – dažniausiai į pinigus viskas sueina“ (g. 1976, b. B1). Riboti finansiniai ištekliai buvo ta priežastis, dėl kurios nebuvo įgyvendinti tam tikri ekologiškesni sprendimai namų statyboje – keletas pateikėjų teigimu, būtent labai didelė kaina tapo kliūtimi name įsidėti medinius, o ne plastikinius langus. Didelių finansinių išteklių klausimą įgyvendinant ekologijos idėjas akcentavo ir pateikėjas, hipotetiškai svarstęs apie galimus pasirinkimus, kurių neribotų finansai:

Tikrai nenaudočiau tam tikrų dažų, <...> tikrai nenaudočiau plastikinių langų ir tikrai nenaudočiau gipso <...> ir dar begalė medžiagų su ekologija neturi nieko bendro, tačiau Lietuvoje įsigyti ekologiškų medžiagų arba sudėtinga arba medžiagos brangsta keliais, o kartais keliasdešimt kartų (g. 1987, b. B22).

Duali ekologijos samprata dėl skirtingai vertinamo ekonomiško aspekto artima skirtingai vertinamai pasyvaus namo koncepcijai. Pateikėjas Klišabalėje

(Širvintų r.) buvo linkęs pabrėžti pasyvaus namo patogumo aspektą – „jisai pasyvus, bet jis patogus namas“ (g. 1955, b. B26). Pateikėjas Kairėnuose (Vilniaus m.), dirbantis statybų sektoriuje, teigė, kad pasyvius namus, prieš įsigaliojant aukščiausiems energetinio efektyvumo reikalavimams, buvo linkę statyti daug uždirbantys žmonės:

Šiaip namas kainuoja 150 tūkstančių, o jis pasistato už 300 tūkstančių. Ir vien tam, kad pasipuikuot, nors jis tam name beveik negyvena. Tai pas Rytų europiečius dar yra šita mada. Ko pas skandinavus nepamatytum niekada (g. 1987, b. B15).

Pasyviam namui energijos taupymo prasme diametralus malkomis kūrenamas, blogai apšiltintas namas, kadangi krosnis ir kaminas mažina namo sandarumą. Tokį apšiltinimo būdą kaip neekologišką įvardino pateikėja Klišabalėje (Širvintų r.) („neteršiam, malkom nekūrenam“ g. 1955, b. B25), o pateikėjas Senajame Tarpupyje (Trakų r.), dėl to, kad namas apšildomas *pečiūmi*, negalėjo savo namo priskirti prie ekologiškų (g. 1975, b. B27), atviras buvo ir pateikėjas Paliuliškėse (Vilniaus r.) – „dūmai tai varo“ ir priduria – „bet visi čia taip“ (g. 1976, b. B1). Pasitaikė ir priešingo požiūrio atvejų – šildymąsi malkomis prie ekologiškų sprendimų priskyrė pateikėjai Kalveliuose (Vilniaus r.) ir Naujaneriuose (Vilniaus m.; „malkom kūrenam, nedeginam, ko nereikia, vien tik malkos, tai kur neekologiškas, aš skaitau“ mot., sutuoktinis g.1940, b. B8).

Keletas pateikėjų atskleidė ir ne vien dėl ekologijos idėjų įgyvendinimo priimtus vienus ar kitus sprendimus: namo Glatkiškėse (Vilniaus r.) savininko teigimu, nors jam rūpi klimato kaita, pasikeisti namo apšildymo būdą paskatino kitos priežastys – „kurti pečių vargino“ (g. 1960, b. B2). Pateikėjas Viktoriškėse (Vilniaus m.) taip pat pasirinko savo patirtimi – name buvo pasikeitęs granulinį katilą į šilumos siurblių, teigė, kad „nusibodo pečkuriu dirbti“ ir negalėjo vienareikšmiškai atsakyti, kuris šiltinimosi būdas yra ekologiškesnis, kadangi kietėjo kuro katilą taip pat priskyrė prie pakankamai ekologiškų sprendimų:

Kūreni pjuvenas iš esmės. <...> Nežinau, ar aš galvojau apie tą ekologiją, nu granulėm kūrenomės, mažai to dėmelio, labai efektyvus tas kūrenimas, <...> bet vis tiek 5 tonas granulių suėsdavo per sezoną (g. 1974, b. B29).

Prie ekologinių sprendimų priskiriami ir kiti namų apšildymo ir energijos gavimo būdai: geoterminį šildymą buvo įsirengę dviejų namų savininkai. Glatkiškėse (Vilniaus r.) stoviniame name buvo įrengta ir saulės elektrinė, ji buvusi ant dar vieno namo Viktoriškėse (Vilniaus r.), nors pateikėjas teigė, kad „architektūrą jinai bjaurėja“ (g. 1974, b. B29). Sudervėje (Vilniaus r.) stovinio namo savininkai buvo įsigiję nutolusią saulės elektrinę, nurodė, kad name bus įgyvendinta ekologiškumo idėja, kai namui šildyti ims naudoti elektrą. Dar vieni pateikėjai prie ekologiškų praktikų priskyrė elektros panaudojimą valgio gaminimui ir vandens šildymui. Nors su ekologija to nesiejo, saulės elektrinė buvo įrengta ant Klišabalėje (Širvintų r.) stovinio namo stogo. Iš jos gaunamos elektros, pateikėjo teigimu, visiškai pakanka patenkinti pasyviame namui reikalingos energijos poreikius. Pastaruoju metu Lietuvoje, ypač kylant elektros energijos kainoms, vis dažniau yra įsirengiamos saulės elektrinės, tą daryti skatina teikiama valstybės parama (Sagaitytė 2022). Situacija dėl energijos šaltinių Lietuvoje sparčiai kinta, tai iliustruoja ir pastebimi pokyčiai tarp tirtų namų: praėjus keliems metams po interviu su pateikėjais Kryžiokuose (Vilniaus m.), ant jų namo pastebėta įrengta saulės elektrinė.

Tam tikrų medžiagų kaip ekologiškų pasirinkimą, arba atvirkščiai – nepasirinkimą, lėmė ne tik finansinės galimybės, bet ir konstrukcijos pobūdis – pavyzdžiui, 2 atvejais minties panaudoti čerpes stogo dangai buvo atsisakyta dėl nepakankamai tvirtų namo antro aukšto karkasinių sienų. Žmonių pasirinkimus riboja ir laikas, kada buvo statytas namas, ir tuo metu buvusi statybinių medžiagų pasiūla. Pateikėjų Kairėnuose (Vilniaus m.) namas, kurio statybą (1989 m.) ir rekonstrukciją (~2006 m.) galima priskirti prie ankstyviausių tiriamojo laikotarpio statinių, statytas iš silikatinių plytų, vienintelis tarp visų tiriamųjų namų buvo visas apkaltas plastiko lentelėmis, kurios šiuolaikinėje statyboje jau retai panaudojamos. Nepaisant įvardintų šio namo statybinių medžiagų, pateikėjų nuomone, statybai panaudota nedaug cheminių medžiagų, prie ekologiškų sprendimų buvo priskirta

stogo konstrukcija iš medžio, medžio apdaila namo viduje ir mediniai laiptai (vyr., g. 1955, mot., g. 1958, b. B20). Medinio namo savininkas Skirgiškėse (Vilniaus r.) prisipažino, kad medžio apdaila, ko gero, yra vienintelis ekologiškas sprendimas – „dailylentės, viduj dailylentės irgi, kur įmanoma, namas tai medinis, daug medžio. Čia ekologiškumas ir baigiasi“ (g. 1971, b. B3).

Dauguma pateikėjų tyrime stengėsi atrasti name panaudotas vienokias ar kitokias ekologiškas medžiagas ir praktikas, net ir tie pateikėjai, kurie teigė negalintys savo namo įvardinti ekologišku. Pateikėjai Kalveliuose (Vilniaus r.) įvardijo keletą ne paties namo, bet su juo susijusių dalykų, juos priskyrė prie *mini sprendimų* – integruoti kanalizacijos įrenginiai, elektros energijos naudojimas, kūrenimas malkomis. Atliekų rūšiavimą ir įrengtus nuotekų įrenginius prie ekologiškų sprendimų priskyrė ir pateikėjai Purnuškėse (Vilniaus r.), o pateikėjas Naujaneriuose (Vilniaus m.) ekologiškais sprendimais įvardino ne tik valymo įrenginius, bet ir įrengtą vandens gręžinį. Nuotekų ir šiukšlių tvarkymo pabrėžimas iškelia ekologijos sampratos kaip tvarkos ir auklėjimo aspektus (vyr., g. 1987, b. B22; vyr., g. 1960, b. B2; vyr., g. 1955, b. B26). Vienas pateikėjas teigė nesuprantantis, ką ekologijos sąvoka reiškia, kai kurias praktikas siejo su tvarka, ją tapatino su atsakomybe:

Gyvenk tvarkingai ir bus ekologija, <...> šiukšles kažkokias rūšiuok – tai čia ne ekologija, o tvarka, taip turi būti. <...> Mus dabar spaudžia, nu tokia priverstinė (ekologija – V. S. past.). <...> Gal pradedam nuo to, kad pas mus visi turi teises, o pareigų neturi (g. 1955, b. B26).

Ekologiškumo sampratos tarp individualių gyvenamųjų namų savininkų daugiausiai buvo tapatinamos su žmogaus sveikata, dominavo naudos iš gamtos gavimo naratyvas (*gamtonauda*), nors pasitaikė atvejų, kuomet įvardinti įvairesni ekologijos aspektai, būdingi *gilosios ekologijos* sampratai. Pateikėjai buvo linkę kvestionuoti ekologijos sąvoką, tokiu būdu atskleidė ne tik sampratos ir praktikų nevienareikšmiškumą, bet ir kai kuriuos ekopolitikos trūkumus. Palyginus seniausiai statytus namus su naujausiais, pastebima ekologijos sampratos kaita, kurią galima

apibūdinti kaip perėjimą nuo nagrinėjamo laikotarpio pradžioje buvusio žinių apie ekologiją ir atitinkamų medžiagų trūkumo, prie ekologijos tapatinimo su tvarka, turimų žinių ir statybinių medžiagų pasirinkimo galimybių, ieškojimo labiau sau ir aplinkai draugiškų statybos ir gyvenimo būdų.

3. 5. 4. Ekologiškiausio namo tipo paieškos remiantis *emic* ir *etic* perspektyvomis

Į klausimą, koks iš tiesų turėtų būti ekologiškas namas ir ką reiškia ekologija gyvenamųjų namų sferoje, nėra lengva atsakyti, tai parodo ne tik ekologijos sampratų ir praktikų variacijos (*emic* perspektyva), bet ir su ekologija susijusių terminų architektūros srityje įvairovė (*darni (tvari) architektūra (statyba)*, *darnus būstas*, *pasyvus namas*, *žalia architektūra*). Atliekant tyrimus apklausti architektai, kurių pateiktieji duomenys taip pat atitinka *emic* perspektyvą, kvestionavo, ką reiškia ekologija architektūros srityje: D. Jurevičius teigė, jog „kiekvienas tą terminą suvokia savaip“ (g. 1971, b. A1), A. Matulaitis retoriškai klausė, ar ekologija architektūroje yra vaizdo tarša, ar susijusi su miškų išsaugojimo, CO₂ išskyrimo į aplinką klausimais (g. 1976, b. A17), o I. Autukas (g. 1975) minėtas ekologijos praktikas sieja ne su ekologiškumo siekiu, o su didėjančiais energetiniais poreikiais, kai reikia ieškoti alternatyvos (g. 1975, b. A14). A. Imbrasas kalbėdamas apie ekologijos praktikas, vartojo *žalios architektūros* sąvoką (g. 1964, b. A16), dar vienas architektas ekologiją architektūroje tapatino su *tvarumo* terminu, kuris, jo manymu, apima daugiau nei darną, santykį su gamta (vyr., g. 1977, b. A18).

Ieškant atsakymo į šį klausimą, koks yra tas ekologiškiausias namas, neišvengiamai reikia pasitelkti lyginamąjį ir apibendrinantį tyrėjo žvilgsnį (*etic* perspektyvą). Architektūros srityje tyrimus atliekančios A. Andriūšytės nuomone, *ekologinės architektūros* terminas yra, ko gero, arčiausiai ekologinio požiūrio, kad namas turėtų neteršti, nekenkti, nors kartu suabejoja, ar architektūra apskritai gali būti įvardijama kaip ekologiška holistiniu požiūriu – *neteršiantis gamtos namas*, jos manymu, yra toks pats oksimoronas kaip ir *draugiška aplinkai degalinė* (žr. „Aistė

Andriušytė. Kaip su aplinka draugauja namai (PKS 15): I dalis“ vaizdo įrašą). Šiame kontekste sumaišties įneša tvarumo / darnumo žodžių samplaika (greičiausiai, dėl tiesioginio žodžio *sustainable* vertimo): lietuvių kalbos žodyne *tvarus* aiškinamas kaip *tvirtas, pastovus, nekintamas* (Tvarus 2022). Ekopolitikoje dažnai pabrėžiama, kad siekiant išvengti ekologinių krizių nebegalima toliau tęsti kai kurių praktikų, taigi, tokia nuostata prieštarauja tvarumo kaip nekintamumo sampratai. Svarbiu įrankiu šioje politikoje tampa technologijos – be naujų technologijų neįmanoma įgyvendinti pasyvios ir žalios architektūros projektų, panaudoti atsinaujinančios energijos šaltinių.

Skirtingai nei namų savininkai, architektai buvo labiau linkę pabrėžti aplinkosaugos aspektus – darnos su gamta svarbą, siekį mažinti CO₂ dujų kiekį atmosferoje. Architektas D. Jurevičius taip pat atkreipė dėmesį ir iliustravo skirtumą tarp to, kas yra ekologiška žmogui, ir to, kas yra ekologiška aplinkai, kitiems žmonėms:

Jeigu man kažkas kažkur atidavė statybinių atliekų, nu tarkim, griaua namą ir atiduodama kokia visai nebloga sintetinė kiliminė danga: aš ją paėmiau, parsivežiau pas save, pasiklojau – tai aš nieko nenuskriaudžiau gamindamas naujos ar remdamas vartojimą, bet ten kai jau toksiška – irgi neekologiška. Ekologija, kuri kaip mane tiesiogiai veikia ir kaip jinai veikia visą likusį pasaulį. Man jos abi (perspektyvos – V. S. past.) svarbios (g. 1971, b. A1).

Architektai ekologijos įgyvendinimo praktiką architektūroje daugiausia tapatino su energetinių pastatų efektyvumu (įvardijo 15 architektų), ekologiškų medžiagų naudojimu (10 architektų), lengvai perdirbamų ir utilizuojamų medžiagų (6 architektai), atsinaujinančių energijos šaltinių (geoterminis šildymas, saulės baterijos; 5 architektai), vietinių žaliavų (4 architektai) pasirinkimu. Pavieniais atvejais nurodytos tokios praktikos, kaip prisitaikymas prie objekto vietos (pavyzdžiui, langų orientacija į saulėtą pusę, pastato vidaus išplanavimas, atsižvelgimas į vyraujančius vėjus), vandens ir statybinių išteklių tausojimas (lietaus vandens surinkimas ir paprastų, santūrių namų statyba), atkreipiamas dėmesys į įkūnytą energijos kiekius.

Kaip ir individualių gyvenamųjų namų savininkams, architektams taip pat būdingas dualistinis požiūris į ekologines medžiagas – vienu atveju prie jų priskiriamos natūralios statybinės medžiagos, kitu atveju ekologiškomis medžiagomis laikomos sertifikuotos statybinės medžiagos. Keletas architektų pareiškė kritišką nuomonę medžio žaliavos, kurią daugeliu atveju pateikėjai romantizavo, ekologiskumo klausimu: architekto I. Autuko manymu, kol yra kertami miškai, statybos iš medžio negalime laikyti ekologiška, nebent panaudotume perdirtą medieną, o statybai iš šiaudų, anot architekto, reikia didelių žemės plotų (g. 1975, b. A14). A. Matulaitis išsakė panašų požiūrį: nors medis yra laikomas atsinaujinančiu ištekliu, dėl milžiniško jo poreikio žaliava nespėja taip greitai atsinaujinti (g. 1976, b. A16). D. Jurevičius kritiškai vertino sertifikuotas statybines medžiagas, kurios yra sunkiai utilizuojamos (g. 1971, b. A1).

A. Imbraso teigimu, įgyvendinant ekologijos idėjas svarbus „išteklių naudojimas (vandens, elektros), maksimaliai naudotis kuo taupiau, protingiau“. Remdamasis šiuo požiūriu architektas kritiškai vertina apželdintus stogus, kurie dažnai vaizduojami *žalios architektūros* projektuose, nors tai nėra taupus sprendimas, ypač šiltesnio klimato šalyse, nes tokiems stogams įrengti ir eksploatuoti reikia didelių vandens išteklių (g. 1964, b. A16). A. Matulaitis kritiškai įvertino daugumą ekologiškų sprendimų architektūroje, pavyzdžiui, saulės baterijas, kurioms pagaminti ir transportuoti reikia daug išteklių: „pradedama apie ekologiją, o pabaigia pinigų taupymu. Mes prisigaminame prietaisų tam, kad taupyti elektros energiją. Aš manau, kad tai yra utopinis, kažkoks saviapgaulės mechanizmas įsijungęs“. A. Matulaičio teigimu, visų pirma, patys architektai yra didžiausi Žemės planetos teršėjai „su savo didžiuliais, milžiniškais grandioziniais pastatais, dangoraižiais“ (g. 1976, b. A16). Toks ekologijos kvestionavimas, kritiškas požiūris jokiū būdu nereiškia ekologijos svarbos neigimo – daugiau ir gilesnių klausimų kėlimas (būdingas *giliajai ekologijai*) atspindi pastangas architektūroje, statyboje, kaip itin aplinką teršiančioje sferoje, ieškoti labiausiai ekologiškų sprendimų.

D. Jurevičius, daugiausia projektuojantis gyvenamuosius namus iš molio, šiaudų, yra tos nuomonės, kad ekologiškas namas – kuklus, paprastas ir santūrus.

Vardydamas architektūros ir ekologijos ryšį šiuolaikinėje statyboje, architektas kelia filosofinį klausimą: „Ar taip statant, gyvenant ir toliau bus galima 100 metų gyventi dar?“. Svarstydamas apie tam tikrus architektūrinius sprendimus, kurie paprastai laikomi ekologiškais, architektas pateikė pavyzdį, kuris puikiai iliustruoja, jog ekologijos suvokimo skalė yra plati ir toje skalėje esantys sprendimai gali būti suprantami labai ambivalentiškai: palyginimui, dviejų asmenų šeima, pasistačiusi *passiv* 200 m² namą, ir keturių asmenų šeima, kuri namą pasistatė iš natūralių medžiagų, jo plotas, neskaičiuojant įrengtos pastogės, sudaro 30 m². Pastarojo namo langai orientuoti į saulėtą pusę, nors namas, architekto teigimu, pastatytas su visais įmanomais broko variantais, pasirinkti pigiausi plastikiniai langai, nėra prieangio, kuris sulaikytų šaltį iš lauko, nesandarios lauko durys, tačiau per metus namo šildymui savininkai sunaudoja tik 1,8 m³ malkų, medžiai malkoms yra kertami šalia namo, todėl nesinaudojama transportu kurui atvežti, o tvarkydami malkas namo savininkai naudojami tik rankiniu darbu („jie net benzopjūklą neturi“ g. 1971, b. A1).

Šis pavyzdys iliustruoja komplikuatą ekologijos ir finansų ryšį: nemažai apklaustų architektų ir namų savininkų pabrėžė aukštas ekologiškų sprendimų, statybinių medžiagų kainas. Nors turimi finansai riboja tam tikrų ekologiškų sprendimų įgyvendinimą, didesni finansiniai ištekliai ir ekologiškumo siekis statantis namą gali nekoreliuoti tarpusavyje. Architektas A. Matulaitis nurodė tikslinę auditoriją žmonių, kurie buvo linkę domėtis ir statyti pasyvius namus iki aukščiausios energetinio efektyvumo klasės reikalavimo įsigaliojimo, – tai daugiausiai jauni žmonės, pakankamai uždirbantys, geri specialistai, kurie linkę labiau pasitikėti architektu kaip specialistu, besidomintys naujovėmis ir technologijomis. Architektas įvardijo tai kaip *savotišką jaunų žmonių savirealizaciją* (b. A16). Panašų požiūrį, kad pasyvius namus linkę statyti asmenys, siekiantys išsiskirti, pasipuikuoti, išsakė pateikėjas, dirbantis statybų sektoriuje (g. 1988, b. B15).

Priešingoje pusėje nei pasyvūs namai finansų ir technologijų atžvilgiu atsiduria pastatai iš natūralių medžiagų. Namų statybos iš šiaudų ir molio segmentas, anot architekto D. Jurevičiaus, Lietuvoje augo geometrinės progresijos pagreičiu

(g. 1971, b. A1). Viena tokio augimo priežasčių – mažesnė tokios statybos kaina. Facebook'o grupėje (Molio ir šiaudų... 2022) nariai aktyviai dalijasi žiniomis apie pastatų iš molio ir šiaudų, kanapių statybą, pateikia informaciją apie rengiamas tokių pastatų statybos talkas, kurių metu kviečiama dalintis patirtimi ar ją įgyti. Pačių savininkų rankomis atliekami sienų statymo darbai (dažnai padedant talkininkams), statybinės žaliavos išgavimas savo žemėse ar santykinai nedidelė jos kaina sumažina statybos kainą. Pavyzdžiui, pateikėjai Pakalniškėse (Širvintų r.) teigė, kad namo sienos sudarė tik apie 10 % visos statybų sąmatos, o dalis statybose panaudoto molio buvo kasta jų žemėse (b. B14).

Molio ir šiaudų namai, remiantis aptartomis nuostatomis apie ekologiją ir jos įgyvendinimo statybose praktikomis, atitinka daugelį ekologiškumo kriterijų – jie pastatyti iš natūralios, kvėpuojančios, gerą vidaus mikroklimatą sukurančios statybinės medžiagos, kuriai atsigabenti gali būti nenaudojamas transportas. Namai, pateikėjų ir statytojų teigimu, yra šilti, tokius namus lengva pasistatyti pačiam, taip įgyvendinami dar keli ekologiškumo aspektai – šilumos taupymas, statybose dėl rankų darbo ir natūralios medžiagos naudojimo sumažėja ir įkūnytos energijos kiekis. Molis yra ir universali statybinė medžiaga – ją galima naudoti lauko, vidaus sienų ir grindų apdailai, statant tokia technologija mažiau naudojama medienos. Namai dažnai statomi kompaktiškai (iki 2017 m. gyvenamiesiems namams (iki 80 m²) nebuvo reikalingas statybos leidimas; šiuo metu leidimas nereikalingas nesudėtingiems pastatams ne miesto ir ne saugomose teritorijose, pavyzdžiui, sodininkų bendrijose, pastatams iki 80 m², taip pat šiems statiniams taikoma lengvata – supaprastintas statybos projektas (LR Aplinkos ministro įsakymas... 2020[2016]: 17 str., 2 lentelė; LR Statybos įstatymas... 2022[1996]: 18.1 str.). Tokius namus statančių specialistų teigimu, namai puikiai įsikomponuoja gamtinėje aplinkoje, o statybinėmis medžiagomis tapusi molio ir šiaudų žaliava lengvai utilizuojama ir vėl tampa gamtos dalimi (D. Jurevičius, g. 1971, b. A1; Rožėnas 2019).

Šiaudinių namų statytojo A. Rožėno teigimu, nors šiluma yra dažniausiai nurodoma kaip neginčijamas šiaudinių namų privalumas, tačiau „tik kokybiškų, sandarių šiaudinukų savininkai gali pasigirti įspūdinga šilumine charakteristika“

(Rožėnas 2019), Facebook'o grupėje (Molio ir šiaudų... 2022) pastaruoju metu gana dažnai diskutuojama apie tokių namų energetinį efektyvumą, dažniausiai pakartojama, kad reikalavimus galima įgyvendinti panaudojus sertifikuotus skydus iš presuotų šiaudų, taigi molio ir šiaudų namai gali atitikti ir pasyviai namui taikomus reikalavimus, kas dar labiau praplečia ekologiškų nuostatų įgyvendinimą šiame sektoriuje. Galimybė įgyvendinti tiek daug ekologiškumo kriterijų greičiausiai lėmė tokios statybos populiarumą ekogynvietėse ir tarp pavienių žmonių, kuriems nesvetimos *giliosios ekologijos* idėjos, tačiau statyba iš šių žaliavų turi ir savo trūkumų: Rožėnas atkreipė dėmesį į statybos sezoniškumą (dėl šiaudų kitkų sezoniškumo; Rožėnas 2019), molinio namo savininkas pripažino, kad tokia statyba nėra visur pritaikoma („10 aukštų iš medžio ir šiaudų nepastatysi“ g. 1971, b. B17), taigi, tam tikrų ekologiškų praktikų taikymas gali skirtis priklausomai nuo statybos laiko ir vietos. Architekto A. Matulaičio manymu, *ekologiškiau nebūna nei tradicinis namas* – ten nėra elektros, naudojamos natūralios statybinės medžiagos, namas kvėpuojantis, tačiau toks namas nebeatitinka šiuolaikinių standartų, nes tapome technologijų įkaitais (g. 1976, b. A16), taigi, paliečiama filosofinė laiko dvasios (*zeitgeist*) atitikties svarba.

Pastebima varijuojanti ekologijos reikšmė tarp skirtingų visuomenės grupių: namų savininkai buvo labiau linkę akcentuoti ekologijos kaip naudos sveikatai aspektą (*gamtonaudą*), ekologiškos praktikos dažniausiai tapatinamos su natūralių medžiagų pasirinkimu, nors keletas pateikėjų išsiskyrė požiūriu į ekologiją, kuris atitiko *gamtojautos*, *giliosios ekologijos* idėjas. Kalbinti architektai ekologiją architektūroje daugiausia siejo su aplinkosaugos klausimais, jų požiūris daugeliu atveju atitiko įgyvendinamą ekologijos politiką, pavyzdžiui, ekologijos samprata dažnu atveju tapatinama su pastatų energetiniu efektyvumu. Apibendrinus visas šioms grupėms būdingas ekologijos sampratas ir įgyvendinamas praktikas pastebima, kad namo architektūroje artėjant prie sveikesnio žmogaus ir gamtos būvio, galimos kelios, dažnai ir skirtingos perspektyvos, tačiau visuomenės, jos raidos trajektorija į *giliają ekologiją* turėtų remtis šių požiūriu suderinamumu tarpusavyje, derėti prie konkrečių laiko ir erdvės bruožų.

IŠVADOS

1. Disertacijos tyrimas atskleidė kaip šiuolaikiniai individualūs gyvenamieji namai Vilniaus apskrityje išskiria nagrinėjamos vietovės architektūrą, kuri atitinka vietinės architektūros sampratą. Statybos, kuri įvardijama kaip „kylanti iš apačios“, materijoje yra išvelgiami ją stačiusio žmogaus bruožai – etninė, kultūrinė tapatybė, šiuolaikinio gyvenimo poreikiai ir kt. Vietinės architektūros kaip atitinkančios žmogaus poreikius samprata pagrindžia žmogaus ir architektūros ryšį. Tokie individualūs namai Vilniaus apskrityje yra statomi nepaisant technokratinio visuomenės pobūdžio ir privalomo, reglamentuoto architekto indėlio į šiuolaikinę statybą.

Architektūros savitumus padėjo atskleisti taikomos *emic* ir *etic* požiūrio perspektyvos ir metodologinė prieiga, leidusios susikoncentruoti ne tik į materialų tyrimų objektą, bet ir į žmogų su architektūrą siejantį ryšį atitinkančius gyvenamuosius namus. Apibendrintai, šiuolaikinių individualių gyvenamųjų namų savininkams taikyti atrankos kriterijai tyrime padėjo atsirinkti tuos pateikėjus, kurių didžioji dalis aktyviai įsitraukė į savo namo statybų procesą – dalyvavo projektavimo, statybos ir apdailos darbuose. Į šį procesą dažnai yra įtraukiami šeimos nariai, giminaičiai ir draugai, tokiu būdu, perimamos, perduodamos ir praktiškai įgyvendinamos turimos statybinės žinios.

2. Daugiakultūrinė visuomenė lemia tai, kad ieškant vietos, kur įsigyti sklypą, didelė svarba teikiama ne tik gamtinei, bet ir kultūrinei aplinkai, pasirenkama geriausiai savininko tapatybę atitinkanti aplinka arba, atvirkščiai – vengiama vietovės, kuri asocijuojasi su *kitu*. Pragmatinės priežastys lemia, kad dažnai pasirenkamas turimas, paveldimas sklypas, tačiau tokiais atvejais taip pat svarbios vietovės sąsajos su tėvais, seneliais ir jų namais. Pastarasis motyvas labiausiai būdingas lenkų kilmės pateikėjams, kurių gimimo ir gyvenamosios vietos sutapo arba neperžengė istoriniam Vilniaus kraštui priskiriamų ribų. Lietuvių tautybės pateikėjai vengė kurtis tankiai lenkų, baltarusių tautybės žmonių apgyvendintose vietovėse. Daugiakultūriškumas lėmė ir dvejojimą santykio su aplinka pobūdį, kurį

rodo namo architektūra: iš aplinkos išsiskiriančiu namu tarsi deklaruojama, kad namo savininkai savęs netapatina su dominuojančia, dažniausiai kultūrine, sukonstruota aplinka ir, atvirkščiai, patinkančioje aplinkoje dažniau buvo pasirenkama tokia architektūrinė raiška, kuri su aplinka mažiau disonuoja.

Žmonėms išlieka svarbūs miesto teikiami modernaus būvio privalumai – pateikėjai pabrėžė susisiekimo, kitų miesto komunikacijų svarbą, net ir toliau nuo centro nutolusiose vietovėse miestas liko svarbia aptarnavimo ir darbo vieta. Nykstančias ribas tarp miesto ir kaimo, šių vietovių funkcijų maišymąsi Vilniaus priemiesčiuose ir toliau nutolusiose gyvenvietėse parodė pakartotinės migracijos atvejai, kuomet žmonės kėlėsi gyventi iš butų mieste į atokiau nuo jo, arčiau gamtos esančias vietas. Nuo Nepriklausomybės atkūrimo plėtėsi Vilniaus miesto ribos, į miestą įtraukusios kolektyvinių sodų teritorijas ir buvusius kaimus. Intensyvus migracijos procesas Vilniaus apskrityje lėmė didėjančias nekilnojamojo turto kainas, todėl pabrėžiama namo kaip *stogo virš galvos* reikšmė.

Racionalusis statybos pobūdis veikė namų stilių. Esant ribotiems finansams, nepaisant architekto vaidmens, stiliui yra skiriamas antraeilis vaidmuo, tokiu būdu išlieka atskirtis nuo architektų kuriamų aukštojo dizaino pastatų, kuriais siekiama pademonstruoti savo statusą. Etnografiniuose lauko tyrimuose dauguma pateikėjų buvo linkę pabrėžti ne stilistiką, o utilitarias namo savybes, tik dalis pateikėjų ėmėsi vertinti savo namo stilių. Dažniausiai prie namo stilistikos buvo priskiriamas kaimo, šiuolaikinis (modernus) ir skandinaviškas stilius, keletu atveju stilius apibrėžtas kaip esantis tarp tradicinio (kaimiško) ir šiuolaikinio. Dėl istorinių aplinkybių, migracijos ir mobilumo, svarbią Vilniaus apskrities stilistinės įvairovės dalį sudaro namai, tapatinami su *kita* kultūra – ne tik Mažosios Lietuvos, bet ir slavų, skandinavų.

Ne tik kaimo, bet ir miesto vietovėse iki XX a. vidurio dominavusių rentinę sienų konstrukciją pakeitęs mūras išlieka dominuojančia technologija apskrityje: tai parodo dažniausiai statybai pasirenkami įvairaus tipo blokeliai ir dažnai savininkų turimos mūrijimo žinios. Nepaisant to, medžio žaliavai statybose teikiama didelė reikšmė: pastebimas šios žaliavos romantizavimas, kurį kėlė nostalgiški jausmai –

pateikėjams medis asocijavosi su šiltumu, jaukumu, tėvų namais, architektai buvo labiau linkę akcentuoti šios žaliavos panaudojimo galimybes ir perspektyvas fasaduose, namų savininkai pabrėždavo jo pasirinkimo svarbą interjere. Išskiriamas geriausios medžio savybes namo architektūroje perima vis dažniau pasirenkami karkasinės konstrukcijos namai, kurių apdailoje dažnai pasirenkamos natūralios medžiagos. Karkasinės konstrukcijos paplitimas lemia išliekantį medžio ir mūro statybų priešinimą. Karkasinė konstrukcija atitinka daugelį susiformavusių šiuolaikinės visuomenės poreikių – namo rekonstrukcijos metu pasirenkama kaip papildoma konstrukcija, tokia technologija namus galima statyti labai greitai, jie atitinka energetinio efektyvumo reikalavimus. Nedidelės kvadratūros namai nesunkiai statomi savo rankomis, pasirinkus juos apšiltinti šiaudais ir tinkuoti moliu, maksimaliai sumažėja sienų sąmata statybose, įgyvendinami sveikumo, ekologiškumo aspektai. Tokių namų savininkams, nepaisant statybos žinių trūkumo, buvo būdingas ne tik kūrybiškumas, kuris atsiskleidė statybų proceso metu, bet ir savita pasaulėžiūra, lėmusi tokios konstrukcijos pasirinkimą.

Namo plano formos ir stogo konstrukcijos pasirinkimuose dominuoja etninės, vietinės statybos tradicijos – stačiakampio formos namų planai ir dvišlaitės stogo konstrukcijos. Tokį pasirinkimą labiau lemia ne sąmoningas statybos tradicijų tęstinumas, o pragmatinės priežastys – turimomis atitinkamos statybos žinios, siekis neišsiskirti iš aplinkos, kuris ypatingai svarbus saugomose teritorijose. Dvišlaitės stogo konstrukcijos dominuoja dėl įsitikinimo, kad tokia stogo forma geriausiai apsaugo nuo kritulių. Tačiau ir čia pastebimi konstrukciniai pokyčiai, kuriuos lėmė *kitos* kultūros įtaka bei atsiradusios naujos statybinės medžiagos ir technologijos, užtikrinančios namo sienų sandarumą – dalis dvišlaičių stogų, dėl statmenai pratęsiamų pirmojo namo aukšto sienų, tokiu būdu sukuriant funkcionalesnes palėpes erdves, statomi gerokai lėkštesniu stogu. Atsiradus priemonėms, kaip geriau apsaugoti namo sienas nuo kritulių, sumažėjo stogo konstrukcinė reikšmė, padidėjo stogo ir viso namo architektūrinė įvairovė. Nors stogo dangos medžiagų patvarumas išlieka svarbus, jas renkamosi ir pagal estetines savybes. Nuo seno būdingos stogo dangos, tokios kaip šiaudiniai, čerpiniai, iš malksnų stogai, nors pasirenkami retai,

dažnai yra romantizuojami, šios stogo dangos dažnai tapatinamos su ekologiškumu. Polinkį į tradicionalizmą atskleidžia ne tik pasirenkamos tokios, bet ir jas imituojančios stogo dangos, pavyzdžiui, banguotų metalinių lakštų danga, kuri vyravo tarp tirtų namų. Kaip ir puošybos atveju, pastebima atskirtis tarp polinkio į tradicionalizmą ir modernumą, minimalizmą, pastaruoju atveju pasirenkamos plieninės stogo dangos.

Kultūrinius, socialinius, ekonominius ir technologinius pasikeitimus Vilniaus apskrityje rodo ir kitų konstrukcinių elementų kaita ir paplitimas, vienas jų – šiuolaikinėje individualių gyvenamųjų namų architektūroje paplitusios terasos, tapusios viena svarbiausių poilsio vietų, kuriose taip pat atliekami įvairūs buitines darbai, valgoma, vasaros metu jos atlieka ir praplečia svetainių socialinę funkciją. Architektūriniu požiūriu, įvairūs konstrukciniai namo elementai turi didelę estetinę reikšmę – dažnai prisideda prie homogeniškesnio namo plano arba atvirkščiai – jį pajavairina. Terasos ir kiti konstrukciniai namo elementai, nepaisant pakitusių architektūrinių formų, perima iki tol buvusias lėpių, prieangių (*gonky*), pastogių funkcijas, kas parodo, kad statybos tradicijos keičiasi naujiems elementams perimant senųjų funkcijas. Persidengiančios namo konstrukcinių elementų funkcijos, pavyzdžiui, kuomet balkonai yra įrengiami ties įėjimo į namą vieta ir tarnauja kaip pastogė, parodo, kad šiuolaikinėje statyboje Vilniaus apskrityje tęsiamos tokios idėjos kaip *forma seka funkciją, mažiau yra daugiau*. Projektuojama žmogaus patogaus gyvenimo poreikius atitinkanti, tačiau finansinių galimybių smarkiai ribojama architektūra.

Šiuolaikinėje, modernioje architektūroje nėra panaudojama daug puošybos elementų. Namų puošybos funkcijas perima konstrukciniai elementai. Sienų apdailai pasirenkamos derančios arba kontrastuojančios spalvos. Tyrimuose pasitaikė baltiškos, etninės, kaimo kultūros elementų, kurie architektūros teorijoje priskiriami prie tradicionalizmo. Šie stilizuoti sumoderninti elementai atskleidžia žmonių *išrastos tradicijos* sampratą.

3. Pabrėžtina, kad šiuolaikinė vietinė architektūra pasižymi ryškiais simboliais, kurie atskleidžia skirtingas namų savininkų etnines ir kultūrinės

tapatybes. Modernizacija ir globalizacija, kitaip nei manė tradicijas XX a. pabaigoje tyrę mokslininkai, nepanaikino materialios kultūros etniškumo, nesumenkino jos kaip etnologijos objekto reikšmės. Vienu ryškiausiu simboliu tapo lenkų tautybės pateikėjų namų statyboje panaudotos miesto ir dvarų, dažnai mūro architektūrai būdingos detalės – dekoratyvūs balkonai, kolonos. Kitų etninių grupių namų statyboje šiems elementams būdinga kuklesnė architektūrinė raiška, funkcionalumas. Sąmoningai architektūroje deklaruojamos tapatybės atvejai tyrimuose pasitaikė retai. Simboliais, parodančiais tapatybę, buvo etninės, baltiškos kultūros ženklai ir valstybiniai simboliai. Lietuvių ir lenkų tautybės pateikėjai puošė namus mediniais puošybos elementais, būdingais etninei, vietinei architektūrai, pavyzdžiui, antlangėmis, langinėmis. Didesnė reikšmė namo išorėje teikiama ne savos tapatybės parodymui, o atsiribojimui nuo *kitos*, *svetimos* kultūros – sieki nesitapatinti su slaviška, ypač lenkų kultūra, pabrėžė lietuvių tautybės pateikėjai.

Savo ir *kito* skirtimi ir dar vienu ryškiu *materialiu registru*, liudijančiu žmogaus etninį ir kultūrinį tapatumą, tapo pasirenkamos namo spalvos. Ryškios spalvos tapatinamos su slavų, ypač lenkų kultūra. Tokios spalvos namų fasaduose lietuviams dažnai keldavo kognityvinį disonansą. Šiuolaikinėje Vilniaus apskrities individualių gyvenamųjų namų statyboje išlieka etninėje kultūroje, Dzūkijos ir Aukštaitijos etnografiniuose regionuose vyravusios gamtos spalvos – geltona, ruda, nors įvardijamos kaip tradicinės spalvos, fasaduose dažniausiai panaudojamos deriniuose su kitomis spalvomis, jas rinkosi įvairių tautybių pateikėjai, todėl toks pasirinkimas priskiriamas ne prie lietuvių etninės, o vietinės kultūros tradicijų tęstinumo. Dėl skandinaviškos ir Mažosios Lietuvos architektūrinės įtakos, paplito pastelinės ir sodrios spalvos, pavyzdžiui, tamsiai raudona. Skandinaviškas minimalizmas tampa atsvara ne tik paplitusiai slaviškai kultūrai, bet ir tradicionalizmo apraiškoms architektūroje, tokiu būdu įtvirtinama tai, kad architektūroje tapatybė gali būti parodoma ar jos pagalba kuriama ne tik retrospektyviu, bet ir perspektyviu principu, kurį galima įgyvendinti žvelgiant per platesnio regiono sampratą.

4. Vilniaus apskrityje statybų metu virš pastatų vis dar dažnai iškeliamas pabaigtuvių vainikas. Pastebimai išaugo jo kabinimo mastas, nors tokios tradicijos simbolinės prasmės dažnu atveju nebėra žinomos. Į pamatus ir ant jų dedami pinigai, nors tokia praktika, kaip ir vainiko kabinimas, pateikėjų labiau siejami su statybininkų prerogatyva. Simbolinių veiksmy, kaip apsaugos nuo nelaimių ir kaip gero gyvenimo garanto funkcijos šiuolaikinėje visuomenėje nunyko – tokios praktikos dažnai įvardinamos kaip prietarai, fantazijos ir žaidimai, simboliniai veiksmai išlieka ir žodinės tradicijos forma. Nors apeiginiai įkurtuvių veiksmai nunyko, įkurtuvių kaip socialinio pripažinimo ir namo ar jo dalies statybų pabaigą žyminčios šventės funkcija žmonėms išliko svarbi. Dėl intensyvios migracijos procesų, vietos tradicija maišosi su iki tol kitiems etnografiniams regionams būdingais simbolinių veiksmy bruožais, *kita* kultūra. Ryškesnių simbolinių veiksmy skirtumų tarp skirtingų etninių grupių atstovų Vilniaus apskrityje nepastebėta.

Tyrimas parodė, kad individualių gyvenamųjų namų sferoje ekologijos idėjos tampa vis reikšmingesnės, o šioje srityje priimami su ekologija susiję sprendimai jau tapę svarbia žmogaus sveikatos (žmogaus kūno) dalimi. Rėmimasis skirtingomis visuomenės grupėmis (architektais, individualių gyvenamųjų namų savininkais), tų grupių *emic* ir tyrėjo *etic* perspektyva bei metodologiniu „pjūviu“ nagrinėjant ekologiją kaip kylančią „iš viršaus“ ir „iš apačios“, atskleidė, kad ekologijos samprata tarp namų savininkų ir architektų įvairuoja, apima daugybę, dažnai prieštaringų aspektų, tačiau pastebimos trajektorijos link ekologinio sąmoningumo pagrindu tampa Arne'ės Naesso ekologijos skirstymas į *paviršutiniškąją* ir *giliają*. Ekologijos idėjos, veikiamos ne tik žmonių individualaus sąmoningumo, bet ir „iš viršaus“ nuleidžiamos politikos, ima artėti prie visuomenės tvarkos normų. Vilniaus apskrityje tarp pateikėjų išvelgiamas ekologiško namo vaizdinys, paremtas tradicinių statybinių medžiagų pasirinkimu. Čia, kaip ir didžiajame naratyve, svarbią vietą užima medis – iš jo gaminamos statybinės, kaip ir kitos natūralios medžiagos (molis, akmuo) yra labiausiai tapatinamos su ekologiškumu.

5. Apibendrinant galima teigti, kad vienareikšmiški ekologiški sprendimai statybose nėra galimi. Tai lemia ne tik požiūrio į ekologiją skirtumai, bet ir aplinkos sąlygos, kurios atskirais atvejais skirtingose vietovėse skyrėsi. Priklausomai nuo tokių sąlygų, net ir dažniausiai su ekologija pateikėjų tapatinamos natūralios statybinės medžiagos, įvertinus jų patvarumą, atgabenimo kaštus, yra kvestionuojamos ekologijos atžvilgiu. Namo savininkų ir architektų įvardintų ekologiškų praktikų analizė parodė, kad žmogaus sveikatai ir gamtai draugiški sprendimai yra taikomi visose namo statybos etapuose – projektavimo, statymo ir eksploatacijos metu. Požiūrio į ekologiją, paremtu ne tik naudos iš gamtos gavimu, bet visų gamtos resursų tausojimu, ekologijos idėjų, atsižvelgus į vietos sąlygas, taikymas visuose namo statybos ir gyvavimo etapuose gali ženkliai prisidėti prie visuomenės perėjimo į ekocena.

SANTRUMPOS

B. – byla

ES – Europos Sąjunga

G. – gimimo metai

LII – Lietuvos istorijos institutas

LII RS – Lietuvos istorijos instituto Rankraštyno skyrius

MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraštyno skyrius

M. – Miestas

Mot. – moteris

Past. – pastaba

R. – rajonas

Sav. – savivaldybė

Šv. Šventos

Vyr. – vyras

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Literatūra

1. Ališauskas, Vytautas. 2012., *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai 6: Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus*. Vilnius: Aidai.
2. Anderson. Eugene N. 1972. The Life and Culture of Ecotopia, D. Hymes (ed.). *Reinventing Anthropology*: 264–283. New York: Pantheon Books.
3. Andreeva, Julia. 2021. Traditions and the Imagined Past in Russian Anastasian Intentional Communities International Movement, *Journal of Ethnology and Folkloristics* 15(2): 25–42.
4. Andriušytė, Aistė. 2010. Tradicijos perėmimo gairės: etninės architektūros kompozicija, *Tautosakos darbai* 39: 116–138.
5. Andriušytė, Aistė. 2012. Tradicinė Dzūkijos architektūra, R. Bertašiūtė (sud.). *Kaimo statyba: Dzūkija*: 5–15. Vilnius: Petro ofsetas.
6. Andriušytė, Aistė; Bertašiūtė, Rasa; Benetytė, Simona. 2011. Tradicinės architektūros tęstinumas šiuolaikiniame kaime, G. Šaparnis (vyr. red.). *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje 2*: 14–20. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
7. Al-Haroun, Yousef. 2015. *Contemporary Attitudes to Vernacular Elements in Kuwait's Domestic Architecture: A Mixed Method study*. Doctoral Thesis. Sheffield.
8. Bakó, Rozália Klára; Hubbes, László Attila; Tamás, Dénes. 2021. Eco-Discourses in a Virtual Rural Community, *Sustainability* 13(6), 3082: 1–18. <<https://doi.org/10.3390/su13063082>> [žiūrėta 2022 05 31].
9. Baršauskas, Juozas. 1956. *Lietuviškos kolūkiečio sodybos architektūra*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
10. Baršauskas, Juozas. 1968. Miestų ir miestelių gyvenamieji namai, J. Baršauskas, K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė, J. Minkevičius, K. Šešelgis (sud.). *Lietuvių liaudies architektūra 2: Miesto gyvenvietės, visuomeniniai pastatai ūkiniai ir gamybiniai trobesiai, buvusių dvarų sodybos ir mažoji architektūra*, 27–30. Vilnius: Mintis.

11. Baršauskas, Juozas; Čerbulėnas, Klemensas; Jankevičienė, Algė; Minkevičius, Jonas; Šešelgis, Kazys (sud.). 1968. *Lietuvių liaudies architektūra 2: Miesto gyvenvietės, visuomeniniai pastatai ūkiniai ir gamybiniai trobesiai, buvusių dvarų sodybos ir mažoji architektūra*. Vilnius: Mintis.
12. Baužienė, Morta. 2007. Statybų tvarka Nepriklausomos Lietuvos metais: XX a. pr. Lietuvoje galiojusios statybos valdymo tvarkos ir įstatymų apžvalga, *Žemaičių žemė* 3: 6–7. <https://zemaitiuzeme.lt/wp-content/uploads/2019/11/zz_2007_03.pdf#page=5> [žiūrėta 2022 12 05].
13. Bendorienė, Aldona ir kt. (sud.). 2001. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.
14. Beresnevičius, Gintaras. 2019. *Lietuvių religija ir mitologija*. Vilnius: Tyto alba.
15. Bergman, Sigurd. 2021. *Weather, Religion and Climate Change*. London, New York: Routledge.
16. Bertašiūtė, Rasa. 1995. Tradicinės trobesių konstrukcijos, V. Mačiekus (sud.). *Dieveniškės*: 241–254. Vilnius: Mintis.
17. Bertašiūtė, Rasa. 2002. *Forma ir konstrukcija lietuvių sodybos medinių trobesių architektūroje*. Daktaro disertacija. Kaunas: Architektūros ir statybos institutas.
18. Bertašiūtė, Rasa. 2007. *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
19. Bertašiūtė, Rasa (sud.). 2010. *Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija*. Kaunas: Lututė.
20. Bertašiūtė, Rasa (sud.). 2012. *Kaimo statyba: Dzūkija*. Vilnius: Petro ofsetas.
21. Bertašiūtė, Rasa (sud.). 2013. *Kaimo statyba: Vakarų Aukštaitija*. Vilnius: Petro ofsetas.
22. Bertašiūtė, Rasa. 2014a. Kaimų architektūra, Puodžiūkienė D. (sud.). *Lietuvos architektūros istorija 4: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, 69–164. Vilnius: Petro ofsetas.

23. Bertašiūtė, Rasa. 2014b. Statybos technika ir konstrukcijos, D. Puodžiūkienė (sud.). *Lietuvos architektūros istorija 4: Lietuvos etninė architektūra: nuo seniausių laikų iki 1918*, 24–68. Vilnius: Petro ofsetas.
24. Bertašiūtė, Rasa. 2014c. Tarpukario kaimo architektūra ir šiuolaikinė paveldosauga, *Liaudies kultūra 4(157)*: 26–34.
25. Bertašiūtė, Rasa; Andriušytė, Aistė. 2011. Molio statyba: tradicijos ir perspektyvos, G. Šaparnis (vyr. red.). *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje 2*: 68–74. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Bertašiūtė, Rasa; Karvelytė Balberienė, Vilma. 2015. Tradicinės kaimo architektūros sampratos ir vertinimai, L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė (sud.). *Architektūros kriterijai 1: Architektūra: objektai ir kontekstai*, 189–199. Vilnius: Technika.
27. Bertašiūtė, Rasa; Skorupskas, Ričardas. 2012. Molis – seniai lietuvių naudojama statybinė medžiaga, *Ozonas 3(44)*: 25–27.
28. Bielinškis, Feliksas; Čربولėnas, Klemensas; Šešelgis, Kazys (sud.). 1957. *Lietuvių liaudies menas: Architektūra 1*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
29. Bourdieu, Pierre. 1990[1980]. *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Buchli, Victor. 2002. Introduction, V. Buchli (ed.). *The material culture reader*: 1–22. Oxford, New York: Berg.
30. Buchli, Victor. 2013. *An Anthropology of Architecture*. London: Bloomsbury.
31. Buivydas, Rimantas. 1999. XX a. architektūra: konstruktyvizmas, *Archiforma 4*: 72–77.
32. Buivydas, Rimantas. 2012. Kai kas apie dvidešimties metų architektūrą, T. Grunskis, J. Rėklaitė (sud.). *Laisvės architektūra*: 287–300 Vilnius: Baltos lankos.
33. Bukantis, Arūnas; Kažys, Justas; Rimkus, Egidijus; Žalakevičius, Mečislovas. 2017. *100 klausimų apie klimato kaitą*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos centras.

- Burinskaitė, Ilona. 2014. Namai su mezoniniais, D. Puodžiūkienė (sud.). *Lietuvos architektūros istorija 4: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, 210–211. Vilnius: Mokslas.
34. Burke, Brian J.; Arjona, Beatriz. 2013. Creating Alternative Political Ecologies through the Construction of Ecovillages and Ecovillagers in Colombia, J. Lockyer, J. R. Veteto (eds). *Environmental Anthropology Engaging Ecotopia*: 235–250. New York, Oxford: Berghahn.
35. Butkevičius, Izidorius. 1958a. Tradiciniai lietuvių valstiečių gyvenamieji namai, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 1*: 157–173. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
36. Butkevičius, Izidorius. 1958b. Kuršių Neringos žvejų gyvenamieji namai, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 1*: 174–184. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
37. Butkevičius, Izidorius. 1964a. Naujieji gyvenamieji namai Lietuvos TSR kolūkinėse gyvenvietėse, Žiugžda J. (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 4: Socialistinės kultūros klausimai*, 33–49 Vilnius: Leidykla „Mintis“.
38. Butkevičius, Izidorius. 1964b. Valstiečių gyvenamieji namai, A. Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 210–253. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
39. Butkevičius, Izidorius. 1967. Lietuvių valstiečių gyvenamųjų namų ornamentika, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai A Serija 3(25)*: 79–93.
40. Butkevičius, Izidorius. 1971. Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, *Iš lietuvių kultūros istorijos 6*. Vilnius : Mintis.
41. Butkevičius, Izidorius. 1980. *Lietuvos socialistinio kaimo gyvenviečių formavimasis*. Vilnius: Pergalė.
42. Butkevičius, Izidorius. 1981. Sodybos naujosiose Suvalkijos kaimo gyvenvietėse, V. Morkūnas (ats. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 11: Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas*, 7–37. Vilnius : Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

43. Butkevičius, Izidorius. 1985. Naujosios žemaičių sodybos, V. Morkūnas (ats. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos* 13: Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas: Lietuvos socialistinio kaimo kultūra ir buitį, 8–35. Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
44. Carsten, Janet; Hugh-Jones, Stephen. 1995. Introduction, J. Carsten, S. Hugh-Jones (eds.). *About the House: Lévi-Strauss and Beyond*: 1–46. Cambridge: Cambridge University Press.
45. Castells, Manuel. 2006. *Tapatumo galia. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra* 2. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
46. Cohen, Anthony P. 2001[1985]. *The Symbolic Construction of Community*, Hamilton P. (ed.). London, New York: Routledge.
47. Crate, Susan A.; Nuttall, Mark. 2009. Introduction: Anthropology and Climate Change, S. Crate, M. Nuttall (eds). *Anthropology and Climate Change: From Encounters to Actions*: 9–36. Walnut Creek: Left Coast Press.
48. Čepaitienė, Auksuolė. 1999. Tautiniai simboliai Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių rankdarbiuose, I. R. Merkienė (sud.). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: 152–160. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
49. Čepaitienė, Auksuolė. 2013. *Gyvenimo etnografija: vietos, struktūros ir laikas. Besikeičianti Lietuva XX amžiuje*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
50. Čepaitienė, Rasa. 2009. Sovietinės kultūros šaltiniai: tarp futurizmo ir paseizmo, *Darbai ir dienos* 52: 85–104.
51. Čepienė, Irena. 1997. *Etninė kultūra ir ekologija: vandens ir medžio sakralumas*. Vilnius: Leidybos centras.
52. Čepinskas, Stanislovas. 2021. *Kauno apskrities kaimo sodybų ir priemiesčių architektūra 1918–1940 m.* Daktaro disertacija. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
53. Čerbulėnas, Klemensas. 1958. Namas (<<numas>>) – pirminis lietuvių gyvenamojo pastato tipas, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1: 104–145 Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

54. Čiubrinskas, Vytis. 1990. Kaimo trobesių statymo tradicijos Rytų Lietuvoje, V. Milius (sud.). *Rytų Lietuva: istorija, kultūra, kalba*: 186–194. Vilnius: Mokslas.
55. Čiubrinskas, Vytis. 1991. Tradicinių valstietiškų trobesių statybos (įkurtuvių) papročiai, J. Kudirka (sud.). *Lietuvių liaudies papročiai*: 59–85. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
56. Čiubrinskas, Vytis. 1993. *Lietuvių valstiečių trobesių statybos papročiai (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė): etnosocialinė terpė, ritualinė struktūra ir funkcijos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
57. Čiubrinskas, Vytis. 2002. Pabaigtuvių ženklas – vainikas, *Statyba ir architektūra* 1(140): *Naujakurio patarėjas*, 7.
58. Čiubrinskas, Vytis. 2007. *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos: mokomoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
59. Daniliauskas, Antanas. 1978. *Lietuvos miesto gyventojų materialinė kultūra XX a.* Vilnius: Leidykla „Mokslas“.
60. Daugudis, Vytautas. 1982. *Senoji medinė statyba Lietuvoje*. Vilnius: Mokslas.
61. Daujotytė-Pakerienė, Viktorija. 2019. Architektūra – ir paveldas, ir pamatas, *Būdas* 4(187): 17–22.
62. Daukantas, Simonas. 1993. *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*. Vilnius: Ethnos.
63. Davidavičius, Mantas Antanas. 2020. *Ekosofijos ir ekoideologijos konfliktas: Belovežo girios atvejis*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
64. Detlefzenas, Richardas. 1995. *Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios*. Vilnius: Mintis.
65. Dijokienė, Dalia. 2009. *Urbanistinis istorinių priemiesčių paveldas*. Vilnius: Technika.
66. Donelaitis, Kristijonas. 2014. „*Metai*“ ir pasakėčios, M. Vaicekuskas (sud.). Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
67. Drėmaitė, Marija. 2012a. Socrealistinės architektūros teorija ir praktika, M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė (sud.). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*: 55–86. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

68. Drėmaitė, Marija. 2012b. Masinė gyvenamoji architektūra, M. Drėmaitė, V. Petrulis, J. Tutlytė (sud.). *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*: 157–184. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
69. Drėmaitė, Marija; Petrulis, Vaidas; Tutlytė, Jūratė (sud.). 2012. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
70. Dundulienė, Pranė. 1979. *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius: Mintis.
71. Dundulienė, Pranė. 2005. *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
72. Dundulienė, Pranė. 2008. *Gyvybės medis lietuvių mene ir tautosakoje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
73. Dundulytė, Monika. 2009. *Medinių skydinių karkasinių individualiųjų gyvenamųjų namų konkurencingumas Lietuvoje*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus Gedimino technikos universitetas.
74. Eidukienė, Irutė (sud.). 2008. *Dieveniškių apylinkių medinė architektūra*. Poškonys: Dieveniškių istorinis regioninis parkas.
75. Eriksen, Thomas Hylland. 1995. We and Us. Two Modes of Group Identification, *Journal of Peace Research* 32(4): 427–436.
76. Gabrėnas, Arnoldas. 2012. Inovatyvus medienos taikymas šiuolaikinėje architektūroje, *Journal of Architecture and Urbanism* 36(2): 119–133.
77. Galaunė, Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*. Kaunas: L.U. Humanitarinių mokslų fakultetas.
78. Galaunytė, Aistė. 2016. Tipinių vienbučių gyvenamųjų namų raida sovietinėje Lietuvoje, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 8(1): 77–83. <<https://doi.org/10.3846/mla.2016.858>> [žiūrėta 2022 09 08].
79. Galaunytė, Aistė. 2017. Tipinio gyvenamojo namo architektūros funkcinė kaita: teisinės ir politinės prielaidos, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 9(1): 92–98. <<https://doi.org/10.3846/mla.2017.995>> [žiūrėta 2022 09 16].

80. Geertz, Clifford. 2000[1973]. *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
81. Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.
82. Gimbutas, Jurgis. 1948. *Das Dach des litauischen Bauernhauses aus dem 19. Jahrhundert: ein Beitrag zur Geschichte des Holzbaues*. Stuttgart: Der Verfasser.
83. Gimbutas, Jurgis. 1980. Rytų Lietuvos kaimų sodybos ir trobesiai, A. M. Budreckis (red.). *Studia Lituanica 4: Rytų Lietuva: istorinių bei etnografinių studijų rinkinys*, 371–403. Chicago: Vilniaus krašto lietuvių sąjunga.
84. Gimbutas, Jurgis. 2004[1999]. *Lietuvos kaimo trobesių puošmenys*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
85. Gimbutienė, Marija. 1994[1958]. *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*. Vilnius: Mintis.
86. Girininkas, Algirdas. 2003. Senujų Lietuvos gyventojų ūkis: būstai, pastatai ir įtvirtinimai, E. Jovaiša, A. Butrimas (sud.). *Lietuva iki Mindaugo: 205–214*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
87. Girininkas, Algirdas; Lukoševičius, Olijardas. 1997. *Lietuvos priešistorė: materialinės ir dvasinės kultūros raida, genčių formavimasis*. Vilnius: Agora.
88. Gorączko, Marcin; Gorączko, Aleksandra. 2015. Vernacular Architecture and Traditional Rural Landscape in new socio-economic realities - a case study from Central Poland, *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* 30: 43–57.
89. Grigalavičienė, Elena. 1995. *Ankstyvasis metalų laikotarpis*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla.
90. Grinkevičiūtė, Augustina. 2005. Pastatai Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių duomenimis, *Lietuvos archeologija* 28: 33–58.
91. Grunskis, Tomas. 2012. „Kažkas atsitiko...“: Septynios pastabos apie architektūrinę laisvę ir laisvės architektūrą, T. Grunskis, J. Rėklaitė (sud.). *Laisvės architektūra: 15–36*. Vilnius: Baltos lankos.
92. Grunskis, Tomas; Rėklaitė, Julija (sud.). 2012. *Laisvės architektūra*. Vilnius: Baltos lankos.

93. Guillery, Peter. 2011a. Introduction, P. Guillery (ed.). *Built from Below: British Architecture and the Vernacular*: 1–10. London, New York: Routledge.
94. Guillery, Peter. 2011b. Preface, P. Guillery (ed.). *Built from Below: British Architecture and the Vernacular*: X. London, New York: Routledge.
95. Gumenikovaitė, Gintarė. 2016. *Daugiaaukštė medinė architektūra ir galimybės Žvėryne*. Magistro darbas. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
96. Gutautas, Stasys. 1985. Gyvenamo namo ir aplinkos puošyba šiuolaikinėje Dzūkijos kaimo sodyboje, V. Morkūnas (ats. red.). *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983–1984 m.*: 43–45. Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas.
97. Habermas, Jürgen. 2002. *Modernybės filosofinis diskursas*. Vilnius: Alma litera.
98. Haráková, Hana; Boscoboinik, Andrea. 2012. Introduction. Contested Rurality: Rural Areas in the Post-Industrial Age, H. Haráková, A. Boscoboinik (eds.). *Freiburg Studies in Social Anthropology: From Production to Consumption: Transformation of Rural Communities*, 9–18. Berlin: LIT Verlag.
- Harris, Marvin. 1976. History and Significance of the Emic/Etic Distinction, *Annual Review of Anthropology* 5: 329–350.
99. Herrle, Peter; Schmitz, Stephanus (eds.). 2009. *Constructing Identity in Contemporary Architecture: Case Studies from the South*. Berlin: LIT Verlag.
100. Herrle, Peter; Schmitz, Stephanus. 2009. Introduction, P. Herrle, S. Schmitz (eds.). *Constructing Identity in Contemporary Architecture: Case Studies from the South*: 7–16. Berlin: LIT Verlag.
101. Hill, Jonathan. 2012. *Weather Architecture*. London, New York: Routledge.
102. Hobsbawm, Eric. 2000[1983]. Introduction: Inventing Traditions, E. Hobsbawm, T. Ranger (eds.). *The Invention of Tradition*: 1–14. Cambridge: Cambridge University Press.
103. Ingold, Tim. 2002. *The Perception of the Environment*. London, New York: Routledge.

104. Ingold, Tim. 2007. Materials against Materiality, *Archaeological Dialogues* 14(1): 1–16.
105. Jameson, Fredrikc. 2006[1991]. Vėlyvojo kapitalizmo kultūrinė logika, A. Žukauskaitė (sud.). *Post/modernizmas*: 37–78. Kaunas: Galerija „Meno parkas“.
106. Jankauskienė, Inga. 2002. Simbolizavimas. Loginiai ir socialiniai simbolio tyrimų aspektai, E. Usačiovaitė (sud.). *Senovės baltų kultūra* 6: Nuo kulto iki simbolio, 342–359. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
107. Jankevičienė, Algė. 1968. Buvusių dvarų gyvenamieji pastatai, J. Baršauskas K. Čerbulėnas, A. Jankevičienė, J. Minkevičius, K. Šešelgis (sud.). *Lietuvių liaudies architektūra* 2: Miesto gyvenvietės, visuomeniniai pastatai ūkiniai ir gamybiniai trobesiai, buvusių dvarų sodybos ir mažoji architektūra, 87–92. Vilnius: Mintis.
108. Januševičius, Povilas. 1917. *Namai: jujų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai*. Kaunas: Saliomono Banaičio spaustuvė.
109. Jarulaitienė, Giedrė. 2006. *Tradicinių dailidystės technologijų ir medinio paveldo apsauga*. Magistrinis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
110. Jencks, Charles. 1973. *Modern Movements in architecture*. New York: Anchor Press.
111. Jencks, Charles; Kropf, Karl. 1997. *Theories and Manifestoes of Contemporary Architecture*. Chichester, West Sussex: Wiley.
112. Jiménez Delgado, M. Carmen; Cañas Guerrero, Ignacio. 2006. Earth Building in Spain, *Construction and Building Materials* 20(9): 679–690.
113. Jomantas, Alfredas (sud.). 2002. *Medinė architektūra Lietuvoje*. Vilnius: Vaga.
114. Jomantas, Alfredas. 2011. Preface, A. Jomantas (ed.). *Wooden Heritage in Lithuania*: 6–7. Vilnius: Paknio leidykla.
115. Jurevičienė, Jūratė. 2017. Vilniaus medinė architektūra, *Archiforma* 1–2(66–67):132–141.
116. Jurginis, Juozas; Šidlauskas, Algirdas. 1988. *Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*. Vilnius: Mokslas.

117. Kalnius, Petras. 2001. Etninės kultūros raiška posovietinėje Lietuvos visuomenėje, *Liaudies kultūra* 2(77): 10–19.
118. Kalnius, Petras. 2002. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 2(11): 23–52.
119. Kalnius, Petras. 2006. Aukštaitiškumas lietuviškosios tapatybės kontekste, V. Vasiliauskaitė (sud.). *Aukštaičių tapatumo paieškos*: 66–88. Kaunas: Žiemgalos leidykla.
120. Karatzas. 2017. The Discovery of Past Forms of Dwelling and the Invention of the Neo-Vernacular, V. Djokić, A. Nikezić, A. Raković (eds.). *Entangled histories, multiple geographies: papers from the International scientific thematic conference EAHN 2015* Belgrade: 159–165. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Architecture.
121. Kasperavičienė, Audronė. 2003. Istorinis miestas – stilių dialogas ir kova, A. Jomantas (sud.). *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*: 100–125. Vilnius: Savastis.
122. Keizikas, Andrius; Andriušytė, Aistė; Šiožinytė, Eglė. 2012. Kai kurie ekologiškumo ir energetinio efektyvumo santykio tradicinėje architektūroje aspektų tyrimas, *Mokslo ir technikos raida* 4(1) 47–61. <doi:10.3846/est.2011.04> [žiūrėta 2023 01 21].
123. Kellert, Stephen R. 1993. Introduction, S. R. Kellert, E. O. Wilson (eds). *The Biophilia Hypothesis*: 27–34. Washington, Covelo: Island Press.
124. Klimka, Libertas. 2002. Lietuvių namai: papročiai ir tikėjimai, A. Jomantas (sud.). *Medinė architektūra Lietuvoje*: 9–22. Vilnius: Vaga.
125. Klimka, Libertas. 2011. Lietuvio namai: statybos papročiai ir mitologemos, G. Blažienė, S. Grigaravičiūtė, A. Ragauskas (sud.). *Inveniens quaero. Ieškoti, rasti, nenurimti*: 721–745. Vilnius: Petro ofsetas.
126. Klimka, Libertas. 2013. *Lietuviškų tradicijų skrynelė*. Vilnius: Didaktika.
127. Kozinets, Robert V. 2015. *Netnography: Redefined*. Los Angeles: Sage Publishing.

128. Krassowski, Kajetan. 1834. *Sposob stawiania budowli gospodarskich z wrzosu i gliny*, opisany przez Kajetana Krassowskiego. Wilno: nakładem i drukiem Marcinowskiego.
129. Kuncėvičius, Albinas. 2005. *Lietuvos viduramžių archeologija*. Vilnius: Versus aureus.
130. Kursīte, Janīna. 2015. *Latvieša māja*. Rīga: Rundas.
131. Latour, Bruno. 2014. *Anthropology at the Time of the Anthropocene – a Personal View of What is to be Studied*. Distinguished Lecture, American Association of Anthropologists. Washington.
132. Lawrence, Elizabeth A. 1993. The Sacred Bee, the Filthy Pig, and the Bat Out of Hell: Animal Symbolism as Cognitive Biophilia, S. R. Kellert, E. O. Wilson (eds). *The Biophilia Hypothesis*: 308–348. Washington, Covelo: Island Press.
133. Lazauskaitė, Elvyda. 2011. Tradicinė architektūra, V. Savoniakaitė (sud.). *Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 402–407. Vilnius: LII leidykla.
134. Levandauskas, Vytautas. 1987. Medžiagos, mūrijimo technika, konstrukcijos ir formos, J. Baršauskas ir kt. (sud.). *Lietuvos architektūros istorija 1: Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio* : 204–210. Vilnius: Mokslas.
135. Levandauskas, Vytautas. 2012. *Lietuvos mūro istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
136. Léwi-Strauss, Claude. 1988[1979]. *The Way of the Masks*. Seattle: University of Washington Press.
137. Lyotard, Jean-François. 1993. *Postmodernus būvis: šiuolaikinį žinojimą aptariant*. Vilnius: Baltos lankos.
138. Lockyer, Joshua; Veteto, James R. 2013. Environmental Anthropology Engaging Ecotopia: An Introduction, J. Lockyer, J. R. Veteto (eds). *Environmental Anthropology Engaging Ecotopia: Bioregionalism, Permaculture, and Ecovillages*: 1–31. New York, Oxford: Berghahn.
139. Low, Setha M.; Lawrence-Zúñiga, Denise. 2003. Locating Culture, S. M. Low, D. Lawrence-Zúñiga (eds.). *The Anthropology of Space and Place: Locating culture*: 1–48. Oxford: Wiley-Blackwell.

140. Lukšionytė-Tolvaišienė, Nijolė. 2003. Apie Kauno Žaliakalnio apsaugos reglamentą, sud. A. Jomantas (sud.). *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*: 172–183. Vilnius: Savastis.
141. Lukšionytė, Nijolė. 2011. Wooden Towns, A. Jomantas (ed.). *Wooden Heritage in Lithuania*: 35–45. Vilnius: Paknio leidykla.
142. Mačiulis, Algimantas. 1996. Naujasis manierizmas, *Archiforma* 2: 21–24.
143. Mačiulis, Algimantas. 2008. Kičo apraiškos šiuolaikiniame interjere, *Urbanistika ir architektūra* 32(3): 167–172.
144. Mačiulis, Algimantas. 2012. Po dvidešimties metų. Stiliaus paieškos, T. Grunskis, J. Rėklaitė (sud.). *Laisvės architektūra*: 271–285. Vilnius: Baltos lankos.
145. Mačiulis, Algimantas. 2013. *Šiuolaikinės Lietuvos architektūrinės raiškos tendencijos*. Daktaro disertacija. Vilnius: Technika.
146. Martynėnaitė, Loreta. 2014. *Kraštovaizdžio konstravimas: gėlių darželiai Lietuvoje XX a. – XXI a. pradžioje*. Vilnius: LII leidykla.
147. Michelbertas, Mykolas. 1986. *Senasis geležies amžius Lietuvoje: I–IV a.* Vilnius: Mokslas.
148. Merkienė, Irena Regina. 1966. Grigiškių bandomojo popieriaus kombinato darbininkų butis ir kultūra (4.Gyvenamieji namai), *Lietuvos TSR MA darbai A serija* 2(21): 246–264.
149. Merkienė, Irena Regina. 1994. Etninė kultūra ir lietuvių simboliai, I. Merkienė (sud.). *Etninė kultūra ir tautinis atgimimas*: 55–69. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
150. Merkienė, Irena Regina. 2007. Lokaline kultūra istorijos ir geografijos kontekste, *Lietuvos etnologija* 7(16): 39–56.
151. Milius, Vacys. 1964. Etnografinių tyrinėjimų apžvalga, A. Vyšniauskaitė (red.). *Lietuvių etnografijos bruožai*: 15–47. Vilnius: Valstybinė politikos ir mokslinės literatūros leidykla.
152. Milius, Vacys. 1983. Medžio apdirbimo amatininkai, V. Morkūnas (red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos* 12: Valstiečių verslai, 43–97. Vilnius: Mokslas.

153. Milutienė, Edita. 2009. Darnios statybos plėtros tendencijos pasaulyje ir Lietuvoje, K. Zaleckis ir kt. (red.). *Subalansuotos plėtros idėjų raiška architektūroje ir teritorijų planavime*: 171–184. Kaunas: Technologija.
154. Minkevičius, Jonas. 2002. Lietuvos medinė architektūra, A. Jomantas (sud.). *Medinė architektūra Lietuvoje*: 123–137. Vilnius: Vaga.
155. Minkevičius, Jonas. 2014. *Prieštaringoji architektūra*. Kaunas: Naujasis Lankas.
156. Miškinis, Algimantas. 1991. *Lietuvos urbanistika: istorija, dabartis, ateitis*. Vilnius: Mintis.
157. Miškinis, Algimantas. 2002. *Lietuvos urbanistikos paveldas ir jo vertybės 2: Rytų Lietuvos miestai ir miesteliai 1*. Vilnius: Savastis.
158. Moore, Henrietta L. 1999. Anthropological Theory at the Turn of the Century, H. L. Moore (ed.). *Anthropological Theory today*: 1–23. Cambridge: Polity Press.
159. Naess, Arne. 2005. Deep Ecology of Wisdom, H. Glasser (ed.). *The Selected Works of Arne Naess X*: 3–101. Dordrecht: Springer.
160. Nielsen, Morten. 2016. Into architecture: House-building and acentred personhood in Maputo, Mozambique, M. Bille, T. F. Sorensen (eds.). *Elements of Architecture Assembling Archaeology, Atmosphere and the Performance of Building Spaces*: 273–286. London: Routledge. <<https://doi.org/10.4324/9781315641171>> [žiūrėta 2022 09 15].
161. Norberg-Schulc, Christian. 1985. *The Concept of Dwelling: On the Way to Figurative Anthropology*. New York: Electra/Rizzoli.
162. Oliver, Paul. 2006. *Built to Meet Needs: Cultural Issues in Vernacular Architecture*. London: Routledge.
163. Oliver-Smith, Anthony; Hoffman, Susanna M. (eds). 2020. *The Angry Earth: Disaster in Anthropological Perspective*. New York: Routledge.
164. Oring, Elliot. 2021. To explain tradition, *Journal of Ethnology and Folkloristics* 15(2): 1–18. <<https://doi.org/10.2478/jef-2021-0013>> [žiūrėta 2022 09 06].

165. Palmer, Christian T. 2020. Culture and Sustainability: Environmental Anthropology in Anthropocene, N. Brown et al. (eds). *Perspectives: An Open Introduction to Cultural Anthropology*: 357–381. Arlington: American Anthropological Association.
166. Parasonis, Josifas; Keizikas, Andrius; Endriukaiytė, Audronė; Kalibatiėnė Diana. 2012. Architectural Solutions to Increase the Energy Efficiency of Building, *Journal of Civil Engineering and Management* 18(1): 71–80. <doi.org/10.3846/13923730.2011.652983> [žiūrėta 2023 01 21].
167. Paukštytė-Šakniėnė, Rasa; Šaknys, Žilvytis; Šidiškienė Irma. 2019. *Vilniečių socialinė sąveika ir kultūrinė raiška: laisvalaikis, šventės ir ritualai*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
168. Petrauskaitė, Žydrė. 2009. Gelvonų ir Bagaslaviškio apylinkių kaimų medinė architektūra ir jos puošyba, V. Girininkienė, K. Morkūnas, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 15: Gelvonai, 665–689. Vilnius: Versmė.
169. Petrusis, Vaidas. 2008. Erdvinės lietuvių tautinio stiliaus politikos projekcijos 1918–1939 m., V. Levandauskas (vyr. red.). *Menas ir kritika* 4: Menas ir tapatumas, 35–48. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
170. Pranskevičiūtė-Amoson, Rasa. 2018. Negotiation of the Prehistoric Past for the Creation of the Global Future: “Back to Nature” Worldview and Golden Age Myth among Lithuanian Anastasians, *International Journal for the Study of New Religions* 9(2): 285–302.
171. Pretorijus, Matas. 2006. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla = Deliciae Prussicae, oder Preussische Schaubühne* 3, I. Lukšaitė (sud.). Vilnius: LII leidykla.
172. Puodžiūkienė, Dalė. 2011. *Medinės ponų namų architektūros raida Lietuvoje XVI a. vid. – XIX a. vid.* – Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
173. Puodžiūkienė, Dalė. 2014a. Įvadas, D. Puodžiūkienė (sud.). *Lietuvos architektūros istorija* 4: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m., 4–9. Vilnius: Petro ofsetas.

174. Puodžiūkienė, Dalė. 2014b. Dvarų sodybų architektūra, D. Puodžiūkienė (sud.). *Lietuvos architektūros istorija 4: Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, 354–482. Vilnius: Mokslas.
175. Puodžiūkienė, Dalė. 2020. XV–XVI a. bajorų gyvenamieji pastatai: architektūros pobūdis ir kaita, *Acta Academiae Artium Vilnensis* 97: 156–192.
176. Ptašek, Maja. 2011. Wooden Resort Architecture in Lithuania, A. Jomantas (ed.). *Wooden Heritage in Lithuania*: 46–55. Vilnius: Paknio leidykla.
177. Ptašek, Maja. 2017. Vilniaus medinės architektūros arealų likučiai XXI a., *Archiforma* 1–2(66–67): 123–131.
178. Purvinas, Martynas; Purvinienė, Marija. 2011. Wooden Architecture in Klaipėda Region, A. Jomantas (ed.). *Wooden Heritage in Lithuania*: 106–117. Vilnius: Paknio leidykla.
179. Rappaport, Roy A. 1968. *Pigs for the Ancestors: Ritual in the Ecology of a New Guinea People*. New Haven: Yale University Press.
180. Rappaport Roy A. 1979. *Ecology, Meaning, and Religion*. Richmond: North Atlantic Books.
181. Rapoport, Amos. 1969. *House Form and Culture*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
182. Rapoport, Amos. 2005. *Culture, Architecture, and Design*. Chicago: Locke Science Publishing Company.
183. Razauskas-Daukintas, Dainius. 2011. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai 3: Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai.
184. Reisonas, Karolis. 1926. *Žemės ūkio statyba*. Kaunas: „Švyturio“ b-vės sp.
185. Reisonas, Karolis. 1928. *Molio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio rūmai.
186. Rėklaitė, Julija. 2010. Tautinio tapatumo problema šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 2(3): 52–59.
187. Rėklaitė, Julija. 2015. *Nacionalinio identiteto diskursai šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje*. Daktaro disertacija. Vilnius: Technika.

188. Rimantienė, Rimutė. 1995. *Lietuva iki Kristaus*. Vilnius: Vilniaus dailės akademija.
189. Rimantienė, Rimutė. 1996. *Akmens amžius Lietuvoje*. Vilnius: Žiburys.
190. Roberts, Jennifer. 2003. *Good Green Homes*. Salt Lake City: Gibbs Smith.
191. Rodman, Margaret C. 2003. Empowering Place: Multilocality and Multivocality, S. M. Low, D. Lawrence-Zúñiga (eds.). *The Anthropology of Space and Place: Locating culture*: 204–223. Oxford: Wiley-Blackwell.
192. Rubavičius, Vytautas. 2012. Kvadratinų metrų urbanistika ir architektūra. T. Grunskis, J. Rėklaitė (sud.). *Laisvės architektūra*: 225–239. Vilnius: Baltos lankos.
193. Rupeikienė, Marija. 2009a. Gelvonų miestelio architektūra, V. Girininkienė, K. Morkūnas, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 15: Gelvonai, 587–629. Vilnius: Versmė.
194. Rupeikienė, Marija. 2009b. Gelvonų valsčiaus architektūra, V. Girininkienė, K. Morkūnas, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 15: Gelvonai, 630–664. Vilnius: Versmė.
195. Rūkštelė, Antanas. 1941. *Svarbiausieji veiksniai, nulėmusieji lietuvių liaudies statybos formą ir jos pobūdį*. Kaunas: Spindulys.
196. Savoniakaitė, Vida. 2002. Lietuvybės simbolių perteikimai, *Lituanistica* 2(50): 39–48.
197. Savoniakaitė, Vida. 2003. Kultūra ekonomikos antropologijos požiūriu: kodėl geltoni aukštaičių namai?, *Liaudies kultūra* 4(91): 22–27.
198. Savoniakaitė, Vida. 2007a. Bendra, bet sava: apie šiuolaikinius aukštaičius, Ž. Šaknys (sud.). *Lietuvos kultūra: Aukštaitijos papročiai*: 169–190. Vilnius: LII leidykla.
199. Savoniakaitė, Vida. 2007b. Įvadas. Tapatybė erdvėje ir laike: kintantys regionai, *Lietuvos Etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 7(16): 19–37.
200. Savoniakaitė, Vida. 2011. Etnologija, V. Savoniakaitė (sud.). *Etnologijos ir antropologijos enciklopedija*: 126–134. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.

201. Savoniakaitė, Vida. 2014a. Antropologija ir etnologija postmodernybėje, V. Savoniakaitė (sud.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*: 73–96. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
202. Savoniakaitė, Vida. 2014b. Įvadas: ar pažįstame *sava* ir *kita*?, V. Savoniakaitė (sud.). *Savas ir kitas šiuolaikiniais požiūriais*: 11–33. Vilnius: LII leidykla.
203. Savoniakaitė, Vida. 2019. The Regional Studies Movement in Soviet Lithuania, *Journal of Ethnology and Folkloristics* 13(2): 71–89.
204. Serbentienė, Viktorija. 2022. Ekologijos nuostatos ir praktikos: individualių gyvenamųjų namų statybos sfera, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 22(31): 57–86.
205. Sobakina, Olga. 2020. “Zakopianski” Style: History of Creating, *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* 469: Proceedings of the 4th International Conference on Art Studies, Science, Experience, Education (ICASSEE 2020), 132–136. <<https://doi.org/10.2991/assehr.k.200907.024>> [žiūrėta 2022 12 19].
206. Spurgevičius, Povilas. 2009. Gelvonų dvarai, V. Girininkienė, K. Morkūnas, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 15: Gelvonai, 172–210. Vilnius: Versmė.
207. Stanikūnas, Vytautas. 2016. *Lietuvos kaimo trobesiai*. Kaunas: Indigo print.
208. Steward, Julian H. 1937. Ecological Aspects of Southwestern Society, *Anthropos* 32(1–2): 87–104.
209. Stoma, Saulius. 2005. Čiobiškio dvaro sodyba, S. Buchaveckas, J. Barbaravičienė, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 13: Musninkai. Kernavė. Čiobiškis, 732–733. Vilnius: Versmė.
210. Straševičienė, Elvyra. 2005. Musninkų apylinkių trobesiai ir jų statytojai, S. Buchaveckas, J. Barbaravičienė, P. Krikščiūnas (sud.). *Lietuvos valsčiai* 13: Musninkai. Kernavė. Čiobiškis, 892–898. Vilnius: Versmė.
211. Šaknys, Žilvytis. 2012. Etnografiniai regionai Lietuvoje: šiuolaikinio jaunimo požiūris, *Tautosakos darbai* 43: 126–142.
212. Šaknys, Žilvytis. 2020. Vilniaus kraštas: etnografinio ir istorinio regiono dermė?, *Res Humanitariae* 27: 28–43.

213. Šešelgis, Kazys. 1988. *Lietuvių liaudies architektūros paminklai 3: Savaimingai susiklostę kaimai*. Vilnius: Mokslas.
214. Šešelgis, Kazys; Baršauskas, Juozas; Čerbulėnas, Klemensas; Kleinas, Maksas. 1965. *Lietuvių liaudies architektūra 1: Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*. Vilnius: Mintis.
215. Šiupšinskas, Matas. 2015. Architektūros rinka ir kritika, L. Nekrošius, V. Petrušonis, E. Riaubienė (sud.). *Architektūros kriterijai: 62–77*. Vilnius: Technika.
216. Šiupšinskas, Matas. 2021. *Kolektyvinio sodo fenomeno urbanistinis ir sociokultūrinis aspektai. Sovietinės Lietuvos atvejis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
217. Šiupšinskas, Matas; Saladžinskaitė Indrė; Žadeikytė Rugilė. 2016. Kolektyvinio sodo idėja ir jos materializacija Lietuvoje, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 8(1): 102–111. <<https://doi.org/10.3846/mla.2016.878>> [žiūrėta 2022 09 08].
218. Šostak, Olga Regina. 2011. Statybų plėtros urbanizuotose teritorijose neigiamo poveikio vietinei aplinkai įvertinimas, *Mokslas – Lietuvos ateitis / Science – Future of Lithuania* 3(2): 39–44. <doi:10.3846/mla.2011.030> [žiūrėta 2023 01 31].
219. Švipas, Vladas (red.). 1936. *Ūkininko knygynėlis 84: Kaimo statyba*. Kaunas: Akcinė „Spindulio“ B-vės spaustuvė.
220. Tautavičius, Adolfas. 1958. Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buities, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 1: 94–103*. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
221. Tautavičius, Adolfas. 1964. Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII–XIV amžiais, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos 4: Socialistinės kultūros klausimai, 171–187* Vilnius: Leidykla „Mintis“.
222. Tautavičius, Adolfas. 1996. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius: Lietuvos pilys.

223. Thrieft, Nigel. 2005. Beyond Mediation: Three New Material Registers and Their Consequencies, D. Miller (ed.). *Materiality*: 231–255. Durham, London: Duke University Press.
224. Tomlinson, John. 2002. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis.
225. Vainilaitis, Valdas. 2001. *Mediniai pastatai ir sodybos Vilniuje XIII–XVII a.* Daktaro disertacijos santrauka. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
226. Vainilaitis, Valdas; Valionienė, Oksana. 2004. Rekonstrukcijos šiuolaikinėje tradicionalistinėje architektūroje ir archeologijoje, G. Vaitkevičius (sud.). *Miestų praeitis* 1: 80–124. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
227. Vaitkevičienė, Daiva. 2002. Namų laimė, *Liaudies kultūra* 4(85): 9–21.
228. Vaitkevičienė, Daiva. 2012. Apie savas vietas lietuvių prigimtinėje kultūroje, *Liaudies kultūra* 4(145): 30–49.
229. Vaitkus, Vytautas Kazimieras. 1988. Valstiečių pastatų spalvinė kompozicija, J. Kudirka (sud.). *Spalva lietuvių liaudies mene*: 11–15. Vilnius: Vaga.
230. Varanauskaitė, Viktorija. 2014a. Architektūros modelis „Nuo medžio prie mūro“ remiantis Lietuvos didžiuoju naratyvu, *Logos* 79: 213–222.
231. Varanauskaitė, Viktorija. 2014b. Ekologinė statyba ir senųjų statybos tradicijų sintezė, *Gimtasai kraštas* 7: 48–55.
232. Varanauskaitė, Viktorija. 2014c. *Moliniai pastatai ir jų išsaugojimo problemos Lietuvoje*. Magistrinis darbas. Vilnius: Vilniaus universitetas.
233. Varanauskaitė, Viktorija. 2014d. Molio statiniai: ar visada egzistuoja buvusios statybos tradicijos alternatyva?, *Tradicija ir dabartis* 9:112–124.
234. Varanauskaitė, Viktorija. 2016a. Etniškumas Lietuvos architektūroje, *Logos* 87: 185–193; 88:202–209.
235. Varanauskaitė, Viktorija. 2016b. „Savo“ ir „kito“ skirtys: individualių gyvenamųjų namų architektūros pavyzdžiai, *Gimtasai kraštas* 2: 13–21.
236. Venckauskaitė, Jūratė. 2011. *Miestų darnos proceso analizė ir gyvenimo kokybės vertinimas*. Daktaro disertacija. Vilnius: VGTU leidykla „Technika“.
237. Vėlius, Norbertas. 1983. *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Vilnius: Mintis.

238. Vitauskas, Adomas. 2010A [1938]. Meškuičių-Joniškio krašto būdingiausi statybų bruožai ir ribos, *Samogitia* 8: 30–33.
239. Vitruvius. 1914. *The Ten Books on Architecture*, translated by M. H. Morgan. Cambridge: Harvard University Press.
240. Vyšniauskaitė, Angelė. 1991. Tradicinė kultūra ir dabartis, G. Kvieskienė (sud.). *Lietuvos kultūros kongresas*: 42–46. Vilnius: Viltis.
241. Vyšniauskaitė, Angelė. 1999. *Lietuvio namai*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras.
242. Vyšniauskaitė, Angelė; Stoškus, Krescencijus. 1997. Kas yra etninė kultūra?, *Liaudies kultūra* 2: 1–5.
243. Žilėnas, Vincas. 1958. Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų namų susiformavimas, J. Žiugžda (vyr. red.). *Iš lietuvių kultūros istorijos* 1: 146–156. Vilnius: Politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Internetiniai šaltiniai

1. Andriušytė, Aistė. Kaip su aplinka draugauja namai (PKS 15): I dalis. 2018, *youtube.com*. <https://www.youtube.com/watch?v=u--0h_r7N8o> [žiūrėta 2021 10 08].
2. Atstatant Aristavėlės dvaro rūmus, *Lietuvių liaudies buities muziejus*. <https://projektai.llbm.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=1:apie&catid=1:informacija&Itemid=2> [žiūrėta 2023 01 25].
3. Augustaitytė, Monika. 2021. Jungtinėse Tautose dirbantis lietuvių mokslininkas: jei norime išlikti kaip rūšis, turime atsisakyti laisvosios rinkos ekonomikos, *lrt.lt* 12 18. <<https://www.lrt.lt/naujienos/mokslas-ir-it/11/1566143/jungtinese-tautose-dirbantis-lietuviu-mokslininkas-jei-norime-islikti-kaip-rusis-turime-atsisakyti-laisvosios-rinkos-ekonomikos>> [žiūrėta 2021 12 21].
4. COP26: What was Agreed at the Glasgow Climate Conference? 2021, *bbc.com* 11 15. <<https://www.bbc.com/news/science-environment-56901261>> [žiūrėta 2021 11 25].
5. Fachverkas. 2022, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <<https://www.vle.lt/straipsnis/fachverkas/>> [žiūrėta 2023 02 15].
6. Fasada, *yakiwood.lt*. <<https://yakiwood.lt/decisions/degintos-medienos-fasada/>> [žiūrėta 2023 01 06].
7. Geneva UN Charter on Sustainable Housing, *unece.org*. <<https://unece.org/housing/charter>> [žiūrėta 2022 03 07].
8. Jau netrukus – parama gyvenamųjų namų modernizavimui. 2019, *apva.lt* 05 20. <<https://www.apva.lt/jau-netrukus-parama-gyvenamuju-namu-modernizavimui/>> [žiūrėta 2021 11 29].
9. JT derybos dėl klimato: Kioto protokolas – antrasis įsipareigojimų laikotarpis. 2016, *EUR-Lex*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=LEGISSUM:2001_15> [žiūrėta 2021 10 19].
10. Kardokų bendruomenė – Šiaudinių namų sostinė, *facebook.com*. <<https://www.facebook.com/kardokubendruomene/>> [žiūrėta 2023 01 20].

11. Kolūkinis barokas, *facebook.com*.
<<https://www.facebook.com/kolukinisbarokas>> [žiūrėta 2022 09 08].
12. Komisijos komunikatas: Europos žaliasis kursas. 2019, *EUR-Lex* 12 11.
<<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN>>
[žiūrėta 2021 10 11].
13. Lietuvos statybos sektoriaus analizė. 2018, *Versli Lietuva*.
<https://www.versli Lietuva.lt/wp-content/uploads/2018/09/LT_statybu_analize.pdf> [žiūrėta 2021 09 14].
14. Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. programa. 2015, *Nacionalinė mokėjimo agentūra prie Žemės ūkio ministerijos*.
<https://www.nma.lt/uploads/files/dir693/dir34/dir1/11_0.php> [žiūrėta 2022 12 30].
15. Lietuvos statistikos metraštis. 2016, *Lietuvos statistikos departamentas*.
<<https://osp.stat.gov.lt/services-portlet/pub-edition-file?id=24580>> [žiūrėta 2023 01 20].
16. LR Aplinkos ministro įsakymas dėl statybos techninio reglamento STR 1.01.03:2017 „Statinių klasifikavimas“ patvirtinimo, Nr. D1-713. 2020[2016], *TAR* 27168 (2016 11 21). <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/998f6af39c3d11e68adcda1bb2f432d1/asr>>
[žiūrėta 2021 11 18].
17. LR Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas, Nr. VIII-1328. 2021 [1999], *Valstybės žinios* 82-2414 (1999 10 01). <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.86929>> [žiūrėta 2022 09 06].
18. LR Statybos įstatymas, Nr. I-1240. 2022[1996], *Valstybės žinios* 32-788 (1996 04 10). <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.F31E79DEC55D>> [žiūrėta 2021 12 01].
19. LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, Nr. I-558. 2022[1994], *Valstybės žinios* 60-1183 (1994 08 05). <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.0120FD7BCFFC/asr>> [žiūrėta 2023 03 12].

20. LR vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės darnaus vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo“, Nr. 1160. 2011[2003], *Valstybės žinios* 89-4029 (2003 09 19). <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.217644/WPqyZkDuCy>> [žiūrėta 2022 04 06].
21. Mezoninas. 2022, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <<https://www.vle.lt/straipsnis/mezoninas/>> [žiūrėta 2023 02 20].
22. Molio ir šiaudų nameliai, *facebook.com*. <<https://www.facebook.com/groups/nameliai>> [žiūrėta 2022 04 21].
23. MŪS NAMAI – gyvenimų zerkolas. Rasa Bertasiūtė || ČIULBA ULBA'21. 2021, *youtube.com*. <<https://www.youtube.com/watch?v=3YSRZnCKzDM>> [žiūrėta 2023 01 12].
24. Nacionalinė darnaus vystymosi politika. 2020, *LR Aplinkos ministerija*. <<https://am.lrv.lt/lt/veiklos-sritys-1/es-ir-tarptautinis-bendradarbiavimas/darnus-vystymasis/darnus-vystymasis-ir-lietuva/nacionaline-darnaus-vystymosi-politika>> [žiūrėta 2021 10 15].
25. Natys, Vytautas. 2014. Žalioji architektūra – kas tai?, *protingosmedziagos.lt* 01 08. <<http://www.protingosmedziagos.lt/straipsniai/zalioji-architektura-kas-tai/>> [žiūrėta 2021 10 25].
26. Naujai statomų namų energinis naudingumas – jau tik A++ klasės. 2020, *LR Aplinkos ministerija* 11 27. <<https://am.lrv.lt/lt/naujienos/naujai-statomu-namu-energinis-naudingumas-jau-tik-a-klases>> [žiūrėta 2022 04 19].
27. Paryžiaus susitarimo tikslas. 2020, *klimatokaita.lt* 05 28. <<https://klimatokaita.lt/aktualijos/duk/paryziaus-susitarimo-tikslas/>> [žiūrėta 2021 10 08].
28. PAROC akmens vata – natūraliai tvari izoliacija, *paroc.lt*. <<https://www.paroc.lt/kodel-akmens-vata>> [žiūrėta 2021 11 16].
29. Petrošiūtė, Julija. 2009. Šiaudinių namų šiluma pigesnė, *manoukis.lt*. <<https://www.manoukis.lt/mano-ukis-zurnalas/2009/11/siaudiniu-namu-siluma-pigesne/>> [žiūrėta 2022 03 15].

30. Poliniai pamatai rostverkas, *vgb.lt*.
<<https://www.vbg.lt/statybininkams/poliniai-pamatai-rostverkas/>> [žiūrėta 2022 12 08].
31. P. Devižis ir A. Rožėnas – Šiaudinio namo statyba. Šiaudizmo idėjos atgimimas Lietuvoje. 2021, *youtube.com*.
<<https://www.youtube.com/watch?v=D4iAvugyjjY>> [žiūrėta 2022 12 22].
32. Registrų centras: NT sandorių rinka šiemet augo pusantro karto. 2021, *Registrų centras* 07 09.
<<https://www.registrucentras.lt/naujienos/index.php?mod=news&act=view&id=50467>> [žiūrėta 2021 09 13].
33. Rožėnas, Almantas. 2019. Apžvalga: šiaudinių namų privalumai ir trūkumai, *facebook.com*. <<https://www.facebook.com/notes/661959914489126/>> [žiūrėta 2021 10 07].
34. Sagaitytė, Gabrielė. 2022. Su kylančiomis elektros kainomis auga ir saulės elektrinių paklausa: sąskaitas gali sumažinti ir 80 proc., tačiau yra rizikų, *lrt.lt* 05 03.
<<https://www.lrt.lt/naujienos/verslas/4/1679110/su-kylanciomis-elektros-kainomis-auga-ir-saules-elektriniu-paklausa-saskaitas-gali-sumazinti-ir-80-proc-taciau-yra-riziku>> [žiūrėta 2023 01 03].
35. Saulės elektrinių įrengimas namų ūkiuose. 2022, *apva.lt* 01 07.
<<https://www.apva.lt/saules-elektriniu-irengimas-namu-ukiuose/>> [žiūrėta 2022 05 27].
36. Secretary-General's Statement on the IPCC Working Group 1 Report on the Physical Science Basis of the Sixth Assessment. 2021, *United Nations* 08 09.
<<https://www.un.org/sg/en/content/secretary-generals-statement-the-ipcc-working-group-1-report-the-physical-science-basis-of-the-sixth-assessment>> [žiūrėta 2021 09 13].
37. Statybos sektoriaus specialistų tvarumo mokymo gairės. 2020, *STATREG*.
<<https://statreg.lt/api/failai/623204db-5e57-4e5c-a621-f833f9608aec>> [žiūrėta 2021 09 13].

38. Tvarus, *lkz.lt*. <<http://www.lkz.lt/?zodis=tvarus&id=26135750000>> [žiūrėta 2022 05 09].
39. Viktorija DAUJOTYTĖ. Gamtojauta, gamtonauda, gamtosauga (PKS 15). I dalis. 2018, *youtube.com*. <<https://www.youtube.com/watch?v=MkrVmeehZ7g>> [žiūrėta 2021 10 07].
40. Vilkaviškyje statoma gydytojo Raikausko privati ligoninė. 1927 m., *epaveldas.lt*. <<https://www.epaveldas.lt/preview?id=LIMIS-42215778>> [žiūrėta 2022 12 30].
41. Vilniaus apskritis: Gyventojai. 2022, *Oficialios statistikos portalas*. <<https://osp.maps.arcgis.com/apps/MapSeries/index.html?appid=bb0e57653cc043a39693e216cdac705c>> [žiūrėta 2023 03 09].
42. „Jaukių namų“ kūrėjai nutarė ištrūkti iš miesto ir aplankė molinio namo gyventojus, 2011, *youtube.com*. <<https://www.youtube.com/watch?v=qUONkeMEvgg>> [žiūrėta 2022 10 09].

Rankraštyno šaltinių sąrašas

1. Blaževičius, Kazys. 1959. Racionalios gyvenamųjų namų sienų konstrukcijos iš vietinių medžiagų. MAB RS f. 26 b. 1111.
2. Butkevičius, Izidorius. 1953. Liaudies architektūros nuotraukos Dotnavos r., LII RS f. 73, b. 48.
3. Butkevičius, Izidorius. 1956. Lietuvių liaudies architektūra Dzūkijoje, LII RS f. 73 b. 68.
4. Gutautas, Stasys. 1983. Šiuolaikinio kaimo sodybos, LII RS f. 73 b. 1225.
5. Mickevičius, Juozas. 1973. Amatai, LII RS f. 73, b. 904.
6. Milius, Vacys. 1960. Etnografiniai užrašai, LII RS f. 73, b. 122.
7. Paleckaitė, Rūta. 1986. Tradicinės valstiečių medinės statybos papročiai, LII RS f. 73 b. 1231.
8. Paškūnaitė, Leokadija. 1978. Leokadijos Paškūnaitės byla, LII RS f. 73. b. 208.

9. Statkevičius, Vladas. 1986. Tradicinės valstiečių medinės statybos papročiai, LII RS f. 73 b. 1160.
10. Šliavas, Juozas. 1966. Žemelio apylinkės etnografinė mozaika. LII RS f. 73, b. 203 (21).
11. Virakas, Pranas. 1962. Etnografiniai aprašai Seredžiaus apylinkės. LII RS f. 73, b. 118 (1).
12. Trobesių statymas, LII RS f. 73 b. 1090.

PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS

1. Varanauskaitė, Viktorija. 2014. Architektūros modelis „Nuo medžio prie mūro“ remiantis Lietuvos didžiuoju naratyvu, *Logos* 79: 213-222.
2. Varanauskaitė, Viktorija. 2014. Ekologinė statyba ir senųjų statybos tradicijų sintezė, *Gimtasai kraštas* 7: 48-55.
3. Varanauskaitė, Viktorija. 2014. Molio statiniai: ar egzistuoja visada alternatyva buvusios statybos tradicijos?, *Tradicija ir dabartis* 9: 112-124.
4. Varanauskaitė, Viktorija. 2016. Etniškumas Lietuvos architektūroje, *Logos* 87: 202-213 (1 d.); 88: 202-213 (2 d.).
5. Varanauskaitė, Viktorija. 2016. „Savo“ ir „kito“ skirtys: individualių gyvenamųjų namų architektūros pavyzdžiai, *Gimtasai kraštas* 2: 13-21.
6. Serbentienė, Viktorija. 2022. Ekologijos nuostatos ir praktikos: individualių gyvenamųjų namų statybos sfera, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 22(31): 57-86.

PRANEŠIMAI KONFERENCIJOSE DISERTACIJOS TEMA

1. Varanauskaitė, Viktorija. 2015. „Detecting National identity in Architecture’s patterns of Lithuania [Tautinės tapatybės paieška Lietuvos architektūros bruožuose]“, 11-toji tarptautinė Baltijos studijų Europoje konferencija [11th Conference on Baltic Studies in Europe] „Traditions, Transitions, Transfers [Tradicijos, perėjimai, perdavimai]“ 2015 rugsėjo 6-10 d. Marburge (Vokietija).
2. Varanauskaitė, Viktorija. 2015. „Architektūra ir naratyvai: XIX a. pab. – XX a. pr. Lietuvos intelektualų indėlis“, tarptautinė mokslinė konferencija „Jaunieji humanitarai ir Kazimieras Būga“ 2015 m. spalio 26-27 d. Vilniuje.
3. Varanauskaitė V. 2016. „Etniškumo tyrimai šiuolaikinėje Lietuvos architektūroje“, 1-oji nacionalinė doktorantų konferencija „Veritas Ethnologica“ 2016 m. sausio 28 d. Kaune.

4. Varanaukaitė, Viktorija. 2016. "Finding the Other in the Contemporary Society: Cases of Architecture [Kito paieška šiuolaikinėje visuomenėje: architektūros pavyzdžiai]", 6-oji tarptautinė mokslinė jaunųjų folkloristų konferencija „Us and Them: Exploring the margins [Mes ir jie: tyrinėjant ribas]" 2016 m. birželio 1-3 d. Vilniuje.

MOKSLINĖS STAŽUOTĖS

1. 2015 m. rugpjūčio 20–23 d. Cėsyje (Latvija) dalyvauta antropologijos vasaros mokykloje "Baltic Summer School of Anthropology", kurios tema "Applied Anthropology [Taikomoji antropologija]". Dalyvauta taikomosios antropologijos temai skirtose paskaitose, seminaruose ir praktiniuose užsiėmimuose.

2. 2016 m. lapkričio 4–5 d. Tartu (Estija) dalyvauta tarptautiniame simpoziume "Why the World Needs Anthropologists? Humanised IT [Kodėl pasauliui reikia antropologų? Sužmogintos informacinės technologijos]", kuriame klausytasi pranešėjų, dalyvauta praktiniame seminare "Expanding Ethnographic Boundaries by Cross-disciplinary Collaboration with Design and Creative Methods [Etnografinių ribų plėtimas pasitelkiant tarpdisciplininį bendradarbiavimą su dizainu ir kūrybiniais metodais]".

Viktorija SERBENTIENĖ

**VIETINĖS ARCHITEKTŪROS REIKŠMĖS: INDIVIDUALUS
ŠIUOLAIKINIS GYVENAMASIS NAMAS VILNIAUS APSKRITYJE**

Mokslo daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, etnologija (H 006)

2023 05 24. 13,41 leidyb. apsk. Tiražas 15 egz.

Išleido Lietuvos istorijos institutas
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius

Spausdino UAB „Baltijos kopija“
Kareivių g. 13B, LT-09109 Vilnius